ARCHÆOLOGIAI

ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

DR. HENSZLMANN IMRE

VEZÉRLETE ALATT

GEDULY FERENCZ.

VIII. KÖTET.

(Számos fametszvénynyel.)

BUDAPEST.
AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.
1874.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874. VIII. kötet. Segédszerkesztő: Geduly Ferencz, zerge u. 23. sz.

Szerkesztő: Dr. Henszlmann Imre, zerge u. 23. sz.

1. szám. Január 15-én. Bizományos: Aigner Lajos könyvkereskedése Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18 sz. nemzet szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Évi jelentés

a magyarosszági műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki munkálkodásáról.

November 5-éig volt a bizottságnak hat ülése, melyben előfordultak nem csak az igazgatást illető hanem technikai, régészeti s egyéb tudományos tárgyak is. Ezen ülések javaslata értelmében szereltetett fel az iroda és határoztatott el az ügyrend ugy, hogy jelenleg a munkálkodás rendes kerékvágásban mozog, mihez leginkább az járul, hogy, az előbbi segéd helyett titkár alkalmaztatott, ki a bizottság szorosan bureaucraticus ügyeit kezeli, mi azért is szükséges volt, mert az előadó, szakbiztosi minőségében, csaknem az egész év alatt elfoglalva volt a bécsi világkiállitásban.

A beltagok kik *Torma Károly* jeles epigraphista kinevezésével szaporodtak főműködése a következők körül összpontosult.

Steindl Imre folytatja Vajda-Hunyadnak restauratióját, mely munkálkodásáról a jan. hó 10-kén tartott ülésben jelentést tett a bizottságnak. E jelentésből kiderült, hogy elődе,

Schulz Ferencz, nem önkényüleg járt el, midőn a vár homlokzatán kivül, hátsó részét is kezdte csúcsíves stylben restaurálni illetőleg ujra épiteni; mert ezen részt, mint eddig hibásan hitték, nem Bethlen Gábor emelte legelőször; ellenben több rendbeli, itt talált épitészeti részlet és maradvány tanusitotta, hogy a várnak ezen oldala eredetileg szintén csúcsíves stylben volt épitve és csak későbben ferdittetett el és nyerte jelenlegi styl nélküli alakját. Miről a bizottság meggyőződvén, felkérte Ministere hathatós közbenjárását, hogy ne csak a vár előrésze, hanem egésze összhangzatos restauratiot nyerjen. Ugyan is Steindl Imre b. t. közbenjárására sikerült a boldogfalvi őr-alljai templom nagy mennyiségü és kiterjedésü falképeinek lepausirozását a bizottság számára megnyerni. A munka nagy fáradságba és sok időbe került, midőn először is sok helyütt a mészréteget kellett lehámozni, és csak e türelmes eljárás után a képeket lehetett lemásolni. A pausák az octob. 18-kán tartott ülésnek mutatattak be, a bizottság a jelenlevő rajzolónak, Stehlo Otto urnak, megelégedését fejezvén ki Hegedüs b. t. indítványára, őt felszóllította a veszprémi u. n. Gisela kápolna falképeinek hasonló lepausirozására, még pedig azért; mert e falképek hazánkban alkalmasint a legrégibbek, és mert valamint a kápolna maga ugy képei is sajnos állapotban mutatkoznak. Igy a ritka falfestményt legalább hű másolatban fogjuk birni, ha csak e másolás okot nem fog szolgállatni egy stylszerű restauratióra.

Zsigmondy Gusztáv b. mérnök, a jan. hó 10-kén tartott ülésben beadta jelentését az ó-budai hajó-gyár szigetén felfödözött római fürdőről, előmutatta az eddig felásott helyiségek rajzát; mire felkéretett, hogy a netalán folytatott ásatásnál még előforduló fölfödözéseket kisérje figyelemmel és egészitse ki azokkal neki e czélból visszaadott rajzait. Ugyanis *Zsigmondy* bizatott meg az oct. 18-ki ülésben az ó-budai római fürdőhely akkénti helyreigazításával, minőben az akademia archaeol. bizottsága 1871-dik jan. hó 20-kán az ó-budai tanácscsal és uradalommal megegyezett. Ezen helyreállitás költségét a pénzügyministerium, illetőleg az ó-budai urodalom csak bizonyos meghatározott összeg erejéig födözvén, Zsigmondy felhatalmaztatik egy netalán szükséges kisebb többlet utalványozására a bizott-

ság ebbeli jelentését bevárja, hogy erre nézve a v. és közokt. m. k. ministeriumhoz annak idején felterjesztést tehessen.

Visegrádon ez idén ásatások nem történtek, részint mert a birtokelkülönitése iránt a per még nincsen befejezve, s igy az alsó vár területén a vizsgálatok nem folytathatók, részint: mert az előadó Bécsben volt elfoglalva, részint, mert a bizottság rendelkezésére álló pénz ez idén egészen a jövő évben kezdendő épitkezés előkészitésére fordittatott. Az előkészités első lépéséhez tartozott az öregtorony, donjon, restauratiójának tervezése ezt Schulek Frigyes b. épitész, Henszlmann és Zsigmondival történt concertatio után, rajzban előterjesztette a bizottság marczius hó 7-kén és april hó 16-kán tartott ülésének: bemutatta az emeletek alaprajzát, két felrajzot, két szelvényt és egy részleti táblát. A bizottság a terveket stylszerüeknek ismervén, azokat kivitelre elfogadta, a nm. Ministernek ajánlotta, hogy Schulek Frigyest a visegrádi öregtorony épitészének nevezze ki, és elhatározta, hogy a rajzok a bécsi kiállitásra küldessenek. Schulek kinevezése a bizottság még 9-kén tartott ülésében kihirdetett, és rajzait Bécsben a nemzetközi jury a művészeti éremmel kitüntette. Mi történt azóta részletesen Visegrádon ezt az ezen épitkezésről külön szólló jelentés adja elő.

Budavára parochialis temploma restauratiójának ügyében eddig a következők történtek: az első inditványt tette Szalay Ágoston bizottsági elnök az 1872-dik jul. 10-kén tartott ülésben. Ezen inditvány értelmében, melyet a bizottság egész terjedelmében magáéva tett — Budavár régiségeinek felvételével és a parochialis templom restaurationalis terveinek elkészitésével Schulek Frigyes, bizottsági épitész, bizatott meg; továbbá felterjesztés intéztetett a vallás és közoktatási Ministerhez, melyben megkéretett eszközölje ki Buda városánál, hogy a felvételek akadálytalanul folyhassanak, tudositson arról vajjon a pár év előtt Danielik felszolitásán a parochialis templom restauratiója czéljából alakult társaság tett-e le Buda városánál és mily összeget e czélra? és hajlandó-e a város és mennyiben a templom restauratiójához hozzá járulni? — Ezek következtében Schulek b. épitész az 1872-dik nyár folytán Budavára régi épületeinek nagy részét, tanitványai segitségével, felmérte és lerajzolta, jelesen pedig a parochialis templom igen pontos alap-

tervét elkészité (mely azonban a többi épületek rajzaival együtt, a bizottmánynak csak fel volt mutatva, nem pedig egyszersmind a gyüjtemény számára beadva) Buda várának tanácsa 1873-dik marcz. 14-kén tartott üléséből jelentette, hogy a templomtornyának restauratiójához megkivántató költségekhez tehetsége és a házi pénztár viszonyaihoz képest a legszivélyesebben kész hozzá járulni« és hogy az e czélra már régebben tett gyüjtéseknek eredményeként egy 1528 o. é. frt. 34 krnyi összeg tétetett le a budai takarékpénztárba. E jelentés bizottságunk april hó 16-kán tartott ülésében olvastatott, s annak folytán Schulek szólittatott fel vizsgálja meg a torony állapotát, készitsen restaurationalis tervet, költségvetést, indokolást és programmot és küldje fel munkálatát egyenesen a ministeriumhoz. A bizottság aug. hó 9-kén tartott ülésében Schulek jelentette, hogy a torony restaurationalis terve vázlatban elkészült, mire a mult gyülés határozata megujitatott. Schulek ennek értelmében tervét a ministeriumhoz beadván Trefort Ő Excellenciája buzgó közbenjárására Ő Felsége a m. főpapok intercalaris jövedelméből 100,000 o. é. frtot a torony restauratiójára engedélyezni kegyeskedett. Egyuttal a Minister megbizta a bizottság elnökét azon bizottmány elnökségével, melynek feladata lesz a torony állapotát tüzetesen megvizsgálni és véleményt adni arról mennyiben megmaradhatnak régi részei, vagy mennyiben elbontandók és uj épitkezéssel helyetesitendők.

F. é. sept. 15-kén a fölötte érdekes régi reformatus templom Karcsán leégvén ugyanis Schulek b. épitész küldetett ki a kárnak megvizsgálására és a szükséges restauratió tervezésére. A restauratiót nem közvetlenül sürgősnek találta; mert a falak kárt nem szenvedtek és a község egy ideiglenes födél készitéséhez rögtön hozzá fogott.

A bizottság kérdést intézvén a lébenyi templomot igazitó munkálatok iránt, az ennek folytán beadott épitészeti számadások vizsgálat végett kiadattak Schuleknek, ki is azokat rendin találta; azonban a bizottság feladata csak is az ajánlat segélyre levén, szükséges megtudni a templom mely részét javitották eddig, mit gondolnak végezhetőnek 1874 végéig, mennyibe fogna ez kerülni, és mennyivel járulhat a költségekhez a mo-

sonyi megyei bizottság? mely elnökének a mosonyi alispánnak e kérdések felelet véget megküldettek.

Ugyanis Schulek Frigyes bizatott meg, hogy a Szepesolaszi templom állapotát vizsgálja meg, miután az ottani plébánus Vajdovszky János jelentette, hogy stylellenes restauratiója vétetik czélba. Schulek Szepesolasziba utazván és uj stylszerü restaurationalis tervet készítvén, ennek elfogadása iránt foly a tárgyalás a pénzügyi ministeriummal, mint a templom kegyurával.

Mult évben még az országgyülés a harinai templom restauratiójára 3000 frtot megszavazott, mely összeg az erdélyi evang. superintendensnek megküldetett is; de eddig nincs tudomásunk mi történt a restauratio ügyében, a superintendens tehát ismét nyilatkozatra volna felszólítandó.

Függőben maradt a Garam melletti kissarlói templom restauratiója is, mely iránt a bizottság levelezett az illető hatóságokkal.

Rómer Floris b. t. segélyre ajánlotta az okolicsnai és jánosi templomot; az előbbinek rajza beváratik, az utóbbinak rajzát és több rendbeli restaurationalis tervét a rosnyoi püspök beküldvén, ezekből kiderült, miként az emlék nem oly érdekes, hogy ennek helyreállitására a bizottság nagyobb összeget ajánlhatna; mindazáltal az épület régi és termék kőből levén építve a bizottság czélszerünek itélte, a ministeriumot felkérni, járuljon restauratiójához nagyobb összeggel a vallás alapból és 400 frttal a bizottság pénztárából.

Szintén Rómer b. t. émlité, hogy a veleméri, falképeiről igen nevezetes templomnak némi apróbb kiigazitásra van szüksége, a kiigazitás a bizottság közbenjárására megtörtént.

(Vége következik.)

Dr. Henszlmann Imre,
előadó.

Szombathelyi közlemények.

Lipp Vilmostól.

XVI.

A felső magyarországi róna legnyugatibb kiszögellése, Szombathely mérsékelt magasságu dombok által szegélyezett, termékenyitő patakoktól átszelt vidéke oly kies és az embereknek lakhelyül kinálkozó fekvéssel bir, hogy egyátalán nem lepett meg minket, hogy a római korszak maradványai mellett s között, ezeknél sokkal régibb bronz- sőt kőkori települések nyomaira akadtunk.

Maga Szombathely városának területe sem nélkülözi ezeket. Már rég feltűntek nekünk a római falak alól, néha marokszám előkerült különböző alaku agyagorsócsigák, durva, egyenes vagy zigzöges karczolatokkal diszitett cserép-darabok (van a többi között egy itt talált ily fajta fekete agyagból készült ép s egészen a hasdomborulás közepeig igy czifrázott ivópoharunk a régiségtárban.); Kivált pedig az agancseszközök, melyeket egyátalán rómaiaknak nem tarthatunk. Ilyenek a) egy 14" hosszú, éles hegyű kecskeszarv, alja két oldalt laposra van faragva, hihetőleg hogy valami nyélbe lehessen illeszteni. b) 3" 3''' hosszu, csiszolt hegyü őzagancs, valószinüleg ár. c) 6" 2''' hosszu őzagancs, mely egy ugyanazon állományból készült 3" 4''' hosszu hengeres tű tokjául szolgál. d) 4" 3,,, hosszu őzagancs, vastagabb végén behajló oldala felé a mostani fasipok módjára átfurva. A behajló oldal a lyuktól 1"-re laposra van faragva és 2 rovattal ellátva; a lyukban 5''' — 8''' hosszu gombosfejü hengeres csonttü állott, tehát okvetlenül az agancshoz tartozik. e) Előbbenihez egészen hasonló agancs, melyet a találó munkás azonban kérelmem daczára a többi ásatékcsonttal együtt eladott. f). Egy 2" 3'''magas, 3" 6''' széles szarvasagancs foka hat füreszelt lappal. Aligha tévedünk, ha a következő tárgyakat szintén a római kort megelőzőkhöz csatoljuk. Egyik egy 1" hosszu 6''' széles 1''' vastag kékes kőlapocska, fölül közepén lyukkal, ez nem le-

het egyéb mint barbar amulet. Másik durva müvü hajlott hüvelykujj fehér mészkőből, továbbá szintén egy hüvelykujj bronzból, mely a körömnél két fibulaféle kiágozással bir, azonban fibula még sem lehetett, mert akkor a tű alkalmazásának legalább helyét kellene látni, holott e tárgy belső fele egészen sima. Mindkét darab lehetett vagy substituált áldozat az egész ember helyett; mert tudjuk, hogy a legrégibb népeknél a divatozó emberáldozatokat először az önkéntes megcsonkitás, leginkább egy ujjnak levágatása és fölajánlása, utóbb pedig vagy az embernek, gyermeknek vagy asszonynak, vagy pedig az emberi test bizonyos részének ércből vagy más anyagból készült alakjának fölàldozása váltotta föl; vagy pedig fogadmányi ajándék, mint a milyent bucsujáró helyeken még most is számtalant láthatunk, a mely szokás a halottak estéjén való gyergyagyujtással, halotti torokkal, s sok más, még a köznép között élő hagyományos szertartással együtt csak az őrségi pogány vallások tulélménye.

A kőkor nyomait most már a Szombathelyt környező domboktól kezdve egész Donnatig majd nem szakadatlan sorban lehet kővetni. E lánczsornak — most legalább — déli vége Unyom. A lelhely talaja egy, vagy más féllábnyi vastag humusréteg, alatta kavics. A humusrétegből kavicsásás alkalmával először is sok cserépdarabot dobtak ki, utóbb két köczeltet találtak, melyeknek egyike régiségtárunkba került, szép zöldes kékszinü példány, a másik, a munkások állitása szerint, sötétbarna szinü, elhányódott. Később ugyanott két igen furcsa agyagszer került elő. Egyik szörnyü kezdetleges alaku, félig égetett agyagkanál. Merője meglehetős köralaku, átmérője 2'' 4''' mélysége 1'', nyaka 1'' 3''' vastag, 9''' hoszszu, a nyéllyuk átmérője 7'''. Az egészen meglátszanak a készitő ujjainak nyomai. Másik hasonanyagu négyszögü tok, igen valószinüleg valami eszköz fogantyuja. Magassága 2'' 1''' egy egy lap szélessége 11'''; a kerek lyuk mélysége 1'' 4''' átmérője 9'''. A helyszinére rándulva mi is találtunk egy 1'' 10''' hosszu, s hegyes, alsó végén 5''' széles lepattogtatott tüzkő szilánkát. Elképzeljük, hány ily szilánka kevertetett a kavics közé. E helyen legközelebb ásatás fog történni régészeti egyletünk részéről. Kapcsolatosan megemlitjük, hogy a dozmati kőkori lel-

helyről szintén kaptunk egy agyagkanalat, azonban ez még kezdetlegesebb alaku mint az Unyomi, s csak napon száritott agyagból készült. A gömbölyü merő átmérője 2'' mélysége 1'' 1''', csőalaku nyaka 7''' hosszu, a nyélluk átmérője 8'''.

Mielőtt természetes eszmeláncziolatnál fogva ujabban szerzett bronzkori tárgyaink ismertetésébe bocsátkoznánk, engedje meg a t. szerkesztőség, hogy a bronzkorról általánosságban néhány szót kockáztassunk.

Tény az, hogy a bronzfegyverek és eszközök általános használata egy, az emberiség, kivált az europai népek fejlődésében élesen körvonalozott korszakot jellegez, melynek felderitésében a legnagyobb tudósok s régészek még most legfölljebb csak tapogatódzhatnak. Vannak, kik azt állitják, hogy a bronz behozatala nem valami rögtöni változásnak a népek életében, hanem a békés kifejlődésnek és haladásnak tulajdonitandó; mások ellenben a bronzfegyverekben római fegyvereket látnak; ismét mások azt vitatják, hogy a bronz phoeniciai kereskedők által terjesztetett el Europában; végre vannak olyanak is, kiknek az a nézetők, hogy az Europában még kőkorban élő emberi nemzetség, egy más civilizáltabb, keletről jövő indeuropai nép által részint meghódittatott, részint megsemmisittetett: Ezen nézetek mindegyike mellett lehet érveket és ellenérveket fölhozni; mi részünkről az elsőhöz csatlakozunk. Szilárditja ezen meggyöződésünket kivált honunk középeuropai fekvése, mely mind a közvetlen tengeri kereskedéstől el van zárva, mind természetes védbástyái által lakóinak biztos menhelyet nyujthatott; továbbá azon körülmény, hogy érczdus hegyeink már az ős korban történt kiaknáztatását majd nem bizonyosnak lehet felvenni (pl. Selmecz): s végre, hogy mind bronzleleteink roppant változatossága, mind pedig a megtalált öntőminták s az u. n. bronzpogácsák, tehát az öntésnél ki vagy elfutott bronztömegek napnál világosabban bizonyitják az eszközök itthoni készittetését, s nem külföldről való importáltatását. Épen Magyarország gyüjteményeinek kellő szaktudományos földolgozása volna hivatva arra, hogy e tekintetben sok állitást megczáfoljon, sok homályost fölvilágositson. A magyar nemzeti museum derék igazgatójának ez érdembeni fölszólalása egy közelmult akademia ülésén nagyon is jogosult

volt, s bárcsak a forrásnál ülő tudósaink valamelyikében oly viszhangot keltett volna, melynek tényleges eredményét nem sokára élvezhetnők.

De hogy ismét tárgyunkhoz visszatérjünk, a bronz behozatala felőli nézetek szétágazását nagyban mozditja elő azon tapasztalás is, hogy a bronzkori fegyverek és eszközök ugyszólván europaszerte egyformák és hogy alig tudunk egy tényt felhozni, mely a bronz alkatrészeinek, a réznek és ónnak önálló különvált feldolgozását, az egymás utáni békés fejlődés szükséges követelményét, képes volna kellőleg bebizonyitani.

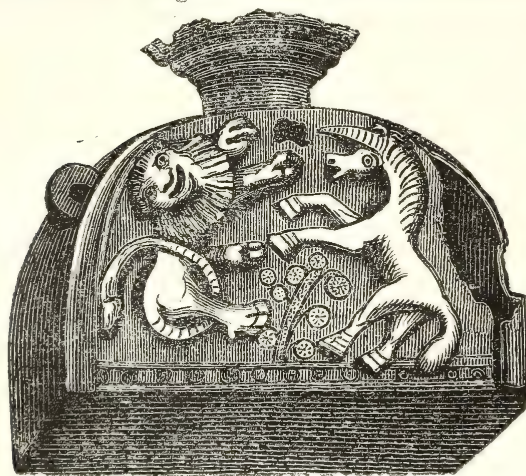
Az első érvre azon viszontkérdéssel felelhetnénk: de hát miért egyenlők egyátaljában a kőkori eszközök, a melyek csakugyan nem importáltathattak; honnan ezek meglepő hasonlatossága azon kőeszközökkel, melyeket Afrika, Ausztralia és Amerika vad tőrzsei még most is készitenek és használnak? A kőszerek a szükség, élelemszerzés, védelmi vagy támadási ösztön szüleményei voltak, melyek az őskori vad népeknél ugyszólván önkényt találtattak föl majdnem mindenütt, és a törzsek egymás közti érintkezése vagy cserekereskedése által módosultak, tökéletesedtek. A bronzkori tárgyak pedig, hacsak egy kissé behatóbb vizsgálat alá vesszük, nem egyebek, mint a kőkori alakok utánzása, tovább fejlesztése; s habár azokat műizlés dolgában nagyon is tulszárnyalják, czélszerüségi szempontból majdnem határozott visszalépést mutatnak abban, hogy a vágó s ütő eszközöknél a nyéllyukat nélkülözik. Ámbár még ez sem áll egészen. Régiségtárunkban van egy nagy vörösrézczelt, mely a hodászi hegyen ásatott ki többféle bronzeszközzel egyetemben, a melyen ezen kellék sem hiányzik.

A mi pedig a réz és ón különvált földolgoztatását illeti, arra is válaszolhatunk. Igaz, hogy óneszköz, eddig legalább tudtunkkal nem találtatott. Ez csak azt bizonyitja, hogy ón nem igen volt, s miután a legrégibb időkben leginkább csak Spanyol- és Angolhonban nyeretett, valószinüleg a cserekereskedés kiváló tárgyát képezte, különösen azon földfödözés óta, hogy csekély mennyiségben a rézbe keverve ezt erősebbé teszi. Valóságos rézeszközök pedig Magyar és Irhonban találtatnak, de hogy oly csekély számban, annak oka csak az lehet hogy

a bronzvegyülék feltalálásakor a készletben levő rézszerek legnagyobb része ismét beolvasztatott.

Hogy a bronzfegyverek nem római eredetüek, azt hosszan bizonyitgatni felesleges volna. E mellett szól mind a latin nyelvhasználat, mind pedig a tömérdek római lelet, mely a bronz használatát ezer meg ezerféle tárgyon igen, de soha ütő vagy vágó fegyveren nem mutatja.

Bronzgyüjteményünk bár eddig mennyiségileg csekély, az alakok változatosságában mégis igen tanulságos. Öt darab czeltünk négy különböző fajt képvisel. Itt csak az ujonnan szerzettekről akarunk szólani. a) Tokos és füles czelt, gyönyörű ép példány, fénylő zöld szironynyal bevonva. Hossza 5'', füle 1'' hosszu, a fültövig három domboru karika futja körül; a legalsó karikától mindkét oldalon három egymásba állitott háromszög czifrázat látható A tok mélysége 2'' 9''', száj átmérője 1'' 3''', az él szélessége 1'' 10'''. b) durva müvü, tokos, vésü alaku czélt. Hossza 4'' 3''', az él szélessége 3''' a tok mélysége 3'', száj átmérője 1'' 1'''. Ezen alakot eddigelé még nem láttuk. c) Gyönyörü zöld szironyos palsab, hossza 4'' 9''', a tompa vége féle két oldalt felhajló perem 1'' széles, ugyanazon félkör idomu végén a közepén átlyukasztva. Az él szélessége 1'' 6'''. d) Hat karikát képző 2''' vastag, gömbölyü bronzsodronyból készült kartekercs, a karika kör átmérője 1'' 9'''. Mindezen tárgy a kőszeg-rohonczi hegyekben találtatott, különleges lelhelyeiket azonban még nem sikerült kikutatnunk. A következő rajzban idemellékelt barbár bronz olajtartót Szombathelyen ásták ki, egy római épület alapfalai alól, négy ölnyi mélységben. Magassága 2'', oldalszélessége 1'', alapszélessége 2'' szájnyilás átmérője 1''. Megjegyzendő, hogy kétfüles hogy az egyszarvu tusája az oroszlánnal a tulsó oldalon is hasonló módon van feltüntetve.

Záradékul s mintegy kiegészitésül néhány ujonnan szerzett barbár érmet mutatunk be. Ezüst tetradrachmák. a) Szakállas babérkoszorus fő.)(férfiú lóháton. baljában pálmaággal a ló lábai között valami madár. Fönn. ΦΙΝΙΙ b) Három gyöngysorral ékitett csucsos süvegü pufitos arczú fő szakáll nélkül.)(Idomtalan ló. c) Majdnem fölismerhetlen idomtalan fő.)(Szintolyan ló. d) Babérkoszorus szakállas fő.)(Ló. Fölötte igen kendetleges idomú emberi alak, a ló lábai között egy megfordított *α*. mellette Π. e) Madárcsörü csucsos föveggel födöt fő.)(Idomtalan ló. Fölötte ΠΑΛΛ. szája alatt négyszög, közepén karikával. f) szakállas fő.)(a vizilóhoz hasonlitó állat. g) Női fej.)(férfi lóháton, fején sisakkal, melyről kacskaringós toll csügg le. — A többi tizenhat darab kisebb nagyobb rézérmen ugyanezen alakok fordulnak elő különféle változatokban. Ez érmek legnagyobb részét az óvári (Burg) határban szántották ki.

Az olvasók megfogják bocsátani, hogy az előbbeni közleményben tett igéretet, hogy ujabb római tárgyainkról fogunk értekezni, ezuttal nem válthattuk be. Mulasztásunkat azonban nemsokára helyrepótolandjuk.

Mellékletül Gózon Imre utleirásához.

Másolat. A vasi közép ág. evang. egyházmegye levéltárából.

Nevezetes jegyzések.

1. Domokosfai volt Evangelicus most katholikus templomról.

Fautores promontores et defentores Patroni Ecclesiae A. conf. Generosus Dominus Balthasanus Sanko una cum socia vita Generosa Domina Anna Kisfaludy Anno 1705. (ezen irás nyomtatott nagyforma betükkel a templom belső falán éjszakról, predikáló széktől jobbról igen látható. Ugyanezen templomban az oltár fölöl látni ezt:

2. Pax G. D. Anna Kisfaludy D. E. 1729.

3. Az oltár megöt irva a kő falon fekete föstékkel látni: Domus mea Domus orationis est.
Renovatum in anno 1703.
M. M. R. P.
T. J.

Palérozott márvány kő

4. Diófa rámában, hátolsó része ily formában egy kis fiók, nemes czimerü pötséttel le pötsételve látható miséző vánkos alatt: Továbbá kelhének fogódzója drága hamuszinü kövekel kirakva látható. egy szem kő hiján.

5. Templom tornyának középső része, fölül és alol bolthajtásu, egy füstös lakásul szolgált konyha látható benne:

6. Az előbbi volt harang (a mely 1825-ben eltörött) rajta ezen irás formája olvasható volt:

RAUDJUS — AUVERTUS +

Anno 1610

P. S. Domokosfai ezen volt evangelicus templomban utolsó Litentiatusa volt Adanich János tudományos ember, a Retoricaig tanított.

1. *Hodosi volt Evangelicus Templom* (a melly utóbb anno 1825 és 1826 között elégett) torony nélkül vala a melly fa kerítéssel bekerítve vala régenten, s annak éjszaki falán belsejében különféle föstékkel le valának rajzolva vagyis föstve azon lovas katonák, három szegletü kalapokkal, kék rövid dolmánynyal vörös hajtókával és kék nadrágal nyársos puskákkal mint Sopronyi muskatérosok ezen aláirással:

Compania Inclyti Regiminis vetorianium Catapultorum Ecclesiam Item Sanctae Elisabethae obtinuit, Ab achatolicis anno 1732 d. 19. octobris.

2. A harangon ano 1745 Gretzben öntetett.

3. Hodosi Katholicus lelkész volt d. 28 octb. 1743 Gathaly János. — Azután volt Horváth János: — és d. 17 junii 1795-ben az utolsó lelkész volt Puffek György.

1. Veleméri Hellységben volt Evangelicus templom magas tornyával és vasajtóval, belseje kiföstve, falai sok 4 szegletü lukakkal ellátva, a melyeken keresztül a templomból ki az ellenségre lövöldöztek.

2. Ezen toronyból le vett harang, a melly most is még látható épségben különösen hosszu formájában a melyen ezen fölül irás látható.*)

1. Vecse Szlavecsai Hellységben volt lakos Ns. Magyar ter ur, kinek maradékjából még most is élő familia ot azon helyen találtaték, kinek a háza előtt fa oszlopon egy harang volt föltéve a melyet emlitett ur halála után Petrocsai Hellységben még most is fent álló volt Evangelicus Filialis (Sz. Ilona tiszteletére utóbb felszentelt) templom tornyában a katholikusok erőszakosan elvitték, ezen fölül irás látható: — és egy mesztelen szárnyos férfiu formában álló vitéz jobb kezében egyenes kard bal kezében pedig egy bajszos férfiui fejet hajánál fogva tartja, jobb kezével a kardal jobra lévő irásra mutatva néz: —

Ad honorem Coglestis ex Fortu Contra Tempestatem Diaboli Curavit P. M. 1693. Fecit Florentin Török Gratii.

---

1. Martyántzi m. v. most katholicus előbb ev. volt templom tornyában nagyobbik harang Grátzban öntetett 1228-ban Bostaucher Ádám által: — a kisebbik harangon irva látni Michael Feltl zu Grátz anno 1768.

---

2. Dolintzi nagyobb harangon irást látni. Adamus Rostaucher Gratzii 1676.

3. Murai Szombati m. v. előbb evangelicus volt templom mostani boltozatján látni ezen fölülirást:

Anno 1676 d. 14. gb.
J. C. G. sz. D. F. R. sz.

---

*) Az irás határozatlan betükből állván, nem olvasható. Szerk.

1. Anno 1750 d. 16 octobris Andretion Vass vármegyei helységben exmissio alkalmatosságával költ levél Zigány Pál szolgabiró, Lengyel Ferencz esküt, és Jakabházi Sallér István vicze ispán ur által, azt bizonyitja, *Szmodis Mihályt mint nemest*, elsőben Murai Szombatba Gróf Szécsinél conventionalis udvari predikatora, innét gróf halála után Puzsutzra, innét pedig Nádaselra ment predikátornak, Nádasdi volt evangelicus templom fortély által a kultsokkal együtt katholicusok által elvétele után Sztanyotzon vette lakását a hol is meghalt, és Szt. Trinitáson el temettetett.

A mely régi jegyzéseket magamnak örök emlékül le másoltam saját kezem irásával hitelesen bizonyitom. Sign Zsidahegy d. 15. octobris 1844.

Szijjártó Sámuel több helységek hites jegyzője.

Közli. Turcsányi Andor.

Egyveleg.

1. *Pozsony megyében* múlt év december 15-kén szintén megalakúlt egy régészeti egylet, melyet Jedlicska Pál plébános több hónap előtt a megyei közönségnél inditványba hozott. — Az egyletnek eddigelé 150 tagja van, kik részint alapitó, részint pártoló tagok. — Az elsők egyszerre mindenkorra 20 forintot bocsátanak az egylet rendelkezésére, még a pártoló tagok évenként egy forinttal járulnak az egyleti pénztár gyarapitásához, három évre lekötelezvén magokat az egyletben megmaradni. — A december 15-én tartott alakuló gyülésen megvitatták az alapszabályokat, melyek nem sokára a ministeriumhoz jováhagyás végett fel fognak terjesztetni.

2. *Régészeti lelet.* — 1873-ik évi September havában, miként az »Agr. Ztg« irja Quarnero Cherso szigetén Vrbnik közelében fekvő Galica község előbbkellő lakosai összegyülekeztek azon czélból, hogy egy őskori nagyszerü halmot felássanak azon reményben, miszerint ott kincseket fognak találni. — Midőn ásatás közben a halomnak mintegy közepére értek, csakhamar egy sirra akadtak, melyben emberi csontokon és

hamun kivül több bronz edény és ékszerre találtak, ezek közül megemlitendő, három bronztű, néhány kapocs és gyürü; — találtak továbbá egy bronz lándzsát, melyen a fa nyél maradványai még láthatók, végre két nagy arany gyürüt, mik hihetőleg nyakékességül szolgáltak. — Ezen a legfinomabb aranyból készült két gyürü 208 karátot nyomott. — Az egész érdekes lelet a zágrábi muzeum számára megszereztetett.

3. *Azon értékes régészeti tárgyak,* melyek a pesti egyetemi könyvtár új épülete alapjának ásatása alkalmával napvilágra jöttek, mint tudva van a lelkiismeretlen munkások által eltitkoltattak, s testvérileg egy más között felosztva, elidegenitettek. — Több hónappal ez előtt azonban Liptó Szent-Mikloson néhány tárgynak nyomára jutottak, midőn egy feltünő alakkal biró ezüstkehely egy rongyos tótnapszámos által áruba bocsáttatott. Midőn a napszámos habozott azt megmondani, hogy e tárgyat hol szerezte = elfogatott, azonban csakhamar bevallotta, hogy a kelyhet a pesti egyetemi könyvtár épülete alapjának ásatása alkalmával felfedett leletből, mint osztalékot kapta, s a birtokában lévő többi tárgyakat is előhozta. — A liptó Szentmiklósi járásbiróság értesitvén a pesti fenyitő törvényszéket ez esetről, a törvényszék a további nyomozást elrendelte, s azóta sikerült ismét több tárgyat megszerezni. — Hogy a hiányos felügyelet miatt ezuttal mily nagy mennyiségü tárgyak mentek veszendőbe, azon körülményből is kitünik, miszerint a liptó szentmiklósi napszámosnál talált osztalék — mely a pesti fenyitőtörvényszéknél letéteményeztetett, — 3 nagy és massiv serlegből és közel 50 darab kisebb régészeti tárgyból u. m: gombok — és kapcsokból s régi magyar arany és ezüst pénzekből állott. — (Ung. L.)

4. *Délmagyarországnak egyik legrégibb harangját* ajándékozá Bonnaz püspök a magyar nemzeti muzeumnak. — E harang 1807-ik év april hónak végével a hajdan virágzó bulcsi apátság romjainak ásatása alkalmával fedeztetett fel. — A rajta lévő góth felirat szerint Domnik apát által öntetett 1468-ik évben. — A harangon észlelhető tüznek nyomaiból gyanithatólag következtethetni, hogy az apátság a török-harczok alatt pusztúlt el. 1807-től 1870-ig Bulcs községben harangoztak vele, — 1871-ik év elején azonban Temesvárra vitetett, hol tompa búskomor hangja által általánosan feltünt. — Innen Pestre küldetett, hogy a magyar nemzeti muzeum régészeti osztályában állandó helyet foglaljon. — (P. L.)

5. — *A tudományos világot* most élénken foglalkoztatja Taylor Izsák jóhirü angol tudós azon felolvasása, melyet a londoni Philological Society legutóbbi közgyülésén tartott. Nem kevesebbet állitott, mint azt·

hogy Italia ősi lakóinak, az etrus népnek nyelvét tisztába hozta. Egy etrusk sirban talált két játszó koczka volna a kulcs, mely az eddig ismert 3000 etrusk fölirat titkát megfejti. E koczka lapjain ugyanis nem a szokásos szemek voltak, hanem szavak, melyek számokat jelentettek, és e számnevek azonosak a turán nyelvtörzs altaji ágának nyelveiben előforduló számnevekkel. Az etrusk feliratok nyomozásánál Taylor megerősitve találta első véleményét. A nyelvtani formák, névmások és a legrégibb eredeti szavak mind megfelelnek Sziberia altaji népei nyelvének, sőt az etrusk mythologia ugyanaz lényegében, ami a finnek nagyszerrü eposzában, a »Kalevale«-ban előfordul. Szóval az etrusk nyelv rokon volna a magyar nyelvvel. (Ellenőr)

6. *(Pozsony városának kath. hitközsége,)* melynek vallási ügyeit évek óta egy evégre szervezett kegyuri bizottság képviseli, mily utánzásra méltó buzgalommal törekszik a felekezeti érdekeket előmozditani ismeretes mindazok előtt, kik e városban megfordultak. Azonkivül, hogy jelesen felszerelt, valóban mintaszerü iskolákat hozott létre, érdekeltséggel karolta fel emlékszerü, a XIII. században góth stylben épült főtemplomát, melynek szentélye, a hivek adakozása folytán, közel nyolczvanezer frt költséggel stylszerüleg helyreállittatott. Trefort miniszter ur október hóban tett látogatása alkalmával meggyőződvén e buzgóságról és helyesléssel szemlélvén ezen, a müvészet kivánalmainak teljesen megfelelő helyreállitott részt, elhatározta e dicséretre méltó vállalatot kitelhetőkép támogatni. Mihezképest a templom további müszerü helyreállitására, mely csak egyedül a templom belsejére nézve még legalább is nyolczvanezer forintot igénylend, Ő Felségétől a vallásalapból tizezer forintnak engédélyezését kieszközölte. Midőn igy egyrészről a hitközségnek a multra nézve elismerést s a mü tovább folytatására ösztönt nyujt: az ebbeli segélyezéshez egyszersmind azon feltételt köti, hogy a kegyuri bizottság e helyreállitás körül hazai müvészeket foglalkoztasson, s ez által a hazai müvészet előmozditásához is járuljon. (P. N.)

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.	Szerkesztő :	2. szám.
VIII. kötet.	**Dr. Henszlmann Imre,**	*Február 15-én.*
Segédszerkesztő :	zerge u. 23. sz.	Bizományos :
Geduly Ferencz,		**Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18 sz. nemzet szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Évi jelentés

a magyarosszági műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki munkálkodásáról.

(Vége.)

Mi az előadó munkálkodását illeti, ez valahányszor a bizottságnak ülése volt, erre Bécsből lerándult, az ülés tarthatására szükséges előmunkálatokat, a titkár segítségével elkészité a jegyzőkönyvet szerkesztette (kivéve az utolsó november 5-kit melyet a titkár szerkesztett). — Bécsben tartózkodását előadó több tekintetben a bizottság érdekében felhasználta. — Ugyan is kiszemelte a bécsi »Central Commission« munkálataiban megjelent magyarországi emlékek ábráit, és a mennyiben ezek faduczkók, azokat a bizottságnak clichékben megszerezte ; — késziteтte bizottságunk számára egy a császári könyvtárban őrzött, Budavára 1541 történt ostroma ábrájának pausáját, mely a mostani körülmények közt, midőn a budai torony restaurati-ójáról van szó, kettős érdekkel bir ; mert abban a parochialis templomnak északi tornya is fenállóként adatik elő, csak hogy

felépitése félbe szakadván, alacsonyabb volt a délinél. Az előadó továbbá csereviszonyt eszközlött a bécsi »Central Commission« és bizottmányunk közt, mely abból áll, hogy a két fél a világkiállitás »amateurs«-osztályában előfordult legnevezetesebb tárgyakat, mindegyik maga osztályaét, rézbe vagy fába metszettvén, a táblát vagy faduczkot galvonoplastikai vagy clichék alakban közli a másik féllel egy a maga nyelvén közlendő tüzetes jelentés illustratiojául. A bécsi Central Commission eddig már kiadta jelentésének első részét, mely 100 fametszettel és 8 táblával van ellátva, második, legközelebb megjelenendő része is több rendbeli fametszetet és táblát tartalmazand. Ugy szintén az előadó is, mint szakbiztos, a maga, magyar amateurek osztályában a legnevezetesebb tárgyakat kiválasztván, ezeknek mását fametszetekben edzett vagy chromolithographiai táblákon készitette és készitendi és közlendi, azokhoz irt szöveggel együtt. A magyarországi ábrák azon 1000 frtnyi összegből készülnek, melyet a nm. Minister ur e czélra az előadó kezére bocsátott. E csere viszonyba belépni igérkezett a dán és svaiczi kiállitási szakbizottság is, azonban maga a csere eddig még nem történt; de ha csak is a magyar és osztrák szakbiztosság közti csere vétetik tekintetbe, clicheink készlete roppantul fog gazdagodni és képesek leszünk egy a világkiállitás amateurek osztályát tárgyaló tüzetes jelentést magyar nyelven előállitani. Előadó továbbá vizsgálta Bécsben a Central-Commission Magyarország épitészeti emlékeire vonatkozó készletét és a mennyiben ezek még nem voltak meg gyüjteményünkben feljegyezte azokat bizottságunk törzsíveire melyeket e czélra magával vitt Bécsbe. Ezen emlékek nevezetesen:

1. A nagykőrösi roform. templom.
2. A jászberényi ferenczrendi.
3. A hevesi.
4. A sz.-léleki paulinusok templomának romja (Borsod.)
5. A gyöngyösi ferencziek temploma.
6. Pata mezőváros temploma (Heves).
7. A kecskeméti ferencziek és reformátusok temploma.
8. A szegedi ferencziek temploma és zárdája.
9. A miskolczi reformátusok temploma (az Avason).

Megvan a Central-Commission gyüjteményében a 2 számunak alaprajza és hossz szelvénye a 8-dik számúnak alaprajza, két szelvénye, nyugati homlokzata és távlata, és a 9. számunak alaprajza, déli homlokzata, és több részlete; a többinek rajza nem fordul elő.

A magyarországi épitészeti emlékek felkutatásában főképen fárodozott 1850-től 60-ig Haas Mihály, későbben Szathmári püspök, ki azoknak több rendbeli rövid jegyzetekkel ellátott lajstromát küldte fel Bécsbe. Az egyikben emliti a *Jákóhalmi* és *Jászapáthi* régi templomok maradványait, az előbbiben a régi egyház kereszthajónak használtatott fel ugy, hogy a szentély és hosszhajó hozzá csatolásával az uj templom állott helyre. Jászberény szomszédságában két régi templomot fenmaradottnak mondja és *Mihály telken* az uj templom réginek maradványaiból épült; Kalocsa közelében volna szinte régi templom *Sz.-Benedeken*. Van ilyen *Neszmélyen* és *Álmáson* is, mindkettőnek alapterve megvan a Central-Commissionak. Van régi templom *Haraszton* is, nem messze Pesthez. Emliti *Székes-Fehérvári* Mátyás korából származó *kápolnát* és annak régi harangját, valamint *Telkinek* régi templomát és a *Diósgyőri várat* melyben, tudomása szerint még 20 évvel ezelőtt (irta 1856-ban) a XIII, századból (?) származó kápolnának gyönyörü részletei voltak láthatók, végre leirja a *Ráczkevei* templomot és az e mellett magában álló tornyot is. Fogarassy Mihály leirja 1857-ben a *nyirbátori két templomot*, melynek egyikét Báthory István 1480-ban épitette, másikát befejezték Báthory György és Báthory András 1511-ben. Zipser tanár megemliti (1856-ban) a *Jakabfalvi* templomot Besztercze mellett és 1861-ben kelt levelében a *Szellecsit* szintén Besztercze közelében. — Bitnicz értesit a *Mariasdorfi* (1883) és *Sámfalvai* (Hammersdorf) templomokról és a *Páperri* rotundáról. Emlitetik a *Dunaföldvári torony,* megkérdeztetvén a Central Commission érdemesnek tartja-e fenmaradását? Emlitetik a *Csákovai* (Bánság) torony, ez 32′ hosszu 31′ széles négyszögöt képez, magassága 77′ falvastagsága 9′, van öt emelete, három alsaja dongabolttal födve a negyedikben kandaló látható, a torony bejárása a második emeleten, lépcsője a fal vastagságában vagyon. A jelentést tevő hasonló *Becskerek* és *Versecz* mellett álló tornyot is emlit és azt

hiszi, hogy e tornyok ujabbak, azonban leirása szerint legalább a csákovait középkori öregtoronynak (Donjonn) kell tartanunk. A Central Commission gyüjteményében megvan e toronynak felrajza és szelvénye. Emlitetnek *Kapuvárnak* és *Tatárvárnak* (Somogy) romjai is. Végre Glatter Ede állitja, hogy Vörösvár táján, Pilis szántó fölé a régi római utnak még nagy darabja megvan és hogy egy avar gyürüt a Sarló-Sári pusztán kell keresni; más Paur Iván jelentése szerint avar gyürüt Tatár Szt.-György mellett (Pest megye) kellene keresni. Ez mind, mit az előadó, a »Mittheilungokban és »Jahrbücherekben« közlött tulajdonképi Magyarországi emlékeken kivül a Central-Comission készleteiben talált; feltünő tehát előtte e csekély szám, holott majd tiz éven át a Central Commission szabadon rendelkezhetett hazánk minden hivatalnokaival és minden hivatalba levő szakférfiakkal.

A királyhágón tuli, rajzban vagy leirásban meglevő épitmények száma nem nagyobb, sőt, ha azoknak közlött részét a meglevőktől levonjuk, még csekélyebb: azonban itt kiemelendő Müller Frigyes evang. lelkész szorgalma, ki tizenöt, a maga conservatori járásába eső régi épitményt pontosan leirt, u. m.

1. A segesvári hegyi templomot (Schässburg).
2. A segesvári evangel. plebania templomot.
3. A szászkézdi (Kaisd) ev. templomot.
4. A szászkézdi várat.
5. A berethalomi ev. T. (Birthalm).
6. A musnai ev, (Meschen) T.
7. A riomfalvi ev. (Reichensdorf) T.
8. Az eczeli ev. (Hetzelsdorf) T.
9. A kőrösi ev. (Kirtsch) T.
10. A bogácsi ev. (Bogeschdorf) T.
11. A darlaczi ev. (Durless) T.
12. A somogyomi ev. (Schmiegen) T.
13. Az almakeréki ev. (Malmkrog) T.
14. A dánosi ev. (Dunesdorf) T.
15. A sz.-keresztúri r, kath. templomot.

Müller az idézett épitményeket leirva igy nyilatkozik:

A leirt tizennégy templomok kettője, a dánosi és a darlaczi, — alkalmasint meg XIV-dik századbeli, tize a XV-dik

században épült, ketteje, — a berethalomi és az almakeréki a XVI-dikban; továbbá három typust vagy mintát állit fel u. m. a *segesvári* hegytemplomét, melyet követtek Szászkezdin, Berethalmon és Musnán; a *riomfalvit* Eczelen, Kőrösön és Bogácson; és a *darlaczit*, melyet követtek Somogyomon és Almakeréken. — A kereszturi templom elrendezésére nézve, magában áll. Nevezetes hogy e templomok többsége erőditve van; némelyike e czim alatt »Die Vertheidigungskirchen Siebenbürgens, Müller által közölve volt a bécsi »Mitheilungokban«. A somogyomit kivéve, a többi jó karban tartatik, sőt a szászkezdi várat még ma is raktárnak használják.

Van még a Central Comission készletében a beszterczei templom és toronynak tüzetes leirása, melyet Müller Mihály, oda való volt Conservator és lelkész készitett, de nem emliti a minoriták templomát, (Beszterczében) melynek az átmeneti korból fenmaradt szentélye honunk egyik kiválló gyöngye.

Reissenberger Lajos futólag irja le az 1431-től a század végéig épitett *n.-szebeni főtemplomot*, melyet Mökerch conservator és lelkész 1839-ben külön munkában publicált. Van Nagy-Szebenben még egy *Sz.-László nevü kápolna*, ez régibb a nagy templomnál.

Előfordulnak rövid adatok a következő épitményekről.

Michelsberg N.-Szeben mellett román stylü templom.

A néhai *kerczi* apátság (1474-ig) templomának szentélyét használják az odavaló evangelicusok.

Mühlbach XV. századbeli szentélye kitünő.

Radnai torony.

Az unitáriusok temploma *Tarcsafalván.*

A reformatusoké *Rugonfalván.*

A *Fö tös* hegyen álló rom (Firtos Várallja) és a római castrum stativum *Énlakán.*

Rajzkészletben, a publicált épitményekén kivül megvan:

Sz.-Simon templomé.

A michelsbergi templomnak öt homlokzata.

A radnai romé.

A beszterczei templom és torony homlokzata, egy stalluma.

A szászrebeni mühlbachinak alaprajza,

A seiburginak némely részlete.

A Central Commission ismert és sokszor tapasztalt előzékenységénél fogva Magyarországra vonatkozó rajzkészletének lemásolását hihetőleg megengedné.

Bizottságunk törzsivei ez idén igen csekély mérvben szaporodtak. Főhelyen áll Modrovich János küldeménye Moson megyéből, mely a következő emlékek másolatából áll:

a *rajkai* (Razendorf) templom rajzokkal — alaprajz, a templomnak két távlata, fülkéje és ablaka;

az *oroszvári* (Karlburg) templom rajzokkal — alaprajz, távlat fülke és ablak;

a német *járfalvi templom* melynek kiváló monstracziája a bécsi világkiállitáson nagy feltünésben részesült, Távlati rajzzal.

Az ugy nevezett *puszta torony* Köpcsény szomszédságában »Oeder Thurm bei Kitsee« rajzokkal, — két távlattal alaprajzzal és szelvénnyel.

Ot *római emlék-kő*, melyet Oroszvárott találtak, valamennyi lerajzolva.

Drahotuszky Ferencz beküldte:

Hricsó várának (Trencsén megye) leirását és távlati rajzát.

Ebenchöch Ferencz tüzetesen leirja a román stylü

árpási templomot, (Győr m.) épen ugy

a *sokoróalljai* kerék templomot (Győr m.) végre

az ezen utóbbiban talált két *Mithras követ. Cséplő Péter* leirja és távlati és alaprajzban küldi

a *nagy üregdi* templomot (Nagyvárad mellett) ugyan ő

a *nagyváradi* várnak leirását és több fényképét, végre

Lipp Vilmos küldi a

sárvári (Vas megye) várnak leirását és ott talált siriratok mását.

Ezeken kivül gyüjteményeink szaporadtak Storno Ferencznek két a világtárlaton is kiállitott és nagy tetszést aratott aquarellével egyike egy nagy-szebeni, másika egy brassói falképnek igen sikerült mása. Hozzá járul több photographia, melyet a bizottság megszerzett; végre a kézi könyvtár, melynek alapját a leg is legszükségesebb könyvek megszerzésével megvetettük.

A beérkezett kitöltött törzs ivek fennt adott lajstromából

világos, hogy, kevés kivétellel, a vidéki levelezők nem igen sietnek gyüjteményeinket szaporitani s hogy nem fogjuk nélkülözhetni a keblünkből való kiküldéseket, ha eddig kevésbé ismert emlékeink kellő tudomását akarjuk megszerezni; a végre tehát ajánlatos az utazások azon módja, melyet Bécsben az épitészeti iskola tanára tanitványaival követ s mely által a publicált Autographiák nagy számmal készültek. Magunknak kell utaznunk felmérnünk és lerajzolnunk, különben nem leszünk képesek a fenmaradt emlékek teljes tudomásához jutni.

Azonban e czélhozi közelités végett, a mennyire ezt a fenlevő anyag engedi, jelenleg is munkás az előadó és a titkár, midőn a magyarországi műemlékek lajstromzásán dolgoznak, mely munkának eddig létre jött részét van szerencsém a t. bizottmánynak ezennel bemutatni.

Dr. Henszlmann Imre,
előadó.

Közép- és ujkori érmek.

Tanulmány

Lipp Vilmostól.

A régészet, mint a történelem segédtudománya, sok esetben egyedüli hamisitatlan forrása, föltünő gondot fordit azon kiegészitő ágára, melyet érmészetnek nevezünk, s a melynek tudományos tárgyalása, éremtan név alatt ismeretes.

Azoknak, kik a régészetet egyátaljában kicsinylik, s igy az éremgyüjtésben sem látnak egyebet, mint nádparipát, melyen egyeseknek tetszik lovagolni, a helyett, hogy hasznosabb foglalkozással töltenék idejöket, azoknak e sorok nem szólnak. El lehet rólok mondani: »ignoti mulla cupido« — becsmérelni még a legnagyobbat is, a legkönnyebb mesterségek közé tartozik.

Hanem szólnak igenis azoknak, kik vagy régészetkedvelők

vagy gyüjtők. Ez utóbbiak ismét két részre oszthatók; az első részt képezik azok, kik komolyan, biztos, határozott czél előtüzése mellett szánták magukat e sok fáradsággal, aprólékos bibelődéssel, sok csalódással és roppant utánjárás—sőt tanulmányózással összekötött munkára; a másik rész azokat foglalja magában, kiknek elég pénzök s idejök van, különféle régiségeket s érmeket minden rendszer és fáradság nélkül összehalmozni, s a kik ebben csak a divatszerünek hódolván, a tudományos foglalkozás szinével akarnak tündökölni. Legyen nekik az ő akaratuk szerint Azon egy érdemök legalább van, hogy néha megmentenek olyasmit, mi különben elenyészett volna.

De a tulajdonképeni, komoly értelemben vett régész s éremgyüjtő közt is van akárhány, kik a közép- és ujkori érmektől elfordulnak, azokat figyelemre méltóknak nem tartják, kiknél Nagy Constantin kora azon határpont, melynél az érmészeti érdek megszünik. S ezt avval indokolják, hogy az ezentuli érmek conceptiója szegény, kivitele barbár, közép koriaké épen nyomorult, az ujkoriaké pedig nagyon is középszerü, szóval: hogy egyáltalán nincs szépészeti értékök, s nem alkalmasak arra, hogy a valódi müvészet s szépség iránti izlést táplálják, melyet a görög s római érmek tanulmányozása, oly nagy mértékben képes nemesbiteni.

Ezen egyoldalú, tisztán müvészeti fölfogásra legelőször fognnk felelni; a közép- és ujkori érmek valódi hasznának kimutatását utóbbra tartván fönn magunknak.

Őrültség volna, ha az ujabb érmeket a görög—római érmek kifogástalan, bevégezett, örökszépségü kivitele fölé akarnók helyezni, vagy csak avval párhuzamba is állitani. Azonban a görög-római érmészetben is a haladás, tetőpont és hanyatlás phasisait észlelhetjük, melyek az illető államok politikai fejlődésével, virágzásával. felbomlásával egyenlő lépést tartanak. Igy szembe ötlő különbséget mutatnak ezen érmek, a görög városok és gyarmatok politikai lételének kezdetén, és akkor, midőn sok szerencsés körülmény egybeáramlása folytán a müvészetek s tudományok termőfészkeivé lettek; a hanyatlás bélyegét akkor, midőn a görög szellem az idegen hóditók kardja alatt elvérzett. Ily különbséget látunk a római érmeken is, ha például egy Antoninus Pius és Maximianus Herculeus érmet hasonlitunk össze.

S az érmész mégis a legnagyobb gonddal gyüjtögeti e népek minden korszakának érmeit, s legtöbb esetben értéköket nem a müvészi csin, hanam ritkaságuk szerint állapitja meg.

Ennek okát nem nehéz kitalálni; még ha a történelmi vonatkozások fontosságát számba se véve tisztán a müvészet álláspontjára helyezzük is magunkat.

A kutató emberi ész ma már fölületes itélettel nem elégszik, nem elégedhetik meg. Ki kell mutatni az ok és okozat lánczolatát, vissza kell hatolnia a jelenségek kezdetére, ha azok fénypontja- és pusztulásáról tiszta képet akar alkotni magának. S igy tehát bármely képzőmüvészet beható ismerete s helyes megitélése lehetetlen, hacsak annak eredete, fejlődése, kiképeztetése, tetőpontja, fokonkénti hanyatlása, hamisitatlan, kézzelfogható példányokban nem fekszik előttünk.

A mi tehát oly főfontoságu a clasicus érmészetnél, annak semmi jelentősége sem volna a közép- és ujkori érmeknél? Azt már kereken tagadjuk.

Olaszország derült ege alatt ébredtek föl ismét, a népvándorlás és a római világbirodalom romjain fejlődő állam alakúlások következtében századokig tartott álmukból a képzőmüvészetek; az éremmüvészet is itt hozott létre először ismét figyelemre méltó jelenségeket. Az Alpokon innen ugyan e fordulat beállta későbbre esett, azonban a tizenhatodik század második felétől fogva az érmek külalakja itt is folytonos javulásnak indult, mig a tizenhetedik században a Francziaországból ragálymódra elterjedt parókadivat az érmek előlapján lévő fejeket ismét tökéletesen el nem rontotta. De még ezen nevetséges izléstelenség korszakában is a pápák fölül tudtak emelkedni korukon, mert soha sem hódoltak e bolond divatnak; érmeik is ennélfogva a természetiesség s rendszeresség hű kinyomotai. Midőn pedig a tizennyolczadik század végefelé s a tizenkilenczedik elején az érmeken létező fejek antik alakban való képeztetése hozatott be, itt ott a pénzeken, kivált a fémereken oly fejekkel találkozunk, melyek — kiemeljük különösen az I. Napoleon uralmára vonatkozó fémereket s néhány ujabbat — messziről nézve legalább a rómaiak e nembeli jobb érmeihez némileg hasonlitanak.

Habár a tisztán művészeti szempont jogosultságát az ér-

meknél elvitatni épen nem lehet, az éremgyüjtemények fő hasznát mégis abban látjuk, hogy minden egyes érem, akármilyen legyen is müvészi alkata, egy-egy történelmi tény kézzelfogható tanubizonysága.

Egy pilanatig sem habozunk kimondani: hogy egy chronologice jól rendezett éremgyüjtemény épen a közép- és ujkori történelem mind tanulójának, mind kutatójának megbecsülhetlen hasznot nyujt.

Az ifju a classicus történelem tannulása mellett nő nagyra. Azon férfiak, kik a görög s római nép életében vagy nagyszerü tetteik által kitüntek, vagy gonoszságuk által heroszratesi emléket emeltek magoknak, annyira össze vannak forrva a classicai nyelvek olvasmányaival, hogy e nyelveket nem lehet elsajátitani a nélkül, hogy amazok is az emlékezetbe vissza ne idéztesenek. Sőt midőn már Róma uralma feloszlásnak indult, midőn a közélet már sem oly szónokot, történetirót vagy költőt nem teremtett, kinek munkáit utánzandó mintául tanulmányképen az ifju kezébe lehetne adni, a roppant birodalom kettészakadt részei egyenkint is még oly terjedelemmel birtak, hogy azok többnyire jelentéktelen uralkodóinak sorrendjét a tanuló csekély fáradsággal még mindig könnyen tarthatja meg emlékezetében.

Máskép áll a dolog a közép- és ujkor történetével. Európa legszebb része sok, igen sok apró darabra szakadt, melynek mindegyikének saját uralkodója, saját alkotmánya saját törvénykezése volt. E sokféleséget emlékezetben megtartani, vajmi nehéz. Sőt ha körültekintünk a nyugotrómai császárság romjain épült nagyobb birodalmak történetében, a hősökön s hóditókon kivül, míndazok közül, kik vagy előttök, vagy utánuk éltek, csak azok alakjai fognak a feledés tengeréből felderengeni emlékezetben, kiket vagy borzasztóan szerencsétlen sorsuk biztositott részvétünkről, vagy kebellázitó gazságuk örök utálatunkat érdemelte ki. S mindamellett sokszor elkerülhetlen szükséges, hogy egyes tartományok történelmében határozott áttekintéssel birjunk. S itt egy jól rendezett éremgyüjtemény azon Ariadnefonál, mely minket e tömkelegből kivezetni képes. Hiába, az emberi ész rászorul az érzéki jelekre, melyek által a mult, tehát a már nem látható a jelenhez csatoltatik. Ez leköti a figyelmet,

emeli a képzelő tehetséget s elősögiti az emlékezetet, ugy hogy az, ki valamely ország érmeit nem puszta játékból, hanem tudományosan rendezi, azon ország talán végtelenül bonyolódott történelmében könnyen s gyorsan tájékozhatja magát.

Ezen tagadhatlan s mindenesetre nem megvetendő haszon mellet közép- s ujkori érmek a komoly történetirás terén is tényezőkként szerepelnek. A kritikai ész napjainkban nagy lendületet vett. A történetirók jobb része most már régen elhagyta azon szélesre taposott utat, hogy elődeiket pusztán lemásolják, azok szavaira megesküdjenek. Kinek tollát vallami világesemény, vagy nagy horderejü korszak lelkesiti, az ismételten visszatér az ősforrásokhoz, azokat át meg átkutatja, meggyőződést szerez magának az akkori szokásokról, erkölcsökről, szólásmodorokról s nyelvkülömbségekről, nem röstelli sokszor a legunalmasabb krónikákat ujra meg ujra ismét a legnagyobb figyelemmel átolvasni, csakhogy azon tárgy, melyet munka alá vett, minden oldalról kellőleg felderitessék. Igen természetes, hogy azon kor érmei sem kerülhetik ki figyelmét, melyek, mint még meglévő tanuk, képének szinezetét emelik, egy-egy nézetét vagy megerősitik, vagy helyreigazitják. Az alapos kutató épen a középkor érmeinek tanulmányozásában a legmeglepőbb eredményekre jut. Ezen érmek, ha a latin nyelvben még oly jártas is valaki, sokkal nehezebben olvashatók, mint az ujabbak. E nehézség leginkább abban fekszik, hogy körirataik részint zavartak, reszint hibás rövidités ekkel, szókificzamodásokkal, hangzókihagyásokkal, pusztán kezdőbetükkel telvék. Gyakran az idő vasfoga a körirat felét olvashatlanná tette, vagy oly nevek tünnek elő rajtok, mikről a történelem mélyen hallgat. Mindez az ismeretszomjut nehéz próbára állitja, mert sok s fáradságos utánlapozgatást igényel, a mely munkában gyakran oly iratok is kerülnek az iró kezére, melyek talán egyes nagy könyvtárak porában hevertek, s nem ritkán oly személyek tényekkel ismertetik meg a kutatót, melyek egykori létezését az ujabbak még csak nem is sejtették.

Általánosan elismert tény az, hogy akár csak egy ország történetét sem lehet a czélnak megfelelőleg megirni, részletes történelmi előmunkálatok, ugynevezett monographiák nélkül. Az ily monographiákhoz rendszerint igen becses adalékokat

szolgálhatnak a városok s kitünő egyének emlékére vert fémerek. Igaz, hogy ezen érmek müvészi kivitele általán gyengének mondható. Rajzuk többnyire hibás, százszor elmondott közmondások, csürtcsavart chronographiak képezik leginkább köriratukat. Azonban ha müizlés tekintetében nemis mintapéldányok, mégis tisztán történelmi szempontbúl véve nagybecsüek. Mert valamint egész birodalmaknak, vagy egyes, kora fölött uralgó férfiunak, ugy az önálló városoknak is megvan saját történelmök. A városi fémerek szemlélésénél önkénytelenül a kérdések egész serege tolul föl előttünk. Ki alapitotta e várost? Mily körülmények müködtek közre felvirágzásában? Mi okozta gazdagságát jólétét? Mi idézte elő elszegényedését s végre elpusztulását? Ha az utazó részvétteljesen elidőz minden, még oly jelentéktelen romnál, ha a már évezredek óta porba hullott városok, mint Sybaris, Thurium s egyebek érmei még most is nagyrabecsültetnek, mért lennének kevésbé méltók figyelmünkre azon városok érmei, melyek dicsőségét csaknem saját szemeinkkel láttuk elenyészni? Hisz ezek is alkalmat nyujtanak visszapillantani a multba, az emberi nagyság mulandósága felett elmélkedni, ezek is tanuskodnak az idők változatos viszontagságairól, az ellenség rontó dühétől, pártviszályról, politikai félszegségekről, a szenvedélyek örjöngéséről, miáltal egyes városok irigyelt fényökből az enyészet karjaiba hajtattak.

Ha továbbá meggondoljuk, hogy sok város nagyságát s politikai jelentőségét csak a tudományok ismétí feléledésének köszöni, s falai a legkitünőbb tanárok s tanulóknak adtak menhelyet, ugy bizonyára azon érmek, melyeket e városok virágzásuk tetőpontján verettek, mindazok előtt, kik az élet bajai és nyomorai között egyedüli vigaszt s szórakozást a tudományok müvelésében keresnek s találnak, megmérhetlen becsüek fognak maradni. Nem kevésbé érdekesek azon városok érmei is, hol vagy oly találmány létesült, mely vagy ismereteink bővitésére, vagy a közélet alakulására határozott befolyást gyakorolt; — vagy a hol oly férfiak születtek, kiknek emlékét a jövő századok sora sem képes eltörölni. Ki szemlélhetne meg egy genuai érmet, hogy mindjárt Columbus ne jutna eszébe? számtalan ily mozzanat van, mely a városok emlékéhez fűződik

Mily fontosak azután a szükségpénzek! Habár fémértékök csekély, kivitelökön is a sietség nyomai látszanak, ezek leggyakrabban mégis az ernyedetlen munkásság, kitünő vitézség, hősies önfeláldozás ékesen szóló tanui, nemcsak a hőst s annak tetteit hirdetik, ki a legnehezebb kötelmekre egész odaadással vállalkozott, hanem a ki valódi szellemnagysággal e kötelességérzetet mindazokba is át tudta varázsolni, kik hivatva voltak a nehéz tusában neki segédkezet nyujtani. Azért is az érmész, mihelyt egy szükségpénz kerül kezébe, ösztönszerüleg is azon parancsnok után kutat, ki kitartás, ékesszólás, hősiesség és példája által környezetét ugy fel tudta lelkesiteni, hogy vaserejét vagy csak végszükség törte meg, vagy kitartása a legfényesebb sikerben lelte jutalmát. Ha pedig fontolóra vesszük, hogy azon magas, mohával fedett várfalak, melyeken belöl ily szükségpénzek verettek, gyakran nemcsak a nagyravágyásnak, boszunak vagy hóditásvágynak vetettek (ellenállhatlan) áthághatlan gátot, hanem néha sokkal magasb érdekeknek is szolgáltak védbástyákul, érdekeknek, melyek nélkül a gondolkodó ember élete nem sokat érne; ugy minden nemesebb érzelemből kellene kivetköznünk, ha ezen szükségpénzeket csak haszontalan érczdaraboknak tartanók; s habár, mint mondók, veretök többnyire épen nem kielégitő, évszám csak a ritkábbakon fordul elő, s a néven kivül (és ennek is legtöbb esetben csak kezdőbetüi) alig birnak valami körirattal, ez érdekességöket még sem csökkenti. Elvégre is akárhány szépészeti becs nélküli, sőt mondhatni visszataszitó alaku tárgy van, miket mégis a tisztelet bizonyos nemével szemlélgetünk, mert azok látása a gondolatok és érzelmek egész tömegét idézik elő. Az Egyptomi régiségek szemléleténél mit nyer a jó izlés. Nem ijesztő-e a macskafejü koloszszális női szobor. S mindamellett érteményök becsesekké teszik, s őszinte hálával tartozunk azon férfiaknak, kik az ebbeli kutatásoknak szentelik egész éltöket. Az emberi szellem mindenben rászorul azon anyagi támpontra, azon már az ókorban emlitett lépcsőre, mely a gondolatot a láthatatlanhoz vezeti át. S ezt az érmek is megteszik, mert hiven őrzik meg a korszakot és évet, a mi nélkül a történelem csak mese, mely nem képes állandó tanyát felütni emlékezetünkben.

A közép- s ujkori érmek gondos gyüjtése s rendezése más,

mellékes szempontból is sok hasznost s oktatót tartalmaz, sok termékeny gondolat csiráját képes az emberi észben felkelteni. S itt visszatérünk az érmek előlapjára.

Mióta IV. Sixtus pápa alatt ismét divatba jött az arczképek föltüntetése a pápai érmeken, azóta a római érem mintametszők legnagyobb gondukat arra forditották, hogy a menynyire csak művészetök engedé, a föltüntetendő arczot a lehető legnagyobb természethüséggel és tökélylyel állitsák elő. És valóban, a ki képes kritikai észszel ezen egyházfejedelmek élete- és müködésébe behatni, az az érmeken megjelenő arczvonásokban is meg fogja találni azon jellemző irányt, mely egyesek uralkodásában mérvadó volt. Nemkülönben sok más egyházi s világi fejedelem — e helyütt csak V. Károly és II. Miksára utalunk — individualitása éremképeiben szintén tisztán fölismerhető.

De ha valaki az éremvereteken található jellemvonásokat csak a képzelet játékának tartaná, és azt vélné, hogy az érmész sokkal többet magyaráz ki az éremből, mint a mennyit a művész szándékolt beléje helyezni, akkor forditsuk meg az érmet s nézzük hátlapját, melyen vagy alakzatos képeket vagy czimereket láthatunk.

Midőn az ismét feléledt müvészetek hajnalpirja jótékony világát Olaszország boldog virányai fölé árasztá, s magasabb röptü szellemek a régiek halhatatlan műremekein föllelkesülve, bámulatra méltó mestermüveket alkottak, az érmeken is lassacskán elvesztek az izléstelen darabos formák; jól eltalált paloták, templomok, diadalivek, oszlopok s t. eff. léptek helyökbe. Igy például a pápai fémereken ekkor kezdtek megjelenni az antik s modern műemlékek; a Pantheon, Traján oszlopa, az angyalvár, Szt.-Péter temploma stb. Sőt sok egyebet, mit jótékony férfiak szenvedő embertársaikért az inség idején tettek, találunk kellemes, allegoricus képekben ily fémereken megörökitve. Ez utóbbi eljárást az Alpokon innen nemcsak utánzák, hanem kivivott győzelmek, szövetségkötések, vagy egybekelések dicsőitésére is használták fel.

Ezen hátlapokhoz sorolható, bár nem izlés, hanem feltalálás (inventio) dolgában a nevezetes érmek egy egész osztálya az ugynevezett »gunypénzek«. Nevezetes, mily élesen nyilvánul

néha ezen érmeken a művész élcze, mily találó s megfelelő jelvényekkel ruháztatik fel az, kire a satyra irányul, s végre mennyire egyeznek meg ezen érmek az időszerint uralkodó közvéleménynyel, ugy hogy bizton lehet állitani, hogy ezen satyrikus érmek sok oly mellékkörülményt tartalmaznak, melyeket a történetirók vagy gyöngén, vagy csak fölületesen érintenek meg.

A hátlapok másik főosztályát, de leginkább csak a kelendő pénznemeken, képezik a czimerek.

Csodálatos s valóban föltünő jelenség, hogy akkor, midőn a scholastikus philosophia a tudományok minden ágába kezdett behatolni, az egyptomi hieroglyphák, persze egészen ellentétes irányban, a czimerek föltalálásában, a francziáknál először a XI. században, ismét föléledtek.

A czimereknél épugy, mint a hyeroglyphákn ál a természetiesség és szépség benső értelmöknek van föláldozva és épen azért összeállitásuk époly kificzamodott, mint izléstelen. Mindazon által a czimerek kiapadhatlan forrásai a kutatásnak, mert igényekre, származásra, örökségekre, házasságokra, birtokokra vagy tettekre vonatkoznak, s e pontban az érmészet barátságosan kezet fog a czimertannal.

Főfontosságuak a pénzeken s fémereken olvasható köriratok is. A sok közül csak egyet. Jámbor Lajos császár garasain góthizlésü templom körül ezt olvassuk: »CHRISTIANA RELIGIO». Ha tekintetbe vesszük, hogy ezen munkás, mértékletes s tudós császár minden föntartás nélkül politikai előnyeiről lemondott, mihelyt azok határtalan vallásosságával ellenkezésbe jöttek, hogy minden tettének főrugója vallásos elveinek terjesztése volt, és ezen egészen a lelkesültségig menő iparkodásában mindazon segélyforrásokat nélkülöznie kellett, melyekkel az utánna való századok bővelkedtek: akkor szándékát lehetetlen volt félreismerni, miért verette épen ezen szavakat a forgandó tehát sok kézben megforduló pénzekre; hogy t. i. e szavak magasztos érzelme a tudatlanoknak azoktól kik olvasni tudták s értették naponként sőt óránként megmagyaráztassék, s hogy e szerint mindig alkalom legyen a tömeget a császár vallásos intentioi felöl felvilágositani. Szóval: kevés jelentékeny mozzanatot fogunk találni Europa müvelt népeinek törté-

netében a 15-dik század végétől napjainkig, mely érmen vagy fémeren néhány tartalomdus szóban föl nem volna említve.

Az igazi régiségbuvár és érmész méltányolni fogja tudni a felhozott indokokat, ő a legkisebb érmecskét sem fogja megvetni a nagy szépmüvü fémer mellett, s mindegyiknek kellő helyén és idején hasznát fogja venni. Ámde épen ezáltal különbözik a fönn emlitettem másodrangu gyüjtőktől, kiknek száma legio, s a kik csak azért kapkodnak a föltünőbb alaku, csillogó érmek után, hogy azokkal dicsekedhessenek.

A gyüjtési ösztön, korunk eseményeinek rohamos menete folytán némileg természetünkben fekszik. A nagy emberismerő Volney azt mondja: »Le desir de remeillu et de russembler, est le premier sentiment aprés tout convulsion, tout naufrage.« (A vágy gyüjteni s menteni az első érzemény minden csapás, minden hajótörés után). Csak az a kár, hogy a helytelenül felfogott gyüjtési ösztön, a mint egyrészt a tudományos kutatás elől elvonja az anyagot, másrészt kivált heves képzeletü ifjaknál valódi szenvedélylyé fajul el.

S valamint ez utóbbi az igazi jót soha sem mozditja elő, ugy épen ez ok- és czélnélküli gyüjtési vágy vajmi sok esetben a nyerészkedésnek, tuligérésnek nyit ajtót, kaput, a mi ismét egy egészen más bajnak lőn kutforrásává, mely magának az éremismének is végtelen kárára szolgál. Értjük az oly gyakori éremhamisitást. Előbbeni időkben utánöntötték a keresettebb érmeket, mely hamisitványok még a többi közt könnyen valának felismerhetők. Most azonban e czélra már egészen uj mintákat metszenek, sőt olyan példányok is bocsáttatnak áruba, melyek eredetileg soha sem léteztek. A mily boszantó azt látni, hogy a csalás mindenüvé kiveti hálóját; a mennyire lázitó azon körülmény, hogy a legártatlanabb foglalkozás virágkelyhében is akadunk oly férgekre, melyek azt csirájában megrontani iparkodnak: ép annyira kell kivánnunk, hogy a soha ki nem elégithető pénzszomj ezen csinálmányai, a sőtétség ezen szörnyszülöttjei a legtágasb körben köztudomásra jussanak, hogy általuk a történelem és chronologia kárt ne valljon, mint a melyben tulajdonképen és egyedül az érmészet értéke rejlik.

Reformjavaslatok a m. nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag.

P.-Szathmári Károly országos képviselő az 1871-dik évben a képviselőház egyik ülésén azon fontos inditványt tevé, hogy az ország *közkönyvtárai* és *gyüjteményei* állapotának megvizsgálása végett bizottság küldessék ki, a melynek feladata legyen a közintézetek szervezetére, biztositására és hiányaik pótlására nézve kimeritő véleményes jelentést tenni.

A képviselőház elfogadá ezen életre való inditványt, s megbizta Dr. *Pauler* Tivadart, az akkori cultusministert, mikép a szóban forgó bizottságot hija egybe. Ennek következtében Pauler az 1872-dik év september 3-án kelt intézményével az elnöki teendők végzésére *Mikó* Imre grófot, s val. belső titkos tanácsost kérvén fel, a bizottságot következőkép hitta össze: alelnöknek: *Csengery* Antalt, a m. tud. Akademia másodelnökét, tagoknak: *Eszterházy* Kálmán grófot, *Haynald* Lajos kalocsai érseket, *Horvát* Árpád budapesti tudomány-egyetemi tanárt és könyvtárőrt, *Hunfalvy* Pál m. tud. akademiai könyvtárnokot, Dr. *Margó* Tivadar budapesti tudomány-egyetemi tanárt, *Ráth* György m. kir. kuriai ülnököt, *Szabó* Károlyt, az erdélyi muzeum könyvtárnokát, s végül *P. Szathmáry* Károly és *Torma* Károly országos képviselőket.

Az ilykép megalakitott bizottság azonban többféle akadálynál fogva csak az 1873-dik évi october 20-án tarthatta első ülését.

Az ezen, s az ezt követő üléseken létrejött megállapodásokat a szakbizottság határozata értelmében *P. Szathmáry* Károly bizottsági tag és jegyző *emlékirat alakjában* egybeállitá.

Ezen emlékirat a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministerhez terjesztetett fel, a ki már megtevé a szükséges intézkedéseket, hogy az kinyomatván, a benne foglalt javaslatok szélesebb körben ismeretesekké és esetleg megvitathatókká váljanak.

Kedves szolgálatot vélünk tenni t. olvasóinknak, midőn a szóban forgó emlékiratból a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozó részt e becses lapok hasábjain megismertetni sietünk.

A szakbizottság — annak elismerése mellett, hogy *a m. nemz. muzeum érem- és régiségtára ugy a fölszerelés, mint a rendezés tekintetében tagadhatlanul felette áll egyéb gyűjteményeinknek* — a következő reformokat tartja kivánatosnak mint halaszthatlanokat mielőbb létesittetni.

I. A fölszerelés tekintetében.

1. A folyvást gyarapodó bronzkori régiségek kiállitására a *bronzteremben* ez idő szerint levő éremgyüjtemények eltávolitását, s helyökbe álló szekrények alkalmazását.

2. *A népvándorláskori teremben* levő szekrények alsó, jelenleg elfödött részének a kiállitásra alkalmassá tételét, s fölső részének fölemeltetését.

3. *A római teremben* alkalmazott szekrények fölemeltetését, s belsejöknek a jelenleginél megfelelőbb szinnel leendő kifestését.

4. Az *ékszertári terembe* lévő szekrényeknek a római terembeliekével hasonló módon leendő kijavítását.

5. *pecsétek* és *faragott kövek* részére alkalmas butorok felállitását.

6. A VI. számu teremnek *keresztény muzeummá* leendő átalakitását.

7. A VII. számu terem mostani szembántóan tarka butorzata helyett a többi termekével megegyező butorzat alkalmazását.

8. Azon esetben, ha VIII. számu teremben felállitott *főszöntvények* az országos képtár, vagy a m. kir. országos mintarajztanoda s rajztanárképezde számára a muzeumból elszállittatnának, a szóban forgó terem czélszerü bebutorozását.

9. Az érem- és régiségtár tisztviselőinek dolgozó (IX. számu) termében a tisztviselők számára a czélnak megfelelő *dolgozó asztalok*, — s a kézi könyvtár elhelyezésére *galleria* alkalmazását; s egyuttal az éremszekrények teljes elrekesztését.

10. A falaknak az osztály folyosói, s a VIII. számu terméhez hasonló diszes kifestését.

11. A puha fából készült parkettekből álló padolat kijavitását; s egyuttal legalább a szekrények közelében viaszos vászonnal leendő bevonását.

12. A nagy lépcsőház alatti pinczehelyiségeknek, a mennyiben kellő mérvü megvilágitásuk lehetséges volna, a mindinkább tekintélyesebb gyöjteményt képezni kezdő *római kőrégiségek* elhelyezésére alkalmassá tételét s a mennyiben ez kivihetetlennek mutatkoznék, a muzeum-kert hátterében az emlitet kőrégiségek felállitására szolgálandó *árkádok* épitését, [1]) vagy a régiségeknek az épületbe leendő befalasztatását. [2])

II. A Személyzetre nézve.

1. Okvetlenül szükségesnek tartja a szakbizottság a régiségtárnál a személyzetnek *legalább egy őrsegéddel* leendő szaporitását oly czélból, hogy a régiségtár teljes leltározása és a *tudományos névsor* (catalogue raisoneé) elkészitése mielőbb eszközöltethessék.

2. Egy *mintázó* (formatore) kiképeztetését és alkalmazását.

3. *Szépiró* alkalmazását a kiállitott tárgyak nevei s lelhelyei és az értékesebb müdarabok adományozóinak neve jelzésére, a menyiben ezt nyomtatás utján nem lehetne eszközölni.

III. Egyéb intézkedésekre nézve.

1. Az érmek többszörös példányainak (duplumainak) első sorban honi s külföldi intézetekkel, másodsorban magánosokkal eszközlendő kicserélését, s utósorban a kormány felügyelete mellett tartandó árverés utján történendő elárusitását.

2. A szakbizottság azon czélból, hogy a nemzeti muzeum gyüjteményei folyton ahoz értő előkészült tisztviselőkkel láttassanak el, ajánlja, hogy a budapesti m. kir. egyetemnél kiadatni szokott mütörténeti és rokon ösztöndijakból legalább egypár e czélra forditatván, az ezen pályára készülő ösztöndi-

---

[1]) Ez eszmét már *Érdy János* is megpendité az ötvenes években (L. Arch. Értesitő. V. évf. 230. l.) F. J.

[2]) Annak idejében a *helytartótanács* is ezt tervezé, de tervétől az akkori régiségőr (Érdy János) erélyes jelentése folytán elállott. Érdy példákkal mutatja ki, hogy a kőemlékek befalazása azonos azok rombolásával. (Arch. Ért. V. évf. 230. l.) F. J.

jasok a nemzeti muzeum régiségtárában egy évi gyakornokoskodásra, s ha valóban alkalmaztatni akarnának, a külföldi hasonczélu mügyüjtemények megvizsgálására utasittassanak. Végül.

3. Czélszerünek tartaná a szakbizottság, ha kormányunk ezen osztály gazdagitása czéljából egyházfőinkhez és főurainkhoz, valamint mindazokhoz kiktől különösen a hiányok pótlása várható, egy lelkes felhivást intézne.

Ezek a szakbizottság által a m. nemz. muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag tett javaslatok; közölűk egy, a *mintázót* illető, már életbe is vagyon léptetve. A cultusminister ugyanis még a mult év őszén a muzeum személyzetéből egy ügyes egyént Bécsbe küldött ki, s ott hat hét alatt államköltségen mintázónak kiképezteté.

Ez által muzeumunk azon kedvező helyzetbe jutott, hogy a bármi oknál fogva megszerezhetlen mütárgyaknak főszöntményeit könnyű módon megszerezheti.

Vajha a javaslat többi pontjai is — melyek valóban mesterileg vannak egybeállitva! — mielőbb életbe léptettetnének.

Pénzviszonyaink ziláltsága e tekintetben sem enged ugyan sok szépet remélnünk; igy például csak futólag kell végig tekintenünk a magyar birodalom f. évi szentesitett költségvetését, s mindjárt azon szomorú tapasztalatra jutunk, hogy annak keretén belül az itt közlött üdvös javaslatoknak *csak egy része* leszen megvalósitható.

De azért ne csügedjünk, s higyünk a római költő következő szavaiban: »non si male nunc et olim sic erít.«

Fridrich István.

Egyveleg.

7. *A Trencsén megyében létesitendő muzeum,* tudományos- és művész-egylet érdekében január 25-én tartatott meg az előleges értekezlet. — Elhatároztatott mielőbb a nagyközönséghez s intelligentiához for-

dulni s felszólitást intézni, hogy kiki tehetségéhez képest járuljon, hogy az egylet létrejöjjön, működjön s feladatának megfeleljen. — Trencsén történeti szempontból nevezetes. — Mennyi történeti nevezetességü régiségek rejlenek térein, romjaiban s ódon váraiban; — ezeket történeti szempontból vizsgálni, fejtegetni s a megyei muzeum számára való tárgyakat gyüjtögetni, mindenesetre érdemes és kivánatos.

8. *Római régiségek Verovitica mellett.* — A zágrábi Lapok irják. Vusetic község határában Herczeg Schaumburg-Lippe jószágán magyar napszámosok több római régiségre akadtak. — Egy része e leletnek a Dráván túli területre vándorolt, még a másik rész Horváth P. zárdafőnök kezébe került, valamint Kopp uradalmi igazgatónak is sikerült nehány darabot megszerezni. — Basaricek zágrábi muzeumi meghatalmazottnak felhivása folytán Horváth P. birtokában lévő minden tárgyat a muzeumnak megküldött, s ugyanezt tevé Kopp uradalmi igazgató is, ki egyúttal a birtokos Herczeghez is azon kérelemmel fordúlt, miszerint e tárgyaknak a muzeum számára leendő elküldését jóváhagyni kegyeskedjék, mi hogy megtörténend, e vidéken a felől senki sem kételkedik, ki a Herczeg áldozatkészségét ismeri. — A muzeum ezúttal 165 darab bronzéremnek jut birtokába, melyek leginkább Gallienus Valeriánus és Philip korából származnak. — Ezeken felül van még Gallienusnak egy arany érme, valamint egy ezüst csat. Továbbá egy zöld kővel ellátott arany fülbevaló, egy medusa főt ábrázoló kamea, végre egy kigyó alakú ezüst láncz. — (U. L.)

9. Óvary Lipót nápolyi kutatásaiból közöljük a következőket.

A Donna Regina zárdában a magyar czimereken kivül nagy fontosságu reánk nézve a magyar sz. Erzsébet II. Endre leánya életének főmozzanatait ábrázoló falfestmények, melyek sz. Erzsébet életét öt nagy képcsoportban adják elő. Az elsőn, mely kissé rongált, az akkor még csak négy éves gyermeknek a thüringai gróf eisenachi kastélyába bevonulását ábrázolja. A második képen 1220-iki egybekelésök van ábrázolva, egy kitünően rajzolt barát alakjával. Ugyanezen kép felső keretében kiáltó ellentétkép vannak előadva a csakhamar özvegyen maradt Erzsébet viszontagságai: elüzetése, bujdosása, disznóólban rejtőzése stb. A harmadik képen egy zárdában találjuk Erzsébetet nagynénje Matild kiczingeni apátnő (Gertrud magyar királynő nővére) lábai előtt, ki őt oltalmába fogadja. A negyedik képen több jótékonyságára s más erényére vonatkozó tettei vannak előadva; az ötödik halálát ábrázolja. Az

egész mü 1320 körül készült ismeretlen müvésztől s jelenleg, miután a terem esküdtszéki helyiségül szolgál, részletesen alig tanulmányozhatók.

10. *Római falkarczolat.* — A nemzeti muzeum római régiségtára igen érdekes darabbal gyarapodott. — A hajógyári szigeten a római fürdők közt ismét ástak fel egy festett fallal diszített hajlékot, melyen fali karczolatot láttak. — Ennek tartalma sikamlós kifejezésü intés Gratushoz, miszerint Lupus II-ik legióbeli hadnagy görög szolgálójától óvakodjék, mivel reá valami kellemetlenség fog háramlani. — Lupus Gratus szülei házában lakott — A faldarab a feliratos résszel, mely összevissza van repedezve, le fog hámoztatni, és a magyar nemzeti muzeumban őriztetni. — (Hon)

Saját nézeteinket, a mennyiben t. levelezőinkéitől eltérnek mindig a következő számban fogjuk előadni, valamint kiigazitani a netalán megmaradt nyomtatási hibákat is. A mult szám 10-dik lapján másolatban adott olaj tartó (?) ott barbárnak mondatik, holott az a kifejlett román styl tagadhatlan jellegét viseli magán. A 12-dik l. a martyantzi harangról mondatik, hogy ez Grátzban öntetett 1228-ban Bostaucher Ádám által. Ezen kettős nyomtatási hiba mindjárt a következő sorokban igazitatik ki ugyan, hol ez áll »Dolintzi nagyobb harangon irást látni. Adamus Rostaucher Gratzii 1676« ; mindazáltal figyelmeztetjük a t. olvasót, hogy a második mondatban van az igazság, valamint az öntő nevére ugy a martiantzi harang öntésének századára nézve is. A 16 l. van szó egy Pozsonyban a XIII-dik században épült főtemplomról; ez elenyészett és a mostani ama régibnek helyébe csak későbben állott, mit Rómer »Pozsony régészeti műemlékeiben Pozsony 1865-ben« kritikailag bebizonyitott.

Szerk.

Tartalom : Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-diki munkálkodásáról. — Közép- és ujkori érmek. — Reformjavaslatok a m. nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874. Szerkesztő: 3. szám.

VIII. kötet. Dr. Henszlmann Imre, *Márczius 10-én.*

zerge u. 23. sz.

Segédszerkesztő: Geduly Ferencz, zerge u. 23. sz.

Bizományos: Aigner Lajos könyvkereskedése Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Kivonat

a magyarosszági műemlékek ideiglenes bizottságának 1874-ik évi január 19-én tartott rendkivüli ülésé ek jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak Szalay Ágoston elnöklete alatt: Ráth József apát s budavári plébános. — Jeney Henrik közmunka és közf lekedésügyi ministeriumi főmérnök, — Feszl Frigyes és Maltás Húgó fővárosi műépítészek. — Hegedüs Candid, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Pulszky Ferencz, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Zsigmondy Gusztáv és Geduly Ferencz.

1. Olvastatott a budavári plébánia-templom tornyának a vallás és közoktatási m. kir. Minister úrnak 1873-ik évi december 5-én 33393. sz. alatt kelt rendelete folytán alakított szakbizottság által történt megszemlelése alkalmával felvett jegyzőkönyv, melyben előadatik, hogy a bizottság a tornyot a helyszinén tüzetes szemle alá vévén, úgy találta, miszerint az abban előforduló számos repedések — s a csiga-lépcsőnek is veszélyes volta miatt, — a torony nem csak nem birna el semminemü megterhelést, de azt felette sérült állapota miatt a nyolczszög

tövéig véli lebontandónak, az építkezés előtt azonban kívánatosnak tartaná az alapzatnak megvizsgálását; egyúttal a templomot is megtekintvén, annak belsejében nehány *tőnek* elcsonkitása, kivülről pedig a déli oldalon a támok eltávolítása miatt a falnak némi kihajlása tapasztaltatván, ezeknek helyreállítását is szükségesnek tartja:

ezen szakvéleményt a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága magáévá tevén, a tornyot a nyolczszög tövéig szintén lebontandónak véli, de midőn ezen véleményét nyilvánítja, kimondja egyszersmind azt is, hogy — azon kegyeletnél fogva, melylyel köztudomásúlag a magyar haza dicső emlékezetü I. Mátyás királyunk iránt viseltetik, — a torony egy egészen kőből készült tömör tetőzettel fedve, s a mennyire lehet, a mostani diszítmények s a rajta lévő czimer megtartásával úgy építessék fel, a milyen az Mátyás király alatt volt, e végből kivánatos, hogy a torony a lebontás előtt lefényképeztessék és pontosan felméretvén, lerajzoltassék; miután e szerint nem fogna új torony építtetni, de az régi alakjában s a mennyire lehetséges még a régi köveknek megtartásával is stylszerüleg csak helyreállíttatnék, a bizottság azon véleményben van, hogy mellőzve a nyilvános pályázatot, az építkezéssel Schulek Frigyes bizottsági építész lenne megbizandó; egyuttal az építkezés folyama alatt lehetne az alapzatnál teendő ásatásokat eszközölni. A stylre nézve Henszlmann Imre előadó, a bizottság véleményétől eltérőleg, a következő különvéleményt adta: miután a templom a tizenharmadik század második felében, a csúcsives styl virágzó korában, a bevándorolt thüringiaiak által a limburgi és marburgi templomok befolyásával épült, s Mátyás király alatt a torony azon időben emeltetett, midőn a csúcsíves styl már hanyatlásnak indult, ezen oknál fogva a torony azon stylben lenne felépítendő, melyben az hihetőleg eredetileg terveztetett, t. i. a marburgi templom tornyainak mintájára.

Jegyzette: Geduly Ferencz.

Különvélemény a budai vár parochiális templom-tornyok ujra felépítésének ügyében.

Első Mátyás király kora a csúcsíves stylnek általánosan elterjedt hanyatlás kora volt; külföldön e hanyatlás már is a faépítészet alakjait bele keverte a kőépítészetbe, nálunk pedig az e korból fennmaradt tornyok tanusítják leginkább a felfogásnak mind a constructióban mind az alakzásban szokásossá vált tévedését. Általán Magyarország nem dicsekedhetik jeles tornyokkal, kivéve pár keleti határán levőt s igy a szomszéd befolyása alatt épült példányokat, a többi messze hátra esik azon elvtől, melynek alkalmazása a német csúcsíves tornyokat első rangra emeli.

De a budavár parochiális templomának tornya sehogy sem tartozik e kivételek közzé, ellenben hazánk építészetének hibás felfogásában kiválólag részesül, valamint constructió, ugy alakzási tekintetben is.

A távlat ama törvénye értelmében, mely szerint a testek nagyobb távolságuk arányában szemünk előtt kisebbülnek: kárhoztatnunk kell a tornyok egymás fölötti osztályainak ugyanazon vagy hasonló magasságát; mert igy a fentebbek mindinkább összezsugorodván, nem a könnyebbülés, hanem a nehezbülés jellemét öltik, másrészt pedig egészben kicsinyes, szakadozott és eldarabolt kép ered, minőt a budai torony is világosan mutat. És midőn ezen osztályok nem a nagyobb tömörségü négyszögben, hanem épen a keskenyebb nyolczszögben jelennek meg, az egyenként apró osztályok kicsinyességén kivül, bennünk még a szegényesség, a kiaszottság eszméje is felmerül, melyet a franczia joggal a »maigre« megnevezéssel bélyegez. Ezen visszás megjelenés azonban még növekedni fog, ha a mostani toronyhoz iker is járuland s igy egyes szakadottság helyett kettő előtt fogunk állni. Hasonló kellemetlen hatás flagrans példáját mutatja a müncheni »Frauenkirche«-nek iker tornya, melyet óriási akasztófához szoktak hasonlítani, és mégis ezen példány a fenálló budai irányában némi előnynyel bir; mert felfelé fokozatosan szükülvén, nem mutatja a budai építmény merev silhouette-jét, mely a nyolczszö-

göt nem az alsó négyszögből fejlődő testnek, hanem durván és itészet nélkül oda dobott rakványnak tünteti elő. Alkalmasint az építésznek e ferde felfogása és az ebből következett visszás benyomás az, mi a budai templomnak érdemlett méltánylását mindeddig hátra szorította, daczára, hogy abban nem csak jeles részletek találtatnak, hanem az egésznek elrendezése is elég dicséretes, eltekintve attól, hogy ez egyház hazánk egyik legrégibbje levén a csúcsívesek közt, műtörténelmi tekintetben is nagyobb figyelemre méltó, mint a minőben eddig részesült.

E hibás alakzásnál még sokkal hibásabb tornyunk építészete. A mint azt a minden szabad sarkán előforduló kettős támnak (Strebe) tömörsége és meglehetősen nagy kiszökése tanusítja, az eredeti tervező e támot magasra vinni akarta, ezáltal nem csak az épületnek kellemesebb silhouettet szerzendő, hanem nagyobb állandóságot és tartósságot is biztosítandó. Ellenben Mátyás építésze e szándékot meg nem értvén, nemcsak hogy a támot rögtön s még a négyszög alatt elvágta, hanem kiszökését is annyira megcsonkította, hogy a constructió tekintetben másutt oly jelentékeny szerepet vivő támok, itt valóban czéljukat egészen elvesztik. Ugyanezen hiba az egykoru kassai északi toronynál is fordulván elő, itt is gyengíttetik a hatás, mely a különben oly jeles építményt illetné.

Mindkét példányon visszaesés mutatkozik, a soha teljesen ki nem fejlődött román tornyok modorába.

Egészen másként áll az ügy a jelesebb csúcsíves tornyokra nézve, melyek roppant haladást mutatnak a román tornyok kicsinyes felosztása és mozdulatlan merevsége ellenében. Általán a tornyok fejlődését csak itt kezdődöttnek mondhatni, holott a román tornyok, midőn meghatnak, ezt csak is nagy tömegökkel és sokaságukkal teszik. A jó csúcsíves tornyok, beérik kevés osztálylyal, melyeket a távlat törvényeinek értelmében egyenként annál magasabbra mérik, minél magasabban, minél távolabb állnak a néző szemétől, hasonlóképen a felső nyolczszögöt szervileg kötik össze az alsó négyszöggel ugy, hogy az átmenet nem rögtön, nem törötten történik, hanem szökkenő vonalban, melyben a nyolczszög többé nem idegen testként jelenik meg a négyszög kapcsolatában. E szervi fejlődésében a csúcsíves torony nem csak mindinkábbi köny-

nyitésének valóságát hozza létre, hanem pyramidális alakjával, hasonlítván a tűz lángjához, az égbe szállásnak eszméjét is kelti bennünk. A joggal tetsző silhouette eszközlésére legtöbbet tesznek a torony sarktámai, melyek fokonkénti és osztályonkénti belbeszökésökkel nem csak a pyramidális alakot teremtik, hanem a felső részek tartósságát is biztosítják az elferdítés és az idő káros behatása ellen. Innen van, hogy a legkönnyebb tekintetü csúcsíves tornyok, minő a freiburgi a Brisgauban és a kiépült strassburgi igen tartósaknak bizonyultak. E szerint a csúcsíves tornyok, minőket a styl virágzó korában építettek, valamint constructio, ugy alaki tekintetben is a torony-építkezés legmagasabb polczán állanak, és hogy ezekhez hasonlítva hazánk Mátyás korabeli tornyait, első helyen pedig a budait, nyilvános visszalépésnek eredményeiként kell tekintenünk.

Hasonlítva tornyát a budai templomhoz, az említett aránytalanság még kiáltóbbá válik. Ugyanis egyházunk a csúcsíves egyházak csak nem legalacsonyabb neméhez tartozván; minél magasabb és minél soványabb a torony, annál kellemetlenebb arányi viszonyba lép a templomhoz, annál távolabb viszi a két testet a kölcsönös összhangzatnak hatásától. Hogy a müncheni Frauenkirche-re alkalmazott hasonlatossághoz ne térjünk vissza, a magas és szük ikertorony, kivált a vár magaslatán emelkedvén, legalább ugy állana az alacsony templomhoz, mint valamely gőzzel dolgozó gyárnak fel-fel nyuló kettős kéménye. Az egyház csekély emelkedése tehát kevésbé magas, de zömök ikertornyot kiván, mely gula alakban szálljon az ég felé.

S most szükséges, hogy az elvi fejtegetés után az opportunitás ötletéből vett két ellenvetésre feleljek.

Felhozatott, miszerint Mátyás iránti kegyeletünk kivánja, hogy tornyát, melylyel ő megelégedett, mi is kielégítőnek találjuk, másodszor, hogy itt nem lehet szó ujra épitésről, hanem csak restauratióról; mert csak is ez tartozik tulajdonképen és egyedül a müemlékek bizottságának hatáskörébe.

Illetőleg a kegyeletet a kérdést vetem fel, ha kegyelettel, mit nem tagadok, tartozunk emlékeinknek, valjon a kegyelet nem nagyobb mérvét tanusítjuk-e, midőn történeti emlékeinket nem elferdített, hanem az első tervezésből fejlesztendő stylszerü

állapotukban fogjuk fel s igy ujítjuk? Hogy pedig az első tervező nem a nyolczszögü sovány rakványt akarta kőzvetlenül és átmenet nélkül a templom alacsonyságával összehangzó zömök négyszögre illeszteni, azt a sarktámok elrendezésével oly világosan tanusította, hogy ezt a bizottság egyik tagja sem vonta kétségbe.

Illetve a bizottságnak nem újraépítést, hanem csak restauratiókat eszközlő hivatását, e kétféle munkálkodást legtöbb esetben alig választhatni el egymástól és itt is mindenesetre ujraépítésnek kell tartanunk, ha mindazt, mit későbben szoros, sőt szolgai utánzással ismét emelünk, elébb egészen és tökéletesen le kell rombolnunk; az egész nyolczszög lehordásának szükségét pedig a bizottságnak szintén egyik tagja sem vonta kétségbe.

Végre említenem kell még egy körülményt, mely ámbár nem hozatott fel ellenem, mégis oly fontos, hogy azt hallgatással mellőzni nem lehet. Mondhatnók, hogy az általam követelt nagyobb tömörség az építkezési költséget szaporítaná s így hátrányos visszahatással leend annak létesítésére. Ha azonban én a mostani toronynál tömörebbet kivánok egyuttal kimondtam, hogy testét (eltekintve a sisaktól, mely a felmutatott tervben is magasabb, mint a minőt magam kivánok), hogy tehát a jelenlegi testet az alacsony templom arányában meg akarom kurtítani, le akarom szállíttatni, s eszerint mit a nagyobb tömörségen vesztünk, a megkurtitásban könnyen helyreüthetjük.

Mindezeknél fogva, a bizottságban is felmerülvén a torony idomtalanságának és téves constructiójának helytelenítése, nem lévén tagadható a templomhoz való aránytalansága sem, melynek még inkább növekednie kell, ha az északi torony is a délinek modorában felépíttetik, tagadhatlan lévén a kegyelet nagyobb mérve ott, hol a régibb kor stylszerübb és egyedül czélszerü tervezéséhez térünk vissza, és hogy akár e stylben, akár Mátyás korabeli modorában emeljük az épületet, mindkét esetben ujraépítéshez kell fognunk, elvégre tagadhatlan lévén, hogy a jobb és czélszerübb építkezést is a rosszabbnak költségeivel eszközölhetni; a kérdés ez leend: hogy ha már okvetlenül ujat kell épiteni: mi tanácsosabb ujabb elkorcsosodott

mintát használni, vagy a régibb eredetinek és stylszerünek szellemében működni?

E körülmények közt, melyek a tényállásnak tökéletesen megfelelnek, inditványozom: készitessék oly terv is, mely az első épitész intentiója értelmében karolja fel az ujraépitést, addig pedig függesztessék fel a bizottság ama határozata, mely szerint elvileg a mostani toronynak szoros reproductiója kizárólag mérvadónak lett kimondva.

Kelt Buda-Pesten, 1874-dik jan. 19.én.

Henszlmann Imre,
előadó.

II. A lőcsei középkori müemlékek rövid ösmertetése.

Az arch. értesítő utolsó számaiban a bártfai műemlékeket közölvén, több oldalról hozzám intézett felszólítások folytán elhatározám, egynehány felső-magyarországi város műemlékeit és műkincseit ily modorban megösmertetni; annál is inkább miután műemlékeink ily rövid és általános ösmertetése és leirása a régészet barátai előtt oly kedvezően fogadtatott.

Ily rövid ösmertetések tárgyát fogják a *lőcseieken* kivül az *eperjesi, kézsmárki, Szepesváralljai* és *csetneki* középkori műemlékek képezni.

Jelen alkalommal a lőcsei műrégiségek leirását megkezdvén, mindenekelőtt megemlítem, hogy itt középkori monumentális építészetünk, valamint szobrászatunk egynehány jeles sőt kitünő példányával, hazai középkori művészetünk és műiparunk készítményeivel nagy mértékben találkozunk.

Ezen felette festői fekvésü régi város jelenlegi külseje még meglehetős állapotban lévő erőditményeivel és daczos kinézésü bástyatornyaival, valamint ódon külsejü templomaival, városházával és egyes régi házaival még tökéletesen középkori jelleggel bir. — A minden régit romboló ujabbkori düh, és kaszárnya stilü ujabb építkezések még eddig meglehetősen

érintettlenül hagyák ezen várost, minek következtében a művész úgy mint a régész és a hazai történelem kedvelője itt sok tanulmányozni valót találhat. — Lássuk ezen régi szab. kir. város alapításának rövid történetét.

Hagyomány szerint, midőn 1241-dik évben a tatárok hazánk ezen vidékét is elpusztították, a csekély számú megmenekült lakosok a félre eső Káposztafalva melletti hegyekbe szorultak, ezen hegyek egyik sziklája mai napig is »lapis refugii« elnevezéssal bir. — Ezen kősziklás hegyek közt lévő számos barlangban a menekültek egészen 1242-évig maradtak, midőn a tatár csordák e vidéket elpusztítva, a városokat lerombolva, — azt a legszánandóbb állapotban elhagyák. A még életben maradt megrémült lakosok rejtekhelyeit elhagyva, romokban heverő városaikat ismét kezdék építeni.

Ezen alkalommal IV. Béla — hazánk ezen második megalapitója — az igy elpusztult országába Némethonból szász gyarmatosokat hivott be, kik, kivált Szepességen nagyobb számmal telepedének le, itt az úgynevezett XVI szepesi várost alapiták. S ezek közt volt első helyen Lőcse is, mely városnak alapítása 1245 körül történt. Főtere (Ring) a felső-magyarországi városok legszebb és legszabályosabb téreinek egyike. Alakja derékszögü egyenközény (paralellogramm), melynek hosszabb oldalai kelet és nyugot felé fordítvák. Mig a kassai, eperjesi és kézsmárki főterek hosszú, mind a két végén keskenyedő elypsis forma utczát képeznek az alaprajzban, addig a lőcsei (valamint a bártfai is) szabályos négyszöget képez. A főtér középpontján szabadon áll a parochiális templom, a campanillével ellátott városháza, s ettől délfelé az ágostaiak ujjabbkori kupolás temploma.

A város bástyatornyai és falai itt ott még fennállanak, utóbbiak a belvárost egy kerülék alakjában övedzik körül. Eredetileg a városnak csak két főkapuja volt, t. i. a város keleti oldalán lévő *felsökapu* (Oberthor) és a déli részén lévő *alsó* vagy *iglóikapu* (Unterthor), ezek közt az előbbinek még az eredeti kapubástyája — bár megújitva — csucsivezettel boltozott kapunyilásával még áll, a kapunyilás felett látható a város címere, melynek veres mezején két koronázott ezüst oroszlán egy zöld dombon állva kettős keresztet tart. A

déli kaputorony már nyomtalanúl eltünt, de annak előerődítménye még látható. Ezen két főkapun kivül létezett még három kissebb, csak gyalogjárók számára fenntartott kapu (Pförtchen) a város keleti, északi, és nyugati oldalán. Ily kis kapuk az elkésett polgárok bebocsátására szolgáltak, midőn már a nagy kapuk zárva voltak. Hasonló elrendezésü kis kapukat a körmöci és besztercebányai főkapuk tőszomszédságában találunk, mig itt a főkapuktól távol a belső és külvédfalban alkalmaztattak.

Az ellenség támadása alkalmával az ilyféle mellékkapuk legtöbbnyire igen közel álló bástyák által fedeztettek. A védfalak, valamint a bástyák itt is csorgás cserép által fedvék.

A főtéren lévő házak mind emeletesek, de már legtöbbnyire ujabbkori renovatiók által régi jellegüket elvesztették, csak némely ház alatti boltozott járdák (Lauben) maradtak még fen. A főtér keleti házsorában még található egy középkori külsejü csúcsives boltozattal biró ház (Jelenik féle ház), párkányzatán sajátságos idomú architecturával (Zinnenartige Bekrönung), melylyel Eperjes több régi házán, és a szepesi templomok tornyain gyakran találkozunk, és a XVI-dik században ezen vidéken divó építészetnek egyik kiválló sajátságát képezi.

Ezen város profán építményei közt kiemelendő *I. a városháza*; egyházi építményei közt pedig II. a Szt. Jakab apostol tiszteletére épült *főtemplom*, és III. a Szt. Máriának szentelt *zárda templom*.

I. Löcs városháza a XVI-dik század közepe táján épülvén, több tekintetben nevezetes építmény. — Alaprajzának idoma egy derékszögü egyenközény, melynek déli és nyugati oldalát oszlopos galeriák, északi részét pedig a városházával egy kapuzat által szervileg összekötött négyszegletü tornya foglalja el. A városház egy emeletes, a nyugati oldalon lévő oszlopos tornác az első emeletén is ismétlődik, ez által különös festői és momumentális kinézésü.

A déli oldalon a falsikon az egyes ablakközökben több allegoricus alak van festve, következő feliratokkal: TEMPERANTIA, PRVDENTIA, FORTITVDO, PATIENTIA, JVSTITIA.

Ezen meglehetősen jól festett alakok illető jelvényeikkel ábrázolvák, azok alatt olvasható:

PACE REFLORESCVNT OPPIDA, MARTE CADVNT· ANNO· 1·6·1·5· valamint a nyugati oldalon is: PVLCHRITVDO CIVITATIS CONCORDIA. 1·6·1·5·, mely évben a városház újittatott és ezen frescoképekkel elláttatott.

A városház nyugati oldalán lévő lépcsőzeten jutunk a felső emeleti nyitott oszlopos csarnokba, melyből renaissance izlésü és kőből faragott diszajtón keresztül a felső emeleti helyiségekbe érkezünk. Ezen diszkapuzat az igazság, szerénység jelvies jelentőségü alakjaival van diszitve, az ajtó felső párkányzata alatt olvasható:

CONCLAVE ELECTAE CIVIVM COMMVNITATIS, továbbá:
SIC AGITVR CENSVRA, ET SIC EXEMPLA PARANTVR
CVM IVDEX ALIOS QVOD MONET IPSE FACIT.

Az ajtónyilás felett kőből en basrelief faragott és befestett városi cimer következő felirással:

INSIGNIA REIPVBLICAE LEWTHSCHOVIENSIS. ANNO· 1·5·4·9.

A cimerpaizs felett pedig egy angyal kiterjesztett szárnyakkal, s babérleveles ágakkal kezében festve látható, ezen felirással:

IVDICIS EST VIRTVS MAXIMA NOSSE DEVM.

Továbbá a városi cimer jobb oldalán az igazság alakja egyik kezében meztelen pallost, a másikban pedig mérleget tartva, következő felirással:

IVSTITIAE QVIS QVIS PICTVRAM LVMINE CERNIS.
DIC DEVS EST IVSTVS, IVSTAQVE FACTA PROBAT.

A cimer másik oldalán pedig a türelem alakja ezen aláirással:

SIS PATIENS SI VIS SAPIENS ET IVSTVS HABERI.

Véleményem szerint igen fontos és a hazai történelemre nézve érdekes ily feliratok másolása és gyüjtése, azok leginkább bizonyitják az akkori emberek gondolkodási módját, és tanúságot tesznek az akkori idők szelleméről és szokásairól.

A városház felső emeletének legnagyobb részét a tanács-

kozási terem foglalja el, hol azonban egy XVI-dik századbeli bronc-csillárt kivéve, különösen megnevezhető műrégiség nem található. Ezen bronc-csillár a terem gerendázatos födényéről függ le, szépen hajlított hat karból áll, felső részén egy szép ornament kettős keresztet és pallost tart, ez alatt pedig a sason ülő és kezében villámokat tartó Jupiter alakja vehető ki.

A városház meglehetősen rendezett levéltárában két kézzel fogható három pallos (Zweihänder) őriztetik, s azok közt van egy lángpallos (Flamberg) is. Azonkivül van itt több középkori bárd, sarkantyú, egy különös szerkezetü zár és két csinos kulcs is.

A városház tornyának felső emeleteibe egy annak nyugati oldalán hozzá épített csigalépcsőn feljuthatni, hol egy régi óramüvőn kivül több harang és az őr szobája létezik, mely utóbbi azonban, miután a templom sokkal magasabb tornya felépült, abban rendeztetvén be az őrszoba, jelenleg használaton kivül van.

Végre megemlítésre méltó egy nehány csinos kivitelü XVI-dik századbeli vasrácsozat is.

II. Lőcse második monumentalis építménye a Szt. Jakab tiszteletére szentelt parrochiális főtemploma, melynek architecturája a még szép csúcsives stilt jellemzi, s mely templomnak belseje nagyszámú és felette becses középkori műkincsekkel bővelkedik.

Miután azonban hazánk ezen nevezetes monumentális építményének részint közleményeinkben, részint pedig Merklas Vencel tanár által a bécsi központi bizottság közleményeiben megjelent régészeti ösmertetése az érdeklettek előtt ugy is ösmeretes, nem kivánom ezen leirás ismétlésével az olvasót untatni és fárasztani, erre nézve csak röviden említem meg, hogy elrendezésére nézve ezen templom az úgynevezett csarnoktemplomok (Hallenkirchen) sorába tartozik, lévén annak a főhajóval egyenlő magasságú két mellék hajója.

Épitészeti styljéről itélve, a XIV-dik század első felében épülhetett, alaprajza igen rendes, s e tekintetben ritkitja párját hazánkban.

Ezen templomban az oltárok kivétel nélkül XV. század-

beli szárnyoltárok (Flügel-altäre), melyeket legalább nagyjából megismertetni nem leend érdektelen:

1) *A föol ár*, mind müvészi kivitelre, mind pedig kolossalis méreteire nézve nem csak hazánkban, de az egész ausztriai birodalomban annak párja nincsen, s a maga nemében minden tekintetben unicum; magassága 60′ szélessége pedig 19′ 6″; predellája 8′ magas, s fülkéjében az utolsó vacsorát ábrázoló jelenet látható, melynek fából müvésziesen faragott apostol szobrocskái élethü mozdulataikban és természetesen előállitvák.

A főszekrény három osztályzatának középsőjén Mária mint isten anyja, karján a gyermek Jézussal egy félholdon állva, annak egyik oldalán János evangelista, a másikon pedig (idősb) öregebb Jakab apostol (Jacobus major), bár természet feletti nagyságu, de müvésziesen és aesthetikailag átgondolt, méltóságteljes és természetes *állásu* szobrai foglalvák.

Az oltárszárnyak *következő* jeleneteket ábrázoló féldombormüvü képeket tartalmaznak: 1) az apostolok szétoszlása, midőn pároson a világba mennek, 2) sz. Jakab lenyakaztatása; 3) János evangelista Patmos szigetén; 4) János kinoztatása. A szárnyak külső felületén üdvezitőnk kinszenvedésére vonatkozó jelenetek láthatók, és pedig: 1) Jézus a Getzemane kertben imádkozva; 2) az ostoroztatás; 3) a töviskoronávali koronáztatás, 4) Ecce homo, 5) Jézusnak Pilátus általi elitéltetése; 6) a kereszthordás; 7) Jézus a keresztfán és végre 8) a feltámadás. Az oltár felső gót architectura-rakvány — felfelé törekvő tornyocskáival nagyszerü.

Miután ezen oltáron már II. Ulaszló és II. Lajos királyaink címerpaizsai előfordulnak, feltehető, hogy a középkori faragászat s szobrászat ezen remekmüve a XV-dik század vége felé készült, és pedig vagy a hires Veit Stosz mester, vagy annak legjelesebb tanitványai által.

2) *Sz. Mária, vagy a XIV. szepesi város oltára* (Maria Schneealtar) a főoltár után legnagyobb és legdiszesebb. Középszekrényében sz. Mária müvészies kivitelü szobra áll. Az oldalszárnyakon pedig Mária életére vonatkozó jelenetek arany alapon festvék és pedig: 1) Az üdvözlet, 2) a fogantatás; 3) Jézus születése; 4) a három király megjelenése; 5) Mária a templom-

ban; 6) az egyptombani futás; 7) a bethlehemi gyermekgyilkolás; 8) Jézus mint 12 éves fiu a templomban; 9) Jézus feltámadása után megjelenik anyjának; 10) a menybemenetel; 11) Mária halála, és 12) Mária koronáztatása.

3) *Az Ecce Homo oltára*, középszekrényében karcsú oszlopocskák által elválasztott fülkékben a szenvedő üdvözitő, sz. Mária, és sz. János evangelista természetes nagyságu szobrai foglalvák.

Az oldalszárnyakon pedig következő jelenetek vehetők ki: 1) sz. Sebestyén és Kristóf; 2) keresztelő sz. János, és idősb Jakab; 3) Katarina és Borbála; 4) Dorottya és Margit; mind ezen alak arany alapon, nagyszerü ideális felfogással festve. — Ezen oltár predelláján szépen faragott levél diszitmények közt Mátyás királyunk és nejének nápolyi Beatrixnek családi cimerei láthatók következő feliratokkal:

CLINODIVM MATTHIE REGIS, és

CLINODIVM BEATRICIS REGINE, miután pedig Mátyás király Beatrixxel 1476-dik évben egybekelt, és 1490-ben meghalt — ezen oltár tehát 1476 és 1490-dik évek közt készülhetett.

4) *Sz. Péter és Pál oltára* nem nagy méretekkel bir ugyan, de kivitele müvészies. A szekrény belsejét egy közepén álló oszlopocska két fülkére osztja, melyekben Péter és Pál méltóságteljes arckifejezésü szobrai állanak. Az oltár szárnyain ezen két apostol életére vonatkozó jelenetek vannak festve: 1) Saulus a Damaskusi utra készül; 2) Saul megtéritése, 3) Barnabás látogatása Saulusnál, 4) Pál szónokol a templomban, 5) Péter felhivása apostolnak; 6) Péter szónokol, 7) Péter és Pál apostolok a király előtt; 8) ezen két apostol egy torony előtt térdel, melynek felső párkányáról több ember esik le; 9) Pál látogatása Péternél; 10) Péter martir halála; 11) Pál fejvétele, és 12) Pál egy öreg ember ágyánál.

5) *Sz. Katalin oltára* áll különféle, eredetileg egymáshoz nem tartozó darabból. — Szekrényében áll Katalin elég csinos szobra, körülvéve arany alapon festett Borbála és Margit alakjaival. A predella hosszabb mint az oltár szélessége kinyilt szárnyaival együtt, melyeken Katalin életére vonatkozó festmények léteznek, és pedig: 1) Katalin szónoklati vitája; 2) a

Martyrium, 3) a kerékbe törés, 4) Katalin lefejeztetése Az oltárszárnyak tetején háromszögü lapokon Samuel és Isaiás próféta arany alapon kitünően festett mellképei

SAMVEL PROPHETA és ISAIAS PROPHETA feliratú szalagokkal.

6) *Sz. Miklós* oltárának belső szekrényében Miklós, alamizsnás sz. János és Benedek szép kivitelü szobrai állanak, a szárnyakon lévő képek a következők: 1) János alamizsnát oszt, 2) Miklós áll két püspök nyilt sirja mellett; 3) Egy fogoly megmentése börtönéből; 4) Sz. Lipót megtalálja Ágnes nejének fátyolát, 1504 évszámmal. Ezen oltár eredeti felső rakoványa hiányozván, későbbi leveles diszítménynyel pótoltatott.

7) *Sz. János oltára* a XVI-dik század elején készülvén stylje már nem tiszta gót, hanem átmenetet képez a kora renaissance műizlésbe. Ezen oltárnál a régi szárnyoltárok felosztása és szerkezete még meg van ugyan, de diszitményei már renaissance izlésüek. A szobroknál is már hiányzik az egyszerüség, a redőzet elrendezése már nem természetes, hanem inkább keresett. Az oltár szekrényében áll keresztelő sz. János, mintegy 4′ magas szobra. A szárnyakon lévő képsorozat a következő: 1) Krisztus kereszteltetése; 2) Herodes a lakománál; 3) sz. János fejvétele; 4) János levágott feje Herodes asztalán, 5) János evang. egy meghalt nőt feltámaszt; 6) János evang. a méreg kehelylyel, 7) Jánosnak megjelen Jézus, végre 8) János halála. Ezen festmények 1520 évet és H T mestermonogrammot viselik.

Ezen oltár Henckel János lőcsei plébános költségén készült, kinek arcképe az oltár háttábláján festve látható, következő felirással:

in. honore · sanctorum · Joannis baptiste · evangeliste · Elemosinarii. chrisostomi · et h ... gersonis · Joannes henckel · anno milesimo 520. posuit. *)

8) *Sz. Anna oltára* hasonlit az előbbihez, a közép szekrényben látható Mária és Anna anyjának csoportozata, s azok

*) Henckel János 1513—1522-diki években lőcsei plébános volt, későbben Mária királynénak, II. Lajos király nejének udvari káplánja — (Burgkapellan.)

közt a gyermek Jézus. Az oldalszárnyakon pedig sz. Anna életére vonatkozó jelenetek féldombormüben láthatók.

Ezen itt elősorolt középkori emlékeken kivül, vannak még a templom különböző részein szétszórt becses darabok, igy

9) a déli keresztbajó mellvédén álló természetes nagyságu feszület, Mária és János remek kivitelü szobraival;

10) a templom északi oldalán lévő sz. György kápolnájában ezen szent lovagszobra a XV-dik század végéről;

11) A templom orgona karzata alatt álló 18 ülőhelylyel biró szék, szép menyezetes architecturával és egyébb, de már naturalistikus felfogásu növénydiszitményeket mutató, fába vésett és szinezett ornamenttel; 1492-ből.

12) A templom déli oldalfala mellett álló, három ülésü egyházi szék, hasonlóképen müvésziesen áttört gót levél diszitményekkel, a város cimerével, és a mester monogrammjával. Egyik oldal deszkájának diszitménye tekercses szalagján olvasható:

ICH · BIT · DICH · HEZ · GOT....

13) A főhajónak egyik északi pillére mellett álló XVI-dik századbeli két ülésü szék, melynek háttámláján fa lemezekkel mesterileg kirakott egész város, tornyaival, kapuival és sáncaival látható. Intarsia modorban ezen szék felső részén olvasható:

GREG. TISLE · VON · KASE.

meglehet, hogy ezen felirás szerint ezen széket Gergely kassai asztalos mester készité, mely széket, nem tudom miért, Rákóczy székének neveznek. (Vége következik.)

Myskovszky Victor,
épitész s tanár.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

I.

Elismert tény, hogy a régiségtannak mi sem tehet oly nevezetes szolgálatokat, mint az egyes leletek feljegyzése és is-

mertetése. Ezek által tényleg már nem egy rejtélyes kérdés nyert megoldást, miért is a tudomány szempontjából felette kivánatos, hogy a hazánk területén feltünő érem- és régiségleletek minél gondosabban felvétessenek, megfigyeltessenek s ha lehetséges, együttesen megőriztessenek. Az ily leletek ismerete es megőrzése mégis főleg a jövőben fogja tudományos fontosságát elérni, midőn a régészeti ismeágnak rend és szakszerüsitett mivelése következtében a régiségbuvár inkább leend azon helyzetben, hogy a leletek összeségéből, a lelettárgyak müvészeti, meg anyagbeli jellegéből és a lelethelyek geographiai különbözőségéből megbizhatóbb következtetéseket vonjon le egyes függőben levő culturalis és ethnographiai kérdések tisztázására.

E szempontból kiindulva, szándékunk e téren azon leleteket közzé tenni, melyek a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályánál időnként bejelentetnek vagy annak meg is küldetnek. E leletek némelyike, tárgyukra vonatkozólag, igaz, semmi különösséget nem láttatnak, de minthogy már nem egyszer a legjelentéktelenebb esetlegesség is fényt tudott vetni némely messzeható tudományos problemára, azért lehetetlen a még oly csekélyszerünek látszó leletet is kicsinyelni, figyelem nélkül hagyni s agyonhallgatni. Csak az sajnálandó, hogy a bejelentett leletek nem azon praecis pontossággal hozatnak tudomásra, mely kivanatos volna, azonban maguk a tárgyak és a lelhelynek tudata mégis már elég nyeremény régiségtani szempontból.

Megjegyezzük, hogy a leletek mellett felfogjuk sorolni azon nevezetesebb szerzeményeket is, melyekkel a muzeumi régiségtár időközönként vétel vagy felajánlás utján gyarapodik. Ezek megfigyelése is nyilván nevezetes mozzanatot adhat hazai régiségtanunk fejlesztésének, de egyszersmind ösztönül is fog az szolgálhatni a régiségek iránti tisztelet, szeretet és érdeklődés felébresztésére. *Óhajtjuk, hogy ugy legyen!*

*
* *

1. *Ó-Buda vidéki bronzlelet.* E lelet a kiválóbbak és a legérdekesebbek közé tartozik, a mennyiben a római életnek oly műtárgyait szolgáltatta át nekünk, melyek tanulmány tekin-

tetéből felette figyelemre méltó. Nagyon sajnálatos, hogy a lelet nagyobb részben elkallódott s csak egyes töredékekben jutott a zsibáruskodás utján a nemzeti régiség-gyüjteménybe. A megmentett töredékek maguk kezeskednek arról, hogy egy nevezetes leletből valók, melynek helyiségét sem lehet pontosan kijelölni, miután azok, kik a tárgyakat megvették, s utóbb a nemzeti muzeumnak vételre felajánlották, ez után nem érdeklődtek. Csak annyi bizonyos, hogy *Ó-Buda* felett, a szabad térségen találtattak s igy nyilván a régi Aquincum iparczikkeit képezik.

A muzeumba került lelet összesen *nyolcz* darabból áll s ezek legnevezetésebbike egy kiváló nagyságu serpenyő mozgatható fogantyuval. Maga a serpenyő meglehetős fentartású, bár hihetőleg egy rajta feküdt sulyosabb teher következtében összenyomott. E bajon azonban igen könnyen lehet segiteni, miután az anyag szilárdsága a kiegyenesitést nagyon is lehetségesiti. A serpenyő átmérője harmincz centimeternél többet tesz, felkajló körpárkányzata négy ct. tehát elég vastag anyagot foglalhatott magában, ha ugyan, mint gondoljuk, lepényes ételek készitésére használtatott. Fogantyuja huszonhat ct. hosszu, egy egyszerű szegtengely körül forog s akként van magához az edényhez alkalmazva, hogy egy szabadon mozgó pántos gyűrü segélyével a serpenyő kidudorodó nyeléhez erősittethetik. A fogantyu vége kiszélesbedő körlapot képez, mely közepén át van lyukasztva.

A másik tárgy egy szép idomu, szabályosan kihasaló, csőrös kancsó-féle edény. Magassága tizennyolcz ct. kerek fenekének átmérője 6 ½ ct., felső öbleé 8 ½ ct., mely méretnek a csőr irányában is megfelel. Fogantyuja s fedele hiányzik, de az edény oldal aljon látható nyomok s a felső edényszél lyuka világosan mutatja, hogy fogantyuja és fedele is volt. Ezek leszakadása nem a kiásáskor történhetett, miután azon hely, hol a fogantyu az edény oldalfalához erősitve volt, szintén patinával van bevonva.

A darabok között előkerül ugyan egy fogantyu is, de aránya után itélve, az nem ezen edényhez tartozhatott, hanem kétségenkivül egy sokkal nagyobb, nevezetesen egy sokkal magasabb edényről való, mely fájdalom elveszett. E fogantyu

két darabra van törve s a törés mutatja, hogy az csakis a kiásáskor történhetett. E fogantyut stylszerünek mondhatjuk s művezete is tökéletesb. Egész hossza 15 ct. tesz s áll az egy csak igen gyengén hajlított, külrészén köríves vonal diszszel ékesített tömör bronz rúdból, mely felül azután hirtelen meghajlítva egy szárnyas sphinxben végződik. Ez alak is meglehetős kivitelü. A fejet diademszerü ékitmény veszi körül, az arcz szabályos, bár az orr kevésbbé mondható annak. A csipőig meglevő aránytalanul vékony deréktest alul összeolvad az ornamentikával,mely a hozzátartozott edény fedelének tengelytartóját képezte. A kezek előre támaszkodnak s ugyancsak az ornamentikával egyesülnek. A szárnyak szabályosan terjeszkednek ki hátrafelé s végökkel magához e fogantyu-nyélhez erősítvék. A tollazat a belső oldalon mélyedéses kör- és vonaldiszítések által van feltüntetve. A fogantyu alsó végét, mely az edény alsó oldalfalához volt erősitve, egy ugy látszik Meduzát ábrázoló női fő képezi, melyet különben ugyanazon széles, lapos orr jellegez, mely a sphinx ábrázatán látható.

Egy másik fogantyu, ugyanazon anyagból, nem kevésbbé érdekes. Merően egyenes az, végén egy tátott száju állatfejjel, mely ugy látszik halfejet akar ábrázolni. A másik vég, melylyel az edényhez erősitve volt, eltört, de a töredék is láttatja, hogy diszesnek kellett lennie. A fogantyu belül egészen üres, kivül a nyél hosszirányában canelirozott s egészben 12 ct. hosszusággal bir.

Figyelemre méltó egy nehéz bronz kerék- vagy tengelyzáró. Művezeti tekintetben durva, de compact műnek kell mondanunk s tekintve czélját, az másként nem is állittathatott elő. Külső részét kerek gomb képezi némi levéldiszszel, mely elég szabályos. A tengelyzáró törzse négyszögü, csonka lobor alaku, alul felül széles, kiszökellő párkányzattal. Egyik szabad lapján erős dombor diszítménynyel, mely egy körivezetből és abból foszlányszerüen lecsüngő csipkézetből áll. A vele átellenes oldallap egészen sima, ellenben a két melléklapból tömör fogantyuk állanak ki. A tengelyzáró hossza $12\frac{1}{2}$ ct., a csonka loboré 8 et. Szélessége az alsó párkányzatnál $5\frac{1}{2}$, a felsőnél $4\frac{9}{10}$ ct. Az oldal fogantyu $4\frac{1}{2}$ ct., tehát az egész tengelyzáró szélessége 14 ct.

Ép oly figyelemre méltó végre két korong darab, mely egy egészhez tartozott. Sajnálatos, hogy e tárgyat nem birjuk meghatározni, a két meglevő darab csak egy nyujtott korongra enged következtetni. Mindegyik darab egy széles lemezből áll, melynek közepén egy nagy, de belül üres, csücskös gombfogantyu van, jobbra balra a lemezen jókora lyuk látható. Az egybeállitott s egymáshoz illő két részletnek átmérője a külső szélig 28 ct. A lemez szélessége 7 ½ ct., ellenben a másik végén már nem több 6 ct-nél, mi mutatja, kogy a koronglemez a középen keskenyebbé vált s csak a két ellenirányos görbületnél szélesbedett ki jobban.

2. *Sövényházi lelet Csongrádvármegyében.* E mindössze nyolcz darabból álló lelet, melyet tekintetes *Zovcsák János* ur ajánlott fel az érem- és régiség-osztály számára, szintén érdekesnek mondhatjuk. Legkiválóbb darabja egy igen diszes római bronzmécs kettős fogantyuval, melyek közül az alsó egészen zárt a mutató ujj számára való. A rajta keresztben álló második fogantyu csimbókban végződő félhold alaku s a hüvelykujj befogadására van szánva. A mécs egyedüli disze a felső lap és a mécslyuk párkányzatának sodronymetszetü kiékesítéséből áll. Egész hossza, a fogantyut beszámitva, 11 ½ ct.

A lelet többi darabja barbár agyagedényeket képez. Az egyik egy meglehetősen szabályos csupor 8 ½ ct., kerek szájöblönynyel, egy 7 ct., lefelé szélesbbé váló köcsöknyakkal, hirtelen kihasaló oldalzattal s alig 4 ct. tevő kerek talapzattal. A nyak körzetét igen apró s részben kitört fülecskék veszik körül, mig a hasas oldalzatot 3 apró csücsök disziti. Az edény teljes magassága 16 ct.

Hasonló ehez egy ugyanoly magasságu, de tágasb fazék alaku edény rövidebb nyakkal arányosabb oldalfalazattal, azon három darab csücsökkel: a nyakaljon pedig 2 nagyobb lyukas füllel. Az edény szájöblének átmérője 11 ½ ct. A kerek alj-é 5 ½ ct.

Feltünő egy nagyobb edénytöredék 1—3 ½ ctnyi vastag falazattal. A mennyire a töredék sejteti, ez egy csutora-féle edényt képezett függélyesen egymásra álló lyukas fülekkel a szijzsineg befogadására. A töredék belső ürének átmérője 17. ct.

Az ötödik tárgy egy apró, közönségesen előforduló csuporka, magasra felnyuló széles füllel. Az edényke magassága 5 ct., szájöblének átmérője $4\frac{1}{2}$; fülének nagysága 5 ct. A többi tárgyakat egy átlyukasztott agyaggolyócska és egy másik szintén lyukas kőgolyócska, nyilván dísztárgyak, képezik. A lelettel IV. Béla király egy rézpénze is találtatott.

Ortvay T.

Egyveleg.

11. *Régi emlék a török időből.* A volt budai városház tanács-termében a törököknek Budavárából való kiüzetése óta őriznek egy csinos faragott képet, mely a törökök kiüzetését ábrázolja; a kép hátsó felén ez van irva: Mathaeus Eck 1687. Ez az Eck állitólag fegyencz volt. A fővárosi tanács ezen képet a nemzeti muzeumnak szándékozik ajándékozni.

Szerkesztői megjegyzések.

Utolsó lapunkban kiigazitandók a következő sajtó hibák:

19.	lapon	8	sor	alól	olvasandó	Páperri	helyett	*Pápóczi*
21.	—	18	»	felül	»	Mökerch	»	*Mökesch*
22.	—	17	»	»	»	Ot	»	*Öt*
32.	—	13	»	»	»	remeillu	»	*recueillir*
32.	—	13	»	»	»	russembler	»	*rassembler*

A 31-dik lapon mondatik, hogy Jámbor Lajos császár garasain góthizlésü templom vagyon kivésve; erre megjegyzendő, hogy Jámbor Lajos korában a góth, vagyis csúcsíves építészeti styl még nem létezett. Feltünő, hogy a köz gyűjteményeinket illető reformjavaslatban nincsen említve a muzeum fűtése; holott a fűtés berendezését első teendőnek kell tartanunk, mivel épen a téli idény az, melyben a muzeumokat mindenütt leginkább látogatják. Épen ugy feltünő, hogy a nemzeti képtárat fenyegető tűz-vészély elhárítására nézve sem történik javaslat; holott ezen tűz-veszélyes építkezésre már többször maga az országgyülés lett figyelmeztetve és e veszély több szakértő bizottság által ismételve constatáltatott. Óváry Lipót jelentése azon nápolyi falképekről, melyek magyarországi sz. Erzsébet életét ábrázolják, ujólag figyelmeztet a hasonló tárgyú előadásokra, melyek Kassán a főoltáron festve, az északi kapu fölött pedig dombormüvekben láthatók; igen érdekes volna a nápolyi képek másolatát birni, hogy így a három mester felfogása közti különbség kiderít-hető legyen.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.	Szerkesztő :	4. szám.
VIII. kötet.	**Dr. Henszlmann Imre,**	*Márczius 25-én.*
Segédszerkesztő :	zerge u. 23. sz.	Bizományos :
Geduly Ferencz,		**Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

A szepes-olaszii ker. sz. Jánosról czimzett r. kath. plébánia-templom.

A templom a szepesmegyei számra nézve a 80-at meghaladó középkori templomok között igen kitünő helyet foglal el részint régisége s időnkinti átalakulásai, részint impozánsabb mérvezetei miatt, s mivel jelenleg épen e templom stylszerü helyreállítása czélba vétetik, czélszerünek véljük ez érdekes egyházépítmény történelmi s régészeti leirását e lapokban közölni.

Mint minden műemlék ugy ez is létesülési korszakainak jellegét magán viseli, s a községnek, melynek létét köszöni, mivelődési törekvéseit félreismerhetlen vonásokkal jelzi.

Szepesmegyében a telepítések társadalmi szervezése a 12-ik század másik felében keresendő, midőn a szomszéd megyékből magyar és tót elemmel s a jövevény szász telepítvényekkel népesíttetett. Hogy az uj községek eleinte a polgári szövetkezés csak épen elkerülhetlen föltételeivel birtak, könnyen fölfogható minden telepítvény természetéből. Csak a szaporodó népesség fejlődésével s a királyi szabadalmak segélyével alakulhattak meg későbben azon városi községek, melyekben a

következő századokban a műszorgalom oly nevezetes emlékeket hozott létre.

Maga szepes-olaszi, egyike a 16 szepesi városoknak, már IV-ik Béla előtt birt saját rendezett községi élettel, melyről e király 1243-ben kelt szabadalmi oklevele tanuskodik. Ez oklevél azon telepítvényre vonatkozik, mely a tatárjárás közben Tornából ide Szepes-Olasziba költözött »hospitibus nostris in villa Olazy de Tornava congregatis et congregandis hanc concessimus libertatem, ut a Comite parochiali liberi sint penitus, et exempti.« — — — »Debita autem ipsorum sunt: quilibet nobis tenetur de singulis mansionibus .... in ea quantitate, qua tempore felicis memoriae, Fratris nostri Regis Colomanni erant Obligati, persolvat annuatim.« (Wagner Anal. Scep. P. III.) A tatárjárás előtti lakosok olasz származásuak voltak, kiktől e város nevét is kapta. A tizenharmadik századi okmányokban »Villa Latinorum« »Olazy« »Wallendorf« név alatt fordul elő. IV-dik Béla fennidézett okmányát azon jövevények részére állítja ki, kik a szomszéd Tornából ide költöztek volt, részben azonban késõbben visszatérvén, a mai szepsi (Moldau, Mildau) helységet alapították. Hogy a Szepsiek az Olasziakkal késõbben is szorosabb viszonyban lehettek, kiviláglik innen: hogy a tizedet, mint a szepességi szászok, saját lelkészeiknek fizették, nem pedig az esztergami érseknek, mint Torna többi lakosai; hogy plébánosaik ki voltak véve a szepesi prépost egyházi joghatósága alól s közvetlenül az esztergami érseknek alá voltak rendelve, sőt az olaszii plébános »parochus regius«-nak neveztetik, mielőtt a »Confraternitas 24 parochorum regalium« létre jött volna. Az olaszii plébánosok késõbben is különös királyi kegyekben részesültek. Igy 1404-ben Zsigmond király adományozza az olaszii plébánosnak az Olaszival határos Kolinóczot, ennek előtte királyi helységet, 1494-ben pedig II-ik Ulászló megerősíti ez adományozást — villae Kolinfalva (Kolendorff) — magistro honorabili Joanni Plebano. Ugyane plébánosok az 1487-ben kelt okmány szerint a szomszéd Oleznó helységben a plébánost és az olaszii kórházi templom igazgatóját nevezték ki. (»In ecclesia S. Mariae Alcnensi et super ecclesia hospitalis S. Leonardi Confessoris eligendi, investiendi seu confirmandi Rectorem seu provisorem dictae ecclesiae S.

Leonardi.« Wagner Anal. Scep. Part I.) E papi társulatba tartozott a szepsii plébános is, és a zsinati gyülésekben e társulat részéről a szepsii és olaszii plébánosok voltak az oratorok. A szepesi prépost joghatósága azon időben kiterjedett Tornamegye egyik részére is egészen Sólyomkőig, valamint a sárosmegyei Tárcza kerületre is, s mind e föld a mai Szepességgel »Terra Scepusiensis«-nek neveztetett. Az Árpádok alatt királyi herczegeknek vagy ezek nejeinek adatott át birtokul, illetőleg jegybérül, mivel királyi földből állott nagyobbrészt ez egész szepesi terület, s e megyebeli várak, mint a szepesi, késmárki, richnói, göllniczbányai, lublói s podolini várak királyi várak voltak. A tatárjárás előtt is Kálmán herczeg, IV-ik Béla öcscse, Halicsország királya birta e földet melynek birtokát atyja II. András Kálmán nejének, Solomeának nászajándékul átadott vala. Midőn e herczeg Szepességet birta, német jövevények egyes községeket alakítottak, kinyervén e czélra a királyi szabadalmakat. Ez időben szepes-olaszi is rendeztetett elsőbben községgé. Mert a szepesi szász 24 városegyesület csak IV. Béla fia V. István által 1271-ben alakíttatott s joghatósággal ruháztatott föl, valamint saját gróf-ját »Comes Saxonum« is ekkor kapta meg. (»placuit nobis . . . fidelium hospitum nostrorum libertatem gratiosius reformare.« Dipl. Steph. Wagner Anal. Scep. Part. I.) Növekedvén a még a következő években is bevándorlott németek száma, Róbert Károly azoknak a Csák Máté elleni harczaiban, különösen a Rozgony melletti csatában tett vitéz szolgálataikért 1312-ben régi szabadalmaikat külön oklevélben erősítette meg. (Fejér Cod. Dipl. t. 8 v. 2 pag. 57.)

Az 1328 évi ugyane királytól adott német szövegü oklevélben szepes-olaszi tartozmányaikkal együtt neveztetik meg: »Wallendorff mit Johannsdorf und Dittrichsdorf, die man anders nennet Kolisdorf und Alzenau.« 1271 óta tartozott a 24 királyi szepesi városok közé s ezek sorsában osztozott. Mielőtt azonban ezekhez bekebelezve lett volna, már saját szabadalmaival biró jelentékenyebb község volt, sőt tán az első királyi szabadalommal biró város a Szepességen, kitűnvén kellemes fekvése által a Hernád vize mentén, valamint valószinüen leginkább olasz lakosaiktól űzött műipara által.

Templomunk eredetét kutatván, e történelmi tájékozást előre kelle bocsátanunk, hogy keletkezése idejét határozhassuk meg. Hol rendezett községi élet előfordul a középkorban, ott a templom ez élet legfönségesb pontja. S igy Szepes-Olasziban is már a tatárjárás előtt létezett templom, csakhogy biztosan meg nem határozható, vajjon a mostani templom valamelyik része már ekkor fönállott légyen-e, vagy pedig csupán faépítmény lehetett ez első templom. A mostani templomépítmény gót stylben van építve ugyan, de több része még román-gót vagyis ugynevezett átmeneti, mi nyilván arra mutat, hogy eredetileg román-gót modorban épült, s ha az egyes régibb részeket vizsgáljuk, a hajdani eredeti templom tökéletes képét birni fogjuk. Épült akkor, midőn még Francziaországon és a Rajnavidéken kivül általán a román-gót modor divatozott a keresztény világban, s e korba esvén szepes-olaszi népesítése, e modorban alakította egyházát is. Állott ez egy hosszhajóból fedezve famenyezettel tekintélyes arányzatokban emelve, és egy csúcsives keresztboltozatu alacsonyabb mérvezetben tartott szentélyből, melynek diadalivéből még most is láthatók a támok, melyeknek talapzata a keresztpillér alakját mutatja finoman dolgozott virágékítménnyel biró fejezettel s attikai basissal minden éklap nélkül. E munka csinossága finomabb mesterkezeket árul el mint a többi szepességi egykoru egyházak kőfaragványai, mi finomabb izlésü munkásokat is sejtet velünk s valószinüen az olasz telepítvény utódjait, ugyszintén a hosszhajó még fönmaradt párkányzata is. Ily famenyezetü templomoknál főgond fordítatott a szentély alakítására, mely az urasztalát bekeríti s födi képviselvén a ciborium vagy tabernaculum eszméjét, nyugtalan, életteljesebb, föl felé törekvő csúcsives arányzataival megható ellentét érzelmét keltette a hosszhajóból ide tekintőben, hol még a románszellemü nyugalmasb horizontálalakítás uralgott. A falazatok festményekkel diszíttettek, ugy e templomban is, melynek hosszfalai még kivülről is be voltak festve, mely festmények még most is láthatók a templomfödél alatti középhajó magasabban kinyuló hosszfalain, hol a régi most befalazott primitiv alkotásu csúcsives ablakok első korszaku gót mérművel is még megvannak. Meg nem lepett e falfestmények föltalálása, sőt ellenben megütköznénk

rajta, ha vidékünk központján ilyenekkel nem találkoznánk, miután a szepes-olaszi körül fekvő szomszéd templomok mint a zsegrai, szlatvini, jekelfalvai, körtvélyesi, haraszti ugyanez időből való jelesebb falfestményekkel birnak.

Szólottunk eddig a 13-ik századi alkotásról s teljes képét birjuk a még fönnlétező építményrészek nyomán; forduljunk most a fönnálló jelen templomhoz s azonnal látni fogjuk, miképen alakíttatott át az egy hajós régi román-gót építmény basilika-féle háromhajós tágas egyházzá.

Mint általán a miveltség s vagyonosság növekedésével a polgári élet fényét s méltósága nyilvánulását tapasztaljuk a középületeken, így a középkor szerette azt tenni az Ur szentélyein. Midőn a gót teljesen ki volt fejlődve s törvényeit a műmesterek tökéletesen birták s minden tekintetben csudálatra méltó sokféle változtatással a képzelem teremtő erejével a művészet minden ágában alkalmazták, akkor a szepességi városokban is a műmesterség virágozván, minden irányban élénk műmozgalmak nyomaira minden lépten akadunk. E kor a 14-ik s 15-ik század. Hol szerét tehették, bontottak s ujra alakítottak. Szepes-olaszi ezen törekvések egész sorát megnyitja, mert ott áll a szentélyiven a régi fölirat: Restauratum 1434. A 13-ik századi egyhajós famenyezetü templom rendesen két hajóssá alakíttatott át, ritkábban háromhajóssá. Itt az utólsó történt. A magas hajó beboltoztatott merész alkotásu gerinczhálózattal, a hosszfal áttöretett, pillérek s faltövek elhelyezése által arkádokat nyert, s e középhajóhoz félmagasságban mindkét oldalon keresztboltozatu mellékhajók csatoltattak, melyek kivülről támpillérekkel tartatnak, maga a régi szentély tágasabb s imposánsabb magas szentély »Summus chorus, Hochchor« lett hét tekinytélyes sugár csinos mérművel koronázott hosszablakokkal.

Ezen ugynevezett »mutatio«-val a templomon is éretett el a keresztény egyházépítésben a lélek nyugtalan ég fölé törő kivánságával keresett eszmény, a holt kőtömeg szellemítése; most a hivő kebel a középkori német költő által oly találóan kifejezett vágya teljesült:

»Man soll an lichter weite
Christen-glauben künden und Christus-ammet.«
(Ifj. Titurel. 84 str.)

Lássuk most a templom mérvezeteit, melyek következők:

A templom belhossza 22° 3′
» » hajó belszélessége 11° 6″
» » » magassága 6° »
» » közép hajó szélessége 5°
» » » » magassága 6°
» » oldalhajók magassága 3° 1′ 10″
» » szentély belhossza 9° 5′
» » » magassága 6°
» » » szélessége 3° 5′ 8″
» » szentély ablakok magassága 3° 5′ 4″
» » hajó ablakok magassága 1° 1′ 7″
» » » » szélessége 4′
» » szentély 4 holdu
» » hajó 6 arkádu
» » pillérek átmérete 4′ 2″.

Ámbár a templom átalakítása folytán basilikalis typust nyert, mivel felével alacsonyabbak az oldalhajók, mint a középhajó, minthogy azonban maga a talaj idővel emelkedett, az egész hajó architektonikus viszonyai nem oly kielégítő hatást idéznek elő, de kielégít a boltozatra való pillantás. Hiányzik itt az ablakos emelet, de annál méltóságosb a boltsapkák s a kettős kajácscsal biró boltgerinczek árnyalata által előidézett félhomály a középhajóban, melyben a vállivek erősen kajácsozott hevederei a paizsgerinczekkel ellátott holdivek, a pilléreken lefutó s a boltiveket támasztó faltövek, a jegőczként tagozott hálóboltozat s a központokon függő remek zárkövek igen kedvezően veszik ki magokat. — E leirt építmény a 15-ik század munkája, igen valószinü azonban, hogy nem készült egyszerre, mert bár a szentélyen áll az 1434-iki évszám, mint az ujítási munka éve, mégis 1464-ben a Széchy Dénestől e templomban hajdanta létezett Nagy boldog asszony társulata számára kiállított búcsulevél még építkezést vagy általában műalkotást tételez föl »quotiescunque manus porrexerint adjutrices.« A belső fölszerelés is rendesen a templom építése vagy helyreállítása bevégeztével szokott történni, már pedig a keresztelő medencze, mely egyik remekpéldánya az akkorában

gyakorlott bronczöntésnek, ily felirást hord: »Hic fons baptismi precursoris Jesu Christi terrae Scepusii oppidi vocati Olaszy 1497; ugyszintén a szentély-ívben fagerendán vagy lánczon alkalmazott volt fafeszület érdekes szoborművel hasonlóan ez időből való, nem különben a hajdani szentségház fönnmaradt s most a szekrestyében elhelyezett közép vagyis szekrény része a gothika utósó korának sajátságait viseli kőfaragó munkáján.

A templom jelenlegi berendezése, kivéve az említett régi tárgyakat és a szentélyben még fönnlévő mindkét oldalon falhoz támasztott papiszékek hátai szép vésett munkával, többiben egészen roccoco, s ekkép kiáltóan elüt a templom architektonikájától, miért is nem szabadulhat az értelmes néző a mély sajnálat érzelmétől ily ellentét kedvetlen hatása alatt. A templom ezen uj fölszerelését 1827-ben nyerte, mely időben a régi gót stylü szép oltárok elmellőztettek. 1832-ben hozzáépült a templom nyugoti részéhez még két hold, mi által a hajó tetemesen hosszabbíttatott. Szerencse, hogy ezen megtoldási művet egy igen gyakorlott kőművesi kéz vezette, az a mult év végén elhalt Pollák Mihály kőműves mester volt, ki az uj két holdat tökéletes utánzással ugy tudta fölépíteni, hogy a régi építéstől meg sem lehet különböztetni; nem ugy azonban a tornyot és az uj homlokzatot, mely tökéletesen elüt a többitől. De ez uj homlokzati munka nagyobb részt bomló félben vagyon, ugyszintén a tetőzet, a templom boltozatai és a templom hosszfalai. A helyreállítási munka a magyar műemlékek ideiglenes bizottsága fölügyelete mellett Schulek Frigyes építész tervrajzai szerint történendik.

Dr. Vajdovszky János.

II. A lőcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése.

(Vége.)

14) Megemlítésre méltó ezen templom hires orgona műve, mely az előtt még egy néhány évvel a főhajó északi falán karzatával együtt függött, jelenleg azonban a mint tudomásomra

esett — ezen orgona corpusa áttétetett a nyugati, kőből igen csinosan épült karzatra, mig ezen orgonához tartozó és ugyan ily stilú karzat (Oratorium) eredeti helyén, t. i. az északi falon magában függ (!?). — Hogy ezen hires és valódi műbecscsel biró orgonamű ily barbár módon szétforgácsoltatott és szétszedetett, ez mindenesetre helyre nem pótolható hiba. De hát nálunk még ily páratlan vandalismus napi renden van, pusztítsuk, romboljuk, renováljuk (?) fosszuk meg eredeti jellegüktől úgy is gyér műemlékeinket! hogy utódaink számára ne maradjon semmi oly műemlék, mely őket emlékeztesse, hogy hazánkban a középkori művészet mily nagy mértékben volt kifejlődve.

Panaszkodunk, hogy mennyit rontott a tatár, a török, és a későbbi zopfkorszak, de arra nem gondolunk, hogy most — napjainkban, a XIX-dik század felvilágosúlt második felében, mily vandalismus követtetik el némely műmlékeinken!

A művelt külföld, mely teljes mértékben tudja méltányolni és becsülni a nemzet ereklyéit és műemlékeit, azok fenntartása és megóvása érdekében szigorú törvényeket szabott, tekintélyénél fogva oltalmazza a műemlékeket, nem engedi azok szakavatlan és stilellenes ujjítását, s nálunk — erre még törvényhozó testületünk nem is gondol. Majd akkor leend műemlékeinket védő törvényünk, ha már nem lesznek műemlékeink!

Bocsánat, nagyon is eltértem tárgyamtól, de nem tehetek róla, hogy valahányszor tudomásomra esik egy vagy másik műemlékünk pusztulása, mindig fájdalommal érzem annak kipótolhatlan veszteségét!

Ezen hires orgonaművet 1866-ban rajzoltam le az id. Kubinyi Ferencz ur által 1867-ben a párizsi kiállításra küldendő archaeologiai albumok számára, akkor még ezen remekmű eredetiségében meg volt, s jelen leirásom akkori állapotát illeti.

Ezen orgona felette nagy méreteinél és művészies stilszerü kiviteléné! fogva ritkítja párját nem csak hazánkban, de még a külföldön is; ezen érdekes remekműnek részletes érdemszerinti leirását e lapokban hely szüke miatt nem közölhetem, csak röviden megemlítem, hogy ezen orgona nagyméretü sipokkal és nyolc fúvóművel van ellátva, és 1615-ben krakkói Hummel János hires mester által kezdetett meg és csak 1632-

ben végeztetett be; az orgona házát pedig szintén krakkói Hertel András asztalos mester készíté, külseje igen szép renaissance architecturával bir, anyaga veres fenyü és diófa, szinezete természetes, nincs ephemer becsü festékkel bemázolva, az az anyagának igazi voltát előtünteti, csak itt-ott az aranyozás, a műizlés megkivánta helyeken hatással van alkalmazva. A karzat oldalain karyatidák és hermák közti fülkékben a tizenkét apostol mint egy 4' magas és remek kivitelü szobrai elhelyezvék. Ezen kolossalis orgonamű hat registerrel bir, t. i. Pomord, (Subbass?) Principal, Hohlflöte, Salicional, Gemshorn és Rauschquint.

A középkori szobrászat szintén jeles példányok által van képviselve még, t. i.

15) A templom északi oldalfala mellett a szentélyben álló, kőből mesterileg faragott *szentségtartó* sugár tornyácskáival és felfelé törekvő elegans méreteivel; — a XV-dik század elejéről.

16) A fő- valamint a mellékhajókban a boltgerinceket tartó, levéldiszítményeket és alakokat képező diszes gyámkövek (Consolen);

17) A sekrestye boltozatának egyik zárkövén lévő keresztnimbussal körülvett Krisztusfej.

18) Ugyancsak a sekrestye déli oldalfalán lévő fülke (Schatznische) szép gót architectúrával;

19) Az orgona-karzat diszes lábazatú oszlopai, valamint szépen áttört *mellvéde.* (Brustwehr); közepén egy emelvénynyel, melyen II. Ulászló és II. Lajos királyaink s valamivel lejebb Lőcse város kettős keresztes cimeres-paizsai láthatók, eredeti szép szinezéssel.

20) Megemlítésre méltók azon nagybecsü siremlékek is, melyekkel ezen templom bir; a számos igen diszes XVI-dik századbeli renaissance műizlésben tartott emléktáblán (Epitaphium) kivül, vannak a templom déli falának belső oldalán befalazva a Thurzók veres márványból faragott siremlékei, sirlapjai (Grabplatte), meglehet, hogy azok eredetileg a templom egyik hajójának közepén álló tumbák fedlapjait képezték, mint Bartfán a Seredy emlékköve, és Csetneken a még eredeti épségében fennálló Csetneki István tumbája.

A sirlap belsikjából tetemesen domborodnak ki ezen páncélos és sisakos vitézek természetes nagyságú alakjai (en bas-

relief), melyek oroszlányokon állva, teljes fegyverzetükben ábrázolvák; mily érdekes tanulmány hazai fegyverismének gyarapítására. A cisellirozott páncélok, és a háttért festői redőzetekben elfedő függöny diszítményei nagy pontossággal és művészettel készítvék.

Talán nem leend érdektelen ezen érdekes sirkövek feliratait itt közölni, és pedig:

Az elsőn: Hic situs est Magnificus Dominus Joannes Thurzó de Bethlehemfalva, ille quinque filiorum parens, duorum Episcoporum: Stanislai Olommensis, Joannis Wratislaviensis; trium Magnatum Georgii praefecti universae rei metallicae in Pannonia, Alexii Locumtenentis potentissimi Regis Ferdinandi et Joannis Comitis Comitatus Scepusiensis, Obiit A D. 1508.

A másodikon: Hic jacet Magnificus Dominus Joannes Thurzó de Betlehemfalva, Comes Comitatus Scepusiensis, qui proprio quodam instituto coelebs ad summum usque diem vixit; pacis, quietis et justitiae amans, suo contentus, alieni minime appetens. — Obiit aetatis anno LXVI, a nato autem Christo Salvatore 1558. 29 marth.

Hic jacet Spectabilis ac Magnificus D. D. Christophorus Thurzó de Betlehemfalva. Perpetuus Terrae Scepusiensis, ejusdem modo Comitatus et Sarosiensis supremus Comes, Liber Baro. Eques Auratus, ac Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Cubicularius, qui pie in Domino obdormivit, anno aetatis suae XXXI.

Illustrissimus D. D. Comes Stanislaus Thurzó de Betlemfalva, Regni Hung. Palatinus, Judex Cumanorum, Terrae Scepusiensis ac Comitatus ejusdem Perpetuus Comes, sacratissimi principis et D D Ferdinandi II Romanorum Imperatoris, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, etc. Regis, intimus Consiliarius et per Hungariam Locumtenens. Mortuus est 1 maji Anno MDCXXV actatis suee XLIX.

Végre ujabb időben a templom egyik mellékkápolnájában felfedezett szép sirkövön:

Spectabili ac Magnifico D. D. Comiti Alexio Thurzoni a Betlehemfalva, Incliti Hungariae Bohemiaeque Regis Ferdinandi Locumtenenti, et clarissimae ejus gentis Marito dilectissimo, ac affinibus suis charissimo Generosa ac Magnifica Domina D. Magdalena Zekely ab Ormósd pia, moestissimaque Conjux. f. f. obiit Comes Alexius Thurzo anno salutis humanae MDXLIII actatis suae LIII. ipso die Conversionis B. Pauli Apostoli.

---

21) *A keresztelő medence*, kehely idomu XIV-dik századbeli ércöntvény, Péter és Pál apostolok feldomborművü alakjaival és egyébb még román stilű diszítményeivel.

22) A sekrestyében őriztetik még négy középkori kehely, és

23) egy *Ciborium* aranyozott rézből, mely lábazatán következő felirással bir:

»ad capellam leprosorum pertinet.«

24) Egy XIV-dik századbeli szép idomú vizedény, cinből;

25) A középkori kovács művészet számos műveivel találkozunk itt, mint szép rácsozatok, ajtó, pántok és gyürük.

26) Hogy ezen templom frescokkal volt diszítve azt bizonyitják a szentély falain részben látható, de nagyobbrészt a mészréteg alatt még lappangó terjedelmes frescofestmények.

A templom északi falán pedig a sekrestye bejárata felett látható két fresco-cyclus, mely tizennégy képben a hét jó cselekedeteket, és a hét főbünt allegoriai képletekben ábrázolja. Ujabb időben ezen frescoképek Storno Ferencz jeles restauratorunk által stilszerüen megujítattak, és pedig olyformán, hogy eredeti jellegüket nem veszítették; ily stilszerü ujjításnak mindenki csak örülhet.

27) Nem hagyhatom még említés nélkül egy fadeszkán festett képet, mely az orgona karzat alatti székeken függ, és Lőcse város címerét ábrázolja, ezen felirással:

CIVITATIS LEVTSCHA. 1527.

Valamint 28) ezen egyházi székeken függő gobelin sző-

nyeget sem a XVI-dik századból, mely egy szarvas vadászatot ábrázol.

Ezek lennének tehát a templomban lévő műkincsek, áttérek most Lőcse harmadik monumentalis építményére, t. i.

III. a Sz.-Máriának szentelt zárda templomnak és zárdának rövid leirásához.

29) Hogy mikor és ki építette ezen, a város nyugati oldalán, a várfal mellett álló zárdát és templomot, mindeddig bizonyosan nem tudhatni, építészeti stilje szerint itélve még a XV-dik század elején épülhetett; mert ez már kiképzett csúcsíves stilre utal, polygon zárású szentélylyel bir, a déli és keleti oldalon lévő gót ablakok szép mérművekkel birnak, három, sőt négy osztályzatuak, s igen elegáns méreteket és arányokat mutatnak. A templom nyugati oldalán áll egy két emelettel biró csonka torony, mely alatt egy csúcsivezetü kapu vezet keresztül. A templom belsejében lévő oltárok már mind későbbiek, s a művészet fejlődésére nézve oly szerencsétlen XVIII-dik század második feléből valók s ezért különös műbecscsel nem birnak.

Építészeti tekintetben érdekes még a templom északi oldalához épített zárda, folyósáival és egyes termeivel, melyek csinos oszlopokon nyugvó csúcsíves gerinces boltozattal, szép gyámkövekkel és lombozattal diszített fejezetü oszlopokkal birnak.

Hazánkban középkori részletekkel és elrendezéssel biró zárda kevés maradt reánk, s azok közt ezen zárda, keresztcsarnokával és refectoriumával, valamint egyes celláival együtt némi érdekkel birhat azon hazai régészeink előtt, kik hazánkban a középkori zárdák elrendezését tanulmányozni akarnák.

Közli: Myskovszky Victor,
tanár s épitész.

Ipolyi Arnold püspöki körlevele.

Ipolyi Arnold, beszterczebányai püspöknek a folyó év elején egyházmegyéje papságához intézett körlevele egyebek között az egyházi műemlékek- és diszítményekről is megemlékszik.

Reá mutat az ősegyházi művészet ellenére eszközlött s nem ritkán annak eldisztelenítésére szolgáló megujításokra és tisztogatásokra.

»Bemeszeltetnek — ugymond — vagy megujíttatnak a falfestmények, melyek művészetök- és régiségöknél fogva sokkal tiszteletre méltóbbak, kifejezésteljesebbek, mint a minden szépészeti érzék nélkül egybekevert tarka szinekkel festett ujak, vagy az ugynevezett megujítás által elrontott előbbiek.«

Fölemlíti továbbá, hogy az oltár diszítménye az öszhangzat s styl érzéke és szabálya ellen egyberakott gyertyatartókkal, képekkel, szobrokkal, bokrétákkal és csinált virágokkal annyira elhalmoztatik, hogy a sok felesleges sőt haszontalan miatt a lényegesek: a feszület s az oltár asztala nem láthatók. Mily sok terítő, kendő és vánkos vagyon ez utóbbin!

Kikel az avatatlan kezek által készített ujabb képek és szobrok ellen, »melyek sem vallásunk magasztos rejtelmei (mysteria) jelképezésére, sem a jámborság előidézésére nem szolgálnak; hanem csodálatosságuk által inkább ámulásra s iszonyodásra vagy nevetésre indítják az embereket; a miveltebbeket megvetésre ingerlik, miveletlen és durva népünk lelkét, érzését és képzeletét pedig még durvábbá és miveletlenebbé teszik.«

»És ez lenne egyházi és keresztény művészetünk, melyet az összes letünt századok dicsérnek, a mely termékenysége-, gazdagsága- és méltóságával a föld kerekségét betöltötte, uj jelleggel, styllel és izléssel megujította; mely minden műértőt bámulatra és utánzásra ragadott; melynek magasztalásaival telve vagyon a műtörténelem, mint egykor dicső emlékeivel telve vala a föld; — — — — — a mely nemzeteket tanított, mestereket szült, végül a vallásnak és emberiségnek dicsősége vala.«

Ezután lelkes szavakkal ajánlja a mult századokból reánk maradt műmaradványok megóvását és helyes helyreállítását s egyuttal az egyházi művészet ujabb tárgyainak stylszerü előállíttatását.

Ezeket tartottuk szükségesnek a beszterbányai püspök fenkölt szellemü körleveléből fölemlíteni, s illetőleg fordításban közleni.

Köszönet a tudománynevében a kitünő egyháznagynak, a ki egyháza és a tudomány érdekeit ily szép összhangzatba hozva ohajtja elémozdítani.

Hiszszük, hogy az adott dicséretes példát többi püspökeink is mielőbb követni fogják.

Fridrich István.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

3. *Pilis-Maróthi lelet.* Esztergom megyében, mult év september 29-ikén Jánszky János kútásás alkalmával több régi tárgyra akadt, melyeket a magy. nemz. muzeum régiségosztályának csekély áron át is engedett. A tárgyak közül főleg egy bronz *ajtókopogtató* tünik fel, melynek művezeti kivitele ugyan nem művészi kézre mutat, még is nem azon mérvben durva és esetlen, mint azt egyéb hason tárgyakon tapasztalhatni. Az egész egy kigyó alakban végződő, stylszerü, farkkal biró állatot, legvalószinübben lovat tüntet fel, egyenesen hátra álló fülekkel, tátott szájjal, nagyra kinyilt szemekkel és mereven kiegyenesedett, igen kurta előlábakkal. A lábak alóli testrész 1 $^1|_2$ ctnyi átmérőben keresztül furva, bizonyára azon czélból, hogy egy az ajtóra alkalmazott tengely körül foroghasson. Az állat nyakát mindkét oldalon sörény diszíti, a homlokot és fejtetőt pedig vonaldiszek ékesítik. A lapos száj és orr, valamint az ezekkel egy vonalra kiálló előlábak tisztán láttatják, hogy kopogtatásra kellett e tárgynak használtatnia. Hogy továbbá magán az állaton lovasféle alaknak kellett ülnie, mutatják az állat hátán és farkán, nem különben oldalán megmaradt alak-

részek, melyekből két ember láb tisztán kivehető. Az egésznek hossza 13 ct. Bronzanyaga kitünő.

Említést érdemel még e leletből egy szabályosan idomított br. fibula csücsökben végződő kereszttengelylyel, mely körül az erősen patinirozott tű forog. Kengyele disznélküli, de toktartójának felső lapja 4—4 körmélyedéssel, és egy végig futó egyenes vonallal czifrázott.

A többi tárgy ujabbkori, névleg rézpénzek, rézgombok, kőnélküli rézgyürü, csengetyü részlet és hasonlók.

4. *Keszthelyi lelet.* Mult év november 10-ikén Wiese Károly polgári iskola-igazgató jelenté, hogy Keszthelyt a sörház helyén régiségeket találtak, melyek azonban a munkások kiméletlensége következtében legnagyobb s legérdekesb részökben ásóval és kapával összezúzattak. Ékszerről vagy kincsről persze szó sem volt, hanem igenis érdekes cserépedényekről s oly edénytöredékekről, melyek nagyobb edények részeiül bizonyultak. A mi a munkásak vandalismusát kikerülte, az széthordatott s elajándékoztatott, ugy, hogy a tekintélyes leletből mindössze is csak nehány darab küldethetett be a muzeum régiség tárába.

A tárgyak régi sirhelyekből nyerettek, melyek rendes távolságban feküdtek egymástól és szokott mélységüek. A sirokban csontvázak feküdtek fejjel kelet felé fordítva. Ruhanemü egyáltalában nem találtatott. A hely jellemzésére még megemlítendő, hogy a közhit szerint e helyt hajdan sirkert volt volna, ámbár ezen véleménynek sem a levéltárban nincs nyoma, sem egyébként nincsen hitelesen igazolva.

A megmentett tárgyak közül megemlítendő egy egyfülü barbár agyagcsupor 10 ct. szájátmérővel s ugyan oly magassággal. A csupor egyik oldalfala félig ki van törve.

A többi tárgy, mely e leletből beküldetett, mind bronzdisztárgyak, nevezetesen *karpereczek.* Feltünő ezekből kettő, amennyiben széles, sima, vékony lemezen mélyedéses pont-vonal és karikadiszítéseket láttat olykép, amint az hasonló egyéb tárgyakon ritkábban szokott előjönni. E karpereczekből azonban egyik sem ép.

Hasonló művezetü, de minden dísznélküli egy másik egészen ép karperecz, melynek elálló két vége kigyó fejet láttat.

Egy 4 ct. átmérőnél nem nagyobb karperecz egészen elüt az e nemü egyéb tárgyaktól. Sima vékony sodronykarika ez csücskös felrészszel. A csücsköket vonalhorgok egyesítik.

Egészen ilyen 2 hasonló tárgyu töredék. Az egyik egy nagyobb karperecz alsó sodronyrészét, a másik pedig egy szintén nagyobb szabásu karperecznek felső diszrészét képezi. E töredék annál érdekesebb, mivel rajta egy igen csinos sodronydisz függ, mely ugy látszik eredetileg volt ahhoz függesztve. Egy bronz-tű töredék, három kerek sodronydisz s egy egész ép, de teljesen egyszerü sodrony-karperecz egészítik ki a lelet e megmentett maradványát. A tárgyak anyagában a réz túlnyomó.

Ortvay T.

A bécsi képes krónika.

Emich Gusztáv kir. udvarnok kezdeményezése folytán Rómer Flóris buzgó régészünk fáradozásainak sikerült még 1872-ik évben a bécsi képes krónikának lemásoltatására annyi pénzt összegyüjteni, hogy e reánk nézve felette érdekes műnek elkészítéséhez hozzá lehetett fogni. E czélra aláirtak: a magyar akadémia archaeologiai bizottsága 600 forintot, a magyar nemzeti muzeum könyvtára szintén 600 forintot. Ipolyi Arnold püspök 120 forintot. Almásy Pál 120 ftot. Emich Gusztáv 60 forintot, Hegedüs Lajos ministeri tanácsos, Szalay Ágoston udv. tanácsos, Pulszky Ferencz, Toldy Ferencz, Arányi Lajos, Rómer Flóris, Wenczel Gusztáv, Henszlmann Imre, Bubics Zsigmond apát, Kubinyi Ágoston 30 forintot, Mátray Gábor 15 forintot.

Miután az eddig begyült összegből e reánk nézve kincsnek nevezhető munka nem fog elkészülhetni, hiányozván e czélra még körülbelől 700 forint; kérjük tehát tisztelettel azon hazánkfiait, kik a művészet iránt érdekeltséggel viseltetnek, s ilyenek a fent elősoroltakon kivül e hazában bizonyára még többen is lesznek: sziveskedjenek e remek mű létesüléséhez adományaikkal hozzájárulni s ez által lehetővé tenni azt, hogy

a *képes krónikát* nemzeti muzemunk könyvtárában birhassuk. Az e czélra szánt összegeket elfogadja s e lapok hasábjain mindenkor nyilvánosan fogja nyugtázni

a szerkesztőség.

Ajándékozások

a felső-magyarországi Muzeum számára.

A felső-magyarországi Muzeum-egylet tárai ujabban ismét igen becses és nagyszámú ajándékozásokban részesültek. Ezek között alulirott hivatal a legelső helyen nyugtázza *Forgách* József okl. gyógyszerész ur (lakik Kassán) következő ajándékait:

1. Madarak. 32 darab jól kitömött honi madár és 2 darab külföldi, 1 nagyobbfajú kolibri és 1 szt. domingói pirók. 2. Crustaceák. 1 nagy példány platicarcynos pajuros. 3. Pankányok. Scorpionidae; több scorpio europeus spiritusba téve. 4. 2 ládával honi és külföldi rovarok, már is osztályozva. 5. 1 rámával lepkék. 6. 30 faj csiga és kagyló, 7. 100 darab különféle madártojás. 8. 40 darab ásvány, szép példányok.

Ezeken kivül nehány régiség az 1848-diki évekből:

1. 1848-iki egy pár cserkesz lópatkó, milyen még a kassai muzeumban nem létezik. 2. 1848-iki honvédcsákó. 3. 1848-ki gránát, mely nem robbant szét és Kassán a gróf Klobusiczky-réten ásatott ki 4. Egy szurony, találtatott az óhernádi homokban. 5. Egy csizma sarkantyústól, milyent 1798. év táján a 6-ló fogatú kocsis viselt. 6. Egy eredeti fabunkó, valamely szepességi rablóé lehetett, mivel Szomolnokon a városházán volt eltéve.

Ezeken kivül még nehány régi könyvet.

Ez összes állat- és ásványgyűjtemény minden egyes darabhoz szolgáló dobozzal fog átadatni, a madárgyűjtemény pedig üvegszekrényestől együtt.

Az említett tárgyakon kivül még a következő tárgyak adományoztattak deczember és január havában a muzeum számára:

1. Keresztessy István aranyidkai plébános: egy vadkankoponyát. 2. Fiedler Károly kassai földbirtokos: egy keresztelő medenczének felső rézfedőjét 1589-ből. 3. Ugyanaz: egy 18. századbeli német bibliát. 4. Baliga Róbert főerdész: két kitömött madarat és egy diszes vadászkést. 5. A kassai nemes szappanos czéh ládáját okmányokkal, azonfelül egy nagy czéhbeli czinkannát és tányért. 6. Henszlmann Samu nyugdijazott törvényszéki tanácsos Bártfán: egy szarvas agancsból készült puskaportartót szép diszítményekkel a XVII. századból. 7. Klimkovits Béla muzeumi őr 1 abauji nemzetőri csákót 1848-ból, és három XVII. századbeli kancsót. 8. Bárczay Ödön a muzeumegylet alelnöke: egy egyptomi sarcophág eredeti részletét festett alakokkal és hieroglyphekkel diszítve, és egy XVII. századból való emaillirozott réz-kancsót. 9. Miskovszky Victor muzeumi-őr: négy darab szép diszítményü kancsót a XVII. századból, és egy vassarkantyút a XV. századból. 10. Miskovszky Amália, szül. Henszlmann asszonyság: egy XVII. századbeli, csavart felületetü czinkannát. 11. Lehrner Magdalena aszszonyság: egy mázsa súlyú Kassán kiásott bombát az utolsó török hadjáratból. 12. Antolik Károly tanár: egy XVII. századbeli kancsót. 13. Scholtz Mihály földbirtokos Fáiból: egy XVI. századból való puskaportartót, szép gót diszítményekkel, unicum a maga nemében. 14. Hegedűs N. több középkori pénzdarabot. 15. Hossek franczia nyelvtanár: több régi ezüst pénzt 16. Szabó Imre, a kassai kereskedelmi iparkamara irattárnoka: a kassai lövész-század egyik trombitáját 1848-ból. 17. Benczur Gyula Münchenben lakó művész hazánkfia s Kassa városa szülötje felajánlá a sz. István kereszteltetését ábrázoló vázlatát, mely a kormány pályadiját nyerte; és eddig megjelent műveinek fényképgyűjteményét is. 18. Révész György festőművész: »a templomban imádkozó leány« czimű olajfestményét, valamint »a káposztát áruló leány« czimű festményét is. 19. Ameszmayer István: egy XVI. századbeli széles lópatkót. 20. Bohemusz Károly tanító: Gömörmegye és Aggtelek barlangjának térképét 1806-ból. 21. Ugyanaz: több régi ezüst pénzt. 22. Tatárszky Sándor reáltanuló: egy franczia nyelvtant a muzeumi könyvtár számára. 23. Keresztessy István aranyidkai plébános: egy szép nagy sast. 24. Buzzy Bódog pesti építész: egy

csiszolt onyx példányt és kővé vált mammuth fogat. 25. Molitorisz Dániel kassai polgár: egy czethalnak alsó és felső fogsorozatát. 26. Békey Imre budapesti városi tanácsos: 1 scorpiót, egy pár tengeri kagylót, az aggteleki barlangból való többcsepegő követ s 1 tengeri lovacskát. 27. Ungár Ignácz: egy XIII. századbeli tallért, 1 poharat és 1848-ki huszasokat. 28. Klimkovics testvérek: 1 három árboczos tengeri hajó mintáját 20 ágyúval, 24 darab részben kitömött madarat, van közöttök 1 pelikán, flamingó, papagáj, kolibri, stb. 1 óriási denevért, 22 darab különféle alakú bronzfibulát; 6 darab braziliai rovart, melyek a bécsi közkiállitáson szereztettek, nehány értékes kagylót és csigát, 1 kőszénkövületet apró növénylenyomatokkal. 29. Marschalkó budapesti szobrász: 1 középkori fegyverzárat; Kertész Tódor budapesti kereskedő 2 ládát a fővárosból befolyt ajándékozások becsomagolására. 30. O. Heinrich István Budapesten: 1 eredeti Alexi-féle faragványt gipszből, mely József nádort ábrázolja. 31. A budapesti tudomány-egyetem orvostanhallgató-segélyegylet Földváry B. elnök eszközlésére: 3 láda régi könyvet s Balassa János orvostudor és tanár fószmellszobrát. 32. Heyduk Ambrus, az Országos Iparos szövetség tokaj-hegyaljai kerületi iparos-egyesület titkára: az általa szerkesztett egyesületi Évkönyvet. 33. Mégai Adolfné asszonyság 1 régi legyezőt. 34. Pajkosi János gymn. tanuló 1 régi ezüst pénzt. 35. Károly Gy. Hugó 1 nagy gipszalakot az egyleti helyiségek diszítésére.

Kelt Kassán, 1874. febr. 13.

A titkári hivatal.

Egyveleg.

12. *Egy földész* — mint a Nyitrai Lapok irják Radoschán mellett a szántóföldön nehány ezüst pénzt talált. Gyanakodván, valjon azon a helyen nincsen e valamely kincs elásva, más nap a helyszinére ment, s több lábnyira ásott a föld alatt, a hol valóban egy réz szekrénykére akadt, melyben számos ezüst pénz volt elhelyezve. Haza térvén, a községbeli vendéglősnek kinálta az ezüst pénzt, ez azonban a helyett hogy azt meg-

vette volna; azonnal jelentést tett róla a hatóságnál. A lelet most a hatóság-kezében van, s mint hirlik az érmek egy régibb korból valók. (Ung. L.)

13. *A Finaly Henrik* által megindított »*Erdélyi Muzeum*« havi folyóiratnak második száma is megjelent. Érdekes tartalma a következő: Közegészségügy Angolországban tekintettel az orvosi rendészetre és a törvényszéki orvos ügyre, valamint a hazai viszonyokra. Irta Dr. Fodor József tanár, ismertetés Dr. Concha Győzőtől. Könyvészeti adatok a classica phyilologia történetéhez hazánkban. Szamosi Jánostól. A dácziai román nyelv régisége. Dr. Szilassy Gergely. Prodromus systematis naturalis etc. Autore Alphonzo De Candolle, ismertetés. z-t. Muzeumi értesitő. Érdekes különösen Szamosi czikke. Szamosi János 12 év óta gyüjtögeti e művéhez az adatokat s ma már a classica philologia kritikai történetével is elkészült, s a műnek csak sajtó alá egyengetése van hátra. Az erdélyi muzeum gyűjteményei számára 1874. januárius havában beérkezett tárgyak jegyzékéből megemlítjük a *Régiségeket* és *érmeket: Gegő Józseftől* 1 kőfejsze Galtról, 1 ez. gyürü. 5 ez. 98 réz. 1 ón pénz. *Kecskeméti Sámueltől* 11 db bronzkori töredék. M. Bogatrúl. *Klér Jánostól* 1 kőmozsár. Vásároltatott 4 ez. 1 réz pénz.

Szerkesztői megjegyzések.

Mi a lőcsei parochialis templom épitkezését még a XIII-dik századba megkezdettnek hisszük; ellenkezóleg az oltárok nagy többségét XVI-dik századbelinek tartjuk. A főoltárt sem Veit Stois, sem legjelesebb tanítványának egyike készítette, hanem lőcsei születésü művész és valóságos lőcsei polgár, kinek sírköve a templom külsején van befalazva, s itt említése tétetik annak, hogy ő készítette a főoltárt. Végre az hiszszük, hogy az 53-dik lapon felhozott egyházi-széknek feliratát nem mint Myskovszky olvassa, hanem következóleg kell olvasni.

GOT(tes) SOEM (Sohn?) VON HEZ (Herzen) DICH BIT (i)CH.

Tartalom:

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.	Szerkesztő :	5. szám.
VIII. kötet.	**Dr. Henszlmann Imre,**	*Aprilis 20-án.*
Segédszerkesztő :	zerge u. 23. sz.	Bizományos :
Geduly Ferencz,		**Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

A művészetnek nagy halottja van! — Kaulbach Vilmos Münchenben meghalt! Kaulbach a történelmi festészet terén korunk legnagyobb művészeinek egyike volt. — A »berlini uj muzeum lépcső-házának fresco festményei.« — A »Hunnok harcza«. — »Jeruzsalem pusztulása.« — »Az őrültek háza.« — »A reformátorokat előadó,« — s a párizsi 1867-ki világtárlaton kiállított s amerikaiak által megvásárolt nagy Cartonja ; — Gőthe és Schiller munkáihoz s főképen »Reinecke Fuchs«-hoz rajzolt illustrátiói ; — s számos kisebb és nagyobb művei mindig hirdetni fogják lángelméjét, mig az emberekben a művészet iránt érzék leend! — Egyik jeles művének »Nérónak« — Cartonja a magyar tudományos Akadémia palotájában létező képzőművészeti társulat tárlatában éppen most van közszemlére kiállítva.

Földirattanulmány.

Lipp Vilmostól.

T. CNORIVS · SABINIANVS
EX PRAEF · ALAE CONTARIO
RVM . V(ir) E(gregius) ET · L · VAL · VERVS · DEC·
C · C · SAVAR · SACERDOTALIS
P : P · S · CRYPTAM · VI IGNIS ·
EXVSTAM · SVMPTIBVS · SVIS
REFECERVNT ·

Titus Cnorius Sabinianus a dsidás lovascsapat volt praefectusa, kitünő férfiu és Lucius Valerius Verus, Claudia Savaria gyarmatváros decuriója, Felső-Pannonia tartomány papi felügyelője, a tüz által felemésztett cryptát saját költségükön ismét helyre állították.

Volt idő, midőn a régi Colonia Claudia Savaria fekvésére nézve a tudósok és régészek közt nagy véleménykülönbség uralkodott. Igy Maginus, Moletius és Pirkheimer Savariát Steierországba helyezték, a mai Gräcz helyére [1]); Cluverius és Cellarius valószinüleg a névhasonlat által elcsábítva s a magyar nyelvet nem értvén Sárvárt mondták annak; [2]) Katona pedig Győri-Szt.-Mártonnak itélte oda e jogot, [3]) mások Bakony-Szombathely mellett kardoskodtak, mig végre Schönwiesnerrel mi is, s reméljük, minden elfogulatlanul gondolkodó ember, ki e kérdéssel foglalkozik vagy foglalkozott, meg vagyunk arról győződve, hogy a régi C. Cl. Savaria nem lehetett másutt, mint azon területen, melyen ma Szombathely, Vasmegye székhelye áll.

Győri-Szt.-Márton s Bakony-Szombathely igényei leginkább azon elkeseredett vitában szerepelnek, mely még csak nemrégiben a hires tours-i püspök Szt.-Márton születés helyének megállapítása körül forgott. [4]) Miután e tárgy, ki van

---

[1]) In Not. ad. Geogr. Ptolemaei lib. 2. cap. 15.

[2]) Cluverius de Vindel. et Nor. C. 1. n. 26. Cellarius. Notit. Orbi. antiqui T. 1. l. 2. sect. I. 23.

[3]) Hist. pragm. Hung. p. 54.

[4]) Lakner Endre. Szt.-Márton valódi születéshelyének földerítése. Szombathely, 1865.

már merítve, s amugy is kelleténél több port zavart föl, fölöslegesnek tartjuk hosszasabban vele foglalkozni, hiszen minden pártszellemben irt monasterologiánál, minden helytelenül foglalkozott vagy értelmezett középkori okmánynál sokkal hathatósabb érveket szolgáltatnak nézetünk bebizonyítására a római kor történészei s földirói; kézzelfogható tanukat állít a szombathelyi talaj romjaival, fölirataival.

Foglaljuk össze ezen érveket röviden, hogy végre valahára e kérdést, meghaladott álláspontnak tekinthessük.

Savariát legelsőbben a Vespasian császár idejében élt öregebbik C. Plinius Secundus [1]) említi fel. Ez azt mondja, hogy Noricum szomszédságában és a Peiso (Fertő) tava közt a bojoktól elhagyott területen a megboldogult Claudius császár gyarmatvárosa Savaria, továbbá Scarabantia és Julia városok virágzának. A régiségbuvárok nem haboznak kimondani, hogy a bojoktól elhagyott terület alatt Felső-Pannonia északi részét kell érteni, mely nyugaton Noricum, a mai Steierország, északon a mons Caetius vagyis Kahlenberg, keleten pedig a lacus Peiso, vagyis a Fertő tava által határoltatik. Kiterjedése délfelé bizonytalan. A bojok, nyugtalan, harcias keltogall néptörzs volt, melynek jó része már Kr. e. 588. a mai Lyon vidékén létezett eredeti székhelyéből fölkerekedett, [2]) s más Gallokkal egyesülve Italiába nyomult. A mai Lago di Vadimonenál 281-ben szerencsétlenül harcoltak a rómaiakkal, [3]) azután kivándoroltak Germániába [4]) onnan a Marcomannoktól elüzetve Felső-Pannoniában telepedtek meg, a honnan időszámításunk kezdetén az általuk lakott területet részben pusztán hagyva, Vindelicia hegyes vidékeibe (Felső-Ausztria és Bajorország) vonultak vissza, hol utoljára mérkőzött meg velök Aurelianus császár 274-ben Kr. u. [5]).

[1]) Hist. nat. l. 3. c. 24. Meghalt e nagytudományú férfiu 79-ben Kr. u. élete 61. évében, midőn a Vesuv ama nagy kitörését akará közelről megfigyelni, melynek egyik gyászos következménye Herculanum Pompeii és Stabiae városok eltemetése volt.

[2]) Livius 5 könyve.

[3]) Polyb. lib. 2.

[4]) Bojohemum ma Böhmen. Vellej 2. 109.

[5]) Vopiscus.

Hogy a bajoktól elhagyott és föntebb körülirt területen virágzott városok, névszerint Colonia Savaria alatt a mai Szombathely, Scarabantia alatt a mai Sopron és Julia alatt Julisbona, Vindobona vagyis a mai Bécs értendő, az mind kétségen fölül áll. Bebizonyítja ezt különösen Savariára nézve Ptolemaeus [1]) földleiró is, ki Pannonia városait előszámlálván, Savariát távolnak mondja a Dunától, a minthogy ez igaz is, ha a távolságot nem a mai vasuti fogalmak szerint mérjük; egyuttal az adott szélességi s hosszusági fokok Ptolemaeusnál csaknem a mai Szombathely fekvését mutatják. Antoninus utazási könyvében pedig az ut Szerémből (Sirmium) Bécsbe (Vindobona) Savarián visz keresztül. A kitett állomáshelyek délről Savariához az utolsó Mogetiana, a mai Zala-Egerszeg, északra az első Scarabantia vagyis Sopron. Az állomások közti távolságjegyzék pedig csaknem összevág a mai méretekkel. Ki mindezt bővebben akarja kutatni, utaljuk Schönwiesner ismeretes munkájának I. k. 4 és 5 fejezetére. [2])

Ezen bizonyítékok közé tartozik a későbbi keltü Szt.-Quirin sziszeki püspök Savariában szenvedett vértanuságának leirása is [3]). E leirásból kiemeljük, hogy említett püspök 303-ban Kr. u. Savariában a Felső-pannoniai helytartó Amantius által a szinházban itéltetett halálra, ez itélet végrehajtatott is rajta ugy, hogy malomkővel a nyakán a város melletti Sibaris folyó illetőleg patakba fojtatott, azon helyen, hol testét a hivők megtalálták, kápolna építtetett, teste azonban később a scarabantini (tehát soproni) kapu mellett létezett keresztény főtemplomba vitetett át, honnan végre 395-ben a barbárok elől a keresztények Rómába szállították és a Via Appia alatti katacombákba tették le. [4])

[1]) Geogr. l. 2. c. 25.

[2]) Antiquitatum et Historiae Sabariensis — libri novem. Pestini 1791.

[3]) Acta vetustissima et editionibus Mambritii et Surii cum Mss. codice Vaticano collatis. Acta Sanctorum mensis Junii T. I. Bolland. Venetiis 1741. 383 l.

[4]) Hogy Savariában már a rómaiak korszakában volt keresztény község, kétségtelen. V. ö. A vasm. rég. egylet évi jelentése 1872. 67. lap. Továbbá lásd alább föliratttár . . . szám.

Szt.-Quirin vértanu actái, melyek hitelességéhez alig férhet kétség, több tekintetben igen tanuságosak. Megerősítik először azt, hogy Savaria Felső-Pannonia fővárosa volt, mely szinházzal — erre még alább bővebben visszatérünk — s Porta Scarabantina nevü kapuval birt, mely elnevezés eléggé nyiltan Scarabantia város előbb említett szomszédságára mutat; továbbá az, hogy a vértanu nyakára malomkövet kellett kötni, hogy a vizbe fulladjon, egészen ráillik a Szombathelyt szegélyző Gyöngyös patakra, melyet különben most is széltibenhosszában folyónak csufolnak.

Mindezen adatokat és érveket meg lehetne dönteni, vagy legalább is nagyon gyanusakká tenni, ha maga a szombathelyi talaj nem kezeskednék igazságukról, ha mindazon emlékek, melyeket e talaj több mint másfél ezer évig gondosan rejtegetett méhében, a véletlen vagy szándékos kutatás által napfényre jövén, megdönthetlenül nem hirdetnék: hogy Szombathely városa a régi Savaria romjain épült.

Ugyanis Szombathely városa egész területét, ide értve még az azt környező mezők jókora részét is, minden irányban kisebb-nagyobb, helylyel-kőzzel még most is egészen ép csatornák szelik át; a csatornák fölött kikövezett római utcák vonulnak, melyeknek mindkét oldalán házak, közben roppant nagy épületek alapfalai mutatkoznak. Ezen épületmaradványok nyomán lett a hajdani város kiterjedése megállapitva, [1]) az azóta tett tapasztalatok a fölvett határvonalat minden tekintetben igazolták.

Szombathely talaja számtalan római tárgyat szolgáltatott már, melyekből az ott létezett város egykori virágzása, ipara s gazdagságára nézve biztos következtetést vonhatunk. De legfontosabb tanuk mindezek közt a föliratos kövek, mert ezek hitelessége felől ugyancsak senki sem kétségeskedhetik.

Ezek föltüntetik mindenek előtt a város nevét Colonia Claudia Savaria, mely név tudtunkkal, más Magyarországban talált föliraton sehol sem fordul elő. De vajjon az ezen névvel ellátott föliratok hol is forduljanak elő, mint éppen ott, a hová tulajdonképen tartoztak, azon város területén, melynek lakói-

---

[1]) V. ö. a Vasm. rég. egylet évi jelentése 1872. 68. lap.

ról, köz- és magánéletéről tanuskodnak? [1]) Ezen föliartok közé tartozik a többi között az alább ismertetendő is. Feltüntetik továbbá a római colonia, gyarmatváros, vagyis egy első rangu római provincialis város tökéletes képét, közigazgatási szervezetét, családait, hivatalnokait, tanácstestületét, mindenféle társulatok, collegiumok székhelyét, és hadászati szempontból mint több legio állomáshelyét.

De, hogy Savaria tekintélyes város volt, azt nemcsak ezen föliratokból, hanem egyébb faragott emlékekből is következtethetjük. Itt vannak azon roppant nagyságu gránit oszloptöredékek, melyek, átmérőjöket tekintve, ép korukban legalább is harmincz lábnyi magassággal birhattak, vajjon mi más célra hozattattak volna ezek ide Carinthiából, mint hogy valami nagyszerü templom külcsarnokát képezzék? Vajjon nem kézzelfogható-e, hogy azon kolossális márványkorsók, [2]) névszerint Hercules és Minerváé, csakis egy ily oszlopoktól tartott templomban foglalhattak méltó helyet? Vajjon mindazon sok dombormű, mely legalább töredékben élte tul a fölötte elviharzott századok rombolásait, nem tanuskodik-e e város hajdani gazdagsága, jóléte, műszeretete s műizléséről?

Ha tehát mindezen bizonyítékokat összevetjük, alig hiszszük, hogy találkozhatnék még valaki, ki a régi Claudia Savaria gyarmatvárost másutt kereshetné, mint Szombathelyen, hol csakis egyedül találhatja meg.

Mindezt azért bocsátottuk előre, hogy mint már föntebb emlitettük, ezen kérdéssel egyszer mindenkorra végezzünk; de meg azért is, hogy kimutassuk meggyőződésünk azon szilárd alapját, melyen állva, mind az alább következő fölirat ismertetésének, mind pedig minden, netán ezután következő s Szombathely régiségeit tárgyaló ertekezéseink következetes voltát bebizonyítsuk.

Fogjunk most már föliratunk taglalásához.

Szövegéből világosan kitünik, hogy az két előkelő római férfiu emlékét örökíti meg, kik egy középületet, a cryptát,

---

[1]) Föliratt ár XXV—VI. szám.

[2]) Schönwiesner 60, 61 l.

melyet tüzvész pusztított el, saját költségükön ismét fölépítettek.

Mindenek előtt tisztába kell jönnünk a szóban forgó középület, crypta minemüségével.

A görög származásu s eredetileg rejteket jelentő crypta szóhoz a rómaiak többféle értelmet csatoltak; a házak födött folyosóit, hol rosz időben sétálni szoktak, [1]) a csatornákat, közönségesen cloacákat, [2]) a pincéket, [3]) a földalatti magtárakat, [4]) valamint az alagutakat, igy pl. azt, mely Nápoly mellett a Posilippó hegyén keresztül Pusevliba vezetett, [5]) nem különben a catacombákat is, melyekbe a ker. vértanuk testei helyeztettek el, [6]) cryptáknak nevezték.

Mindezen jelentmények közül azonban egy sem illik a föliratunkban jelzett cryptára. Mert a fönemlített helyiségek részint tüzvész által el nem pusztíthatók, vagy ha igen, sokkal inkább magánjellegüek, hogysem helyreállításuk emlékkőr, tarthatott volna igényt. Az ilyen restauratióra vonatkozó föl. iratok rendszerint csak középületek — vagy családi sirboltokra alkalmaztattak; utóbbiak azonban sem a crypta nevéte mint most, nem viselték, hanem monumentáknak hivattak sem pedig a közelebbi meghatározást soha nem nélkülözték,

Cryptánk tehát középület volt, de hogy milyen, az csak Suetonius egy helyéből világlik ki, mely igy szól: »Midőn a cryptában, melyenát menni kellett neki (Cajus Caligula császárnak), az ázsiai nemes ifjak összegyüjtve a szinelőadásra előkészittettek, megállt, hogy őket megfigyelje s buzdítsa«. [7]) Ez történt Antiumban, egy itáliai gyarmatvárosban, hol a császár, s ugyancsak ez alkalommal a cryptában harminc kardszurás által az összeesküvöktől meg is öletett.

Tehát kérdéses cryptánk nem volt egyébb, mint egy a szinház kiegészítő részét képező födött csarnok, mely világítását fölülről nyerte, s a melyben mind a szinelőadások próbái,

---

[1]) Varro. ap Non. 2. 766.
[2]) Juvenal, 5, 106 de pitce.
[3]) Vitruv 6, 8.
[4]) Varro R. R. 1, 57.
[5]) Senec. ep. 57.
[6]) Hyeronym in Erech. c. 40 v. 5.
[7]) Sueton L. IV. 744 in C. Calig.

mind pedig a föllépendő gladiatorok, athleták vígyakorlatai tartattak. Ezen crypták külön őrökkel, cryptárii, birtak. Ezt egy föliratból tudjuk, mely igy szól: »COLLEGIUM SILVANI RESTITVERVNT M. AVRELIVS AVG. LIB. HILARVS, ET MAGNVS CRYPTARIVS CVRATORES. (Silvanus collegiumát [1]) helyreállították gondnokai: Marcus Aurelius Hilarus, a császár szabadonbocsátottja és Magnus cryptaőr. [2]) Föntebb kifejtett nézetünket csak megerősíti az itt felhozott cryptaőr Magnus neve, ki egyszersmind Silvanus isten társulatházának gondnoka is, tehát mindenesetre nem jelentéktelen egyéniség volt.

Még világosabb lesz cryptánk általunk elfogadott jelentménye, ha a helyreállítók egyikéhez, kivált annak hivatalához viszonyítjuk. Lucius Valerius Verus, Felső-Pannonia tartomány papi felügyelője, sacerdotálisa volt.

A sacerdotalis a pogány römaiaknál, mint hivatalos czim oly papi egyént jelentett, ki egy egész tartomány papjait kormányzá, tehát körülbelül oly jogkörrel birt, mint ma a püspök. Rendesen a tartomány fővárosában lakott — ujabb bizonyíték Savaria mellett — sőt többnyire ugyanazon város tanácstestületének, melyről alább bővebben szólandunk, tagja is volt, mint a föliratunkon említett Lucius Verus, mint pedig egy másik sacerdotalis, ki Petovio (ma Pettau) coloniában lakott e fölirat szerint: P. CEIONIVS D. C. POE. SACERDOTAL. V. E. (Publius Cejonius, decurio, Coloniae Poetoviensis, Vir egregius. P. Cejonius, Paetovio gyarmatváros decuriója. papi felügyelő, kitünő férfiu) [3]) Poetovio, Tacitus szerint [4]) alsó Pannonia városa volt, Ammianus [5]) pedig Noricum fővárosának mondja.

A sacerdotalisok kötelességeihez, a kisebb nagyobb papi hivatalok felügyelete — s betöltésén kivül tartozott: saját költségükön a szinházban évenkint előadásokat tartatni, mind az istenek tiszteletére, mind pedig a nép mulattatására. S hogy

---

[1]) A collegiumokról v. ö a Vm. r. egyl. évi jel. 1872. 20 l.
[2]) Muratorius 20. 17. 2.
[3]) Grus. 20. 3.
[4]) Hist. 3. 1.
[5]) Amm. 14. 37.

Savariában csakugyan létezett is szinház, azt Szt.-Quirin fentebb idézett actái bőven bizonyítják. Ezen előadások részint valóságos szinjátékok voltak, részint bajvivások vagy állatküzdelmek, azonban mindig sok költségbe kerültek. — Sőt, miután a keresztény vallás uralkodóvá lett a római birodalomban, a pogány áldozatok megszüntettek, és az istenek szobrai a templomokból eltávolíttattak, a sacerdotálisnak egész jogköréből nem maradt egyébb fönn, mint a kötelezettség évenkint előadásokat rendezni; ugy, hogy az is megesett, hogy bizonyos családok, melyeknél a sacerdotalis méltóság örökös volt, egyenesen Honorius császárhoz követet küldtek azon kérelemmel, mentené fel őket e nyomasztó teher alól. [1])

S csakis igy lehet érteni, hogy egy magas papi hivatalt viselő férfiu, mint Verus, feles költséggel járult a crypta, mint a szinház egyik kiegészitő részének ujbóli felépíttetéséhez. A népszerüség hajhászása a rómaiak idejében sem volt kisebb, mint ma pl. Magyarországban; csakhogy a módja némileg különböző a mienktől. Ma a népszerüséget, nálunk leginkább igéretekkel, melyek soha sem váltatnak be s borral, sok borral vásárolják; a rómaiak látványosságokkal, közhasznu építkezésekkel szerezték meg maguknak. Igy tehát, midőn sacerdotálisunk kötelezetségén felül, még azon épületekről is gondoskodott, melyekben hivatalszerüleg érintkezett, s a melyeket tatarozni éppen e lakosságnak kellett volna, ugy bizonyára vagy nagylelküséget gyakorolt, vagy a nép kegyét kereste, vagy pedig azt még nagyobb mértékben biztosítá magának.

Hozzájárul még az, hogy Lucius Valerius Verus a decurioi vagyis tanácsosi tisztet is viselte Savariában.

Ismeretes dolog, hogy a római államban csak az egy Róma viselte az »urbs« város nevét. A többi helység s város civitas, oppidum, municipium, colonia név alatt szerepelt. Ezek közül rangfokozatra nézve első helyen állottak a coloniák, gyarmatvárosok, elnevezve azon gyarmatosoktól, kiket az állam romanizálás, tehát a római elem terjesztése s megszilárdítása tekintetéből a meghódított tartományok egyes pontjain s néha már lakott városokban is, mint Savariában letele-

[1]) Cod. Theod. 12. I. 166

pített. E gyarmatok vagy polgáriak, ha tudniillik a letelepitendők a polgári osztályhoz tartoztak, vagy pedig katonai gyarmatok voltak, ha az állam mintegy jutalmul, a kiérdemült katonáknak, veteránoknak valahol lakhelyet és földeket adományozott. Hogy Savaria e kettő közül melyiknek köszöni létét, azt a források hiányossága miatt, hacsak egy véletlen felfedezés nem segít ki a homályból, biztosan nem lehet meghatározni; annyi azonban a fönmaradt nevekből kétségtelennek látszik, hogy Savaria begyarmatósítói római polgárok ivadékai, lettek légyen azok most már vagy a polgári, vagy a katonai osztály sorsosai s igy a római polgári jog előnyeinek részesei voltak.

Midőn a római tanács s pedig mindig törvényhozás utján, ily gyarmatot kiküldött, egy bizottság vezérlete alatt a kiküldött gyarmatosok egy tizede összeiratott, helyesebben kiválasztatott az uj colonia közügyeinek kezelése végett. Ezen tized, mely rendszerint a gyarmatosok legelőbbjeiből szerveztetett, képezte a decuriók testületét. Számszerint száz férfiuból állott, centumviri; [1]) ámbár néha e szám a gyarmatosok ötödéből is kikerült. Törvényes kor a decuriói tisztre a betöltött huszonötödik év volt [2]) s az ötvenöt évnél idősebb már nem tartozott e hivatalt elfogadni [3]) azonban kitüntetéskép a hetvenévesnél idősebb is lehetett decurio, csakhogy ekkor az e hivatallal járó terhek alól föl volt mentve.

A decuriókból választattak a tisztviselők és a szűkebb állandó tanács, mig az egész testület csak fontosabb közügyekben hozott döntő végzést, mely a gyarmatvárosra egyértelmü volt a római tanácsvégzéssel. [4])

A legtöbb adót fizető decuriók közül a négy, öt, hat sat. egész tizenkét első képezte a szükebb tanácsot Savariában és hat tagot számlált, mert föliratainkon kizárólagosan csak sevirek, hatférfiak, fordulnak elő. A decuriók egész testülete ismét osztályokra, curiákra szakadt, Savariában ötre, [5]) elnevezve azon helyiségről, curiáról, hol az egyes osztályok tanácskoztak.

---

[1]) Cic. Agr. 2. 35.
[2]) Callistras. Dig. 50. 2. 11.
[3]) Ulp. Dig. 50. 2. 2 §. 8.
[4]) V. ö. A vasm. r. egyl. évi jelentése 1872. 17. lap.
[5]) V. ö. Föliråttár I szám.

A decuriói állás mindig megtisztelő s kitüntető jelleggel birt, miért is akárhányszor megesett, hogy gazdag szabadonbocsátottak a legnagyobb pénzáldozatoktól sem riadtak vissza, csakhogy tiszteletbeli decurióknak megválasztassanak.

A decuriói tiszt nemcsak kötelezettségekkel, hanem egyszersmind jogokkal és előnyökkel is volt összekapcsolva.

E testület intézte el a gyarmatváros minden ügyét, felügyelt mind a köz- mind a magán-életre, ez gyakorolta a birói s rendőri hatalmat kiküldöttei által. A decuriók jogaihoz tartozott a fehér, széles szegélyü tóga s senatori saruk viselése, valamint a sella curulis, összehajtható szék használata is, midőn hivatalosan ténykedtek. Az évenkinti tisztviselők az ő keblökből választattak, s midőn valami előkelő római háznál születési, házassági vagy temetkezési ünnepély volt, rendesen az egész testület vett részt a lakomában vagy pedig mindegyik decurió pénzbeli ajándékot kapott, ugyanaz történt, ha gazdag ház gyermeke a férfitógába öltözött, vagy valamely középület vagy emlék avattatott föl, nemkülönben az uj tisztviselők hivatalba lépésekor. [1]) Az egész intézmény hasonlitott a mai városi képviselői testülethez, csakhogy Szombathely városának képviselői testületileg alig részesülnek annyi előnyben s kitüntetésben, mint a hajdani savariaiak.

Lucius Valerius Verus személyiségével s hivatalos méltóságával ekép megismerkedvén, még csak nevéről akarunk néhány szót mondani. A Valeria, hajdan Valesia nemzetség a legkitönőbb római nemzetségek sorában méltóan foglalt helyet, mert mind patricius, mind plebeius ága a legnevezetesebb férfiakat, legnagyobb hadvezéreket és államférfiakat birja felmutatni. [2]) E nemzetség Verus nevü családjából származott a föliratunkban említett papi felügyelő és decurio.

Föliratunkon a két helyreállitó közül az első helyet foglalja el Titus Cnorius Sabinianus, a dsidások szárnyának kiérdemült parancsnoka, ki ezen fölül még a kitünő férfiu cimét is viseli.

---

1) Plin. ep. 10, 117.

2) Cicero. Fl. 1, 11.

Lucius Valerius Verust azért ismertettük előbb, mert föliratunk érdemleges tartalma szorosabban fűződik ezen egyén állásához, hivatalához, s a ki hihetőleg csak azért volt kénytelen hátrább állani föliratunkon, mert az »ecclesia praecedit-« féle elv a rómaiaknál nem volt honos, az elsőség illetvén a katonát, a minden izében katonai római államban.

Illik tehát, hogy Titus Cnorius Sabinianus egyéniségét is kellőleg méltányoljuk, s legelsőbben is katonai hivatalát vévén szemügyre, a római segédcsapatok lovas osztályairól általában és a savariai dsidásokról különösen emlékezzünk meg.

Hadászati szempontból szárnyaknak, alae, neveztetnek azon lovas csapatok, melyek a római csatarend szerint a legiók jobb s bal felén állíttattak fel a madarak szárnyainak módjára, hogy tudniillik a gyalogság védelméül szolgáljanak. [1]) Ala elnevezés alatt azonban mindig csak segédcsapatokat, tehát nem tulajdonképeni római lovasokat kell érteni, mert a római polgárokból alakult lovasság centuria nevet viselt és a legiók egyes osztályaiba, cohorsaiba volt beosztva. [2]) Megesik azonban néha, hogy ala szó alatt a római irók az egész lovasságot foglalják össze. Az egész szárny parancsnoka a praefectus volt, a harminckét lovasból álló alosztályok vezetői decuriones nevet viseltek. A szárny létszámát vagy ötszáz [3]) vagy ezer (ala milliaria [4]) lovas képezte. Ezen lovas szárnyaktól több város is nyerte nevét, mint: Ala Flaviana. Ala nova. [5])

Ámbár a meghódolt városok s tartományok tartoztak bizonyos számu segédcsapatokat a római hadsereg kiegészítéseül állítani, ezen auxiliák szervezése mégis, legalább a régibb időkben, minden bizonyos rendszer nélkül mindig csak alkalom- s szükségszerüleg történt.

Voltak azonban városok, melyeknek előjogaihoz tartozott önálló csapatot szervezni s külön név alatt a római hadműveletekben szerepeltetni. Ily előjoggal élt Savaria is, midőn a

---

[1]) Gellius 16, 4.
[2]) Liv. I. 36, 43. Veg. 2, 6.
[3]) Liv. 10, 29.
[4]) Liv. 37, 40. U. a. 31, 21.
[5]) Itiner. Antonin.

dsidás lovasokat állította föl. »ala contariorum Savariensium« (a sarmata eredetü dsidától, contus,[1]) mely csapat utóbb állandósíttatván, mint »lancearii Savarienses,[2]) a tizenkét testőrségi legiók, militia sacrii palatii, egyikét képezte [3])

Kitünik ez azon cimből is, melylyel föliratunkon T. Cnorius Sabinianus fel van diszítve. Mert ezt t. i. vir egregius, kitünő férfiu, csak az kapta, ki a testőrségben hosszabb ideig szolgálván s aztán nyugalomba helyeztetvén, jutalmul vagy bizonyos államméltóságra, vagy tartományi kormányzóságra emeltetett;[4]) vagy pedig végre, s ezen eset itt legvalószinübb, egy tartományi város első rangu egyéniségei, a szükebb tanács tagjai közé soroztatott.[5])

E férfiu nevére nézve megjegyezzük, hogy a Cnoria nemzetség az eddig elismert római nemzetségnevek között nem fordul elő, s ebből azt kell következtetnünk, hogy családja barbár eredetü s csak későn nyerhette a római polgárjogot.

Most még csak azon kérdés megoldása van hátra, melyik századból ered föliratunk, miután annak szövege erre vonatkozólag semmi biztos adatot nem tartalmaz.

A betük alakja a Kr. u. harmadik század első negyedére, tehát Alexander Severus császár uralkodási idejére utal. Megerősít minket e nézetben maga a fölirat szövegezése is. Mert először is a sacerdotalis, papi méltóság itt mindenesetre pogányt s nem keresztényt jelent. Nem tehető fel ugyanis, hogy egy arianus keresztény püspök, mint a milyen a N. Constantin utáni korszakban valóban Savariában resideált s szintén sacerdotalisnak neveztetett,[6]) egy nyilvános emlékkövön e pogány cimet használta s még azonfelül decurió is lett volna. Ellenkezik evvel a város neve Savaria is, mert ez már N. Constantin alatt Sabariának czimeztetett, még pedig hivatalosan.[7]) Azután

[1]) Tac. Annal. 6. 35.

[2]) Graevius Thesaur. Antiq. VII. 1827.

[3]) Jelvénye: sárga körvonallal szegélyzett fehér kerek pajzsban vörös köröndi, — Graevius a fönt idézett helyen.

[4]) Imp. Constant. Cod. Theodos. 6. 22. I.

[5]) Lactant. Mort. persec. 21.

[6]) Cod. Theod. 13. 5.

[7]) Cod. Theod. I. 1. 1. Imp. Constantinus A. ad husitanos. Si qua

II Constantin császár uralma alatt a föliratunkon olvasható Provincia Pannonia Superior nevezet is megszünt, s helyébe a Pannonia Prima lépett.

Tekintetbe véve mindezeket, aligha tévedünk, ha föliratunk keletkeztét Severus Alexander császár korába tesszük, hisz e császár alatt élte Savaria második virágzását, mit részint egy másik fölirat,[1]) részint pedig e császár igen sok Szombathelyen kiásott ezüstérme eléggé bizonyit.

A ritka ép, kemény mészkőből faragott emlékkő 3 láb magas, 5 láb széles, 6 hüvelyk vastag. Hagyomány szerint a mult század vége felé a Gyöngyösutcai Cz . . . . most H . . . . féle ház helyén ásatott ki, a legujabb időkig az uriutcai Gigler-féle ház kapualjába volt a falba rakva, honnan a Gigler örökösök adománya folytán a vasmegyei régiségtárba került.

III. Az eperjesi középkori műemlékek rövid ösmertetése.

Régészeti, de különösen műtörténeti szempontból Eperjes műemlékei is érdekesek, különösen a XVI. és XVII-dik századbeli prófán-építészet, az egyes polgári házaknál sajátságos, mondhatni e vidéket jellemző műizlésben és irányban fejlődött. A csúcsíves építészeti modor azonban egyedül a parochiális templomon fordul elő.

Mindenesetre feltünő azon körülmény, hogy mig Kassán, Bártfán és Lőcsén a polgári középkori épületeknél a csúcsíves építészeti modor alkalmazásával oly gyakran találkozunk, addig Eperjesen a házak legtöbbnyire már XVI. és XVII-dik századbeli renaissance stilben építvék.

Feltehető azonban, hogy a középkori eperjesi polgári házak

---

posthac Edicta sat. sat. Dat VIII. Kalendas Aug. SABARIAE. Probiano et Juliano V. V. C. C. Coss. (322. Kr. után.) — A 4-ik századtól kezdve a V igen sok szóban B-vé változott át, a görög modor jövén divatba, mely a b-t v-nek mondja.

[1]) V. ö. A vasm. rég. egylet évi jelentése 1872. 18 lap.

is az akkori szokásos csúcsives stilben voltak építve; de a XVI. és a következő századokban a polgárok anyagi jólléte és gazdagsága tető pontját érve, ezen időben a régi sötét és szűkszobáju házak átidomíttattak.

Ezen alkalommal a szűk csúcsives kapuk és ajtók tágas és kényelmes félkörivü portaléknak, a kőkeresztes ablakok pedig nagy ablaknyilásoknak helyet engedtek. Jellemző itt a lépcsők elrendezésének modora, miről azonban későbben szólok.

Hogy ezen szabad királyi város is ugy, mint a többi már a XIII. és XIV-dik században némi szerepet játszott hazánk történelmében, s hogy királyaink által különös kiváltságokkal és jogokkal felruháztatván, abban a tudomány, művészet és az ipar már korán fejlődött ki, az kétséget sem szenved.

A bártfai levéltárban lévő 1247-dik évben kelt határjárási okmány hiteles másolata szerint, ebben az eperjesiek (Theutonici de Epurijes) fordulnak elő.

Eredeti cimere 1453-ból igen egyszerü, t. i. az alsó részén félkörivvel határolt, fent egyenes metszésü cimerpaizson, aranymezőn két ezüst pólya (szalag talán Tarca és Szekcső vizek), felső részén pedig három epervirág látható. Mostani cimerét I. Ferdinánd király adományozá a városnak, ennek paizsa négy mezőre osztott, melyekben keresztbe felváltva arany alapon egy fekete sas három epervirágot tart, a másik kék mezőben pedig egy ezüst oszlopot tartó, kettős farku arany oroszlány látható.

A cimer-paizs feletti koronás sisakon egy pallost és három epervivágot tartó arany Griff kiterjesztett szárnyakkal áll.

A városnak legrégibb építészeti műemléke a katholikus főtemplom; több történetiró említi, hogy ezen sz. Miklóshoz cimzett templom alapja X. vagy XI-dik században tétetett volna le, és hogy II. Ulászló alatt tetemesen nagyobbíttatott. Annyi azonban bizonyos, hogy tekintve a már kifejlett csúcsives stiljét a XV-dik században épülhetett. Legujabb időben dr. Henszlmann Imre tudósunk által egy régi crypta vagy altemplom fedeztetett fel, melynek oszlapai és boltgerincei a XIII-dik századbeli igen primitiv idomu tagozattal és jellegel birnak.

Ezen templom három különböző hosszúságu hajóval bir, melyeknek magassági külömbsége azonban igen csekély, ugy hogy ennek következtében az ugynevezett csarnoktemplomok (Hallenkirchen) közé sorozandó.

A templom három hajója részarányos nyolc oldalu oszlopok által választatik el egymástól ezen oszlopok álló irányában félhenger oszlopokkal (Dienste) ellátvák, melyek a csúcsives boltozat kereszt gerinceit (Diagonal-gurten) hordják.

A templom keletelve van, három bejárással bir, ugyanis a legdiszesebb a déli oldalon, annak átellenében az északi, és a torony alatti vagy nyugati oldalon.

A négyzet idomu torony alapfalának vastagsága 13′ s alaprajzbani fekvése mintegy folytatását képezi a főhajónak. Szentélye polygon-zárásu, diszes mérvművű csúcsives ablakokkal bir, a gerinczek csomópontjainak kivülről egyszerű támpillérek felelnek meg. A déli oldalon lévő, mintegy kereszthajót képező résznek csúcsives architekturája nem egyéb, mint a kassainak gyenge utánzása.

A torony — keskeny esvető (Kaffgesimse) párkányzatok által egymástól elválasztott, hat emelettel bir, melyek csúcsives ablakokkal, hangnyilásokkal (Schallöffnungen) áttörvék. A hatadik emeleten van egy oszlopos tornáccal körülvett toronyőr szobája. A torony tetőzete már ujjabbkori, kissé zopfos idomu rongált állapotánál fogva legközelebbi időben stilszerüleg meg fog javittatni.

A templom belsejében jelenleg lévő tizenkét oltára a mult század közepe táján készülvén, mint a művészet elkorcsosodásának szomoru bizonyitékai, különös műbecscsel nem birhatnak, szolgálván azok inkább elrettentő például az utókor számára.

Mindenesetre feltünő, hogy régi gótmodoru szárnyoltárok itt teljességgel hiányoznak, pedig feltehető, hogy ilyfélék voltak itt is, de hogy hová lettek, és mikor pusztultak el, azt nem tudhatni biztosan. Valószinű, hogy a XVI. és XVII-dik században dult vallás-háború alkalmával elpusztultak; mondják, hogy tüzelő anyagul a serfőzdébe használtattak volna fel. (?)

Das schrecklichste der Schrecken
Ist der Mensch in seinem Wahn!

Ezen templom belsejének berendezése, különféle izlésű részeivel nem gyakorolhatja a szemlélőre azon lélekemelő, összhangzó és magasztos benyomást, mely egy határozott stylben épült és felszerelt templomban érezhető. Különben a templom külseje is, a későbbi hozzá épített modern (?) kápolnák által sokat veszített eredeti jellegéből.

Csekély számú középkori műbecscsel biró tárgyai a következők:

1. A déli mellékhajó falában lévő XV-dik századbeli lépcsőzetnek ajtaja, halhólyag mustrát képező, bevésett diszítményeivel, és csinos bordurevel szegélyezve. Az ornament alapja felváltva veres és kék.

2. A nyugati főbejárat kapuzata, erős tölgyfadeszkákból összeillesztve és sajátságos idomú, legtöbbnyire liliomokba végződő és dülényeket (Rhomben) képező vaspántokkal ellátva. Az ajtó felső részén két kakas egymáshoz fordult primitiv alakjai szintén ónozott vaslemezből kiverve láthatók; a kakas jelvies jelentőségü lévén, a régi egyházi művészetben gyakran előfordul és éberséget jelent. Ezen kapuzat vasazata (Beschläge) primitiv alakú régi motivumaival bátran tehető a XIV-dik századba, s eszerint egykorú lehet a templommal.

3. Az orgona karzata alatt a falnál álló egyházi székek a XVI-dik század elején divó részletekkel természetes szinű falemezekből mosaikszerüleg művésziesen összerakott, diszes bordureokat s egész városokat és torony alakú építményeket ábrázoló (Intarsia) diszítményekkel. Hazai műtörténelemre nézve ezen tornyok alakjuknál fogva mindenesetre érdekesek, mert azok XVI-dik századbeli tornyainkat hű másolatban mutatják. Ezen tornyok hegybe végződő sisakkal, több emelettel, kőkeresztes ablaknyilásokkal, és kiszökő erkélyekkel birnak; ezen intarsiák rajza meglehetősen jó, a legtöbbnyire sötét (fekete) alapon lévő világosabb szinü tárgyak éles contourral birnak, csak a tárgyak távlata — perspectivája — itt ott hiányos és hibás. Ezen érdekes egyházi székek egyes műrészleteit és különféle diszitményű motivumait — melyek mindenesetre a művész gazdag alkotó tehetségeiről tanúskodnak, itt részletesen nem irhatom le. Végre megemlitem, hogy ezen székek legkisebb

részleteikben is felette hasonlitanak a bártfai, kassai, lőcsei és kis-szebeni templomokban lévő hasonkoru székekhez.

4. Megemlitésre méltó a templom szentélyét az főhajótól elválasztó, műizléssel, vasból kovácsolt XVII-dik séázadbeli rácsozat, szép stilizált liliomokkal, rózsákkal és egy bb motivumokkal diszítve. Ezen a rácsozaton az eredeti szinezésnek és aranyozásnak némi nyomait láthatni.

5. Az északi mellékhajó nyugati zárfalának egyik gótfülkéjében áll sz. János evangelista vagy sz. György fából mesterileg faragott és befestett szobra, melynek ruha redőzetének elrendezése és az egész szobornak kivitele még a XV-dik századbeli jellegü. Ezen érdekes szobor az 1873-dik bécsi kiállitásnak az Exposition des Amateurs magyar osztályában volt kiállitva

A felsoroltakon kivül ezen templom nem bir egyébb megnevezésre méltó műemlékeket.

Ezen város levéltárában őriztetik egy 1768-ban készült:

PROSPECTVS LIBERÆ REGIÆQVE CIVITATIS EPERIESIENSIS OCCIDENTEM VERSVS. 1768.

feliratu térképe, mely azért érdekes, mert a város két cimerén kivűl a városnak akkori kinézését ábrázolja.

A megerősitett várost mutató tollrajz ugy látszik természet után kitelhető pontossággal készült, ugy hogy abban a város bástya kapuin, templomain, sáncárkain kivül még a nevezetesebb nagyobb polgári házak is lerajzolvák. A mint tehát ezen rajzból kivehetjük, a várost kettős védfal tizenegy bástyatoronynyal egy kerülék (elypsis) vonalban övedzi körül. Két nagyobb és külön még előerőditményekkel megerősitett kapuval birt, melyek a rajzban »porta Superior« felső és »Porta inferior« alsó kapu elnevezés alatt fordulnak elő, s a város északi és déli oldalán állottak, ezeken kivül volt a város keleti és nyugati oldalán még két kis kapu — parva porta. — Ezen említett kaputornyok jelenleg már nem léteznek, a védfalak, valamint a többi bástya-torony is nagyobbrészt már elpusztult.

Itt a régi főtért (Ring) egy hosszu, két végén keskenyedő tompa képezi, melynek több régi házain a XVII-dik században különösen e vidéken divó renaissance építészeti modor diszes

erkélyeivel még észlelhető. Az említett térképen a kiváló építmények számozva és ekképen megnevezvék:

1. Aedes sacra Primaria (a főtemplom.) 2. Parrochia. 3. Curia (városház) 4. Templum et Residentia Soc. Jesu. (jelenleg evang. Collegium és templom.) 5. Gymnasium Soc. Jesu. 6. R. R. P. P. franciscani (jelenleg is az). 7. R. R. P. P. Minoritae (jelenleg az egyesült oroszok temploma és püspök palotája.) 8. Colossus Jmmaculatae Virginis (a Collegium előtti téren áll, hol Caraffa áldozatai lenyakaztattak.) 9. Statua Divi Rochi (jelenleg is áll a ferencrendiek zárda templomának előtti téren.) 10. Castrum Inclytae familiae Klobusitzky (városi épület, jelenleg katonai laktanya.) 11. Domus Com. Szirmay (azon ház melyben II. Rákóczy Ferenc lakott, jelenleg Waniek uré.) 12. Porta superior. 13. Porta Inferior. 14. Parva porta. (most is áll.) 15. Domus P. D. Dni Pulszky. 16. Machina Hydraulica) ope cujus cisternae aqua replentur (jelenleg is erre a célra szolgál és Wasserkunst-nak neveztetik.

Továbbá ezen a térképen látható még az eredeti városházának rajza is: PROSPECTVS CVRLÆ ORIENTEM VERSVS felirással. A városház ezen keleti vagy is a főutcára néző oldala egy emeletes, csucsives kapuzattal, és kőkeresztes egyenes zárásu ablaknyilásokkal el van látva; felső párkányzata felett az itteni régi házakon gyakran előforduló lépcső alaku csúcsfala áll (abgetreppte Giebelmauer), ugy, hogy a födélzetet maskirozza. Megemlítendő, hogy ezen régi városház tanács ajtajának csúcsives stilü, szépen párkányzott kövei jelenleg a főutcán lévő 130-dik számu ház pitvarának oldalfalába befalazvák, de ugy, hogy az ajtó bélletnek szép párkányai és a régi városi cimerpaizs még jól kivehetők.

Ezen a térképen ábrázolt városház már a XVI-dik században történt renovatio után elő van tüntetve, hogyan nézett ki az eredeti csúcsives városház, rajzok hiánya miatt jelenleg már meg nem határozható.

A városház jelen kinézését, a mult század végén történt renovatió alkalmával nyeré, melynek zopfos architecturáját tekintetbe sem véve, az erkély rácsozata mindenesetre míívészies kivitelü.

A városház lépcsőjét megvilágitó ablakon két medaillon

forma 1619. évi üveg festmény látható, mely hárfán játszó Dávid királyt REX DAVIT (sic) és a másikon pedig a mérleget és meztelen pallost tartó, (nem bekötött szemü) IVSTITIA-t ábrázol. A városház termében függő XVII-dik századbeli szép bronccsillárt és a levéltárban lévő 3′ 2″ hosszu és 2″ 6‴ széles ugynevezett Caraffa pallosát kivéve, egyébb nevezetes tárgy nem igen található.

A mint emlitém a város főutcáján találhatni még számos régi házat, melyek sajátságos idomú néhol áttört, néhol pedig rovátkos és oszlopos pillérekkel, delphinekkel és mascaronokkal diszített homlok falazattal birnak; sőt itt-ott szép oszlopos erkélyek sem hiányoznak. Hogy ezen házak külseje ugy mint Bártfán a XVI. és XVII-dik században *sgraffitto* modorban volt diszitve, s néhol jellemző mondatokkal és feliratokkal ellátva, mint például:

CONCORDIA RES CRESCVNT
DISCORDIA AVTEM DILABVNTVR, vagy
An Gottes Segen ist alles gelegen.

Ezen régi házak felső emeletébe vezető lépcsőzetnek sajátságos elrendezése csak Eperjesen található, ugyanis: a pitvar egyik oldalfalában vannak a lépcsőfokok alkalmazva, az egész lépcsőzet a folyósóba nyilik és attól rendesen egy zömök oszlopocska által elválasztatik, a lépcsőzet mellett hasonlóképen szép kivitelü vas rácsozatok alkalmazvák. Ezen elrendezés által a lépcső kis helyet foglal el, és kielégitőleg van megvilágitva, mely utóbbi kellékkel felső magyarországi régi házak lépcsői nem igen dicsekedhetnek.

Megemlítendők ottan a régi polgári házak donga és keresztboltozatjainak lapjain (Kappen) lévő al stucco diszítmények és zárkövek, valamint itt-ott szép és művészies kivitelü vasrácsozatok, és ajtó-gyürük. Nevezetesen szép XVII-dik századbeli vasrácsozattal van az egyesült orosz templom keleti oldalának két ablaknyilása ellátva, mely rácsozat kivitelénél valamint helyes és stilszerü diszítményi motivumainál fogva valodi műbecscsel is bir.

Közli: Myskovszky Victor
tanár s épitész.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

II.

Magyar történelmi emlékérdekességek.

A nem művészeti, hanem történeti szempontból érdekes tárgyak, melyeknek gyüjtése szintén a magyar nemzeti muzeum egyik feladatát képezi, a legutóbbi időkben meglehetős gyarapodást nyertek s valóban kivánatos is, hogy e téren a mozgalom minél terjedtebb mérveket öltene. Egyrészt lehetségessé váland igy idővel egy jól szervezett *történeti muzeumot* berendezni, mi által másrészt ismét a *történelem* iránti érzék is nyerne ápolást, mi ugy culturális, mint merően tudományos tekintetben egyaránt szükséges.

A gyarapodás, mely a nemzeti gyűjteményt ez irányban érte, igaz, csekélyszerübb tárgyakból áll leginkább, azonban tagadhatatlan, hogy ezeknek mindegyike többé-kevésbbé hihivatott lesz egykor az összhatást növelni, mely alatt a hazai *történelmi mult* iránti közkegyelet mindinkább fejlődni fog. A szerzett vagy ajándékkép kapott e nemü tárgyak pecsétekből, harangokból, illetőleg csengetyükből, zászlókból és iparági czikkekből állanak.

A pecsétek közül figyelmet érdemel főleg *Rákóczy Ferencz* fejedelemnek egy gyönyörü aczélpéldányu nagy pecsétje, mely *Éder Ferencz* kassai képviselő hazafias áldozatkészségéből lett a muzeum birtoka, a lehető legfinomabb s legtisztább véset az, mely a maga nemében — mondhatni — párját ritkitja. A fejedelem pompás czimere körül a következő körirat alvosható:

FRANCISCVS · DEI GRATIA · PRINC : RAKOCZI · COMES · DE SAAROS · DVX MVNKACSIE : ET MAKOVICSIE : DOMINVS : PERPETVVS · DE SAROSPATAK · TOKAI · REGECZ · ECSED · SOMLIO · LEDNITZE · SZERENCS · ONOD.[1])

[1]) E történeti érdekességü pecsétnek megszerzése annál nagyobb nyeremény, mivel ugyis csak II. Rákóczy Ferencznek nagy pecsétje van meg eddig a muzeumban. E szintén diszes, hatalmas pecsétnek körirata következő:

Egy másik pecsét a *vásárhelyi* timárszék XVII-ik századbeli pecsétje, mely azonban minden valószinüség mellett ujabbkori készítmény. Izléstelensége, kiviteli durvasága kiváló. Egyik oldalán egészen sima, a fogantyunak minden nyoma nélkül, ugy, hogy bajos elképzelni, miként történhetett az egyszerü fémkoronggal a pecsételés. Vésett oldalán vargasulykot és vargakést látunk a következő körirattal:

SIGILVM : CHEHE : CH/TVRNARIORVM : K : VASARHELI † 1639.

E pecsét egyéb tárgyakkal együtt Wolf József pesti régiségárustól szereztetett.

A feloszlott pesti timárszék kétrendbeli sárgaréz czéhpecsétjét küldé be a czéh kiváltsági oklevelével együtt. Az egyik felirata:

SZ · KIR · PEST · VAROSABAN · ERDEMES · MAGYAR · TIMAR · CHEH · PECSETIE · 1778.

A pecsétczimert két, hátsó lábain álló, magasra felemelt farku oroszlán képezi, melyek előlábaikkal a keresztbe fektetett timárkéseket tartják felette korona, lent pedig a talajon az oroszlánok mellett két leveles rózsa.

A másik pecsét valamivel kisebb, de ugyanazon jelvényczimerrel, évszámmal s csaknem ugyanazon körirattal is bir:

SZ · KIR · PEST · VAROS · ERDEMES · MAGYAR · TIMAR · CEH · PETCSETIE · 1778. —

Ami a *harangokat,* illetőleg *csengetyüket* illeti, ezeknek beszerzése a muzeumi gyűjteményekre nézve felette örvendetes, miután ebbeli gyűjteményünk még nagyon kezdetleges. A muzeum ugyanis eddigelé mindössze csak két haranggal birt: a *béla-pus.taival* és a *mátra-verebélyivel.* Amaz gr. Festetich Ágost bőkezüségéből került a muzeumba s köcsögalakjánál fogva feltünő; emez pedig a pesti papság által gyűjtött pénzen szereztetett meg s eddig a legrégibb magyar feliratu harang 1605-ből. E csekély kezdeményezéshez járult most *Bonnáz*

FRANC : SECVND : RAKOCZY · D : G : TRANSILV : PRINCEPS · PART : RED : HVNG : DOM : ET SIGVL : COMES · DVX · MVNKACS : AC MAKOVIC : DOM : PERP : DE SAROS · PATAK · TOKAY · REGECZ · ECSED · SOMLYO · LEDNIC · SZER : ONOD · ETC.

Sándor csanádi püspök áldozatkészségéből az ősi *bulcsi* harang. Ezt a csanádi püspök krassómegyei *Bulcs* kath. helységétől kapta azon alkalomból, hogy nevezett községnek, uj temploma felavatásakor két uj harangot ajándékozott. E harangról tudva van: hogy 1807-ben az egykor Bulcson létezett apátság romjai közül huzatott ki. A harang a püspöki székhelyre, Temesvárra tétetvén, ott egy harangöntő által százados kérgétől megtisztíttatott. Ekkor előtünt felirata és évszáma, mely a következő:

dominicvs abbas Anno · do · m · ccccdxvm s mgr michael †

A harang súlya 4 mázsa 64 font.

A másik példány kisebbszerü s inkább csengetyünek mondandó. Alsó körátmérője 13 ct. belső ürterületének magassága 9½, alsó korongmagassága kivülről 2½, közepes magassága 7, a felső tetőkorong átmerője 7½, fülének magassága 4, ennek hosszterjedelme pedig 5 ct. Találtatott Tolnán alól *Korsó-földön* a Duna mellett. Felirata:

MOYSES ◦ H ◦ 1595.

Megjegyzendő, hogy a csengetyü vasfüle és nyelve ujabb. Az érdekes darabot néhai Pap Antal szegszárdi ref. lelkész hagyatékából öcscse Pap Lajos királyi ügyész ajándékozta az országos intézetnek.

Ide sorozhatni még azon szépmivü csengetyüt, melyet Pápai Eszterházy Pál gróf titkos tanácsos, mint kegyeleti emléket juttatott a nemzet gyűjteményébe. Azon csengetyü az, mely az 1848-ik évi országgyülés alsó-házában az első idők folytán elnöki csengetyűül használtatott. A díszes mű zöld, vörös és kék zománcz-bronz foglalattal van dúsan ékesítve.

A *zászlók* csoportozata nem kevésbbé érdekes. Mindenekelőtt felemlítendő egy Rákóczy-féle zászló, melyet Reményi Ede küldött meg a régiségtárnak. s mely annál becsesebb, mivel az összes gyűjteményben II. Rákóczy György halotti zászlaján kivül más ily nemü lobogó ugy sincs. Ez vörös selyemből készült vörös selyem rojtszegélyzettel. Felirata:

PRO LIB, többé kivehetetlen czimer. *ERTATE*

Az 1848—49-iki szabadságharczban szerepelt zászlók szép számához, melyekkel a muzeumi régiségtár V. és VI. terme

fel van diszítve, ujabban ismét kettő járult. Az egyik a 99-ik honvédzászlóaljé s fehér selyemdamaszkból áll, elég izléstelen vörös-zöld szegélyzettel. Egyik oldalán Sz. Mária a gyermekkel — igaz — nem művészi kivitelben látható; másikon Magyarország czimere. A szövetre alul egyszerü téntabetükkel e szavak irvák: *1849. Kayn őrnagy, 99-ik honvédzászlóalj.* E nemzeti ereklyét Tomka Lajos, ki azt nagybátyjától Kayn Lajos őrnagytól kapta, küldé be a mosonymegyei alispán felszólítására a belügyminiszteriumnak, ez pedig a muzeumnak.

A másik valószinüleg a pesti polgári granátos őrsereg zászlaja, melyet Stupa György ajándékozott. A lobogó anyaga fakult selyem s középső fehér sávolyán e betük láthatók:

P. P. G. Ő.

Igy tehát együtt van eddigelé a 36. és 64. honvédzászlóalj; a pesti dragonyos század; a dunáninneni kerületi önkénytesek; a pesti nemzetőr-granátos osztálya; a 6-ik honvédzászlóalj; a pesti lovas nemzetőrök; a 98-ik zászlóalj; a 62-ik zászlóalj; a 46-ik zászlóalj; a 32-ik zászlóalj; a 16-ik huszárezred; a 22. és 54. zászlóaljak és a Bocskay-csapat zászlója, illetőleg zászlószalagja.

Az 1848—49-iki szabadságharcz emlékeiből még felemlítendő *Nagy Sándor* magyar hős tábornok evőkészlete, melyet a tábornok kivégeztetése előtt Driquet Péter alezredesnek, mint barátjának, az aradi fogságban emlékül adott. Driquet Péter haláláig kegyeletes emlékben is tartá az ajándékot, melyet bizalmasabb körben hazafias kegyelettel szeretett megmutatni s végre utolsó betegségében Balogh József velenczei tanitónak hagyományozta, kitől a magyar nemzeti muzeum birtokába került, hogy itt a Szapolyaiak, Drugeth-ék, Báthoriék, Tökölyék, Szécsiék, Rhédeiék és Wesselényiék hason, bár anyagilag értékesebb készletei között hiven megőriztessék.

Az egyszerü evőkészlet egy vöröstokba takart, belül szarvasbőrrel bélelt fatokból áll, melyben egy pohár alaku, ugyancsak szarvasbőrrel borított fahengerbe két részre szedhető kés, kanál és villa van helyezve: továbbá egy vályuzott nyelü kávéskanálka és só-paprikatartó. Ez utóbbiban most is ben van még a hazajáért kimult tábornok által használt só és paprika. —

Az evőkészlet anyaga egyszerü pakfong. A pohár belőle hiányzik.

A muzeumba került egyidejüleg *Driquet Péter* említett 1848-49-iki alezredes azon rabláncza, melyet elitéltetése után hordott. Felirata:

Driquet Péter itéltetett Aradon 16 évi fagságra 1849 Deczember 18-án.

Még megemlíthetni *Klauzál Gábor* azon díszkardját, melyet az 183²|₆-iki országgyülés alkalmával mint megyei követ kapott volt Csongrád vármegye közönségétől. Pengejének felirata egyik oldalt:

„Csongrád Vármegye K. K. és R. R. 183²|₆-dik Évi Ország-Gyülési Követjeknek J. B. Klauzat (igy) Gábornak“.

A másik oldalon:

»Ki érdemet vetett dicsőséget arat«

Mindkét oldalon *12356.* alatta *8974.* A markolat külrészére Magyarország czimere van alkalmazva; alatta a keresztrudacska hosszában, kőrfoglalatban hullámos viz felett balra repülő madár. A markolat belrészén családi czimer. Ajándékozta a muzeumnak Klauzál Gábor özvegye.

Nem érdeknélküli azon ezüst tintatartó, mely II. Ferencz király számára készült, s melyet ő azon alkalomból használt is, midőn 1820-ban a magyar királyi helytartótanács összgyülésében, József főherczeg nádor jelenlétében elnökölt. E tárgyat, valamint két gazdagon aranyozott kamarási kulcsot (egyiket J II, másikat Fl monogrammal) a volt helytartótanácsi levéltárból a magy. kir. belügyminiszterium küldé be a muzeumnak.

Más szempontból érdekes azon fagyökér-tintatartó, melyet Reményi Ede mint *Kölcsey tintatartóját* ajándékozott az országos gyűjteménynek.

Egyéb beérkezett tárgyakból még felemlítjük azon hatalmas *czéh kannát*, mely muzeumi költségen szereztetett meg. Ez egy gömbölyü, oszlopszerü, ónból készült *borkanna*, melynek magassága 1′ 11″, átmérője 6¹|₂″, súlya 22 ft. Befogad 12 itcze folyadékot. Alját kiterjesztett szárnyu, koronával diszített 3 kétfejü sas disziti, melyek egyik-egyik lábán az egész készülék

nyugszik. Másik lábukat felfelé tartják. Fent hasonlóan kétfejü sas van korona nélkül, melyre egy szárnyas fejjel diszített czimtábla támaszkodik. Rajta patkó, pipa (alatta K), keresztbe fektetett kalapács és kulcs, kehely (alatta S. M.), kard és balta alaku eszköz. Alatta ANO 1741. Hasonló czimtábla magán a hengeren e felirattal:

1741
BOCSU
LETES
SZ· LASZLO I
VAROS KOACS
MESTER
EMBEREK
CZEH KAN
AIA.

Ortvay T.

Egyveleg.

14. *Hunyady-czimeres pluviale Boszniában.* — A nándorfejérvári, vagy ráczosan: belgrádi magyar konzul, a tudománykedvelő Kállay Benő úr, nem régiben Bosznia hegyes tájait lóháton beutazván, minden nevezetességet kikutatni iparkodott, ép a legritkábban látogatott vidékeken. Igy talált egyebek közt nem kis örömére a cresovoi Foynicza-zárdában egy XV-ik századbeli egyházi öltönyt, u. n. pluvialét, a Hunyady-czímerrel. A pluviale szövete aranynyal áttört zöld selyem, s hátrészén ily szerkeretü himzett czímer: az öt részre osztott paizs sziv-vértjében, szájával gyürüt tartó holló: a két felső mezőben Magyarország nyolcz pólyája, illetőleg hármas hegyen álló kettős keresztje; végre a két alsó mezőben jobbról a boszniai, balról a dalmát czimer. Ennyiben értesül a »Századok« érdemteljes szerkesztője ez érdekes felfedezésről *Radvánszky Béla* szivessége által, a ki egyébiránt ugy tudja, hogy Kállay Béni úr bővebb leirását tán rajzát is vette a czimernek, s a nevezetes régi pluvialét részletesen ismertetni szándékozik. (Századok).

15. *Régészeti mozgalmak a külföldön.* — A porosz kormány megbizása folytán legközelebb indul Dr. Hirschfeld Kis-Ázsiának belsejébe,

azon feladattal, hogy az itt létező s kevésbé ismeretes vidékeket az e tájon találtató feliratok mű- és régészeti tárgyak nyomán bővebben kikutassa. Továbbá Athen és Attika topographicus térképének elkészítésére a porosz kormány 600 tallérnyi segélyt engedélyezett. E mű Curtius Ernő vezetése alatt fog elkészülni, ki köztudomásulag, Attikáról egy pár év előtt már egy térképet kiadott.

16. *Schliemann »Trójai régiségei«* (217 photographiai táblával.) Brockhaus kereskedésében a mult napokban jelentek meg. »Daczára azon szomorú tapasztalatnak — irja a *»Zeitschrift für bildende Kunst«* — melyeket az ábrándozó, dilettansok hypothesiseinél különösen a történelem előtti korszakot illetőleg, tettünk, nem vonakodtunk Schliemann úrnak több közleményét — habár fentartással — olvasóinkkal közölni. Azt hittük, hogy a kilátásba helyzett kiadványok nyomán, azon helyzetbe jövünk, miszerint szemléleti uton szerzett sajátszerű nézeteivel és alapos következtetésével fogunk megösmerkedni. E feltevésünkben keserűen csalódtunk: Schliemann munkája a szakértőknél majd nevetséges, majd bosszantó benyomást idézett elő. S ámbár e műben az ásatások történelmére s a szakértők itéletére vonatkozó nehány becses adatra találunk, de megismerkedünk abban egyszersmind azon hypothesisekkel is, melyeket Schliemann úr a legnaivabb alakban tár elénkbe. Mindenek felett azonban leggonoszabbúl járt el a rajzokkal. Állanak pedig ezek részint eredeti nyomorúságos fényképekből, részint ügyetlen kezek által készített oly rajzok photographiáiból, melyek az alakokat egészen érthetetlenül adják elő.«

Az itt közlött túlszigorú kritikát Schliemann bizonyára meg nem érdemelte, mert habár kutatásainak eredményét nem dolgozta is ki úgy, a mint azt a tudomány követelhetné, de felfedezései által mindenesetre a régészetnek szolgálatokat tett; mit inkább méltánylattal kellene fogadni. Jövő számunkban egy e munkát más szempontból megitélő ismertetést fogunk közleni. Szerk.

17. *Kaulbach* még a negyvenes években lefestette Liszt Ferenczet és b. Prónay Istvánt. Mindkét arczképet aztán magánál tartotta baráti emlékül. Most a »Hunnia« fölhivta a muzeum figyelmét Liszt arczképére. Ennek következtében Melczer Gyula acsai lelkész azon érdekes fölvilágosítást közli, hogy b. Prónay István urtól többször és legközelébb is azt hallotta, hogy Kaulbach mindig ugy nyilatkozott, mikép a két arczképet a magyar nemzeti muzeumnak fogja hagyományozni.

18. (*Nevezetes történeti emlék.*) A régészet barátaira nézve a »Vas.

Ujság érdekesnek találja közölni a hozzája beküldött következő értesítést. Gritti András, 1523-ban választott velenczei doge egy nyakláncza jutott nem régiben király ő felsége birtokába. A doge ugyanis királyunk egyik ősének, lotharingiai Antal herczegnek egy ezüst ékszert adott ajándékba tisztelete jeléül. Ezt aztán Nancyban, a családi kincstárban őrizték, mignem azt az első franczia forradalomkor kipusztították. A Gritti-féle ékszert nem oly régen egy munkás a földbe ásva megtalálta a franczia Jankovich báró birtokán, s Jankovich meg is vásárolta tőle. Az ékszer főrészét egy hosszabb nyaklánez képezi, melyen éremalakú boglár függ, azon Gritti alakja látható domborműben. Jankovich báró az érdekes régiséget egyik magyarországi rokonának, nevezetesen keresztfiának, Jankovich Antalnak ajándékozta, egy másik fennmaradt részét, és pedig a báró halála után özvegye Nancy város muzeumának adta, s itt deriték ki annak történelmi jelentőségét. Jankovich Antal úr a nancy-i muzeum igazgatója: Varrens gróf által értesülvén erről, a lotharingiai családi ereklyét ő felségének bemutatta, s régi jogos tulajdonosának fölajánlotta. A király szivesen fogadta ez ajándékot s Jankovich úr figyelmét (1865—72-ben országgyülési képviselő volt) sajátkezü névaláirásával ellátott arczképével viszonozta.

19. *Változatos és gazdag tartalommal* jelent meg a »Történeti Lapok« 2-ik száma. Tartalmából felemlítjük: 1. Ids. Czegei Wass György naplója (II. közlemény.) 2. Oklevelek I. 1337. II. 1486-ból. 3. Erdélyi levelek Kazinczy Ferencztől (II. közlemény.) 4. Kossuth L. naplója (II. közlemény.) 5. Petőfi Sándor a magyar irodalomban, Szinnyei Józseftől. A zsibói levéltár irodalmi kincsei: a) Kölcsei levele (1832.) b) Kossuth levele (1833.) c) Deák Ferencz levele (1836.) 7. Rédei Julia levele fogságban levő férjéhez. 8. Könyvészeti adatok. Erdély irodalomtörténetéhez. (Csuda Miklós) Eötvős Lajostól. 9. A székely történeti pályadij közgyülése. 10. Apróságok, hirek, egy adoma Petőfi életéhez. — Előfizetési ára félévre 6 frt, egész évre 12 frt. Az előfizetési öszszegek a »Történeti Lapok« szerkesztőségéhez utasítandók Kolozsvárra, nagy-piácz, gr. Teleky Domokos-ház.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: 6. szám.

VIII. kötet. **Dr. Henszlmann Imre,** *Május 20-án.*

Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:

Geduly Ferencz, **Aigner Lajos** könyvkereskedése

zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

A Fibula. *)

Vannak és voltak a népek közt, kik magokról beszélve, életöket a jövő kor számára leirják és leirták, mig mások, emlékezetök nyomát csak kézmunkájokban hagyták utódaikra. Amazokkal a tudomány régóta foglalatoskodik, emezeket csak legujabb időben kezdte belevonni az emberisme körébe, az anthropologiába.

Az utóbbiak kézmunkáikat hármas osztályu korszakba szokás sorozni: a kő-, bronce- és vas-korszakba; részint a későbbi bronce-, részint a vas-korszakban már e népek is belépnek az irott történelembe, ha nem is annyira magok beszélvén magokról, legalább mások által rólok irt adatokkal.

Ily adatok azonban oly csekélyek, hogy azokat minduntalan ki kell egészíteni, sőt ki kell igazítani is a fennmaradt illető kéz-munkákkal, azokból kell tanulnunk és tanulmányoznunk a hallgató népek történetét, életmódját, polgárosodási állapotát; és itt nevezetes az, hogy nem ritkán mai felvilágoso-

*) A m. nemzeti muzeumban az ipar-mű muzeum javára márczius 8-án tartott felolvasás.

dásunk is tanulhat egyet-mást barbároknak csufolt elődeinktől, mindenesetre azt, mennyire mehetni csekély eszközzel a czélszerüség és az izlés körében, mint már Horatius is énekelt a takarékosságról:

»Vivitur parvo bene«, csekéllyel is beérhetni. A hallgató népek [kéz-munkai sorában kitünő helyet foglalnak el nem csak a házi szerek és fegyverek, hanem a piperék is; mert hiszen tudjuk, hogy épen a primitiv ember sok gondot fordít piperére, csinosan szeret megjelenni és magát diszítménynyel kitüntetni, s ez épen szellemi jellemének egyik oldala, mely arról biztosít, hogy nemünk küzd nem csak léteért, hanem egyszersmind díszes létért is, hogy az aesthetikai érzés épen ugy be van oltva lelkünkbe, mint akár minő anyagi vagy állati ösztönünk.

A piperének, a cziczomának egyik feltünő neme a *Fibula, Gewandnadel, Broche*, melyről ez alkalommal pár szót elmondani szándékom.

Az ugynevezett kő-korban e szer még egyszerü öltönytű volt, mely a ruhaszövetnek vagy is inkább állatbőrnek két szárnyát vagy oldalát a mellen vagy vállon összetartotta, öszszetüzte, többnyire az emlősök vagy madarak apró csontjaiból készült, melyeket egyik végén kissé kihegyesítettek, vagy pedig e czélra már a természet által alkalmassá tett halszálkát vagy épen a növények tövisét használták.

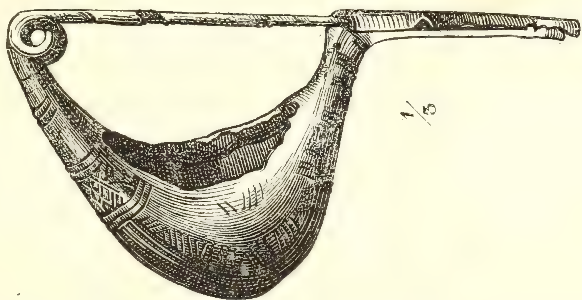
Az ipar és a leleményesség előhaladtával vagy egészen megtartották az öltöny-tűt, de most már bronceból, aranyból és más érczből készitve és mindenféle módon kidiszítve, vagy pedig e tűt csak lényeges részének tekintették oly szernek, melyet a végtelenig változtatni és diszítni lehetett; e szer a tulajdonképi *Fibula, Broche* főrészével, tűjével vagy tövisével, Dorn, melyben a főrészhez, a tűhez járult a befedő lemez, egyik végén tartva az ide alkalmazott tövist, másik végén pedig mintegy hüvelybe fogadva a tövisnek szabad mozgó hegyét.

E szerint a Fibulának lényeges része még mindig a *tövis*, de azon kivül a *lemez*, mely amahoz szervi viszonyban áll, midőn ezt kétszeresen fogadja, irányát és állását határozza és az elvesztéstől megóvja; miért is a spanyolok inperdible-nek.

elveszthetlennek nevezik; végre majdnem lényeges részletnek tekinthetjük a tövis felső végének összekötését *rugonynyal*, mely a Fibula nagy többségénél találtatik. *)

A Fibulákat, alakjuk után *két categoriaba* sorolhatni, olyanokra, melyeken az *antik* classikai, kivált római Fibulának hatását és *befolyását* nem vehetni észre, és olyanokra, melyeken e befolyás többé-kevésbé mutatkozik. Az utóbbiak sorába tartozik a *zománczos Fibula* is.

Ambár nemzeti muzeumunk több száz mindenféle alaku Fibulákkal bir, mégis, midőn e piperének alakja a végtelenig változó és módosítható, nem vagyunk képesek a Fibula osztályozását, idomaik után, e nagy kincstárban sem kimeríteni; legyen tehát szabad csak azon Fibula alakokat megemlíteni, melyeknek példányai egyszersmind eredetiben felmutathatók, más gyüjtemények példányait csak annyiban fogom érinteni, mennyire sajátjaink kiegészítésére vagy magyarázatára szolgálhatnak.

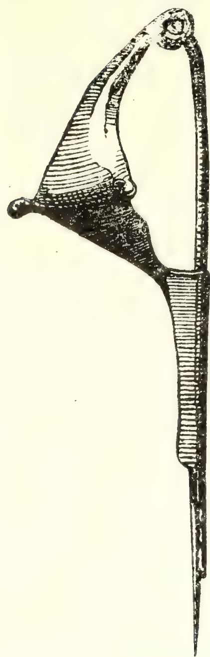

A nem antik befolyás alatt álló Fibulák egyik ritkább neme az, melynek alakja leginkább hasonlit az ugynevezett *függő ágyakéhoz*, Haengematte; három ilyen Fibulát nyert muzeumunk legujabban a Ráth-féle gyüjteményből. A lemez itt *kengyel* alakban van görbítve s

*) Cohausennél »Römisher Schmelzschmuck Wiesbaden 1873« ezeket olvassuk (12. l.):« Während die ältesten *etruskischen* Gewandnadeln, wie sie unseren barbarischen Voreltern zugeführt worden sind, eine nur locker eingehangene nach allen Seiten bewegliche Nadel (Dorn) aufweisen. ist dieselbe bei spätern durch Anspizung eines am andern Ende festgelegten Spiraldrahtes gebildet, durch dessen Eigenschaft sie sich in der zum Schutz angebrachten Hülse erhält. Diese praktische Einrichtung ward durch die ganze Römerzeit und zwar namentlich bei der armbrustförmigen Gewandnadel, welche auf einem Diptychon v. J. 430 die Schultern des Aetius u. des Kaisers Valentinians III. schmükt, beibehalten,

igy azon Fibulákhoz tartozik, melyeket a német Bügelfibeln nevez. E kengyel testén mindenféle barbar karczolatok láthatók. A kengyelféle görbülést hasonlíthatni a gyám-kövek alakjához is; miért is Cohausen consolenartige Krümmung-nak nevezi.

Ámbár nem állíthatni,hogy az előbbiből eredt, mégis minden tekintetben rokon alaku azon Fibula, mely egy *keskeny* hosszu és szintén kengyel alakban görbített fa-*levelet* utánoz; ezt tehát levél-kengyel-fibulának, Blatt-Bügel-Fibel, nevezhetjük.

Falevelünk, megtartva mindig görbülését, *csürlö alakra* tágulhat ki, felvéve egyik másik szögén vagy szélén kinövéseket vagy gombokat; csürlő-kengyel-fibula, Rauten-Bügel- Fibel.

Mennyire változhatik a Fibulák ezen sora, látjuk, ha a csürlő helyébe vagy más geometriai alakot u. m. a négyeget, hosszukás négyszögöt, a kerék, tojásdad, elyptikai tarcsát tesszük, vagy végig megyünk a különféle növény-levelek alakjain.

Más sora a Fibuláknak az, melyeken a lemez nem képez szakadatlan lapot, hanem *tekercsre*, *Spirale*, *oszlik* s e tekercs ismét lehet lapos, vagy pedig félgömb, vagy csürökként emelkedő. A csigatekercses Fibulák nálunk nagyobb számmal mint másutt fordulnak elő; valamint általán el van ismerve, hogy hazánk bronce korát kivált az ugynevezett Spiralek jellemzik; s ezért ezeknek bővében van nemzeti muzeumunk.

---

aber neben ihr her u. häufiger finden wir ein Scharnier, in welchem sich die Nadel (der Dorn) in einem Vorstand stützt, und dadurch federnd in die Hülse einschlägt. In den nachrömischen bis in die Carolingische Zeit reichenden geschieht die Befestigung der Nadel in einem weiten Loch, welches eine beschränkte kegelförmige Bewegung ohne zu federn gestatett, u. aus welchem zu fallen eine Verdikung vor u. hinter dem Loch verhindert.«

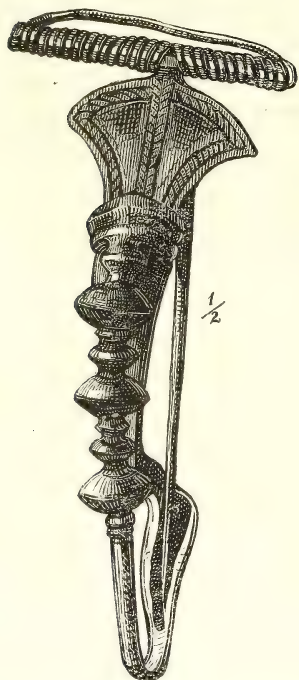
Legnevezetesebb e nemben *muzeumunk roppant nagyságu bronce Fibulája*, mely áll egy nagyobb és négy kisebb csigatekercsből, a négy utóbbi közti rudon van, felül öt zigzag, melyet Hampel József muzeumi segédőr joggal barbár felfogásu hattyu nyaknak és főnek tart, a rudról pedig függ le öt lapos lemezke, végén hordva két vagy több kelep-lemezkét falevél alakban, Klapperbleche. E Fibulának van története; mert midőn az 1867-ik párisi tárlaton ki volt állítva, találkoztak régészek, kik uj hamisításnak declarálták, nem csak különös, magában álló alakja, hanem roppant nagysága miatt is. Azóta kis darabjának vegytani bontása kimutatta, hogy alkatrészei tökéletesen megegyeznek az elismert régi Fibulákéival; mi pedig nagy mérvét illetí különösen ez harczol eredetisége mellett; miután épen ez teszi, mint a fentebb érintett függő-ágy-Fibulánál is a barbár jellemet; ámbár az ujabb izetlenség hasonlót teremtett az ugynevezett crachat rendjelekben; melynek már ketteje is nem kevesebb helyet foglal el, mint kellett Fibulánk barbár viselőjének mellén; hát még az ugynevezett morsus casulae, mellyel főpapjaink palástyukat diszesítették és még most is diszítik; sőt ide számíthatni a XVI. és XVII-dik század roppant nagyságu boglárait is. E Fibula ábráját adja a »Műrégészeti Kalauz« (1866) 84-dik és a magy. n. muzeum Képes Kalauzának (1873) 96-dik száma.

A csiga tekercses Fibulának módosítása sokféle lehet; gyakran egyetlen egy *nagy tekercs több apróbb tekercssel* ugy köttetik össze, hogy amaz egyik végén áll, mig az apróbbak kisebb-nagyobb számban a Fibula másik végét foglalják el, ilyen Fibula ábráját adja a »Muzeum Kalauzának« 94-dik és 119-dik száma. Néha az apróbb tekercsek nem csiga, hanem *hurok alakban* jelennek meg, máskor *két csigatekercs*, majd lapos, majd kerek tarcsa, majd elyptikus, majd más idomu *lemezt* vesz fel maga közé. Midőn a csigatekercses Fibulának két egyenlő nagyságu tekercse középső sodronyszállal köttetik öszsze, elő áll *szemüveg-féle* alak. Szemüveg alaku Fibulát látunk a »Műrégészeti Kalauz« 80-dik száma alatt.

Más sorozatot képeznek ismét ama Fibulák, melyekben a csigatekercs csak nem keskeny sodronynyá válik, ezek hasonlók ama tűkhez melyeket mainap a plaidek összetűzésére hasz-

nálunk. Ily Fibulákat *sodronyosoknak*, Drahtfibeln, nevezhetünk, s ilyennek igen különös példánya egy ritka bronce-fibula, mely egészen fogó alakra van készítve, és melyet Egger antiquarius a muzeumnak ajándékozott.

Ha a kengyel alaku Fibula csomókkal vagy gombokkal van diszítve, e díszek többnyire egyenmérüen vannak elosztva a Fibula hátlemezén, hol rendesen nagyobb csomók kisebbekkel vagy gyűrűkkel felváltva fordulnak elő.

Ily Fibulákat *gombosoknak*, Knopffibel, nevezhetünk. E kengyel alaku gombos Fibulák vastagabb végét többnyire lapos lemez képezi, mely lehet kerék, tarcsa, négyszög, csürlő vagy más alaku. Idomtalan vastagodó kengyel Fibulát képeznek gyakran a vas Fibulák is, melyeket, ámbár későbbiek, alakjuk miatt itt említek.

Közelebb, mint az eddig tárgyaltak, állanak a római Fibulákhoz azok, melyeken a hát görbülés csekélyebb, melyek nem közelítik meg a gyámkövek alakját és egyik végökkel szélesebb lemezbe mennek át. E lemez néha igen csinos áttöréssel van diszítve, és épen ezen csinos áttörés rendes és szabályos alakja ezen Fibulákat közel helyezi a római jobb izléshez. Maga a lemez hasonlít a szántó-szer alakjához, miért is *szántószer alakuaknak* nevezhetjük, Flugscharfibel. Az itt előmutatott e nembeli két Fibula tömör ezüstből, nagy mérvben készült és már ezért is inkább barbárnak, sem mint rómainak tartható, egyébiránt ugyanezen idomra készültek bronce Fibulák is, minők szintén találtatnak nemzeti muzeumunkban. Ily Fibulákat l. a »Muzeumi Kalauz« 131. és 173; száma alatt.

Hasonlóképen, mint a most említett Fibulák, közel állanak többnyire az *állati alak* alatt megjelenő Fibulák is, melyekről Cohausen mondja, hogy ezek egykoruak a keresztyén

vallás elterjedésével a római hadseregben. *) Ezek sorából felmutatok egy kutyát, vagy farkast; és már ezen bizonytalanság az elnevezésben is tanusítja, hogy e Fibula messzebb áll a rómaiakétől, mint a következő. Jobb a ló, melynek elő- és hátsó lába közt volt alkalmazva a tövis, mig ez a bemutatott, szinte jobban idomitott ökörnél a testnek hátsó részét foglalja el; a többi állat alaku Fibula egészen szobrászatilag van kidolgozva, mig ez a tövist tartó lemezen csak is féltesttel domborodik ki Legcsinosabb azon Fibula, mely farkával hattyu nyakba és főbe végződő delfint ábrázol, ez a keresztyénség, amaz inkább a pogányság jelvénye; a delfin szemét ragyogó vörös kő (rubin) képezi. Leggyakrabbak e nemben a méhet vagy legyet ábrázoló Fibulák, minőknek négy példányát mutatok fel; ketteje broncéból, ketteje aranyból készült s ki van rakva drága kövekkel. Méh- vagy légyféle Fibulát közöl a »Muz. képes Kalauza« 157-dik száma alatt.

A római Fibula legapróbb mintája a *melliv alaku*, die Armbrustförmige, melyet találunk az u. n. consularis diptychonokon elefántcsont dombormüves táblákon, minőt az uj consulok barátjaiknak küldözgettek emlékül. A melliv alaku Fibula itt rendesen a consul egyik vagy másik vállán jelenik meg, hol togájának két szárnyát vagy oldalát összetartja. Efféle Fibulák izletes alakuk után feltünők, mindenféle geometriai vonalakkal vannak szegélyezve vagy azokat hátukon szalagként mutatják, többnyire dombormüben, néha ily alakok ezüsttel, sőt arannyal vannak kirakva, eingelegt. E Fibulák nem ritkán potinből, ezüstből vagy aranyból készültek, kivált a byzantiak által, ilyen késő koru byzanti ékszer az itt felmutatott arany filigranos drága kövekkel diszített Fibula is. E nemű Fibula példányait mutatja a »Műrégészeti Kalauz« 137-dik (római) és 82-dik, 111-dik és 99-dik száma (valamenynyi utánzott).

---

*) Endlich ist noch der kleinen Gewandnadeln in Form von Thieren Erwähnung zu thun, welche, da sie mit der Ausbreitung des Christenthums in der römischer Armee u. in der mit ihr verkehrenden Landesbevölkerung zusammenfallen, gern nach christlicher Symbolik gedeutet wurden; sie ahmen Vögel, Fische, Hasen, Löwen, Eber, Pferd u. Reiter nach, u. überschreiten nicht das Mass von 3 cm. (Cohaus a. a. O. S. 13).

Barbár elődeink a római melliv alaku Fibulát különösen megkedvelvén, azt mindenképen utánozták, de annak egész

idomát, silhouettjét, sokféle módosítása és átváltoztatása daczára mégis hosszu ideig megtartották ugy, hogy a régészek, midőn a különböző országok e nembeli Fibuláit egymástól elválasztják, képesek különféle typusokat vagy is általános vidéki mintákat felállítani. Ezt tette nevezetesen Hildebrand »Das Heidnische Zeitalter« czimü svéd, Mesdorf által 1873-ban német fordításban kiadott könyvében; találunk ugyan is itt egy kengyel alaku bronce Fibulát, melyet Hildebrand ős angol typusnak tekint, (22. l. 2. ábra) hasonlót, melyet magyarországi typusnak tart s melyet szerencsés vagyok előmutatni, (25. l. 4. ábra) a harmadik typust dél-nyugati Németországnak tulajdonítja, (6. ábra), a negyediket burgundinak, (7. a.) az ötödiket dánnak, (8. á.) a hatodikat oelandinak (9. á.) a hetediket és nyolczadikat norrlandinak, (10. és 11. á) a kilenczediket angolnak (10. á.) nevezi. *)

Bár a részletek egészen eltérők,nemz. muzeumunk és a római

---

*) Dass alle diese Fibeln eine Gruppe bilden ist nicht zu bestreiten,u. doch sind sie alle verschieden u. es gewährt das grösste Interesse den Veränderungen nachzuspüren. Die Grundform aller Variationen ist *römisch.* Und dass selbst die erste Entwiklung unter stark römischen Einfluss vor sich gegangen, ist daraus ersichtlich, dass die Ornamente oftmals classischen Styl zeigen oder sich doch wenig von demselben entfernen. Es finden sich indessen in den alemannischen Gräben noch andre Fibeln, deren Ornamente nichts weniger als römishen Geschmack bekunden,vielmehr in den für die Germanen characteristischen Drachen oder Schlangenwindungen bestehen. Die dänische u. die öländische Fibula verrathen wieder classischen Einfluss, welcher bei der gotländischen, helsingländischen u. angelsächsischen nicht nachweislich. Es offenbart sich hier somit eine Anleihe, eine Abhängigkeit von fremden Mustern, aber eine festgesetzte, selbststaendige Behandlung derselben. (Hildebr. a. a. O. S. 26.)

melliv Fibulájának egész silhouettje mégis megegyeznek anynyira, hogy az előbbinek az utóbbiból származásán nem kételkedhetni. A melliv Fibulájának keresztága helyébe lép egy félkörü tarcsa, melynek peripheriáján három bog vagy gomb mutatkozik, a rövidebb kengyel átmegy csürlőbe, végén idomtalan állatfej áll, melynek mintegy szarvai fogantyut képeznek, hasonló két fogantyu mutatkozik a csürlő felső végén; de ezen ugy szólván, barbarizált tagoknak nem mindnyája antik diszt t. i. a hab maeandert veszen fel.—A mienkhez igen hasonló Hildebrand német délnyugati Fibulája, csak hogy három bog helyett hét áll tarcsája peripheriáján és hogy a csürlő tojás kerekded alakot veszen fel, a fülek hibáznak és a dísz is változik. A többi felemlített Fibulának silhouetteje szintén megegyezik az épen leirt kettőével, csak hogy négyénél a félkerekü helyébe négyszögü tarcsa áll és a dísz, északi eredetét elárulva, megközelíti a régi irlandi kéziratoknak ama szijtekercses alakját, melyet »Riemengerinselnek« neveznek.

Említem még, kiegészítésül a Hiedebrandnál következő több Fibula alakját az első gotlandit, mely sokkal inkább távozik a római mellivestől, a kerék tarcsa alaku második, és a gyürű alaku harmadik gotlandit, mely átmenetet képez a csathoz. Van ez után Hildebrandnál még két elyptikai mintegy csésze Fibula, az egyenlő águ és a lóher idomu Fibula.

Érkezzünk most a zománczos Fibulához. Itt csak legujabb időben derülni kezd. Mióta Francziaország többé már nem az egész világot maga körül forgató tengely, lassacskán a francziák is elszoknak hivatkozni Philostratosra, egy a harmadik század kezdete táján iró görög sophistára, kinek homályos szavaira támaszkodva, állították, hogy a zománczot Francziaországban födözték fel; mert Philostratos az Ocean táján lakó barbárokat, mint zománczmiveseket említi; miért is a zománczos műveket merovingiaiaknak nevezték, mig az 1867-ki párisi világtárlaton más országokból a technikára nézve ugyanazonos és a magyarországi bakodi leletből még ugyanazonos alaku tárgyak nem helyeztettek a franczia osztály merovingiaknak nevezetteké mellé, miből kitetszett, hogy az egész Európa különféle táján talált müvek ugyanazon kutforrásra utalnak, de hogy ezen kutforrás nem Francziaország, hanem Róma, vagy későbben,

miután a művészeti gyakorlat innen a Bosphorus partjaira vonult, Byzanz; és ezt mondja ki, támaszkodva a leletek ismert helyiségére, egyenesen Cohausen többször idézett munkájában. *) Lehet tehát, hagy Galliában elébb a romaiak utóbb a frankok készítettek zománczos műveket, történhetett ez a Rhainán innen is; de azért a zománczot nem a barbárok födözték fel, hanem a gyakorlatot átvették az antik világtól; s igy minden zománczműveiket antik befolyás alatt állóknak kell tekintenünk, mit már a kisebb mérv is teszi valószinüvé, mely általán a Fibulát az eredeti barbar római Fibula ellenében jellemzi.**)

Van kilencz zománczos Fibulánk közt egészen ép és van olyan, melyből a zománcz részben kiesett, de az utóbbiak is

*) Wenn die Stelle wirklich ächt u. nicht eine in den Text gerathene spätere Einschiebung ist, sagt sie weiter nichts, als dass die Barbaren am Ocean in Gallien oder in Britanien — ums Jahr 200 Schmelzverzierte Pferdegeschirre hatten,welche bei ihnen angefertigt wurden; es wird jedoch weiter nicht behauptet, dass sie diese Weise auch erfunden hätten. In der That hiesse es auch die geschichtliche Entwickelung der Künste auf den Kopf stellen wenn eine Industrie, die eine lange Reihe von Erfahrungen in Glas u. Erzarbeiten hinter sich, u. ein grosses Ländergebiet zur Verfügung haben muss, um die Mineralien durchversuchen u. beziehen zu können, welche die Scala der Schmelzfarben liefern — wenn eine solche Industrie wie Minerva plözlich aus dem, gar nicht auf solche Dinge gerichteten Kopf eines Barbaren am Ocean springen sollte. Dass diese Barbaren aber eifrige Käufer jener bunten Pracht waren u. dass, nachdem die Römer bereits seit 200 Jahren Gallien auf einen hohen Culturstand gebracht u. zu einem guten Markte gemacht hatten — es sich für sie wohl lohnte, auch dort Werkstätten anzulegen, das soll nicht bestritten werden, es wird bewiesen durch die zahl- u. Kunstreichen Thon- u. Glasgefässe, welche nirgend anders als aus Werkstätten des Rhein- u. Mosellandes hervorgegangen sind u.wird bekräftigt durch den Ausspruch des Philostratos. Cohausen a. a. O. S. 27.

**) Ezek iránt Hildebrand is hasonlólag, mint Cohausen nyilatkozik: »Es ist in der archaelogischen Literatur des Auslandes haeufig von »*merovingischen*« Alterthümern die Rede. Dieselben verrathen weder classischen noch mittelalterlichen Charakter, noch gehören sie der Carolingischen Kunstperiode an; sie sind älter als diese. Der Name wurde ihnen in Frankreich beigelegt, wo sie zuerst Beachtung fanden, aber derselbe ist unglücklich gewählt, weil eine Cultur, wo es angeht, richtiger nach dem Volke als nach der Regentendynastie benannt wird; findet man ihn aber gar auf nicht franzözische Alterthümer angewendet, so wird er geradezu unpassend. Diese sogenannten merovingischen, richtiger fränki-

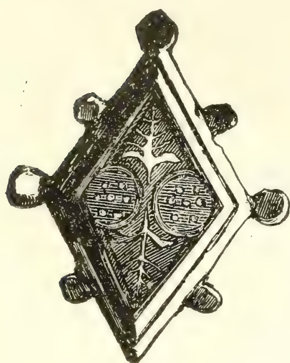
érdekesek, mivel a készítési módot elárulják. Az alakra nézve van kerekded, csürlő félkörü és elyptikai tarcsánk, hat águ csillagunk és gyűrünk, végre egyenágu keresztünk és az ugynevezett tetragamma, vagy is négy görög gamma betűvel szerkesztett Fibulánk, e két utóbbi keresztyén Fibula, a keresztes mint keresztalaku magában, a másik; mivel a tetragamma a sz. háromság különös jelvényének tekintetett.

Hol a zománcz felső rétege kiesett, ott piszkos zöldes zománcz látható, mely az érczlemez és a fedő zománcz közti helyet elfoglalta,ez utóbbinak mintegy alapja,excipiense volt,erre ráterítették a felső látható réteget, többnyire finom por alakban s tüzben összeolvasztották, végre az egészet csiszolták. De van Fibuláink közt olyan is, melyen a technika nem ily egyszerű, hol t. i. a különféle szinű zománcz nincsen érczrekesszel elválasztva egymástól, hanem egyszerüen egymás mellé helyezve, egymás mellett felolvasztva. A francziák eddig hitték, hogy ezen egymás mellé helyezés két izben történt, hogy először az egyik színt olvasztották fel, későbben melléje hintették a második színt apró porra törve s ezután az utóbbit másod izben olvasztották; ha pedig még két színnél is több fordul elő, minden elrekesztés nélkül, akkor az olvasztást mindannyiszor kellett ismételni a hány szint használtak. E nézet ellenében Cohausen kisérletei bebizonyították, hogy két színű Fibulát is könnyen lehetett egyszerre zománczozni, midőn az egyik színt elébb választott alakjában, hideg üveg táblából kivágták s igy a másik szín vizzel iszapra készített tésztájába bele nyomták, vagy pedig amazt ennek porával körül hintették s azután az egészet egyszerre fololvasztották, sőt ily módon még egy harmadik színt is lehetett csepp alakban az elsőben vagy másodikban alkalmazni.

---

schen, Alterthümer bilden eine Gruppe, die sich in Einzelfunden bis nach Belgien hinauf verfolgen lässt, u. welcher sich andere, z. B. eine burgundische, eine alemannische, eine englische u. eine sächsische (in England) anschliesen.Weiter nach Osten finden wir ähnliche Alterthumsgegenstände bis nach Ungarn u. Siebenbürgen, selbst in der Krim; gegen Norden bis nach Dänemarck, Schweden u. Norwegen.Freilich machen sich auf diesem Gebiethe mannigfache Nuancen bemerkbar, aber sie gehören doch sichtlich einer einzigen weit verzweigten Cultur an.« (Hildbr. a. a. O. S. 23 u. 24.)

Ezen eljárást illustrálja csürlő alaku Fibulánk, melyben három szín látható: alapján van piszkos fehér szín, ezen két zöld-barnás színű leveles ág és két kerek tarcsa, melynek alapja kék, foglalata pedig és közben eső hét csöppe zöld-barnás, mint a két leveles ág. A tarcsa és az ág külön kivágatva belenyomatott a piszkos fehér színű tésztába s ekkor az egészet összeolvasztották; hogy pedig ez ugy történt, mutatja az ágnak és tarcsának kidomborodása a fehéres alap fölszínén, sőt azon körülmény, hogy a tészta a belenyomott alak által kiszorítatván vagy a bronce csürlő szélein felemelkedett, vagy ha ez nagyobb mérvben történt, innen késsel vagy vésűvel eltávolíttatott, ily helyen tehát ellenkezőleg az emelkedéssel mélyedés mutatkozik.

A zománczozás technikájáról tüzetesebben szól Cohausen idézett munkájában; e felderítések és a Fibulák Hildebrandnál előforduló osztályozása utján remélhető, hogy idővel képesek leszünk a különféle Fibulák korát és hazáját kellő biztonsággal meghatározni s igy nevezetesen haladni a művészet történelmének amaz ős korában is, melyről csak nem semmi irott adat maradt reánk.

Henszlmann Imre.

IV. A kézsmárki középkori müemlékek rövid ösmertetése.

Kézsmárk szabad királyi városa XIII-dik századbeli okmányokban »forum Caseorum« elnevezés alatt fordul elő, némely irók állítása szerint a város ezen elnevezését azon kitünő jóságu sajttól nyeré, melyet akkoriban a város lakói producálták; más irók azt állítják, hogy azon a helyen, a hol most a

város elterül, az itt letelepűlt rómaiak a bejött hunnok által Khewe vezérlete alatt megverettek, s ennek következtében a város sok ideig »Khewesmarkt« név alatt fordul elő régi okmányokban. — Annyi azonban bizonyos, hogy már IV. Béla 1269-ben ezen várost tetemes kiváltságokkal és jogokkal felruházta.

1433—1464. években ezen város a hussiták által elpusztíttatott,mely alkalommal a régi városháza leégvén,régi okmányai is nagyobb részt elvesztek.

Ulászló alatt kelt okmányokban a város Chésmark elnevezés alatt előfordul. 1380-ban Lajos királyunk alatt a pozsonyi országgyülésen szabad királyi várossá emeltetett. *)

1464-ben Mátyás alatt czimerét nyerte, melynek paizsát nimbussal körülvett szárnyas angyal tartja; a czimerpaizs felső kék mezején — talán az itt vívott hun csata emlékeül — keresztbe tett két egyenes pallos, azok felett egy liliomkorona, s lent egy öt-levelü rózsa látható; az alsó arany mezőben pedig két fekirányos ezüst folyó szalagot vehetni ki, czimere körüli felirata igy hangzik:

»INSIGNE LIB. AC REG. CIVITATIS KESMARCK.«

A várost érdeklő néhány történeti adatot előrebocsátván, átmegyek a középkori műemlékeinek részletes de általános leirásához.

Késmárk nem csak profán, de egyházi műemlékekkel is bir, az elsőt a város erőditményei, nevezetesen az ugynevezett Tökölyi vára, a másodikat pedig a róm. kath. parochiális temploma képezi.

Mint minden középkori város, tehát Késmárk is erős védfallal és sánczárokkal s bástya tornyokkal volt megerősítve, mely erőditmények azonban — a tökölyi vár kivételével — legnagyobb részt már eltűntek.

A város főterét a dél-északi irányban fekvő fő-utcza képezi, melynek déli végén a mult században épült, csinos rézfedelű egy- tornyú városháza áll. — A fő-utcza emeletes házai közt középkori épületekre már nem igen akadhatni, miután

---

*) Lásd: Szepesházy Beschreibung der königl. Freistädte im Königreiche Ungarn. 134 lapon.

azok ezen század kezdetén gyökeresen átidomíttattak, mely alkalommal a házak külseje az úgynevezett Zopf és Imperial styl részleteinek helytelen és izléstelen összeállítását tünteti elénk, mintegy intő példáúl, hogy ha nem tudunk jobbat, szebbet építeni, ugy hagyjuk meg inkább a régi solid építésű, határozott izlésű és néha festői kinézésű házainkat! — Mily szépek és festőiek e tekintetben Bártfa és Eperjes régi házai, például az utóbbi helyen a különös és sajátságos architecturával biró régi polgári házak mily kellemesen törik meg a közbeeső kaszárnyaszerű, unalmas kinézésű házak monoton sorát, hogy szinte jól esik a szemnek ezen változatosság.

Némethon legtöbb középkori vásosaiban a régi házak nem is rontattak le ugy mint nálunk, hanem legfeljebb eredeti stylben az ujabb kor igényeinek megfelelőleg megújitattnak, s ezen észszerű eljárás az oka, hogy miért szépek és festői monumentalis kinézésüek Némethon és Schweicz városai, mint például Nürnberg, Augsburg, Regensburg, Zürich stb.

A város északi részén fekszik Tökölyi vára, melynek bástyatornyai és falai legtöbbnyire már meglehetősen megcsonkított állapotban vannak.

Ezen váracs a megerősített várostól még saját bástyái és várfala által volt elkülönítve — alaprajza kerülék alakú, nagyobb tengelyével kelet-nyugati irányú. Egyetlen kapunyilása a vár déli vagy is a város felőli oldalán egy torony alatt vezet a tágas várudvarra; — ezen kapu felett látható még a Tökölyi-család czimere következő kőbe vésett felirattal:

STEPHANVS TÖKÖLI DE KESMARK ANNO SALVTIS 1628 TVRRIM HANC RENOVARI CVRAVIT, mely felirat ezen kaputorony ujjítására vonatkozik.

A vár többi bástya tornyai részint kör, részint négyszögde polygon alaku alaprajzzal is birnak, — a várfalak és bástyák lőrésekkel és sajátságos alakú rovatékos párkányzattal ellátvák. — Ilyféle rovatékos párkányzatok Sáros és Szepes megyékben igen gyakoriak, sőt még a templom tornyaira is kiterjednek, s az építménynek bizonyos várszerü monumentális jelleget kölcsönöznek. — Hogy ezen különös és sajátságos építészeti modor csak is a két említett megyében lévő építménye-

ken előfordul, műtörténeti szempontból ezen körülmény mindenesetre fontos.

Tény, hogy a krakói régi városháznak (Kazsimirz) valamint a város főterén álló régi posztóraktári épület (Szoukenyica), valamint egyes régi házainak építészeti modora — különösen rovátkos koronázó párkányzata igen hasonlít a szepességi építményeken lévő párkányzatok architecturájához. — Tekintetbe véve azonban azon körülményt, hogy az elzálogosított szepesi városok hosszabb időn keresztül a szomszédos Lengyelországhoz tartoztak, igen természetes, hogy Lengyelhonban, de kivált Krakóban akkoriban divó építészeti műizlés nagy befolyással lehetett a Lengyelországhoz csatolt szepesi városok építményeire nézve is, s hogy továbbá ezen építészeti modor a szomszédos Sáros megyében is elterjed az bizonyos.

Ez az oka tehát, hogy miért találkozunk mi Szepes és Sáros megyékben oly stilü építményekkel, melyek hazánkban másutt nem találhatók.

A Tökölyi féle vár legjobban fenntartott része az északi, hol a várkápolna és a melette levő — jelenleg kaszárnyának használt főépület áll. — A kápolna egy osztatlan hosszhajóból és egy polygonal zárású szentélyből áll, magas ablakai, valamint boltozatja és egyébb műrészletei már a XVII-dik század renaissance izlésben készültek. — Az oszlopos és félköríves kapuzat felett, — melynek felső félköríves nyilását egy felette szép, s kovácsolt vasból készült diszítményekkel ellátott rácsozat fogja be — e következő felirás olvasható:

HANC ÆDEM DEO SACRA FIERI CVRAVIT COMES STEPH. THÖKÖLI PP (perpetuus) DE KESMARK EQVES AVRAT, COTT, ARVEN. SVPR. COMES. 1. 6. 5. 8.

A mi ezen várkápolna belsejét illeti, az nagyon egyszerü, egy, még meglehetősen romlatlan renaissance stylben készült főoltáron kivül van még egy a szentélyben álló famosaikkal diszített imaszék, mely mind műizlésénél, mind pedig mesteri kivitelénél fogva magára vonja ugy a régész, mint a műtörténész figyelmét.

Ezen imaszék hátlapján egy oszlopos félköríves architectura által képezett lapon egész termek és udvarok meglehetős jó távlati rajzban, egy tóban úszó és bukdácsoló kacsák és

egyébb vizimadarak természetes színü falemezekkel kirakvák. — Az ülés jobb oldalú deszkalapján pedig e következő már nehezen olvasható felirást olvashatni:

Joannes Langius archelarius (sic) Kaseoforensis agens annos 80 parens 14 februarii maior vero natus Christophorus Langius aetatis suae 55 ut testarent eos vixisse hoc sedile in decorem Templi et in usum pio parenti suo posteritatique suae propriis sumtibus manibusque utrumque inchoarunt

Anno 1. 5. 4. 4.

Ezen szék pilaszterei valamint egyéb párkányzatai igen finomak és elegánsak, a diszítmények stylszerüek, különösen megemlítésre méltó Langius János egy fémerben foglalt famosaik arczképe en profil, hosszu hajjal, akkoriban divó fodros gallérral és barettel fején' — Igaz ugyan, hogy oly remekművet úgy leirni, hogy azt az olvasó elképzelje magának nagyon bajos, az ily művek szépségét csak is egy pontos rajzból lehetne igazán megitélni, de ily rajzokat értesítőnk nem hozhat.

Megjegyezem, hogy ezen várkápolnát néhány év előtt a Késmárkon lakó, a műemlékek iránt igen lelkesedő báró Wilburg saját költségén meglehetős izléssel renováltatta.

A vár többi bástyái az 1863-dik évben tűzvész által csúcsos tetőzeteiktől megfosztattak, s azóta mindinkább pusztulnak.

Kézsmárk második monumentalis műemléke a sz.-keresztthez czimzett római k. parochialis temploma, mely a város egyik nyugati mellék-utczájában egy fallal körülvéve áll. — A templom bir egy polygon zárású szentélylyel, egy fő és két mellék bejárási kapuzattal. — Mind a szentély mind pedig a hajó boltozata csúcsíves, melynek merész ivezetű gerinczei különféle csillagokat képeznek, s ennél fogva az úgynevezett csillagboltozatok (Sterngewölbe) osztályába tartozik, s az egész egy csarnoktemplom.

A templom nyugati oldalán álló tornyának alaprajza egy négyzet, mely a templom főhajójába beszökik, a toronynak csak nyugati oldalán vannak ablakok illetőleg hangnyilások (Schallöffnungen), a torony teteje rovátkos csúcsfalakkal bir, melyek csúcsait zászlócskák diszítik, ezen architectura sajátságos kinézést kölcsönöz a templomnak.

A templom déli oldalán lévő díszkapuzata díszes csúcsíves architecturával bír, kapunyilása egy középoszlop által feleztetik, ezen bejárás előtt van az, úgy látszik, későbben épült, de szintén még csúcsíves stilú paradisus.

A szintén azon oldalon lévő második mellékkapuzat hasonlóképen díszesen faragott gót párkányzattal bír, s egyenes zárású lóhere szerkezetet (Kleeblattbogen mit geradem Sturz) mutat. — Ezen ajtó felső részének sarkaiban láthatni egyfelől a kettős pallosu városi, másfelől pedig egy medvét tartalmazó czimer paizsát (talán Bern?). — Azonfelül az ajtó pálczázatos és horonyos tagozatait körülfonó szalagon az 1486 évszám bevésve olvasható. Az erős tölgyfa deszkázatú ajtón pedig szép gótizlésü zárlap és egy ajtó gyűrü van alkalmazva.

Megemlitésre méltó még egy harmadik csinosan faragott párkányzatú ajtó, mely a szentélyből a szekrestyébe vezet, a rézslappal (Schraege) metszett lábazati sikból pálca-tagok és horonyok felváltva emelkednek ki, melyek egymást festőileg keresztül át metszve, fent az úgynevezett szamárhátu (Eselsrücken) késő gótkori csúcsivezetbe végződnek. Különösen szépek és stylszerüek ezen ajtó deszkázatán vésett és szinezett gótdiszítmények fekete alapon, valamint egy csinos ajtógyűrü is.

A szentély boltgerinceit tartó két consolának egyike, egy tátott szájú, női fejet, a másik pedig egy nagy szakálú és bajuszú főt ábrázol, mely utóbbinak határozott magyar typusát tekintve feltehető, hogy mestere a gótikában oly ritkán előforduló magyar jellegű férfi arczot szándékosan választá tárgyáúl.

A mi pedig ezen templom belberendezését illeti, az hasonlóképen középkori jelleggel bir és műtörténeti szempontból érdekes. — Több szárnyoltára arany alapon festett képcyclusaival megemlítendő, valamint egy pár igen szép egyházi szék.

A nagyméretü fő oltárnak szekrénye, predellája és felső rakoványa ujabb időben tervem szerint Klimkovits Flóris kassai ügyes szobrász által készült. — Az oltár szekrényében lévő különös szépségü feszület, valamint Mária és János természet nagyságú remek faragású faszobrai, és az oldalszárnyak festményei a régi fő oltárból származnak.

Megemlítésre méltó a broncból öntött keresztelő medence, kehely formáju cuppa (Cuve, Kessel) külseje Péter és Pál apostolok féldomborművű mellképeivel van diszítve. A cuppa derekán egy szalagon majuskulákból álló következő felirást tartalmaz:

Anno DOMINI MILESIMO. C.C.C.C. LXXII.

A medencze lábazata pedig medaillonokba foglalt, négy evangelista jelvénynyel és Késmárk városának czimerével diszített.

A középkori vasművészet 5′ 5″ magas gyertyatartó (Passionsleuchter, Candélabre) és két mozogható fali vasgyertyatartó által van képviselve, az utóbbiak szép gót levelekkel és virágkehelyhez hasonló tányérral ellátvák.

A templomot körülfogó falazat csúcsíves déli kapuzatánál áll egy négyszögletű, szép renaissance izlésben épült torony, melynek felső emeletén harangok elhelyezvék. A torony felső emeleti falazata a falból kiálló erős consolákon nyugszik, mely utóbbiak segment boltozattal egymással összekötvék. — Első emeleti három nyilású ablaka félkörives, az ablaknyilások szépen profilirozott karcsú pilaszterek által elválasztvák, az ablak szegélye valamint koronázó párkányzata delphinekkel, a torony sarkai pedig faragott köveket (Diamantenmuster) utánzó sgraffito diszítményekkel bír. Ezen torony felső párkányzata felett az eperjesi házak, valamint a szepességi tornyok többször említett sajátságos architecturájához hasonló oszlopos galleriával van körülvéve, egyes fülkéi vakolatba karczolt sgraffito ornamentekkel diszítvék. A középső fülkében pedig szintén ily modorban diszített lengyel sas, magyar czimerrel együtt látható.

A torony architrávján pedig e következőket olvashatni:

IGNEA CONT IGERAT LIBRAE SO LLVCIDVS ASTRA. HOC AVTOR QVANDO CONT INVAVIT OPVS, mely chronosticon az 1586-dik évet jelzi, s ezen korszakban divó renaissance műizlésnek a torony diszítési modora megfelel.

A főutcza keleti oldalán a házak közt áll a sz.-Mária tiszteletére épült ujabbkori kápolna, melyben azonban egy XV-dik századbeli széken kivül egyébb műrégiség nem találtatik. — Ezen szék művészi kivitelénél fogva azonban megérdemel egy speciálisabb leirást. — Az egyes ülések magas hátlapjai gyö-

nyörű gót architecturával (Blendarkaden mit Maaswerk) birnak, geniális felfogású motivumokkal. — A szék koronázó párkányzatát (baldachinartige Bekrönung) az egyes ülések beosztásának megfelelő gót fialák közt alkalmazott hajlott csúcsivezetű architectura képezi, az ivezetek áttört belseje három vastagabb (alte Pfosten) és négy vékonyabb borda (junge Pfosten) által nyolcz nyilásra oszlik, végre az ivezetek és azok csúcsai lóhere és rózsa idomú leveles diszítménynyel ellátvák. — Ezen széknél legérdekesebb azonban a koronázó párkányzat alsó lécezetén faragott és szép gót minuskulákból álló felirat:

hoc ⸸ opus ⸸ fecit ⸸ mayster ⸸ simon ⸸ anno ⸸ domini ⸸ milesimo ⸸ quadsimo ⸸ sexagesimo ⸸ nono ⸸

mely felirat szerint ezen szék mesterének nevét (Simon) és készítési évszámát (1469) tudjuk meg.— Ezen adatok együtt véve középkori műemlékeinken igen ritkán találhatók, s ezért gyüjtésre és feljegyzésre méltók, a hol találtatnak. — Meglehet, hogy ezen a széken a mester monogrammja is látszik valahol alkalmazva, de miután ezen széket már estve felé rajzoltam, annak részleteit bővebben nem vizsgálhattam meg. — A szék fája nincs sehol befestve, ennek következtében természetes sötét meleg barna színű. — Hogyan jutott azonban ezen XV-dik századbeli szék az ujabb időben épült kápolnába? azt biztosan nem tudhattam meg, valósziníí a régi parochialis templomból kerülhetett ide, annal is inkább, minthogy a parochialis templomban régi XV. századbeli egyházi székek nem igen találhatók.

Végre van Kézsmárknak még egy nevezetes építménye, t. i. a fából épült evangelicus templom, mely a város déli részén a város régi falain kivül (extra muros) áll. — Alaprajza keresztforma, belsejének oldalfalai deszkázattal vannak béllelve. Kivülről pedig vakolatréteggel ellátvák. Nevezetes ezen templom faszerkezete, mivel azt a hajók metszése pontjain csak fa oszlopok tartják, a templom belsejét egy donga födény fedi. — A templom belseje miután az jelképies alakokkal és diszítményekkel van befestve és kevés magas ablak által csak gyéren megvilágíttatik, titokszerü komoly félhomálya különös benyomást okoz a szemlélőre, hasonló benyomást és érzést csak a norvég és svéd régi fatemplomaiban érezhetni.

Ezen templom szomszédságában lévő szabad téren, már meglehetős magasságban a földszine fölé emelkednek a most épülőfélben lévő új evengelikus templom falazatai, mely, ha teljesen felépül és rendeltetésének átadatik — igen kár lenne akkor a már nélkülözhető régi fatemplomot elhordattni a nélkül, hogy ezen XVI-dik századbeli fa műemlékünk érdeme szerint fényképek és pontos rajzok felvétele által az utókornak legalább rajzban fel nem tartatnék.

Kassa, 1874. april 12.

Közli: Myskovszky Victor,
tanár s épitész.

Szobai régészkedés.

I.

(Régi római és középkori magyar történeti emlékkő. Báthori András Madonna képe. Régi templom, régi harang.

Nem lévén terem és alkalmam gyakorlati kutatásokkal és leletek leirásával érdekesebbíthetni e lapok tartalmát, csak dolgozó szobámban gyűjtött apró adatok böngészetével járulhatok némiképen azon magas czél elérésének egyengetéséhez, melyet az Archaelogiai Értesitő van hivatva előmozdítani. E nézettől vezéreltetve, azt hiszem, régészetművelőink között lesznek, kik figyelmeztetéseimnek az ügy érdekében is hasznát veendik s talán a m. műemlékek bizottságának leltárlajstromai is nyerhetnek belőlők némi útmutató nyomokat. Ez alkalommal legelőször is egy nagy római emlékkőre hivom fel a figyelmet, mely talán eleddig sem a szőnyi, sem a muzeumi gyűjteményben nincs meg. E római emlékkő a mult század vége felé 1778-ban Komárom megyében Almás helységtől $1/2$ órányira a Duna partján fekvő fűzitői puszta templomában volt meg, midőn az almási ref. lelkész Wáli István annak föliratát lemásolta. Ez a Wáli István Patarol Lőrincznek: Series Augustorum, Augustarum Caesarum et Tyrannorum omnium etc. Venetiis 1732. et 1741. czimű munkáját »Római Imperatorok Tűköre« stb. Posonyban 1778. czim alatt magyarra fordítva kiadá és pedig

közbevetőleg mondva, anélkül, hogy az eredeti szerzőjéről, vagy arról, hogy csak műve fordítás, legkevesebb említést is tett volna. Nevezett Wáli István az Imperatorok Tűköre 69. és 70. lapján a fűzitői római emlékkő föliratáról azt irja, hogy ezen emlékkő tanúsága szerint Trebonianus Gallus és fia Volusianus Victores, győzedelmeskedők voltak Thraciában, Galliában és Germaniában. — Wáli ezen fölirat másolatát az akkori Váczi püspök és bécsi érsek Migazzi Kristóf cardinalisnak kezeihez juttatá. Azt, hogy e fölirat kiadatott-e valahol? nem tudom; de azt tudjuk, hogy a nevezett váczi püspök a régiségeknek nagy kedvelője volt. Ő hordatá Ó-Budáról azon római emlékköveket Váczra, melyek ott a püspöki kert oldalfalaiba voltak behelyezve, míg onnan néhány év előtt a nemzeti muzeumba kerültek. Minthogy már Migazzinál és Váczнál vagyunk, meg kell említenem, hogy Migazzi, ki a kitűnően szép(?) váczi székesegyházat 1762—1777-ben fölépítteté a Mátyás király korában élt Báthori Miklós váczi püspök egy feltalált emlékkővét az említett egyház sírbolti kápolnájának oltárától balkézfelé befalaztatá. Ez emlékkő vörös márványból van és a Báthori nemzetségnek sárkány köritette három farkasfogból álló czimerét ábrázolja; a czimer fölött püspök-bot és süveg, a czimer mellett 1485. évszám olvasható, mint ezt egykoron évek előtt magam is szemléltem. Migazziról egy kortársa (Roka Johann, Alt und Neu Waitzen. Pressburg 1777. 43. és 44. lapján) irja, hogy »ein grosser Kenner, und Beschützer ächter Alterthümer« volt; és ez nem csak abból kiviláglik, hogy a római emlékköveket és az említett magyar történeti emlékkövet megbecsülé; de őrzött váczi püspöki palotájában más becses régiséget is, és pedig magyar történelmi érdekűt, melyet öröm volna muzeumunknak bírhatni. Tudniillik bírt egy Madonna képet, melynek aláirása ez volt: »Ora pro nobis sancta Dei Genitrix Virgo Maria! Pax ingredientibus. Egregium hoc opus fecit fieri Andreas filius Andreae de Báthor.« — Ez, úgy látszik, egykor valami ajtó, vagy bejárás fölött függött. — A képnek — mikor már (1777-ben) Migazzi birta, bizonyosan ujabb rámája volt; mert a drága rámán, — mint a szemtanú Róka János kanonok leirja, — két czimer is volt, az egyik három kék pólyával és élőfával a Salisch sziléziai csa-

ládé, a másik fekete mezőben hat kék golyóval a Sickingen birodalmi családé. Róka azt jegyzi meg e képről, hogy azt Migazzi előtt még annak püspöki elődе gróf Althann Mihály Károly, — kinek nővére Mária 1727-ben Prágában kelt egybe báró Sickingen táborszernagygyal,— hozta Váczra, és valószínűleg, úgymond, a Prágában 1613-ban elhalt Báthori Zsigmond hagyatékából jutott a Sickingen családra, kitől Althann püspök által Váczra került. 1777-ben még a váczi püspöki residencziában függött. Vajon hol lehet most?

Egyházról lévén szó, talán nem lesz haszon nélkül megjegyeznem, hogy a mult század közepén Abauj megyében Fúló-Kércsen egy régi templomot említ Bel Mátyás, megjegyezvén róla: »*templum antiquum in sex angulos positum*«, mint ezt Descriptio J. Comitatus Abauj variensis czimű, a nemzeti muzeumban lévő kéziratában olvashatni. — Innen pedig, eszmeláncolatnál fogva, egy régi harangnak emlékezetét ujjítom meg, mely talán még Rómer Flóris tudósunk repertoriumába sincs följegyezve; és lehet, hogy végképen el is veszett; annál inkább méltó emlékezetét olyan könyvből kiragadni, hol azt az archaelog bizonyosan nem keresné. Ugyan is a „*Hadi és Más Történetek*« czimű, Bécsben 1790-ben megjelent folyóirat (III. szakasz) 8. lapján ezt olvasom: »Székes-Fejérvárról irják, hogy ott, jun. 15-kén egy harangot találtak a külső városban, mely 3 mázsát 42 fontot nyom. Az oldalán feszület van s ilyen irás olvastatik: AMBRVS. SEBASTIANVS. DE. DALMAD. PRAECEPTOR. ALBEN. 1.8.8.0. kétségen kivül — így ír a tudósító — 1380-ban öntetett.. Szép hangja vagyon; formája is szép.« — Már hogy az öntés kora kétségen kivűl az 1380-dik év volna, az épenséggel nem áll, de hogy ha egy századdal később öntötték vala is: még mindég igen szép emlék lenne nemzeti muzeumunkban. Ajánlom Dr. Rómer Flóris ur figyelmébe. És ezzel elégnek tartom ez alkalomra a szobai régészkedést.

Római emlékkő.

Balla Antal Pest vármegyének e század elején derék mérnöke a nevezett megyének solti járásában a szalk-szt.-mártoni római mérföld jelölő körül 1802-ben »De Antiquitate Romana

in gremio JJ. Comitatuum Pest, Pilis et Solt unitorum situati Praedii Szalk mille sexcentorum annorum,seu Lapide milliario« etc. czimű történelmi értekezést adván ki,közölte abban az érdeklett emlékkőnek, (mely Szalk-Sz.-Márton község háza előtt máig fönáll,) még olvasható föliratát. Ezen emlékkőnek hasonpárja a szomszéd Duna-Vecse mezőváros piaczán vagy templomterén van fölállítva, illetőleg jócskán bemélyesztve a földbe és kitéve az idő vas fogának, mely mindinkább rombol az ezredéves fehér mészkövön. Néhány év előtt figyelmeztettem szóval már reá régészeinket. Magam — mint nem szakavatott — megkisérlettem föliratát lemásolni: de az részint járátlanságom, részint a kopások miatt, részint azért is, mert a fölirat egy része is a földben van, bizonyára nem sikerült; azonban közlöm igy is legalább figyelem gerjesztésül az illetőknek. Az emlékoszlop, mert hengeralakú, mintegy négy lábnyi magasságra nyúlik fel a földszinén. Föliratának töredékei, mennyire én kivehettem, köröskörül futó soraiban ezeket tartalmazzák:

PH. C.
IMP. CAESAR . . . O. AVG. PON.
PE. V . . . . M . . TRI.
TRE . . . . COS . . A.
— OT . . . . ONOR.
PATRI . . . . NE. . . . O
MI . E . . . . ARGIAE
— ISSIMO . . . . SEVER . . .
AVG . . . . NAE . . C—N .
OE. . . . .
SANCTISSIMA . . . . . . MATRI
CONIVGI . . . . AVG . . . . .
CASTRORVM . . . . . . EXERCIT.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Azt hiszem, illetékes szaktudós e gyarló másolatot magáról az emlékkőről még kifoghatná igazítani és többet is kibetűzhetne belőlök. Minden esetre az emlék helyet érdemelne muzeumunkban és azt a tulajdonos város bizonyosan készség-

gel átengedné még talán a területén található több hasonló római emlékkővel egyetemben. *)

Nagy Iván.

*) Tisztelt közlőnek megnyugtatására irhatjuk, hogy az emlékkő azóta Rómer Flóris buzgó régészünk által megvizsgáltatott, s intézkedés tétetett az iránt, hogy az a nemzeti muzeumba elszállítassék.

Szerk.

Priamus kincse.

(*Trójai régiségek.* — Jelentés a trójai ásatásokról Dr. Schliemann Henriktől. — 218 photographiai táblával. Lipcse, Brockhaus bizományában. 1874.)

1871-ik év octóber havában jelent meg egy idegen nejének társaságában a Trója előtt elterülő síkon. — Hozott magával egy a török kormánytól kieszközölt fermánt, néhány targonczát és ásót, s a szomszéd községekből szerzett munkásokkal oly ásatáshoz fogott, melynél nagyszerübb és fárasztóbb csak Pompéjinél eszközöltetett. A trójai síkságon a tengerparttól egy órányi távolságra mintegy nyolczvan lábnyi magas domb emelkedik. — A törökök Hissarliknak (vár) nevezik. Az idegen a domb tetején egy szükségleti hajlékot építtetvén, megkezdé az ásatásokat azon elhatározással, hogy azokat addig fogja folytatni, mig az őstalajt el nem éri. A tudományos világban pedig elterjedt azon bámulatos hir: Dr. Schliemann a régi Tróját — Priamus királynak várát akarja felfedezni!

E hirre a szakértők között általános fejcsóválás keletkezett, s a különféle iratok tanulmányaiban megőszült philologok kárörömmel várták a napot, melyen Schliemann megszégyenítve fogja előttök bevallani, hogy időt és pénzt pazarolt, de nem fedezett fel semmit. Sőt a régi iskolának néhány híve, gúnyolódását sem tudta elfojtani, — s azon oknál fogva, mert már egy század óta megállapíttatott, miszerént Homer soha sem élt, s az Ilias nem egyébb, mint régi adomák gyűjteménye, épen nevetségesnek is tartották, ha valaki abban a hitben élt, hogy Trója valaha létezett. Mások megengedték ugyan Trójá-

nak létezését, de egyúttal felkiáltottak: »Mi jutott Schliemann úrnak eszébe, oly rosz helyen kutatni? Hiszen már Strabo tudta, hogy a régi Ilion sokkal beljebb Bunarbaschi magaslatain létezett, a hol több izben történtek ugyan ásatások, s minden eredmény nélkül, de ez csak uj inger legyen arra, hogy az ásatások ott ismét folytattassanak. Annyit biztosan tudunk, hogy Trója nem lehetett a Hissarlik dombon.«

Schliemann azonban mind ezen éles megjegyzésektől nem riadt vissza! — Ő már ezelőtt a helyszínén meggyőződött arról, hogy Bunarbaschi magaslatain minden kutatás eredménytelen leend.

Braun Gyula volt az első, ki némi biztonsággal mondá: »Hissarlik mélyében lesz Ilion felfedezhető,« és Schliemann bizott az oly korán elhúnyt kutatónak itéletében, s feltevésében nem is csalódott. Három évi megfeszitett munkáját nem reménylett eredmény koronázta. Becses s a tudományt gazdagító kincseket hozott elő a talajból, ezerekre megy azon tárgyaknak száma, melyeket felfedett s melyekből athenei lakában egy szép muzeumot alakított.

Azon könyv — melyben e tárgyakról szól — nem mondható rendszeresen szerkesztett műnek, — s nem is tekinthetni egyébbnek, mint egyszerü naplónak, mely szerényen szól azon ásatásokról, miket Schliemann annyi nélkülözések között s nagy pénzáldozattal végrehajtott. Az olvasó együtt ás a szerzővel, együtt örül a felfedezéseknek, miket a munkások naponként tesznek. A felszintől mintegy két meternyi mélységben először rá akadunk azon romokra, melyek a Trója helyére letelepedett görögök épületeiből felmaradtak. Később egy régibb kornak maradványai tünnek elő, s ezek között rendkivüli nagyságú urnák, melyeken azonnal felismerhető az assyriai művészet. Számos, részint kőből, részint rézből készült eszközök és fegyverek jönnek napfényre, s az edények mindinkább idegenszerü alakot mutatnak. Majd ismét tömegesen jönnek elő oly díszedények, melyeken részint bagolyfő, részint sisak alakú födél látható, s ezek között százakra megy azon gömbölyű kis terracották száma, melyeknek mindenike az áriai nép szent jelvényével, a svastikával — (keresztbe rakott fadarab, mint tüzetgerjesztő gép) van diszítve. Végtére mintegy harmincz

lábnyi mélységben mutatkoznak hatalmas falak. E nagy épületnek maradványairól mondja Schliemann, hogy ez Priamusnak palotája lehetett. Közvetlen közelében emelkedik egy torony — Iliasnak nagy tornya, — valamivel távolabb tünik elő egy kettős kapu — Homérnek skäiai kapuja. Végre mult év április havában felfedez Schliemann egy valódi kincset. E kincset képezi egy egyszerü és kettős serleg s egy gömbölyü palaczk egészen színaranyból, számos ezüst kehely és díszedény, arany gyűrű és karperecz,fülbevaló, s egyébb ékszerek,— s mindezek mellett feküdt egy nagy rézkulcs.

Azon őskorban, melyből a lelet származik — ily nagy kincset nem birhatott más, mint egy uralkodó fejedelem, s ez oknál fogva méltán mondhatja Schliemann: »én feladatomat teljesítettem, itt volt Trója, itt van Priamus kincse.«

Trójára vonatkozólag Schliemannnak igaza van. A romok helyzete, melyeket ő napfényre hozott, egészen megfelel Homer adatainak. Azon állítás, hogy Hissarlik magaslatain egy nagyobb város számára nincsen elegendő tér, s azon legfeljebb csak akkora kis város férne el, melynek 5—6 ezer lakosa van — ellenvetésül fel nem hozható; — hiszen Homér nem irt topograghiát, hanem költeményt, s Ilion hatalmát leirhatta úgy a mint neki tetszett. Ilion csekély területe mellett lehetett hatalmas, gazdagsága és szövetségesei által.

Valjon az arany és ezüst díszedények valóban Priamus kincsét képezték-e, ezt tisztába hozni hihetőleg soha sem sikerülend. A képzeletnek itt tág mezeje nyilik. Képzelhetjük hogy a diadém Hekubának homlokát övedzé, a karpereczet Andromache hordozta, — az arany gyűrű Kassandra ujján fénylett, a csillámló tű a szép Helenának vállairól lefüggő felöltőt tartotta össze; — képzelhetjük, hogy a kettős serlegből az öreg király ivott a szomszéd uralkodók követeinek egészségére, — az avany kapcsokkal a hiú Páris volt feldiszítve akkor, midőn kironúlt, hogy Achillest megölje, — s lehet, hogy Schliemannnak igaza van, midőn azt állítja, hogy a kincset szekrénybe helyezték el, mikor Ilion felett a szerencsétlenség összetornyosult, s a szolga, ki e kincset hivatva volt megmenteni, az ellenség által megöletett; — mindezek oly feltevések, miket alig lehet bebizonyítani, de alig lehet azokat meg is gyengíteni.

A kincsnek azonban legyen bár milyen sorsa, sőt ha a későbbi kutatások még azt is kiderítenék, miről szabadjon kételkedni, hogy itt nem Trója romjaival van dolgunk: még ezen esetben is Schliemann kutatásainak eredménye nagy horderővel fog bírni, mert ha az ábrákat tekintjük, s ezeken azon csodás alakú urnákat, diszedényeket — fegyvereket s eszközöket szemügyre veszszük, melyekhez hasonlókat másutt fel nem fedeztek: azonnal meg kell arról győződnünk, hogy itt a régészetnek egy ujabb mezeje nyilt meg. Schliemann ellenei nem tudtak egyebet felhozni, mint azt, hogy nem tudják meghatározni, melyik népnek s melyik kornak tulajdonítsák a felfedezett kincseket. Egy titok előtt állanak ők, mely nekik kellemetlen, mert e titok tőlök megoldást vár, mi a classicusok iskolájának mindaddig nehéz feladat leend, míg az emberiség közművelődésében és művészetében létező szerves összefüggést nem fogják beismerni.

Schliemann felfedezései új fegyvert szolgáltatnak azon harczhoz, melyet Braun Gyula oly fényesen megkezdett, de egyszersmind új tényeket is állítanak előnkbe, melyek eddig kérdés alatt valának, s megvilágítják azon homályt, mely az elmúlt évezredeket borítá.

A trójai ásatások kétségtelenűl bebizouyítják azt, hogy itt az áriái fajból való nép lakott, sőt azon nép is, mely a trójaiak előtt e helyen élt, szintén fajunkhoz tartozott, mert minden földrétegen keresztül egészen az őstalajig talált Schliemann kis gömbölyü terracottákat, melyeken a szent jelvény Pramantha vagy Svastica látható. E jelvény néhol a keresztnek rendes alkatával bir, s oldalain négyszög mutatkozik. S habár jól tudjuk, hogy a kereszt már a régi indiánoknál szent jelvény volt, mégis meglepőleg hat a szemlélőre, midőn a kereszténység symbolumára akadunk egy oly szekrényben, melynek korát biztosan véljük három ezer évre tehetni. E leletből nem csak azt látjuk, hogy itt ariai néppel találkozunk, de a díszedényeken előforduló alakok mutatják azt is, miszerint azok készitőire a babyloniai és assyriai művészet volt befolyással.

Az nép, mely Tróját lakta — tengerész és kereskedő nép volt. Schliemann hét meternyi mélységben vörös terracottából egy edényre akadt, melyen a hippopotamus alakja világosan

látható. Ezen állatok Herodot szerint nem csak Közép-Afrikában de Felső-Egyptomban is előjönnek. Azon tény, hogy ezen állatot Trójában ismerték és rajzolták, arra mutat, hogy e város polgárai Egyptommal kereskedelmi viszonyban voltak. S ha már a hippopotamus felvilágosítást nyujt azon viszonyról, mely a Trójaiak s a többi nép között fenállott, mennyivel inkább meglepőbb lesz azon tanúság, mit azon díszedénykéről meríthetünk, melyet Schliemann nyolcz és fél méternyi mélységről a felszinre hozott. Ezen edénykén bizonyos jegyek futnak köröskörül, melyeket Burnouf Emil betüknek ismert fel, s a chinai nyelv segítségével igyekezett a felíratot leolvasni, s azt állítja, hogy az edény északi Ázsiából került Trójába. Ámbár e tétel s maga a leolvasás is kissé merésznek látszik. De hogy a díszedénykén lévő jegyek betük, a felett alig lehet kételkedni. Schliemann erősen meg van arról győződve, hogy Trójában a betü-irást már ismerték. Való, hogy mind ezek nem egyeznek össze a már megalapított nézetekkel, ámde ezek az uj trójai felfedezések következtében nagyon meg vannak ingatva. Hogyan kellessen p. o. megmagyarázni azon tényt, hogy a görögök idejebeli földrétegen alól felfedett fegyverek és edények annál szebbek és finomabbak, minél inkább mélyebbre hatol a kutató eszköze. Nem bizonyít- e ez a mellett, hogy egy nagy korszak a hanyatlás és elvadulás korszaka volt?

Ha egykor e kérdések felett a harczok bevégződnek, s a jövő kutatóknak sikerülend az emberiség ifjukorát világosan előtüntetni, akkor hálásan vissza fognak emlékezni azon munkára, mit Schliemann Trója síkságán véghez vitt, kitéve az idő viszontagságainak s nem rettegve a veszélyektől, mik e sivatagon reá várakoztak: három évig ernyedetlenül ásatott, s a költségeket, melyek kétszázezer frankra rúgtak — saját vagyonából fedezte.

Schliemann e tettéért kiérdemelte a mivelt világ köszönetét, de első sorban tartozik neki ezzel saját hazája!

Thaler Károly.

Tartalom : A Fibula. — IV. A kézsmárki középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Szobai régészkedés. — Priamus kincse.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: 7. szám.
VIII. kötet. **Dr. Henszlmann Imre,** *Junius 10-én.*
Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:
Geduly Ferencz, **Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Adalék

Sarmizegetusa és Aquincum felirataihoz.

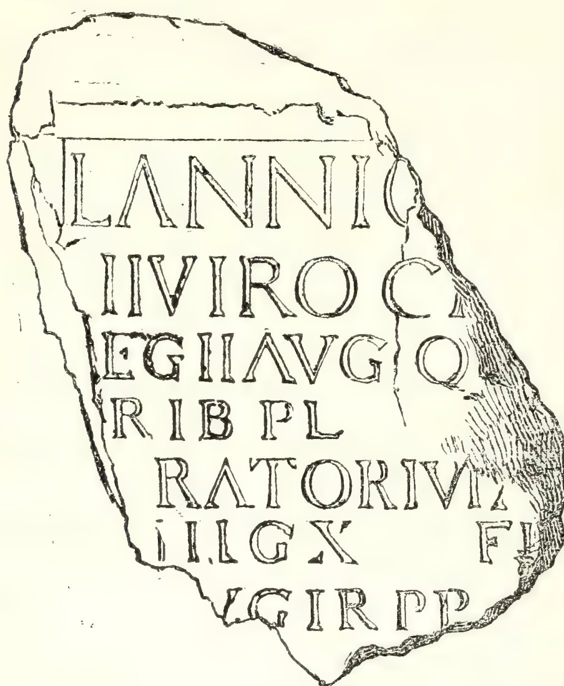
Azon ásatások közben, melyek a közelebbi években e lapok nagyérdemű és tudományú szerkesztőjének vezetése alatt a *bácsi* régi várban tétettek s általa egy kitünő monographiában ismertetve lőnek, [1]) a többiek között egy római feliratos kő töredéke is napfényre került, melynek másolata a nevezett egyedírat II. és III. függelékében a 222. lapon van fametszetben feltüntetve.[2]) E felirattöredék olvasása, illetőleg magyarázata iránt t. barátom által még tavaly felhivatván, ennek, mintszintén az említett egyediratban érintett egy másik műemléknek, t. i. a *báthmonostori* régi templom romjaiban lelt nagyérdekű s mint látni fogjuk neméhen páratlan tympanum [3]) feliratának ismertetését is még oly időben kivántam kezéhez juttatni, hogy

[1]) L. »Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald. Geleitet, gezeichnet und erklärt von *Dr. Emrich Henszlmann* Leipzig, 1873.« 4r.
[2]) V. ö. a 208. l. *u. o.*
[3]) L. *u. o.* 151. l.

azokat szándékához képest egyediratának függelékében közölhesse; küldeményem azonban a postán eltévedvén, t. barátom ismételt felszólítására ime e lapokon közlöm mindazt, a mit e két feliratról újból összeállítnom lehetett, s a mi hibámon kivül maradt ki onnan, a hol leginkább helyén lett volna.

1) A bácsi felirat.

Másolatát a többször említett monographia után íme közöljük:

E feliratos követ, mely — mint nyomban látni fogjuk — nem ismeretlen a daciai római feliratokkal foglalkozók előtt, hanem az úgynevezett deperditák közé soroztatik, egykor bizonyára nem Bácson vagy környékén, hanem Daciában, Sarmizegetusa (Várhely) romjaiban lelték s valószinüleg — legalább minden arra mutat — csak valamely régiségkedvelő bácsi érsek vagy főpap gondoskodásából került a bácsi várba, a melynek romjaiból az imént kiásatott E feltevést bizonyítja egyfelől a felirat tartalma maga, mely egy daciai helytartóra vonatkozik, annak tiszteletére levén ez emléktábla Dacia egykori metropolisa által állítva, főként pedig *Bonfinius* tanúskodása, ki e feliratos követ *»in Transsylvania nuper inventa«*-nak mondja. [1])

[1]) L. Historia Pannonica, sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia libris XLV. comprehensae stb. Coloniae Agrippinae, 1690. dec. I. lib. I., 5. l.

Lazius [1]) ez emlékkövet a helyneveknek idegeneknél könnyen megeső összetévesztésével Bács helyett »*Vaciae Hungariae,*« »*Vaciae Hungariae prope Budam*«, »*Vaciae prope Budam Hungariae,*« »*in tractu Pannoniarum, Vaciae Hungariae*« = Váczon, *Apianus* pedig [2]) helyesen »*Bacciae in Ungaria*« = Bácson létezőnek állítja. Mindent összevetve tehát gyanítani lehet, hogy e feliratos kő a Bonfinius halála (1495 után) és az Apianus könyvének megjelenése (1534) közti időben vitetett Bácsba.

Közlötték *Apianus* [3]), többször *Lazius,* [4]) *Gruterus,* [5]) *Seivert,* [6]) *Katancsich,* [7]) *Neigebaur,* [8]) *Ackner-Müller,* [9]) hogy a többieket ne említsem, s végül *Mommsen,* [10]) kik közül az első s harmadik a szöveget ahhoz képest elég helyesen, Katancsich jól, az utolsó pedig már épen tökéletesen közlötte, [11]) a mi valóban nem csekély munkában telt, mennyiben Lazius, a mai epigraphusokat sokszor kétségbeejtő szokása szerint e feliratot két más felirattal, t. i. egy, P. Furius Saturninus daciai helytartónak [12]) emelt tiszteleti- és C. Julius Sabinusnak állítot

[1]) L. Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae commentariorum libri duodecim stb. Francofurti ad Moenum, 1598. II. könyv, 183., 300. és 531. l.

[2]) L. Petrus *Apianus* et Barptholomeus *Amantius,* Inscriptiones sacrosanctae vetustatis stb. Ingolstadii, 1534. 493. l. 3. sz.

[3]) L. *u. o.*

[4]) L. *i. m.,* a 177., 183—184., 214., 300. (kétszer), 352—353., 531. (kétszer), 561., 568., 931. és 949—950. l.

[5]) L. Inscriptiones antiquae totius orbis Romani. Cura Joannis Georgii Graevii recensitae. Amstelaedami, 1707. 354. l., 5. sz.

[6]) L. Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea. Viennae, 1773. 40. l. 44. sz., 43—44. l. 52. sz., 86—88. l. 122. sz.

[7]) L. Istri adcolarum geographia vetus. Budae, 1826. I. k. 79. l.

[8]) L. Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums. Kronstadt, 1851. 23—24. l. 21. sz., 258. l. 2. sz.

[9]) L. Die römischen Inschriften in Dacien. Wien, 1865. 38—39. l. 165. sz., 112—113. l. 542. sz., 169. l. 813. sz.

[10]) L. Corpus inscriptionum latinarum. Berolini, 1873. III. k. 1. r. (Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici latinae) 235. l. 1455. sz.

[11]) *Ackner-Müller* (i. h. 39. l.) még mindig csak két- és nem három külön feliratról szólanak a tényálláshoz képest.

[12]) M. Aurelius és L. Verus császárok uralkodása alatt.

síriratfal keveri össze esetlenűl, közli mint láttuk nem kevesebbszer mint tizenkétszer, különböző lelhelyekről eredeztetvén azt, [1]) s valóban nevetséges magyarázatát adván zavarára magának s a többieknek,[2]) a kik utána közlötték. Egyszóval, egy daciai római felirat sincs, melyet az ismertetők hanyagsága vagy tudatlansága ennyire eléktelenített volna, s e kör lmény mentse ki e feliratos kő lelhelyére, hollétére vagyis álüalában történetére vonatkozó eme soraim hosszadalmasságát. t

Végre Katancsich s főként Mommsen, a római felirattan e nagymestere a többszázados zavarnak, mint mondók, végetvetettek, utóbbi, korszakot alkotó említett művében közölvén e feliratot a soroknak, szavaknak, rövidítéseknek, egyszóval az értelemnek avval a rendével, a melylyel annak a felirattan szabályai szerint egykor szerkesztve kellett lennie.

Feliratunk tehát Mommsen szetint így áll:

L · ANNIO · FABIANO
III · VIRO · CAPITAL · TRIB
LEG · II · AVG · QVAEST · VRBAN
TRIB · PL · PRAETORI
CVRATORI · VIAE · LATINAE
LEG · LEG · X · FRETENSIS
LEG · AVG · PR · PR · PROVINC · DAC
COL · VLP · TRAIA*n* · SAR*m*

A fentközlött metszet a kő töredezett volta miatt Mommsen szövegének csak következő szavait tünteti fel [3]):

L ANNIO *(Fabiano)*
(*I*)II VIRO CA(*pital. trib.*)
(*l*)EG II AVG Q(*uaest. urban.*)
(*t*)RIB PL (*praetori*)
(*cu*)RATORI VIA(*e. latinae*)
(*le*)G LEG X FR(*etensis*)
(*leg. a*)VG PR PR (*provinciae Daciae*)
stb.

[1]) Váczról, Esztergom környékéről, Várhelyről, Segesvárról, Filesiáról (?).

[2]) Különösen *Seivertnek.*

[3]) Magától érthető, hogy az initiálisok a fennmaradt a folyó betűk pedig Mommsen szövegét illetőleg kiegészítését jelölik.

A felirat egykori utolsó sora letörött. Megjegyezzük, hogy az emléktábla csorbaságánál fogva a 2—7. sor kezdetén a mint látható is több-kevesebb betű hiányzik; hogy a sorok végén levő betűk, és pedig az első sorban az O, a második- és az ötödikben az A, végül a hatodikban az R félre nem ismerhetők; hogy a hatodik sor első vonala, mennyiben különben is tétovázva van metszve nem I betűnek, hanem a G betű felső bekanyarításának s alsó rövidebb felének (talpának), ugyanazon sor második vonala L, harmadik vonala pedig E betűnek tekintendő s teljesen jóhiszemmel, mennyiben e vonalokat a kőnek, mint gyanítható, kopottsága vagy elmállottsága miatt a t. rajzoló is csak hozzávetőleg rajzolta be; hogy végül az utolsó sor harmadik betűje nem I, hanem bizonynyal P, végső betűje pedig nem P, hanem R [1]).

Hogy a második sor kezdetén a *capitalis triumvir*-séget jelző III-as szám első vonala a metszeten hibázik ámbár ehelyütt elég üres tér van feltüntetve, a metsző hibájának tulajdoníthatni, mennyiben tán eltérve az eredeti rajztól, tán — s ez valószínűbb — a kicsinyítésben ferdítve, az oldaltörés vonalát vagy nem rajzolta a II-hez elég közel, vagy pedig a szokásos módon nem tüntette fel a gyanítható pattanási vagy kopási helyet, mely mint említők a hiányzó vonal befogadására épen elégséges [2]); vétsége mondom, II *vir*-ről nem, csak III *vir capitalis*-ról lehetvén szó L. Annnius Fabianus emlékkövén.

A közlött metszet szerint fennmaradt szöveg összehasonlítása tehát a Mommsentől ajánlottal, a legtudósabb férfiú hozzávetésének helyességét fényesen igazolja [3]).

---

[1]) Megjegyzem egyébiránt, hogy a t. barátom által, monographiájának megjelenése előtt számomra készített s a metszetnél kétségenkivül hívebb rajz ez állításaimat pontosan igazolja.

[2]) Ez észrevétel az ötödik sor elejére nézve is áll, a hol t. i. a számomra készült rajz az R előtt jókora kopási helyet, melyen az V menten elfér, jelöl meg.

[3]) Igazolja, az interpunctiókat sem véve ki, mivel azok a szabályhoz képest nehogy az ily díszes emléktáblán, de még a legesetlenebb mivű síremléken sem szoktak hiányozni, habár legroszabb esetben csak helylyel-közzel alkalmazvák is; hogy azonban a metszeten a quadratariusi pontosság ellenére interpunctiók még sem fordulnak elő, egyszerű magyarázatát abban lelheti, hogy azok a kő elmállottsá-

Mennyiben felíratunk szövege a rövidítések daczára teljesen érthető, olvasását külön is adni szükségtelennek tartottuk. Megjegyezzük azonban, hogy *L. Annius Fabianus* daciai helytartósága a *M. Aurelius* uralkodása előtti időre esvén [1], felíratunk kelete is a Dacia végleges elfoglalása s a *M. Aurelius* trónralépte vagyis a Kr. u. 107—161. évek közötti időben keresendő.

2) *A báthmonostori felirat.*

Mint említők e, maga nemében páratlannak nevezhető kőemléket a *báthmonostori* régi templom romjaiban lelték jóval ezelőtt s a mai róm. kath. templom sekrestyéje falába illesztették, innen aztán nagyérdemű Rómerünk figyelmeztetése következtében — ki azt nehány évvel ezelőtt ott fedezte fel — kivétetvén a gondoskodó helybeli plébános Bódy József úr arra a falemelvényre helyeztette, a melyen ma a templom előtt áll, a hol én azt mult évi julius elején láttam.

Kövünket a középkorban az említettük templom kapújának vagy ajtajának tympanumává idomították, a transfiguratió igen érdekes dombormívű ábrázolatával látván azt el. Mennyiben ez ábrázolatot t. barátom idézett monographiájában szakértően ismertette, [2]) egyenesen áttérhetünk az emlékkő másik, római felének ismertetésére.

E lapon két, golyókon álló, kezeikben pálmaágat s koszorút tartó, szárnyatlan Victória dombormívű alakja között látható a felirat, melyet nem anynyira az idő — ámbár volt része benne — mint inkább a középkori kőmíves úgy megviselt, hogy majdnem kétségbeestem, midőn azt t. barátom, ha nem is közönségesen, de sokunk által jólismert executori fenyegetéseinek nyomása alatt betűzni kezdvén az explicitre,

---

gánál fogva t. barátom előtt nem tűnvén fel, rajzából kimaradtak. De végtére feliratunk a szabály alóli kivételt is képezhet; ez esetben tehát Mommsen hibázott volna; de hiba-e ez akkor, midőn ő egy, eredetiben személyesen nem látott feliratot az epigraphia szigorú szabályai s nem a quadratariusi gondatlanság szabálytalansága szerint akart helyreállítani?

[1]) Mommsen i. h. 235. l.; v. ö. a. 160. l. u. o.

[2]) A 151—157. l.

missióm végére gondolék! Az iszonyú ember ugyanis (a kőmívesről s nem t. barátomról szólok) miután a tympanummá idomított kő nem volt elég vastag arra, hogy a falban részére kiszabott helyet — teljesen átfogván azt — betöltse, úgy okoskodott, hogy mennyiben a hézagot falazattal kell kitöltenie s ehhez meg jobban hozzátapad a kő megfelelő lapja ha érdessé tétetik: jó lesz azt a feliratot — úgy is pogány — jól megkalapátsolni. Úgy is tett a miként beszélte.

Feliratunk tehát e barbár kalapácsütések miatt alig olvasható. Ennélfogva nem csodálhatni, hogy csak hiányos és hézagos másolata juthatott Mommsen kezéhez, ki aztán ennek alapján közlötte a Corpus Inscriptionum Latinarumban [1]) s e miatt természetesen oly hozzávetőleges olvasással, mely ha általában nem is, de jó részében a valótól meglehetősen távol áll.

Sikerűlvén azonban feliratunk szövegének 1—2 betű híján — melyek egy, vagy rövidítéssel tán csak pár szót képviselnek — teljes másolatát vennem: annak olvasása is e pár szó kivételével könnyüvé vált. Ime itt következik mindkettő:

C · TIT · ANTONIVS
PECVLIARIS · DEC ·
COL · AQVC · P · DEC · *MIIIG* ·
IIVIR · FLAM · SACERDOS
ARAE · AVG · N · PP · INFER · NYMP ·
PEC · SVA · FECIT · ET ·
AQVAM · INDVXIT ·

C(aius) *Tit*(ius) *Antonius Peculiaris dec*(urio) *col*(oniae) *Aquinc*(i), *p*(atronus) *dec*(uriae) *m*(· · · ·) *g*(· · · ·), *IIvir, flam*(en), *Sacerdos arae Aug*(usti) *n*(ostri) *p*(rovinciae) *P*(annoniae) *Infer*(ioris), *nymp*(heum) *pec*(unia) *sua fecit et aquam induxit.*

Sajnálnunk csak egyet lehet, azt t. i., hogy feliratunk egyik legérdekesebb helyét, a harmadik sor végét teljesen olvasni képesek nem vagyunk s fájdalom aligha is leszünk, mivel a felirat ehelyütt van a legirgalmatlanabbúl lekalapácsolva s effelett még az időtől is megviselve, minélfogva tehát csupán

[1]) L. III. 1. k. Additamenta, 1041. l. 6452. sz. *Hampel József* »Aquincum történetének vázlata (I. r. Pest, 1872.)« czimű derék monographiájában feliratunkról, mint akkor még ismeretlenről nem emlékezik.

hozzávetésekről lehet szó. Feltéve, hogy az M és G közt egy, legfelebb csak két betűre van hely, minden szokatlansága mellett is lehetne tán *patronus decuriae* M(ER) C(*atorum*)-ra — feltételezvén a quadratarius csekély vétségét, ki C helyett G-t metszett —, vagy M(*ercatorum* · NE) G(*otiatorum*)-ra gondolnunk; kevésbbé M(*ercatorum* · E · NE) G(*otiatorum*)-ra mennyiben e három betűt csak az ET ligaturájával tudnók beilleszteni, ezt pedig, nóha kizárnunk sem lehet egészen, alig feltételezhetjük mennyiben — elvonatkozva attól, hogy hely sem igen jut három betűre — feliratunkon egyetlen ligatura sincs használva; *patronus decuriae* M (· IN) G(· · · · · ·), vagy M(· ET ·) G(· · · · · ·) is lappanghat a kérdéses olvashatlan helyen[1]), de hogy e két utóbbi rövidítésnek aztán mi értelmet tulajdonítsunk, valóban nem tudjuk. Azt azonban már tudjuk, hogy e pár betűről érdekes epigraphiai magyarázatokat várhatunk.

Kiknek, az *aquincumi* telepesek miféle, kereskedő-, iparos- vagy más foglalkozású osztályának *decuri*-ájaról vagy *decurio*-iról lehet szó feliratunkon; *Aquincum* kereskedőklakta városrészének — Lipótvárosának — emlékét leljük-e fel e betűkben? ha tán nem is örökre, de hosszason fog rejtély maradni, magam legalább . . . . Davus sum non Oedipus

Az említettük kifejezésen kivül különösen becsessé teszi még e feliratot a nevezett előkelő polgár hivatali rangfokozatainak mondhatni időrendi táblázatában előforduló ama kifejezés, mely az *imperator*-nak (melyiknek? meghatározni nem lehet) *provincialis* — alsó-pannóniai — *oltárára*, illetőleg ez oltár *sacerdotium*-ára vonatkozik, mennyiben e méltóságról, mely egyébiránt a tartománynak magának sacerdotiumával ugyanegy szokott lenni, az alsó-pannóniai eddig ismert feliratok egyike sem tesz említést[2]).

---

[1]) Igen P(*ater* vagy *patronus*) DEC(*urionum*) M(· · · · ·) G(· · · · ·), vagy P(*atronus*) DEC(*urialium*) M(*ercatorum. ne*) G(*otiatorum*) vagy M(*ercatorum. et.ne*) G(*otiatorum*) stb.

[2]) A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete 445. lapjának 3485. száma alatt közlött alsó-pannoniai felirat ugyanis nem a császár tartományi oltárának, hanem a tartománynak (Alsó-Pannóniának) magának *sacerdos*-áról emlékezik. (A tartományi *concilium*-ok és *sacerdos*-okról

Helyrajzi tekintetben pedig szerfelett érdekes e felirat megörökítvén emlékezetét a vizvezetékkel kapcsolatba hozott *nympheum*-nak (forráscsarnoknak vagy csurgó-, kútháznak), mely Aquincumnak egykoron bizonynyal díszei közé tartozott [1]). Egyszóval e felirat egyike Alsó-Pannónia, illetőleg Aquincum felirati gyöngyeinek. Magát pedig a követ unicummá az teszi, hogy egyik felére a római-, a másikra a középkor véste emlékeit; jótékonyságból az első, buzgóságból a másik, felségesen mindkettő.

Szinte feledők megjegyezni, a mi egyébiránt az elmondottakból önként következik, hogy emlékkövünk provenientiája Aquincum (Ó-Buda); tanúsítja ezt a felirat maga, mert *aquincumi tisztviselö* csak a colonia és nem más, kevésbbé jelentékeny helység javára és díszére emeltethetett ily költséges épületet (véleményünk ellenkezője legalább nem valószinű); bizonyítja a kő neme, mely az Ó-Buda melletti *csobánkai* immár kifogyott, de a rómaiak által nagy mérvben mivelt kőbányák anyagával ugyanegy [2]). Ennélfogva tehát úgy véljük, hogy a transfiguratió középkori vésnöke budai ember volt, a ki a kialkudott műhez kövünket — a jó öreg heverő követ, még több század pusztító hatásának is fitytyet hányót — mint ép [3]) és derék darabot a kezeügyében levő római telep romjaiból szemelte ki s dolgozta át; de az is lehet, hogy Budának római-kézjárta kövekben akkoron még inkább dúslakodó környékéről a *báthmonostori* kolostor szemes és gondos fiai szállíták azt nagy-óvatosan alá a Dunán mint templomuk kapújának tympanumára kiválóan alkalmatost.

Végre is ott van, a hol van. De hogy ne legyen ott, a hol nincs immáron helyén, hanem kerüljön oda, a hová tartozik, a

---

l. *Marquardt J.* »*De provinciarum Romanarum conciliis et sacerdotibus*« czimű nagyérdekű közleményét a Corpus Inscriptionum Latinarum supplementumait képező *Ephemeris Epigraphica*-ban, az I. k. 200—214. l.)

[1]) E *nympheum*-ot valószinűleg az ó-budai hajógyári-szigeten, az egykori római fürdők környékén, vagy onnan nem messze kell keresnünk.

[2]) V. ö. *Henszlmann* i. m. 151. l.

[3]) Többé már nem ép, a feliratot szemlélő jobbja felőli végén ugyanis keresztbe van törve.

m. n. muzeum kőtárának díszhelyére, a másik — a *bácsi* feliratos kőtöredék pedig az erdélyi muzeumba: arra Kalocsa nagytudományú és kegyességü érsekét, *Pulszky*, *Rómer* s *Henszlmann* mellett mély tisztelettel kérni, legyen nekem is szabad!

Torma Károly.

Könyvészet.

A »Revue des deux Mondes« marczius 15-ki füzetében Desjardins Ernő értekezik Mariette munkálkodásáról Egyptomban; előadja nem csak ásatásai eredményét, hanem még kéziratban lévő régészeti nézeteit is.

Mariettet a franczia kormány 1850-ben 8000 frankkal Egyptomba küldte, hogy ott, a franczia akadémia utasítása szerint, a keresztyén zárdákban kopt kéziratokat és könyveket vásároljon, — de e helyett Mariette november 1-jén megkezdte a Serapaeum, a meghalt apisok (szent bikák) sirjának felkeresését, felásatását. A sírt 1851-dik marczius elején szerencsésen megtalálta, miután a küldetése költségének fedezésére kirendelt összeg csak nem egészen ki volt merítve. Az egész építmény feltakarítása csak nem három évbe és a franczia kormánynak mintegy 80,000 frankjába került. E fölfödezés az egyptomi uj birodalom chronologiájának ismeretét tetemesen elősegíti; midőn az itt talált 64 bikának tetemei, haláluk évei feljegyzésével és a mindenkor uralkodó pharao megnevezésével biztos alapra helyezi csak nem az egész, a XVIII-dik dynastiától egész a XXX-ikig korszaknak időszámítását. Az ó-birodalom alatt, Mariette nézete szerint, a lépcsőfokos nagy daschuri gula 30 kamraiba temették el a már a II-dik dynastia óta vallásosan tisztelt apisokat, mint Osiris isten élő képviselőit, melyeket haláluk után, meghalt Osiriseknek, Osorapisoknak neveztek. A Serapaeumban talált tárgyak ma a Louvre museumát diszesítik és gazdagítják. A jelek, melyeket Mariette fölfödezési utjában követe járdaként felállított sphinxek voltak; ezeket a homok már egészen ellepte volt; onnan hol Mariette a vizsgálatot megkezdte a Serapaeumig 135 sphinx állott.

1853-dik tavaszán Mariette Luynes herczeg költségén a pyramisok előtti nagy sphinxet takarította fel, s ez alkalommal vagy 100 meternyi távolságban kis templomkát födözött fel, melynek kútjában Shafra a pyramis-királyok egyikének kilencz szobrait találta. E szobroknak már egyszerü megpillantása is szükségképen megváltoztatta az addig az ó-birodalom művészetéről általánosan divó nézeteket; bebizonyítván, hogy a szobrászat sokkal magasabb fokon állott az ó-, semmint az uj-birodalomban; másrészt az építészetnek is nevezetesen kifejlődöttnek kellett lenni, midőn e templomkában már kőoszlopok fordulnak elő.

1857-ben Said-Pascha Mariettet, ki akkor segédőr volt a Louvre-muzeumban, kikérte magának a franczia kormánytól s kinevezte a most nagy költséggel megkezdett ásatások és az ezekből alakított bulaki muzeum igazgatójának. Azóta Mariette az ásatásokat egész Egyptom és Nubia területének legnevezetesebb helyein oly erélylyel folytatja, hogy néha ugyanazon időben 2000 fellah dolgozott; és még mai nap is dolgozik.

Egyik nevezetes pont volt a Deltaban San a régi Tanis, hol Mariette nem csak az ó-birodalomban uralkodott pharaok szobrait találta, hanem olyanokat is, melyek a hyksosok alatt és befolyásukkal készültek ugy, hogy e nemzetség testalkotását és jellemét el árulják. Ez ismét más megrögzött nézetet döntött meg, mely szerint a hyksosokat nem csak az egyptomi népnek, hanem míveltsége és művészete halálos ellenségeinek tartották; egyuttal e fölfödezésből kiderült, hogy a hyksosok csak alsó Egyptomon uralkodtak, a déli birodalom pedig nekik alkalmasint csak adóval tartozott, és hogy a biblia Józsefe nem nemzeti egyptomi pharaonak, hanem egy Józseffel ugyanazon sémi fajból eredt hyksos-királynak volt kedvencze.

Fölötte nevezetesek továbbá Mariette fölfödezései a régi Memphis és a mai Kairo fölött fekvő sakkarai, saviet-elmeytuni és a régi Abydos vagy Tis körül fekvő sziklasírokban, melyek az V-dik és VI-dik dynastia alatt keletkeztek. E sírok az archaeologiának és művészet-történetnek legbővebb aratással kinálkoznak. Egyik sakkarai sírban kőtábla födöztetett fel, melyen II. Ramsestől visszafelé 58 kiválasztott vagy is kitűnőbb királyoknak nevei, külön keretekben, az úgynevezett

cartouche-okban vannak feljegyezve, mi valamint a serapaeum apis-táblai az uj-, épen ugy az ó-birodalom chronologiáját biztosabb alapra helyezik. Hozzá járul, hogy Abydosban a már ösmeretes hasonló táblához uj kisebb emléktábla találtatott és a régi teljesen feltakaríttatott.

Az ásatások Abydosban három templomromot hoztak napvilágra, az első I. Sethos, a második II. Ramses, Sethos fia által és a harmadik az Egyptomban általánosan imádott Osiris isten tiszteletére építtetett.

Feltakarította tovább Mariette Denderában, a régi Tentyrisben, Hathor istennő templomát, melyet a napoleoni hadjárat tudósai, kik a hieroglypheket még nem tudták olvasni, igen réginek tartottak, holott feliratai olvasásából kiderült, hogy csak is a Ptolomeusok, sőt még a rómaiak is építették. E templom mennyezetén volt a híres denderai zodiacus.

Felső-Egyptom fővárosában Thebában, a romjain emelkedő Karnak falucska közelében, Mariette szintén ásatott s itt fölfödözte III. Tothmes azon feliratát, melyen szó van 230 népség legyőzetéséről; e lajstrom a régi földiratnak legelső példánya. Átmenvén a Nil nyugati partjára Drah-abou'l-neggah nevü El Asassif, s így a régi Theba necropolisának is részét tevő dülőn, Mariette Aahhotep királynénak ékszereit találta mumiáján és mumiája mellett. Aah-hotep királyné a XVII-dik dynastia Kames nevű utolsó Pharaojának neje, és Amosis a XVIII-dik dynastia első királyának anyja, épen az ó- és uj-birodalom kellő határán élt. A kincsnek legnagyobb része 1867-ben a párisi világtárlaton volt kiállítva, hol, mint Desjardins mondja, a leghíresebb aranymívesek és ötvösök kinyilatkoztatták, hogy mai művészetökkel alig képesek e tárgyakhoz hasonlókat előteremteni.

Theba fölött fekszik Egyptomnak, legépebb állapotában ránk jutott temploma, az edfui a régi Apollinopolis magna-é. Ez homoktól egészen el. volt lepve, terrace-ján pedig nyomorult arab falucska állott; Mariette eltávolíttatta s a templomot teljesen feltakaríttatta. A szentély késő korból származik ugyan, a Ptolomeusok építették, hanem régibb terv szerint és alkalmasint régibb templom helyén is.

A Nil zuhatagai, Nubiában az ybsambuli szikla-templom

és a Barkal hegy körül befejezett munkákat Desjardins csak röviden említi, egyedül kiemelvén az utóbbi vidéken talált Tahraka király emlékkövét, mely felvilágosítást ad az ethiopi királyok uralkodásáról Egyptomban.

Ezen ásatások nem kevesebbet — 22,000 emléknél hoztak a bulaki muzeumba s így ezt tulemelték a londoni és párisi egyptomi gyűjteményeken; mit Desjardins nem mond ki ugyan, kivált a párisi gyűjtemények tekintetében nem mondaná sokért, hanem mi nem csak a tárgyak számából, hanem azok művészeti és történeti nagy értékéből természetesen következik.

Általán véve Desjardins jelentésében nagy szerepet játszik az elfogultság, sőt más részt felületességgel és pártoskodással is vádolhatjuk. Bevezetésében Desjardins becsmérelve szól a nem franczia egyptologokról; mit ezek tettek a tudomány érdekében, messziről sem közelíti meg a francziák érdemét: « *Wilkinson* (csak) az utazást Egyptomban könyebbé tette, *Birch* magát (csak) nehány becses fordítási kisérlettel (!) ismertette meg, *Lepsius*, Rosellinihez írt levelében (1837) első volt ugyan, ki Champollion fölfödezésének szigorubb, rendszeresebb alkalmazásában tett kisérletet, hanem szerencsétlenül itt állapodott meg, csekély mértékben használván fel ritka képességét és terjedelmes ismereteit. 1842—45-ig ő volt az Egyptomban és Nubiában sikeresen eljáró küldöttségnek igazgatója, minek a Rainán tul is az egyptologia képviselőjének (quasi officiel) czímét szerezte; azonban illetve azon költséges porosz munkát (12 folio kötet), melyhez amaz utazás szolgáltatta az anyagot: ez tulajdonképen nem egyéb pazar ma már nem nagy értékkel biró táblás-albumnál; mert jelenleg csak a photographiába és a lepacskolásba hiszünk.[1]) »*Königsbuch-ja*« és bizonyos számu kivált régészeti tekintetben jó czikkei Lepsiusnak biztosították ugyan azon rangot, melyre első tanulmányozásával emelkedett; de ez utóbbi még most is legkomolyabb igénye, melynél fogva érdemes helyt foglalni Champollion követei sorában (!!!).

[1]) Ehez ugyancsak merészség kell így törni pálczát oly munka fölött, mely sokkal jobb akár a nagy napoleoni »Descriptionnál«, akár Rosellini és ifjabb Champolion atlaszainál, és melyből a francziák, talán Desjardinst kivéve, sokat tanultak és még folyvást tanulnak; egyébiránt alig menthetni Lepsiust abban, hogy a költséges rajzokat illő szöveggel nem látja el.

Chronologiai rendszerét eddig senki sem fogadta el (Duncker sem? Hanem persze ez német tudós s így Duncker nem nyom Desjardins előtt). De Lepsius legalább képes volt tanítványokat nevelni, kik közt legismeretesebb *Dümichen.* Olaszországnak is volt képviselője az uj tudományban; azonban *Rosellini* érdeme csak abban áll, hogy »*Monumenti dell Egitto e della Nubia*« czímű könyvében még Lepsius előtt anyagot gyűjtött, és abban, hogy kiadta hieroglyphicus szótárát, melyet a tudomány haladása már egészen kielégíthetlenné tett. Azon időben, midőn 1846-ban *Rougé* legelőször lépett fel a híres *Bunsen* német könyvének czáfolatával és Bunsen szerencséjére, már komolyabb érdemekkel is birt a tudomány mezején [1]), — Anglia és Németország két fiatal egyptologot küldött a pályatérre: a sajnálatra méltó *Hinkset,* ki a sémi szók segedelmével a hieroglyphek szoros értelmét határozta, és *Brugsch*-ot, ki magyarázó roppant munkái kiadása előtt némely szerencsés kisérlettel lépett fel, következett »*Demoticus nyelvtana*« és a »*Régi Egyptom földtana;* hanem ebben áll fő és talán egyedüli érdeme. Bár képessége a dicséretes és hasznos munkára nevezetes: még sem bír a közönségnek szóló syntheticus munkát szerkeszteni, tanuságául szolgál »*Historie d'Egypte*«-je, mely 1859-ben megjelent, írva franczia nyelven, legalább mint ő hiszi (!), és mely művészeti és rendszeres mód hiányában, az olvasó előtt kiállhatlan, nem is említve chimericus chronologiáját [2]) Egyébiránt legyünk igazságosabbak Brugsch irányában, mint ő volt Mariette

---

[1]) Igy még a legönhittebb, hanem mégis valóban tudós sem nyilatkozhatik joggal Bunsen »Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte« czímű VI. kötetes munkájáról, mely, a mai tudomány előhaladása után némely tekintetben elavult ugyan, hanem mind a mellett, valamint e haladást nagy részben okozta (quorum pars magna fuit) ugy kritikai tekintetben is mindenkor valódi példányként fog megmaradni; csak tudják olvasni.

[2]) Igaz, hogy Brugschnak nem kenyere, mint Desjardinsnak a »projicit ampullulas et sesquipedalia verba«; nem sikerült még neki pipaszónál társalogni Osirissel, mint ereszti beszédbe Mariettet Dejardins valamennyi egyptomi istenekkel, és ha ebben áll a valódi franczia stylnek művészeti jelleme, de csak is akkor van igaza Desjardinsnak, midőn az irást franczia nyelven hontársainak kizáró egyedáruságának tekinti és hiszi, hogy csak ők képesek »a *komoly* közönséget mulattatni«.

irányában, kinek annyit köszön és kinek még nevét sem említette utolsó, az 1870-dik szomoru események után megjelent munkájában [1]) Brugsch ez idő szerint, még Rougét sem véve ki, a hieroglyphek, hieraticus és demoticus irásnak leggyakorlottabb magyarázója, mindenkor kész a felkért vagy ráparancsolt munkára; ő szóval a pharaok szolgálatába hasonlíthatlan dragoman, de csak is dragoman, se több, se kevesebb. [2])«

És minő tehát Desjardinsnak érdeme? Hogy Mariette uti társa volt s így képes lett munkálkodását sokkal kevésbbé jól ismertetni, mint miképen azt maga Mariette és még inkább az itt annyira ócsárlott német tudósok munkáiból ismerjük.

Mennyire felületes, gondatlan és könnyelmü Desjardins, már abból is tetszik ki, hogy egyetlen egyszer sem említi a »Zeitschriftet für ägyptische Sprache u. Alterthumskunde« azon folyóiratot, melyben 1865. óta az egyptologok karöltve járva egyesített erővel előre léptetik a tudományt. Szerencsére a francziavalódi tudósok másként gondolkoznak, mint Desjardins; mert irt ide, mig élt, Rougé, írt és ir Chabas és más franczia, de ir angol és olasz is igy, hogy a folyóiratot valóságos nemzetközinek tekinthetni, melyben Mariette munkálkodása is kellő elismerést talál. Olvassa el Desjardins ur, ha tud németül, és megfogja látni, hogy külön-külön monographián kivül, Brugsch és Dümichen tüzetesen közlik a Mariette által feltakart edfui és denderai templom feliratait. Ha Mariette bokros foglalatosságai közben nem ért rá tüzetesebben szólani fölfödezéseiről, és mint tetszik, nem bánja, ha ezt a tudományos világ érdekében mások teszik: nem tudjuk, mi jogon vindicálja Desjardins a monopoliumot Mariettenek és miért nem várja be kéziratai kinyomatását, de a helyett maga közől azokból szakadozva alkalmasint kellőleg nem értett helyeket. Pedig olya-

[1]) Hinc illae lacrymae! Egyébiránt a tudomány nem sajnálná, ha, mint a németek megverték a francziát a csatatéren, ellenben a francziák megvernék a németet az egyptologiában; csak hogy a tudományos pálya ép oly bokros mint a katonai.

[2]) Ez már mégis megengedhetlen gyanusítás; minőt még az ellenségnek sem szabad használni, bár még itt is Desjardins kénytelen elismerni Brugsch nagy érdemét; mert a háromféle egyptomi irást *könnyüséggel* olvasni és magyarázni még eddig egy francziának sem sikerült.

noknak kell tekintenünk azokat, melyek az egyptomi pantheonról szólanak és mikről kötve hiszszük, hogy azokat Mariette, Desjardinsnak tetsző és jó franczia stylje érdekében, Osiris és más egyptomi isten által magának dictáltatta volna. Mariette nagy érdemei nem szorultak Desjardinsnak magasztaló trombitájára, ellenben joggal elmondhatja, ments meg isten barátaimtól, elleneimtől majd magam mentem meg magamat.

Henszlmann Imre.

Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerü régi templomok lajstroma.

SZERKESZTETTE:

Dr. Vajdovszky János.

ÁRVA.

1. **Árva-Váralja:** Várkápolna.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Nagy részben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Árvavár birtokosai.

LIPTÓ.

2. **Komjáthna:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.

3. **Kút:** Ludrofalvához tartozó fiókegyház.
»Omnium sanctorum.« —
Csúcsíves stylben épült a XIV. vagy XV-ik században.
Ezen egyház pusztán áll, hajdan plébánia-templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.

4. **Okolicsna:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Háromhajós tágas zárda-csarnokegyház.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Szent Ferenczi szerzetesek.

5. **Német-Lipcse:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes,
Kegyura: Német-Lipcse városa.

6. **Rózsahegy:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Ujabb időben megújíttatott stylszerütlenül.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Rózsahegy városa.

7. **Szent-András:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Ujabb időben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.

8. **Szent-Erzsébet:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

9. **Szent-Iván:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Szent-Iványi-család.

10. **Szent-Mária:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-ik században.
Hajdan prépostsági templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes:
Kegyura: Beszterczebányai káptalan.

11. **Szent-Mihály:** Plébánia-templom.
Csucsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Vallásalap.

12. **Szent-Miklós:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

13. **Szlécs:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Ujabb időben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanúlmányi alap.

14. **Tepla:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Átidomíttatott újabb időben.
Egyházmegyéje: Szepes.

15. **Vásecz:** Csorbához tartozó fiók-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

16. **Vychodna:** Csorbához tartozó fiók-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Újabb időben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.

SZEPES.

17. **Ábrahámfalva:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-dik s részben a XV-dik században.
A hajó famennyezetű. Beroskadás veszélye miatt bezáratott.
Egyházmegyéje: Szepes.

18. **Alsó-Láp:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

19. **Arnuthfalva:** Lethon falvához tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.

Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanúlmányi alap.

20. **Batiszfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariassy család.

21. **Béla:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIII-dik és XV-dik században.
Két-hajós, most rosz karban van.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A magy. kir. pénzügyministerium.

22. **Bethlenfalva:** Káposztafalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XVI-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

23. **Bierbrunn:** (Viborna) Tóthfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Hajója szép renaissance festményű famennyezettel bír.
Egyházmegyéje: Szepes.

24. **Brutócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Falusi egy-hajós templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Vallás-alap.

25. **Bussócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik század harmadik tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.

26. **Csötörtökhely:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-dik században.
Déli oldalán létezik a hires 15—16-ik századi ékes kápolna.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

27. **Danisócz:** Odorinhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

28. **Drávecz:** Csötörtökhelyhez tartozó fiókegyház.
Átmeneti stylben épűlt a XIV-dik században.
Kéthajós. Hajdan szerzetes templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.

29. **Durand:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Átidomittatott, csak a hajó hosszfalai és a szentély régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

30. **Felka:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIII. és XV-dik században.
Kéthajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

31. **Felső-Répás:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Görgey család.

32. **Friedmann:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-dik században.
Érdekesebb falusi templom, kár hogy rosz karban van.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

33. **Forberg:** Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XVI-dik század első tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.

34. **Ganócz:** Schvabóczhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

35. **Göllnicz-Bánya:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Három-hajós. Helytelen festés által eltorzíttatott.
Egyházmegyéje: Rozsnyó.
Kegyura: Göllnicz városa.

36. **Görgő**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Nagyobb falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Görgey család.

37. **Grénicz**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik század első felében.
Csupán a torony és a templom hosszfalai régiek.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A szepesi püspök.

38. **Hanusfalva**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Nagy részben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

39. **Haraszt**: Plébánia-templom.
Román stylben épült a XIII-dik században.
A hajó új, a szentély és torony régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariassy család.

40. **Hobgard**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Raisz család.

41. **Hunfalva**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Több részeiben átidomíttatott, a torony régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanúlmányi alap.

42. **Igló**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült egyház a XV-ik században.
Három hajós. Szentélye már újkorú.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyúra: Magy. kir. pénzügyministerium.

43. **Janócz:** Vidernikhez tartozó fiókegyház.
Csúcsíves sylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

44. **Jamnik:** Odorinhoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves sylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

45. **Jekelfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-ik században.
Egyházmegyéje: Rozsnyó.

46. **Kaczvin:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-ik században.
Helytelenül befestett.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

47. **Kakas-Lomnicz:** Hunfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves styben épült a XIV-ik században.
Két-hajós nagyobbszerü falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.

48. **Káposztafalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves sylben épűlt a XV-ik században.
Szentélye igen szép tágas. Romlásnak indult.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Szász-Kóburg-Góthai herczeg.

49. **Keresztfalva:** Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves sylben épűlt a XVI-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

50. **Kézsmárk:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik század második felében
1868—1870-ben ujíttatott.
Három-hajós csarnok-templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Kézsmark városa.

51. **Kis-Lomnicz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

52. **Körtvélyes:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

(Folytatása következik.)

Ajándékozások

a felső-magyarországi muzeum számára.

Folyó évi február és márczius hónapokban ismét tetemes gyarapodást nyert muzeumunk. Az igen t. ajándékozók és becses ajándéktárgyaik a következők:

1. Schwartz Izaiás 1 Michigán államból való termésréz darabot. 2. Wagner Ede Kassán 2 okmányt gr. Széchenyi István és b. Simonyi aláirásaival. 3. Jelenfy József a Fövényesi család szivességéből több régi okmányt, a nagykinizsi levéltárból. 4. Antalfy János 1 régi rézmetszetet és 1 okmányt. 5. Davidko István 1 kancsót 1731-ből, 1 női mellényt aranyhimezetű virágokkal és ezüst csatokkal a mult századból, 2 párnahajat selyem- és aranyhimzéssel. 6. Kruppa János Pest várósának tér- és látképeit a jelen század elejéről és egy, a föld összes nemzeteinek történetét ábrázoló képet 1832. 7. Marzsó K. kassai reáltanuló, mintegy 20 darab régi ezüst pénzt. 8. Reitzner János 1 japáni kosarat. 9. Tahy Manó recski birtokos egy,az egri vár sánczainak ásatása alkalmával talált s Dobó István idejéből származó buzogányt. 10. Reményfy Rezső egy, Kerekudvaron (Hevesben) szántás alkalmával talált vassarkantyút, egy kardnak keresztmarkolatját és egy régi török lópatkót. 11. Dióssy Pál 1 középkori egyenes vaskardot igen szép diszítményekkel, Zsigmond s Rudolf királyok által kiállított 2 régi okmányt, egy 1848-ki kaszából készült lándzsát. 12, Nagy Károly és Berta egy 16. századbeli aranyozott csontnyelű villát. 13. Rothauscher Károly ezredes és a bécsi had-

ügyi archivum igazgatója: a) chinai számoló táblát, b) rizspapirosra készített 5 darab chinai festményt, c) a chinai Casch-féle pénzekből összeállított kardot, d) a bánghoki pagodából való rosettat, e) Budha két szobrocskáját, f) 2 darab korált Singaporéból, g) 1 japáni pipát és dohánytartót tokjával együtt, h) a siami király udvari ebédéből való csemegéket, i) 1 japáni képes könyvet, k) az 1866-ik évi juliás 20. a Lissa melletti tengeri ütközet alkalmával szétrombolt »Re d'Italia« nevű hadi hajónak fa részletét, l) 1 faháncs kérgen irott sanskrit imádságot, m) japáni fogport szép dobozzal, n) 18 chinai fogkefét fából. 14. Kecskovszky N. 1848-iki honvédtiszt Homonnáról a 35. honvédzászlóalj pecsétjét 1849-ből. 15. Vandracsek Janka kisasszony Kassán · 1. sárgaréz szögekkel kivert fabuzogányt. 16. Klimkovics testvérek: a) 1 zerge szarvból készült vadászpoharat, b) több régi ezüst pénzt, c) chinai rizspapirosra festett 3 festményt és egy régi könyvet 1551-ből. 17. dr. Moskovits Jakab városi főorvos 1 Leitmeritz mellett talált bronz csákányt. 18. Tenner János vasuti indóházi vendéglős 1 Budán talált, török vörös rézből készült kávé kannát. 19. Tordássy András Kossuth-féle amerikai bronz-érmet 1851-ből. 20. dr. Majorossy Géza a magyar orvosok és természettudósok egri és rimaszombati bronz emlékérmét. 21. Relay Róbert 1 ézüst érmet. 22. Horvát Imre ügyvéd egy delphint öntött vasból és egy láva darabot III. Napoleon mellképével. 23. Gebhard távirdai hivatalnok 1 távcsövet. 24. Kainart Vilmos vasuti pénztárnok egy csinos kancsót, egy 16. századbeli vasszárat vésett diszítményekkel, b. Stift, II. József császár, Döbrentey Gábor és Mária Therézia bronz emlékérmeit, 10 darab gombot és csattot, 2 kulcsot és 1 régi vaskörzőt. 25. Petrikovics Lajos egy 100 frtos Kossuth-bankót. 26. b. Vay Miklós b. Eötvös József mellszobrát gipszből. 27. Pelion Béla pesti mérnök 5 db. ezüst, 5 darab réz pénzt, 2 darab spielmarkot, egy drb. 5 frtos Kossuth-bankót 1848|49. évből. 28. Vozáry Mór pénztárnok Szepes-Ófalúból 1 fából faragott óriási pipát. 29. Jelenfy Józsefné több fakövületet és tengeri csigát s kagylókat, egy régi vas nyilat és egy magyar bibliát 1590-ből. 30 Ócskay Klára szül. Lehoczky asszonyság Molauer Mihály nemesi okmányát, II. Lipót eredeti aláirásával. 31. Éder István-

né asszonyság egy csinosan esztergályozott rokkát. 32. Révész György, festőművész egy vörös tiszti sipkát a 9-ik honvéd zászlóaljtól 1848-ból. 33. Kochancsik szül. Boros Jozefa aszszonyság egy XII. századbeli kis oltárkát emailirozott háttérű alakokkal, 2 rendkivüli nagyságú diszítményekkel ellátott fazekat, egy kaszát 1848-ból, 1 ólmos botot és 2 lámpást. 34. Maurer Gusztáv több régi török pénzt. 35. Myskovszky Victor, muzeumi őr egy XIV. századból való kulcsot és egy japáni ujságot. 36. Weisz Flórián több szomolnoki régi pénzt. 37. Kukovszky Paula és Nina kisasszonyok: a) 1 képet a jour-modorú fafaragmányokkal, b) 3 képes könyvet, c) 1 fiókszekrényt virágos diszítményekkel, d) 1 kis ládát réz sarok pántokkal, e) 2 régi findzsát, 2 porczellán edényt és egy régi sütemény-mintát. 38. dr. Szély József, tokaji gyakorló orvos egy 49. honvéd-századosi díszföveget, egy olasz töltény-táskát és több Kossuth bankót. 39. Scheidler szül. Rakovitz Jozefa 1 régi történelmi könyvet, 150 db. régi réz metszettel, 6 darab régi olajfestményt, a Fucker család fáját és egy régi pecsétlenyomatot. 40. Rotauscher Károly ezredes Kassa városának látképét 1617-ből, Walenstein Alfréd eredeti levelének fényképét (1632) leirással s szép tartalylyal. 41. A kassai pékczéh két czinnkannát, egy aranyozott kétfejű sast, okmányokat. 42. Stőgermayer Antal egy 1848-iki szuronyos fegyvert. 43. dr. Szeidl egy hátultöltő karabinert a porosz hadjáratból. 44. Ellinger János egy rendkivüli nagyságú földképet. 45. Mihályi Károly egy szekrényt órával, egy szép diszítményű zsebórát, 5 darab régi könyvet, egy növény-gyűjteményt és néhány régi pénzt. 46. A kassai szücs-czéh 1 nagy czinnkannát és 1 czinn billikomot, magyar nyelven irt régi czéhjegyzőkönyvet, 2 két régi okmányt 1370-ből és 1 meghivó réztáblát, 2 XV. századbeli szép kulcsot. 47. Krajnyik Gyula Szinán 2 régi ezüst pénzt. 48. b. Horváth-Kossuth Mihálynő asszonyság 8 darab bronz gyűrűt. 49. Fayt Antal garadnai erdész utján az Aranyossy- és Lehóczky családok: 1 régi rézgyűrűt, 1 asbethkövet, ugyancsak Fayt A. ur 25 drb. madarat és négylábú állatot, mind sajátkezűleg kitömve, 1 microscopot, 1 kinőtt ritka bikkfa-darabot, ezeken kivül 10 példány régibb madarat kitatarozott 50. Krajnik Mihály tanár 1 régi pecsétnyomót

s 1 XVI. századbeli okmányt. 51. Kaczvinszky Géza kir. ügyészi hivatalnok 2 régi pénzt. 52. Dragóner Béla papjelölt 1 régi pénzt. 53. Schőnviczky János áldozár 5 régi s ujabb lengyel pénzt, 1 lengyel s 1 magyar régi bankjegyet. 54. Bárczay Oszkár honvéd főhadnagy 36 kötet régi s ujabb könyvet.

Kelt Kassán, 1874. április 24-én.

Károly Gy. H. m. k.
egyl. titkár.

Egyveleg.

20. *Régészeti lelet.* — A margitsziget és új-pesti sziget között dolgozó kotró-gép már több izben ragadt fel a hullámok ágyából régi épületköveket s a római korból származó feliratos faragványokat. A mult napokban ismét fölszinre hozott egy feliratos követ, melyen a név »Aurel. Maxim.« igen tisztán olvasható. — Ugyan ez alkalommal e helyen egy vaskard is találtatott, mely rozsdával van egészen bevonva. — Mind a két tárgy a magyar nemzeti muzeumban fog elhelyeztetni.

21. *Régiségeket* találnak majdnem minden nap — mint az »Egyetértés« irja — Székely-Udvarhelyszéken a főpiacz egyengetésénél. — Ezek között megemlitendők: több urna, Decebalusnak pénzei, kölönös alakú patkók, egy kalapács, melynek nyele egyszersmind fúró is, két kőszobornak feje, több fegyver és vizvezető csővek. — A talált tárgyak részint Bánky mérnök részint, Szücs Márton kir. ügyésznek birtokában vannak.

22. *Smyrnából* irják, hogy a régészetet kedvelők sorából egy társaság alakult, mely czélúl tüzte ki, egy régészeti muzeumot alapitani. — A becsesebb tárgyak megvétele részint a társaság pénztárából, részint egyesek adakozásából fog eszközöltetni. — A görög tudományos iskolának kitünőbb férfiai megigérték a vállalatot mind tanácscsal, mind tettel támogatni. — Azon buzgóság, mely a vállalat iránt általánosan mutatkozik, reményt nyujt, hogy nemsokára oly muzeum létesülését fogjuk szemlélhetni, mely a régészeknek alkalmat fog szolgáltatni arra, hogy a Kis-ázsia területén lelt becsesebb és ritkább tárgyakat együtt szemlélhessék.

23. *A népismei gyüjteményt* a nemzeti muzeumban a fáradhatlan

és ügybuzgó Xántus János egészben ujra rendezte és lényegesen megváltoztatta. A látogató, a népisme-gyűjteményt egészen ujra rendezve, s igy lényegesen megváltozva találja. Csaknem az öszszes porczellán és agyag; a bronz, máz és szövetgyűjtemények — ugy a papir, faragvány és festészeti tárgyak nagyobb része, az ékszerek és számos egyéb oly tárgyak, melyek kiválólag műipari vagy iparművészeti becscsel birtak, áthelyeztettek — a szintén a muzeumban elhelyezett — uj iparmuzeumba s ottan szakszerűen rendeztettek, s a közönség használatára átadattak. A megmaradt gyűjteménybe más részről beolvasztatott a régi Xántus és Duka-féle gyűjtemény Amerikából és Indiából; ugy a különféle egyes tárgyak, melyek évek óta egyes hazafiak által a muzeumnak ajándékoztattak. Xántus az osztály őre, a gyűjtemény kiegészitéseül saját gyűjteményét is kiállította, mely azonban csak letétként van a gyűjteménybe helyezve. Ekként a látogató közönség ismét egy igen jelentékeny népismei gyűjteményt talál, mely különösen a keleti országokat gazdagon képviseli, sőt a Borneo szigetről kiállított tárgyak, muzeumunk valódi büszkeségei. Xántus az uj rendezésnek megfelelőleg »Vezető«-t is irt, melylyel a közönség csekély árért — 30 kr. — mindenben tájékoztató kalauzt nyer.

24. *Liszt Ferencz műgyűjteménye.* Tavaly, mikor a zongora-király művészi pályájának 50 éves jubileuma volt, Liszt megigérte, hogy e nap emlékére a nemzeti muzeumnak ajándékozza Weimárban levő műkincseit. Ez pedig nagy értékű, s körülbelől 400,000 ezüst frtra van becsülve. Az érdekesb darabokból a »Hunnia« a következőket sorolja föl, egy leltár nyomán: Beethowen amerikai zongorája, Haydn és Mozart zongorái, tömérdek arany, ezüst, platina ékszer, rendjel stb. gyönyörű malachyt edények, nagybecsű márványszobrok és festmények a leghirnevesb művészektől, rajzok, metszvények stb. Egy karmesteri pálcza, melynek koronája brilliantokkal van kirakva, mig a köréje font babérkoszorut nagyszemű smaragdok ékitik, (orosz aristokrata hölgyek nagyszerű ajándéka,) egymaga ezer darab aranyat nyom, mig Bécsvárosa emléke: tiszta vert ezüstből készült karmesteri állvány, vagy például az a nagy szinarany korona, melylyel Hamburg tisztelte meg a mestert — szintén tetemes pénzösszeget képviselnek.

25. *Az ephesusi Diana-templom* kiásatását vezető Mr. Wood a bécsi österreichisches muzeumban is érdekes előadást tartott és leirá a nagy fáradságot, melylyel a hellen művészet e remekművének egyes, a

törmelékből megmentett maradványait összeilleszteni igyekezett. Mr. Wood egyszersmind számos tervrajzot és a legnevezetesebb lelhelyek fényképeit terjeszté elő. Az ásatásokról irt nagy műve tervekkel, rajzokkal és feliratokkal a jövő év folyamában fog megjelenni.

26. *A kölni székes-egyház* belső felszerelésére vonatkozó tervek egy év óta hevertek az érseki palotában a nélkül, hogy azokat a közönség láthatta volna, mig végre a káptalan felettök a régen várt itéletet rövid idő előtt kihirdette, a káptalan ugyanis fenntartotta magának azon jogot, hogy a verseny útján készült legjobb tervnek ő maga fogja a jutalomdíjat oda itélni; mielőtt azonban ezt eszközölte volna, e tekintetben véleményadás végett több oly szakférfit szólitott fel, kik a középkori műemlékek ismeretében mint tekintélyek tündöklenek, — s hogy e szakférfiak működése megkönnyítessék, a káptalan minden egyes rajztáblának fényképét mindeniknek meg küldé. — Nehány hét előtt e vélemények közül az utolsó is beérkezett. Miként hírlik, a szakférfiak véleménye annyira eltért egymástól, hogy a káptalan nem volt képes elhatározni, hogy e jelentések alapján a kitüzött jutalmat melyik tervnek itélje oda. — Ezen körülmény azon meggyőződésre vezette az illetőket, hogy kimondják, miszerint a terveknek mindegyike bir ugyan oly részletekkel, melyek valóban megjutalmazandók lennének, de egészben véve egy sem oldotta meg a feladatot úgy, hogy ellehetne róla mondani, miszerint akár felfogásban akár pedig kivételre nézve valamennyit felülmúlja. — Ez oknál fogva a káptalan egynek sem itélte oda a kitüzött jutalmat, de miután minden tervben vannak remek részletek, a jutalomdíjat mind a négy versenyző között egyenlően felosztotta.

27 *Lepsius* hírneves aegyptolog egy nagyobbszerű rajzgyűjteményt ad ki: »Denkmäler aus Aegypten in photographischen Darstellungen«— czim alatt, mely mű négy sorozatban 12 képpel fog megjelenni. — Egy sorozat ára 12½ tallér. — Minden egyes mű úgy tudományos, mint tájszépség szempontjából kitünő. A gyűjtemény Berlinben a Nicolai-féle kiadó hivatalban fog megjelenni.

28. *Phoenizische Epigraphik* czim alatt becses mű jelent meg Prágában Dominicusnál Dr. Kampf prágai egyetemi tanártól. — E gyűjtemény sok ismeretlen adatot tartalmaz.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: 8. szám.

VIII. kötet. **Dr. Henszlmann Imre,** *Junius 25-én*

Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:

Geduly Ferencz, **Aigner Lajos** könyvkereskedése

zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Kubinyi Ferencz,

meghalt martius 28-kán 1874.

Ritka embernek sikerül egész életén át vágyait tehetségeivel összhangzatos egyensúlyban megtartani; midőn tehát azokat, kiket ily szerencse ért, kiválólag boldogoknak kell tartanunk, nem fogunk tulszigoruak lehetni amazok irányában, kiktől a körülmények ily boldog végzetet megtagadtak. Kubinyi Ferencz az utóbbiakhoz tartozván, engedékenységünkre igényt tarthat annál inkább, minél inkább tehetségeivel a közösnek érdekét előmozdítá, de vágyai és igényei egyedül a magány embert illetik.

Erőteljes férfikora oly időbe esett, midőn a szakavatottság nálunk alig volt ismeretes, és »ignoti nulla cupido« alig részesült elismerésben. A politikai világ nem a haladás, hanem csak a megtámadott nemzeti lét megtartása felé volt irányozva, tudományunk pedig a mult században gyökeredzett; addig terjedtek kutforrásaink: mi ezen innen volt, azt, ha külföldön

nem tanultuk, mi félig-meddig tiltva volt, magunknak kellett mintegy feltalálni, vagy is oly úton járni, melyet a míveltebb külföld rég óta megtett volt.

Ez időpontra esik Kubinyi Ferencznek legfényesebb tette. Midőn a hosszu országgyűlés nyakig a sérelmekbe merűlt, ő volt az, ki legtöbbet tett a mellett, hogy a museum valódi hasznos nemzeti intézetté lett: az ide vezető lépéseket, mondhatni, ő kezdeményezte.

Ekkor maga is mint a régiségek és természeti tudományok buzgó kedvelője, házában kisebb museumot állított fel; melynek egyik fényoldalát képezték az akkor még csak igen gyéren méltatott bronce-kor tárgyai. E gyűjtemény 1849-ben Losonczczal együtt elveszett.

Azonban Kubinyi nem nyugodott; az addig magán museuma számára fordított szorgalmat, most a nemzeti museum számára fordította s mint szenvedélyes gyűjtő az ismét gyűjtött tárgyak legnagyobb részét a köz-intézetnek ajándékozta.

1862-ben, már is hatvanhét évei daczára, tervezte és megtette azon konstantinápolyi útját, melynek eredménye volt, hogy a corvina maradványaival tüzetesebben megismerkedtünk, hogy annak része azóta a tudósok tanulmányozásának nyitva áll, hogy Dethier a megmentett könyvek lajstromát megismertethette, hogy Krysobolost a magyar akadémia segedelmével kiadhatta és hogy ezen könyvek négyét a m. n. museum elnyerhette. Ezen kivül Kubinyi útjából sok érdekes, kivált mineralogiai és geologiai tárgyakat hozott haza, többek közt egy egyptomi szobrot is, mely nemből museumunk egy példányt sem birt.

Következett az 1865-diki országgyűlés, melyben kénytelen volt az általa évek hosszú során át képviselt vidéknek országgyűlési székét másnak átengedni, mi, mert ellenét akadémikusok támogadták, annyira elkeserítette, hogy ezentul a magyar akadémia ügyeitől, melyeket ezelőtt buzgósággal támogatott, egészen visszavonult.

De, hogy a közügyet el ne hagyja, egész erejét a m. n. museumnak szentelte; ezt folyvást gazdagította bőkezű adakozásaival és rendezte annak minerologiai és geologiai gyűjteményét. Midőn azonban itt is működése sikeretlen volt; mert hi-

szen elavúlt és czélellenes rendezését az új igazgatóságnak nem lehetett helyben hagynia, innen is egészen a magán életbe vonúlt vissza.

Azonban megszokott tevékenysége és buzgósága a már öreg férfinak nyugalmat nem engedett s igy ismét hozzá fogott a gyűjtéshez; de itt már teljesen cserbe hagyta nem csak szellemi, hanem anyagi tehetsége is s igy a vagyonos ember mindkét tekintetben kimerítette erejét, sőt alig ha ezen szenvedélyes tulfeszítes nem okozta halálát 78 éves korában.

De mi elismerésünket, rokonszenvünket és hálás emlékezetünket még sem vonhatjuk el oly férfitól, kinek munkálkodásának eredménye, mennyire ez a közérdekre vonatkozik, maradandó; mig magán életének tévedései vele együtt elmultak.

Szerk.

Megalith- vagyis őskori kőemlékek és sírhalmok.

TANÚLMÁNY,

Lipp Vilmostól.

Habár nem osztjuk is egészen Ovidius azon költői nézetét, hogy az emberi nem az aranykorban zavartalan boldogságot élvezett, [1]) mert, ha más nem, az ismeretlen utáni vágy, mely minden nagynak s jónak, de egyszersmind minden rosznak is kiapadhatlan kutforrása, az emberi lelket bizonyára nem hagyta minden hullámzás nélkül, a mint az már az első emberpárt is kiüzte a paradicsomból, — mégis a dolgok természete szerint következtetnünk kell, hogy az emberi bölcsőkorában aránylag csendes, rázkódtatások nélküli életet élt.

De ezen állapot sokáig nem tarthatott. Mihelyt az ember testi erejének öntudatára ébredett, — mint azt Kain példájából a sz. irásban világosan látjuk, — mihelyt szellemi tulajdonságait sejteni kezdé, a békés egyensúly az általa lakott

[1]) Ovid. Metamorph. I. 100 v.

vidékeken menthetlenűl, örökre elveszett. A gondolkozó lény előtt a gyermekség álmai szétoszlanak, a bizonytalan ösztönök határozott alakot öltenek, neménak egyes kiváló alakjai tekintélyre s hatalomra tesznek szert; az ember már nem elégszik meg a tüneménynek s eseményekkel, mint megtörtént dolgokkal, hanem azok okait fürkészi, ez átviszi gondolkodását a jövőre. A rendkivüliség a földi események körébe lép, s az ember, kit a rendkivüliség vagy bámulatra ragad, vagy utánzásra ösztönöz, s a ki kivánatosnak találja, hogy ezen érzemények gyermekeire s azok ivadékaira is átszálljanak, azon helyen, hol az megjelent, szilárd mardandó emléket állít és fölruházza azt a szokatlan jellegével, azaz elütővé teszi mindattól, mit a természet önmagától előhoz, mit a mindennapi szükséglet kiván.

Az emlékben bizonyos szellemi érzemény érzéki jel által van föltüntetve. Ez a müvészet fogalma. Az emlék annak első kezdete.

Az emlék a rendkivüliség jelképe, s azon erőnek, mely e rendkivüliségben nyilvánult; az ifju emberi nem az ily emléket ugy tiszteli, mintha az a jelképezett erőtől át lenne hatva, mintha az ezt állandosítaná. Vallásos szertartások rendeztetnek az emlék jelentményének megünneplésére; helye s környéke virulóva tétetik, s mindaz, mit a szükséglet vagy életkedv alkotó tevékenységében létrehoz, annak diszítésére és csinositására fordíttatik. [1])

Az első emlékek, mint a hogy nem is lehetett máskép, a legegyszerűbb szerkezetűek voltak. Fölegyenesített kőtömegek, fölhányt dombok jelölték meg a szentelt helyet. S ámbár mindezen emlékjelek határozott alakkal még nem bírtak, mégis alkatuk idegenszerüsége s hatalmassága képesíté őket arra, hogy az emberek keblében jelentőségöknek megfelelő magasztos érzeményeket keltsenek.

Nemcsak egész Europában, de az egész föld kerekségén, hol az eke vagy kalapács romboló hatását még nem gyakorolta, találkozunk a történetelőtti idők ezen ereklyéivel. Táborok, várak, sáncok nyomai, sirhalmok, menhirek vagyis kő-

[1]) Kunstgeschichte v. Fr. Kugler.

rakatok, cromlechek vagy kőkörök, dolmák vagyis kőkamarák azon emlékek, melyeket az öntudatra virradt emberiség vagy bizonyos egyén, vagy bizonyos esemény emlékének megörökítésére használt. Általános elterjedtségök pedig annak bizonyságául szolgál, hogy minden időben, minden égöv alatt az emberiség hasonló alapon szellemi szükségletének hasonló kifejezést is kölcsönzött.

Mindezen emlékek közül kétségtelenűl a legrégiebbek a függélyesen felállított kisebb-nagyobb, néha roppant mérvű, hosszudad alakú szikladarabok, *menhirek* vagy *peulvanok* a kelteknél, *bautastein* nevüek a scandinávoknál. Móses első könyvének 20 fej. 10 versében is említtetik egy ilyennek létesítése: »És Jakab vevé a követ s fölállítá emléknek.« Ugyancsak a szt. irásban olvassuk, hogy Móses a Sinai hegyen tizenkét oszlopott emelt [1]). Továbbá mondatik, hogy midőn a zsidók a Jordánon átmentek, tizenkét követ vettek ki a Jordánból [2]), melyeket Jósua Gilgalban fölállított, igy szólván Israel fiaihoz: »Ha gyermekeitek utóbb apáikat kérdezni fogják, mit jelentsenek ezen kövek? — akkor nyilvánítsátok ki nekik s mondjátok: Israel száraz lábbal ment át Jordánon.«

Már Homér korában is voltak kőemlékek, melyek jelentőségéről senki sem tudott biztos hirt mondani. Ilyenekre vonatkozik az Ilias azon helye, midőn Patroklus temetkezési ünnepélyénél Nestor Antilochusnak, fiának ezeket mondja: [3])

»A cél szembeszökő.
A földből száraz czövek áll ki, körülbelül ölnyi
Cserfa-e vagy fenyőszál, de mely el nem korhad erőben:
Megfektetve fehér két kő vagyon oldala mellett,
Ott a szurdok uton; körülette pedig sima pálya
Vagy valamely régen meghalt emberfia sirja,
Vagy versenymegyeül szolgált az előbbeni korban.«

Valóban meglepő, hogy már a legrégibb költő ezen emlékekről is ugy szól, mint a feledés tengerébe sülyedt mult maradványairól.

---

[1]) Moses II. k. 24 f. 4 v.
[2]) Josua 4 f. 20—22 v.
[3]) Ilias Ford. Szabó István XXIII. 326—330 v.

Ezen fügélyesen felállított sziklaoszlopok leginkább Európa északi s nyugati részében fordulnak elő. A legnagyobb menhir Lokmariakerben, a Bretagneban látható, mely hatvan lábnál magasabb volt, de jelenleg összetörve a helység bejárata előtt hever.

Magyarországon van-e s hol ilyen emlék, arról eddigelé még semmi határozottat nem mondhatunk. Mindazonáltal bátorkodunk régészeinket egy körülményre figyelmeztetni, mely a szorosabb megvizsgálást mindenesetre megérdemli, ha talán ennek folytán kisülne is, hogy nem, vagy nem egészen vág is fölvett tárgyunkhoz.

Nyitra megyében, Nyitra és Privigye között van egy igen régi, hat faluból álló s nagyon sajátságos, leginkább az ó friez nyelvhez hasonló német szójárást beszélő telep, melynek lakói a »handerbulzok« főhelye »Krikkehaje« név alatt ismeretes. E főhely tulajdonképen »Kriegerhain« piaczának közepén függélyesen emelkedik egy 8 ölnyi magas, durván kinagyolt szikladarabokból összeillesztett csonka kúp, melyet a helybeliek »Rabenstein« névvel tiszteltek meg, s a melybe a mult század elején vándor-bányászok csigalépcsőt akartak vágni, mert a monda szerint tetején kincset lehet találni, de e munkát az anyag keménysége miatt a második kanyarulatnál abbahagyták. Ez, ha azóta szét nem rombolták, a miről nincs tudomásunk, hazánk legrégibb emlékeinek egyike [1]). Keszthely mellett is van egy »csókakő« nevezetü különálló szikladarab, melyet már neve miatt is érdemes volna kissé közelebbről megvizsgálni.

A *menhir* azonban a megalithemlékek csak legegyszerübb, mert legrégibb faja. A hajdanta tulnyomólag kelt lakossággal birt tartományokban, mint a mai Francziaország, Belgium és Angliában, de még Dániában is, a kőpillérek többféle combina-

---

[1]) Ezen adatokat az időközben elhunyt Koretz Lőrincz, kegyesrendi áldozár, néhai tanáromtól tudom, ki maga krikkehaji születésü lévén, a szóban forgó emléket még tanárkorában is többször vizsgálgatá. Ő ezeket s más szülőföldjére vonatkozó igen érdekes dolgokat velem 1852-ben közlé, midőn a »handerbulz« nyelvjárás különlegességeit az angol-szász és ó-friez dialectusokkal egybehasonlítva velem megismerteté. L. V.

tiói találtatnak. Ilyenek a *lichavok*, két függélyesen álló pillér, melyeken keresztben egy harmadik nyugszik s a melyek e szerint kapuhoz hasonlítanak. A *mérlegkövek* (pierres branlantes, rockingstones) szabálytalan alaku sziklatömegek, melyek oly módon vannak más szikladarab élére fektetve, hogy csekély erőmegfeszítéssel ingó mozgásba hozathatók. *Dolmák* több fölegyenesített kő, melyek egy gyakran óriási mérvü, föléjök helyezett sziklalap támaszlopai gyanánt szolgálnak. A támkövek részint különvállt pillérek, mint pl. az ugynevezett »table des marchands«-nál Lokmariakerben, melynek fedőlapja 26 láb hosszu, 12 láb széles és 3 láb vastag; részint ugy vannak összeillesztve, hogy egy mindenünnen bezárt tér oldalainak tekinthetők. Ez utóbbi szerkezetü dolmák, ha hosszabb kiterjedésüek, *födött folyosóknak*, vagy mint a francziáknál, *tündérbarlangoknak* neveztetnek. Ezek leginkább azáltal tünnek ki, hogy bensejök több szakaszra oszlik s hogy a fődőlapok részben óriási súlyuak. A legnevezetesebb eféle barlangok Francziaországban Saumur, Tours és Essé városok táján találhatók.

Az elősorolt emlékfajokat elemekül vévén föl, ezek összetétele által sokkal nagyszerübb alakításoknak, tudniilik a *kőrakatoknak* adtak létet.

A kőrakatoknál megkülönböztetjük legelőször a *kősorokat* vagy kőutczákat, melyek valóságos *menhirsorok*, s gyakran jelentékeny távolságig, leginkább egymással egyenközüleg futnak, néha azonban egymást átmetszik s különböző alapidomokat mutatnak. Ezekből eredtek a kőkörök *cromlechek*, menhirek vagy egyéb sziklatömegek, melyek kisebb-nagyobb köridomú tért zárnak be, melynek közepén valami nagyobbszerű menhir vagy dolma áll. A kőköröket gyakran sáncok s árkok veszik körül s több irányban kőutczaféle folytatással birnak. Ezen alakításokhoz tartoznak még, a talán korra nézve legfiatalabb *hajórakatok*, vagyis hajóalakban összeillesztett kövek, melyeknél egyes magasabb menhirek az árboczokat, a keresztben fekvő lapok pedig az evezőpadokat jelképezik. E hajórakatok hazája kizárólagosan csak Svédország.

Ujabb irók és az angol nép is e kőköröket a druidavallással hozzák összeköttetésbe, azonban egészen alaptalanúl;

mert e megalithemlékek nem csak a kelták által lakott tartományokra szorítkoznak, hanem a miről alább bővebben szólandunk, Indiában, sőt Amerikában is igen gyakoriak. Keletkezésök tehát legvalószinübben a kő- és bronzkorba tehető.

Nem lesz tán érdektelen a három ilynemű legnevezetesebb emléket kissé bővebben ismertetni.

A legnagyobb ezek közől az ugynevezett *aburyi templom* Wiltshire grófságban Angliában. Ép korában köridomú árok és sánczból állott, mely 28 ½ holdnyi területet kerített be. Ezen belül egy nagy, 1600 láb átmérőjü kőkör volt, melynek belsejében ismét két kisebb kétsoros kőkör foglalt helyet, a középen mindegyik egy szabadon álló menhirrel. A külső sánczból két hosszan nyuló tekervényes kősor indult ki, melynek egyike délnyugotnak tartott Beckhampton felé, a másik pedig délkeletfelé irányult majdnem Kennetig s ott kettős kőkörben végződött. Angol régészek azon véleményben vannak, hogy az egész egy körön áttekeredző kigyót ábrázolt.[1]) A két kősor végpontjait összekötő átfogó közepén emelkedik Anglia legnagyobb mesterségesen készült dombja, Silbury Hill, melynek magassága 170 láb.

Fergusson [2]) azon állitást koczkáztatja, hogy az alburyi emlék a rómaiak utáni időből való, mert a Bathból Marlboroughba vezető római utnak, tekintve kiindulási pontját és folytatólagos irányát, a Silbury Hill alatt kell elmennie.

Azonban ujabb ásatások kideríték, hogy a római út épen a domb előtt kikanyarult, s hogy ennélfogva a domb régibb mint a római út. Mennyivel? — azt természetesen nem lehet meghatározni.[3])

Ezen megalith rom még egy század előtt is a legszebb volt Európában, de helyén Abury falú épült és a 650 nagy kőből ma már csak vagy husz áll fönn, a többit részint kidöntötték, részint összedarabolták.

Kisebb, de sokkal ismertebb mű a *Stonehenge*, szintén Wiltshire grófságban, Salisbury közelében, melynek eredeti

---

[1]) Lubbock Prehistoric Times I.

[2]) Quarterly Review 1860. p. 209.

[3]) Stukeley nézete szerint 1859-ben Kr. e. tehát Sára, Ábrahám feleségének halálozása évében, hányatott volna föl, Lubbock.

neve Choir Gaur vagy Cor Gawr, a nagy kör, nagy templom. Ennél már a kőfaragás kezdetleges nyomai, valamint a kövek rendszeres összeillesztésének első kisérletei mutatkoznak. Szerkezete a következő volt: 30 tizenhat lábnyi magas pillér 108 láb átmérőjű kört zárt be, fölöttük keresztben a pillérekbe illesztett zárkövek feküdtek. A második bensőbb kör 40 kisebb pillérből állott. Azután tovább befelé a tért bezárva 10 erős 22 lábnyi magas pillér emelkedett, melyeket kettenként keresztbe fektetett zárkövek kapcsoltak össze.

Végre ezeken belől 30 kisebb pillér ismét egy kört képezett, melynek közepét egy hatalmas menhir diszesíté.

Aligha tévedünk, ha Stonehenge keletkezését a bronzkorba helyezzük. — Van ugyan egy 12-dik századbeli angol iró, Giraldus Cambrensis, ki szörnyü merész bevezetés után azt állítja: hogy Aurelius Ambrosius, brit király, Merlin bűvésze által e köveket Irlandból hozatta át; s hogy az utókornak ép oly értékes, mint hires emléket hagyjon a köveket ép oly művészileg állíttatta föl, mint azelőtt állottak, és pedig azon helyen, hol a brit nemzet szine java Hengist és az angol-szászok által orvmódra öletett le 460 körül Kr. után.

Az egész elbeszélés a mondák országába tartozik. A kövek, melyekből Stonehenge készült: Salisbury környékén honosak. Sőt maga a rom neve is ellenmond az elbeszélésben megállapított időnek. Rendesen azt hiszik, hogy Stonehenge annyit tesz, mint »függő kövek«; hanem ezen véleménynyel az ujabb kutatók nem értenek egyet. Ezek szerint sokkal észszerűbb az utolsó szótagot az angol-szász »ing«, mező, szóból leszármaztatni, a mint pl. Keston eredeti neve »Kist—staning« a kőkoporsók mezeje. S valóban semmi sem természetesebb, mint hogy az uj lakósság, mely ezen, a salisburyi sikságon magános egyszerűségben honoló romot látta, melynek eredetét nem ismerte, azt egyszerűen kőmezőnek, kőhelynek nevezte. Sőt Stonehengének alaprajza is elegendő ok arra, hogy azt a rómaiak előtti korba tegyük. Azon ellenvetéssel is találkozunk, hogy a római irók bizonyosan szóltak volna róla, ha Stonehenge már Caesár idejében állott volna. Hecataeus említ is egy pompás kerek templomot, mely a hyperboraeok szigetén Celticának átellenében lett volna, és ezt némely régész a szóban forgó Stonehengere

vonatkoztatja. De ha, mint gyanítani lehet, Stonehenge már akkor is, bár nem oly nagy mérvben, mint most, rom volt, mily joggal követelhetnők azt, hogy a római irók vele foglalkoztak volna?

Minden arra mutat, hogy Stonehenge hajdan vallásos céloknak szolgált. Körületében mintegy háromszáz sírhalom van, holott ezen körületen túl az egész síkságon egy sem látható. E sírhalmok közül az eddig érintetlenül maradt 150 legujabban bontatott föl, melyek bronceszközökön kivül elégetett csontmaradványokat tartalmaztak, mely temetkezési mód a bronzkor sajátossága. Sőt az egyikben még oly kék kövek is fordultak elő, mint a milyenek Stonehenge legbensőbb körét képezik s különben a wiltshirei grófságban nem is találtatnak. Mindez elég bizonyítékot nyujt arra, hogy Stonehengét a bronzkorba tegyük, bár a mű egyes részei valószinüleg nem egykoruak. A legbensőbb, kis faragatlan kék kövekből álló kör mindenesetre régibb, mint a többi. Azonkivül, minthogy az aburyi kövek mind természetes állapotukban vannak, a stonehengiek külső körei pedig már durva művü faragást mutatnak, következik: hogy az aburyi a kettő közül a régibb, s hogy építése vagy a kőkor végére vagy a bronzkor kezdetére esik.

Abury és Stonehenge a legcompetensebb régészek szerint templomok valának, noha vannak kőkörök is, melyek határozottan sírhelyeket mutatnak. Az ilyenek, ha még egészen épek, középen mesterséges dombtól fedett dolmával birnak, néha azonban már csak a puszta dolma, néha pedig csak a kőkör van meg.

Megemlítendők még e helyütt a hires karnaki kövek is a Bretagneban (a morhibani departementban, közel Auray-hez). Ezek tizenegy sor, különböző nagyságu s tériméjü faragatlan kőből állanak. A sorok több mérföldnyi hosszuságban terülnek el s egykor hihetőleg összekapcsolva is voltak, mit azonban ma már, miután a terület földmüvelési célokból átalakítt tott, nem lehet egész biztonsággal kimutatni. Az egész műből még mintegy 1200 kő áll fenn, köztük 22 lábnyi magas menhirek és roppant súlyú sziklatömegek.

Minthogy e kerület sírhalmai kivétel nélkül kőkorbeliek, e kőrakatot is ugyanazon kor művének lehet tekinteni.

Hogy ezen emlékek alap nélkül tulajdoníttatnak a druida cultusnak, kitetszik onnan, hogy, mint már említők, Európán kivül is gyakoriak. Igy Moáb tartományában akárhány kőrakat van, mely feltünőleg hasonlít a kelt kőkörökhöz s dolmákhoz. Madagaskarban mai napon is divat még kősirokat és monolitheket állítani, kivált India azon ország, hol az utazót a magánosan meredő oszlopok s kőhalmazok lepik meg, melyek eredetét magok a benlakók sem ismerik. Fergusson megjegyzése szerint a buddhistikus sírépítészet, a mint az a Kr. előtti harmadik századtól kezdve a Kr. utáni hetedig századig divott, lényegileg dombalaku, kerek s föld fölötti, tehát az ugynevezett druidépítvényekkel hason jellegű. Indiában a legnevezetesebb ilyféle síremlék a sancheei. Körét négyszögű durva kőpillérek képezik, melyek csúcsait, ép ugy, mint Stonehengenél, keresztbe fektetett zárkövek kötik össze. Az egyetlen különbség abban áll, hogy a fennálló pillérek közé három-három keresztben fekvő kő van beékelve, mely alakítást a műveletlenebb keltek persze nem ismerték.

Nevezetes tény az is, hogy az India hegyes vidékeiben lakó törzsek közől több még most is menhireket, cromlecheket és óriási kőhalmazokat szokott fölállítani. S ezek, legyenek bár magánosan állók, vagy sor, vagy köridomuak, mindig hasonlók azokhoz, melyeket Nyugat-Europában látunk. A khasiatok temetkezési szertartásai az egyedüliek, melyek bizonyos jelentőséggel birnak s a melyeknél valóságos barbár pompa uralkodik. Ily alkalmakkor faragatlan, óriási kövek vagy egyenkint vagy sorjában, vagy köralakban állíttatnak föl, melyek ismét más kövek támjaiúl szolgálnak; ugy, hogy gyakran ezen alakítások Stonehengenél egy hajszállal sem alábbvalóbbak.

A magánoszlopok Indiában néha sirkövek, nem ritkán azonban nevezetes események emlékjelei. Yule ezredes kérdezé egykor egy odavalótól, vajjon a »Mausmiai« vagyis az »eskü köve« alatt ismeretes oszlophoz nem füződik-e valami hagyomány? Az indus felelé: »Két helység közt háboru volt s midőn békét kötöttek egymással s azt esküvel meg is erősíték, akkor emelék e követ, hogy tanuja legyen«.

Az indiai meg amerikai dolmák alakjai tökéletesen megegyeznek az európaiakkal. Azonban e hasonlóságra kár rend-

kivüli súlyt fektetni. Ha gyermeknek apró fadarabokat adunk, az rögtön dolmákat, cromlecheket és köröket fog építeni, mint a milyen akár Stonehenge volt; ezen különös emlékek alakjai csak megerősítik azon tételt, hogy a »vadember a gyermekhez hasonló«.

Valamint a gyermek alakításainál, ugy ezen kezdetleges emlékeknél is természetszerüleg a legáltalánosabb fogalmak és érzemények öltenek látható alakot. A sírhalom, a menhir a rendkivülin s szokatlanon kivül a nyugalmas fenség, a merész égfelétörés általános eszméjét fejezi ki. A kövek összeillesztése és összekötése a fogalmat, érzeményt tovább fejleszti: — a támerő, mely néha borzasztó terheket tart, arányos bevégzettség, összhangzó bekerítés, s változatos tagozásu arányosság erélyesen lép az előtérbe. S ez által mind a hely ünnepélyes hatása öregbedik, mind pedig a hozzácsatolt cultus jelentőségteljesebb alapot, kiterjedést nyer. Sőt még azon föltevés sem látszik igazolatlannak lenni, hogy az ifju nemzedékek az általánosság ezen képeibe az egyénileg különválttat is befoglalák s hogy bizonyos tekintetben ezen kezdetleges művek azon embryok, melyekből később az építészeti fő- s mellékalakok, nemkülönben a szobrászati művek is kiváltak.

Európa az atlanti oceántól egész az Uralig, Ázsia a sibiriai sikságtól egész az ind tengerig, Afrika, hol a gulák ezen eszmének legmagasztosabb kinyomatai, s Amerika sűrűen meg van rakva kisebb nagyobb sírhalmokkal. Ki számlálhatná meg azon ezer meg ezer generatiót, mely az anyaföld méhében porladott el már, s a melyek tagjai közül csak igen kevésnek jutott a szerencse, hogy nyughelye meg legyen jelelve!

Ősrégi szokás már az elhunytak véglakhelye fölé halmot emelni, habár nem minden ősrégi halom rejt sírt is magában, a mint például a szt. irásban olvassuk:[1]) »És Lábán igy szóla tovább Jákobhoz: Ime! ez a halom és az emlék, melyet építettem, köztem s közted, ez a halom s emlék légyen a tanunk, ha én átmegyek hozzád, vagy te átjösz hozzám engem megkárosítani« — mégis a szorosan vett emlékdombok száma elvész

[1]) Mos. I. K. 3 fej. 51—52. v.

a valóságos sírhalmok sokasága között. Hogy mást ne említsek, itt Vasmegyében magában több százra megy ezek száma.

A régi görög s latin irók több ilyen halom alá való temetkezésről tesznek említést.

Igy Diodorus szerint Semiramis férjét a fővárosban temetteté el, s a sír fölé roppant halmot emeltetett. Pausaniás azt mondja, hogy Laius, Oedipus atyjának sirjára, kövekből dombot alkottak; a trójai háboruban Tydeust és Lycust földhalmok alá temették és Hector holttestéről azt mondja Homér:[1])

»Hószinű csontait összeszedék testvérei és társai

— — — — — —

És letevék üreges sirboltba; s reája fölülről
Roppant nagy köveket halmoztanak össze sűrűen
És halmot rögtönzöttek«.

És midőn Achilles barátja Patroklus eltakaríttatásához készül, igy szól:[2])

»Halmot igen magasat nem óhajtok emelni hegyette,
De amoly ildomosat, melyet egykor azonban Akhivok
Szélessé s nagygyá építsetek.«

Azon sirhalom, mely Xenophon véleménye szerint a lydiai király, Alyattes, Croesus atyjának csontjait rejté magában, kő és földből állott, s negyedmértföldnyi területet fogott el. Nagy Sándor barátjának, Hephaistionnak holtteteme fölött akkora dombot hányatott föl, mely 1200 talentumba került.[3])

Virgil meséli, hogy Dercennus, latiumi király földhalom alá temettetett[4]). A legrégibb történetirók beszélik — s ez ujabb régészi kutatások által valóságnak tünt ki, — hogy a szittyák, görögök, etruscok, germánok s egyébb népek az ó-korban halmok alá temetkeztek.

Mindezen adatokat csak azért hoztuk fel, hogy megmutassuk, miszerint e temetkezési mód nem a történeti ó-korban találtatott föl, hanem már akkor mint hagyományos szokás csak tovább gyakoroltatott.

---

[1]) Ilias XXIV. ének 797. és a köv. v.
[2]) Ilias XXIII. ének, 245. vers.
[3]) Osztrák értékben 2.325,000 forint.
[4]) Aen. II. — Fuit ingens monte sub alto Regis Dercenni terreno ex aggere bustum.

A sírhalmok különböző korát csak odavetőleg is meghatározni, egyedül tartalmoknál fogva lehet. Annyi tény, hogyaz Európában létezők legnagyobb része a kő- és bronczkorból ered.

A kőkori sírhalmok Európa éjszak s nyugoti részén többféle alakot mutatnak. A legrégibb s a kőkor elejére visszavihető sírhalmok a földdel borított dolmák és a hosszukás alaku, nyulványnyal megtoldott dombok, melyek hatalmas szikladarabokból összeállított s kijárás gyanánt födött folyosóval ellátott kamarát rejtenek magukban. E sírok egész családoknak szolgálnak nyughelyül, benne a csontvázak guggoló helyzetben az oldalfalak hosszában szemlélhetők. Közöttük s mellettök kőkori, legkivált palaeolith eszközök találtatnak. A leghiresebb régészek azon véleményben vannak, hogy e folyosós sírkamarák hajdanta vagy valóságos földalatti lakások, putrik voltak. melyek, elhalván a családfő, a család számára halottas házakká idomíttattak át, vagy legalább ezen félig földalatti lakhelyek mintái után készültek. Azonban e sajátságos sírhalmok épitőik fajkülönbségének is tulajdoníthatók. Mert vannak kétségtelen kőkori kerek sírhalmok is, s több száz mindkét nembeli sírhalom fölbontása azon tényállást deríté ki, hogy a hosszukás halmokban a koponyák a dolichokephalok (hosszu keskeny fejüek), a kerek halmokban pedig a brachykephalok (széles rövid fejüek) osztályához tartoztak, az orthokephalok (arányos fejüek) csak igen gyér számmal lévén képviselve köztük. [1])

A neolithkori sírhalmok többnyire kerekidomuak, igen alacsonyak s bennök a tetemek kinyujtózva sorjában fekszenek. Mint curiosumot feljegyezzük azt is, hogy a szomszéd Sopron megyében, közel Vasmegye határához, néhány év előtt több ilynemü halom fölásatván, jelentéktelen kőeszközökön kivül a három egymás mellett fekvő csontváz mindegyikének összeszorított markában, diónyi nagyságu szagos gyantát találtak, mely illatát annyi idő után sem vesztette még el egészen, a mint hogy erről személyesen győződtünk meg.

A bronzkorban általánosan a holtak elégetése jött szokásba; az elhamvadt testrészek fölé vagy közvetlenül föld-, vagy a

[1]) Eszmeláncz olatnál fogva megjegyezzük, hogy a szombathelyi római téglasirokban a Kr. utáni 3. és 4-dik századból általában véve brachy- és orthokephalok feles számmal fordulnak elő.

fölszinen földdel borított kőhalmot emeltek, vagy a hamvat edénybe, u. n. hamvvederbe tették s ugy takarították el a halom alá.

Az eddig Vasmegyében megvizsgált sírhalmok, kivéve csekély számu barbar-rómait, majdnem mind a bronzkor jellegét viselik magukon. De miután a régészeti egylet csak ezután fog ezen sírhalmok — elkészíttetvén előbb azok statistikai táblázatát — rendszeres átkutatásához fogni, e helyütt csak az általában szerzett tapasztalatainkat érintjük meg. Sok ilyen sírhalomban nem lehetett egyébb, mint durva termékő-rakat közt hamuval kevert zsiros fekete földtömeg, s apró elszenesedett csontmaradvány; hamvvedrek néha ép, néha törött állapotban ugyanazon tartalommal, egyikben-másikban bronzdarabkák, vagy bronzfibulák. Érdekes csak a bokói és kis-unyomi halom tartalma volt. Előbbeniben nagy gráphitállományu edény állott, mely látszólag kétszer használtatott fel, ugyanazon célra.[1]) Az edény aljában majdnem kőkeménységre összeállott föld s hamurétegben négy keresztidomu szépen szironyozott bronzkapocs volt, holott a fölső lazább s darabosabb töltelék között 28 darab lószerszámrész vasból feküdt. Az unyomi 3 láb magas sírhalom a nyugati vasut földmunkálatai alkalmával romboltatott szét. Ennek közepén, egy lábnyira a föld fölszine alatt, terméskőből durván összerakott négyszögü rekeszben a hamu s égetett csontdarabok közt egy bronz lándsahegy és két szépművü s szironyu kartekercs találtatott. A kartekercsek egyikét megszereztük régiségtárunknak, a másik valamint a lándsahegy is, hogy kinek révén állíttatott tovább, nem sikerült megtudnunk.

Bizton hiszszük azonban, hogy miután az őskor ezen emlékei most már megyeszerte gondosan megóvatnak, ezekről néhány év mulva kimerítőbb s adatokon alapuló fölvilágosítást fogunk adhatni.

---

[1]) Egész Nagy Károly idejéig szokásban volt a régibb sírhalmokat ujabb temetkezésekre fölhasználni.

Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma.

SZERKESZTETTE:

Dr. Vajdovszky János.

(Vége.)

53. **Krempach:** Szent Bálint kápolnája.
Késő csúcsíves stylben épűlt a XVI-ik század elején.
Újabb időben ferdén újíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

54. **Krigh:** Tóthfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XIII-ik században, XV-ik századi festett famennyezettel bír.
Egyházmegyéje: Szepes.

55. **Landeck:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-ik század második tizedében.
Két hajós. Hajdan prépostsági templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

56. **Leibicz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIII-dik s XV-dik században.
Nagyobbszerű két hajós templom, múlt századi befestéssel eltorzíttatott
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

57. **Lethonfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Csak szentélye régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A szepesi káptalan.

58. **Lőcse:** Plébánia-templom.
Csúcsívecs stylben épült a XIV-dik században.
Három hajós. 1873-ban újíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Lőcse városa.

59. **Lőcse:** Gymnaziumi-templom.
Csúcsives stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

60. **Lucsivna:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

61. **Maldur:** Toporczhoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
A templom-épület jó karban van ugyan, de belől pusztulásnak nyomait mutatja.
Egyházmegy´je: Szepes.

62. **Markusfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves s részben átmeneti stylben épült a XIII-dik és XV-dik században.
Nagyobbszerü falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariássy család.

63. **Matheócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

64. **Matheócz:** Haraszthoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik század második tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.

65. **Mátyásfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

66. **Menhard**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIII-dik és XV-dik században.
Nagyobbszerü két-hajós templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

67. **Mindszent**: Plébánia-templom.
Szentélye csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

68. **Müllenbach**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik század harmadik tizedében.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

69. **Nagy-Szalok**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik század harmadik tizedében.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

70. **Nedecz:** Plébánia-templom,
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Stylellenesen van befestve.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

71. **Nehre:** (Sztrázska) Kézsmarkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Két-hajós érdekes templom.
Egyházmegyéje: Szepes.

72. **Odorin:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-dik században.
Két-hajós, ékes szög-oszlopokkal a szentélyben s csinos kapuzattal.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

73. **Ó-Falu ;** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Az eperjesi görög kath. püspök.

74. **Ó-Lubló ;** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Három-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magyar kir. pénzügyminiszterium.

75. **Ordzovján :** (Ragyolcz). Mindszenthez tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

76. **Podolin :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-ik és XV-ik században.
A templom több része uj korú.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyminiszterium.

77. **Polyanócz ;** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Csak a hajó hosszfalai s a szentély régiek.
Egyházmegyéje: Szepes.

78. **Pongráczfalu ;** Mindszenthez tartozó fióktemplom.
Csúcsíves styben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

79. **Poprád ;** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-században.
Két-Hajós, a szentély újkorú.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyminiszterium.

80. **Rakusz :** Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

81. **Richnó ;** Kluknóhoz tartozó kápolna.
Csúcsíves stylben épúlt a XV-ik században.
Hajdan búcsúhely volt, tető nélkül lévén, teljes enyészetnek néz elébe.
Egyházmegyéje: Szepes.

82. **Richwald :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épúlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mattyasovszky-család.

83. **Ruszkinócz :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épúlt a XIII-ik és XV-ik században.
Két-hajós, a szentély új.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyminiszterium.

84. **Schavnik :** Püspöki-kastély.
Csúcsíves styben épúlt a XV-ik század első tizedében.
A lethonköi hajdani karthauzi zárdatemplom köveiből fölállíttatott.
Kegyura : A szepesi püspök.

85. **Svabócz ;** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épúlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

86. **Szent-András :** Svabóczhoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épúlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

87. **Szepeshely ;** (Szepes-Váralja). Székes egyház.
Csúcsíves — nyugati része átmeneti stylben épúlt a XV-ik században, régibb része a XIII-ik században.
Három-hajós csarnok-templom, — déli hajójához épúlt a a ritka szépségű Zápolyakápolna.
Egyházmegyéje: Szepes.

88. **Szepes-Olaszi :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épúlt basilica a XIII-ik században; ujabb része a XV-ik század első felében.

Három-hajós. Ujítást igényel.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

89. **Szepes-Szombat:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Kapuzata a XIII-ik századból való.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügy miniszterium.

90. **Slatvina:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-ik században.
A hajó boltozata uj.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky-család.

91. **Szmizsan:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky-család.

92. **Sztrázsa:** (Michelsdorf). Poprádhoz tartozó fiók-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Több része újkorú.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

93. **Tamásfalva:** Lethonfalvához tartozó fiók-egyház.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanulmányi alap.

94. **Teplicska:** Markusfalvához tartozó fiók-egyház.
Csúcsíves stylben épült a XIII-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

95. **Topporcz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XIV-ik század első tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes
Kegyura: Görgey-család.

96. **Tóthfalu:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes,
Kegyura: A helybeli nemes-családok.

97. **Uj-Lubló:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Probstner András utódai.

98. **Vitkócz:** Körtvélyeshez tartozó fi-ókegyház.
Csúcsíves stylben épűlt a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

99. **Vörös-Klastrom:** Lechniczhez tartozó fi-óktemplom.
Csúcsíves stylben épűl a XV-ik században.
Czopfmodorban befestetett.
Középkorban Karthauziak. 17-ik században Kamalduliak zárda-temploma volt.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Az eperjesi görög kath. püspök.

100. **Zsegra:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épűlt a XIII-ik és XV-ik században.
Kéthajós, újitást igényel.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky-család.

Könyvészet.

A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Irta Orbán Balázs. Budapest, 1873. VI. kötet. Ára füzve 5 frt, díszkötésben 6 frt.

E kötettel *) be vagyon fejezve a Székelyföld, a magyar birodalom ezen érdekes és többféle indoknál fogva igen fontos részének ismertetése, és pedig nem kizárólag a *jelen*, hanem a *történelmi Székelyföldé*, a mennyiben t. i. szerzőnk a Barczaságot, a Székelyföld egykor kétségkivüli kiegészítő részét, történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempotból leirni szintén szükségesnek tartá.

Részünkről ezen felfogást az első sorban történelmi s régészeti műnél csakis helyeselhetjük.

Az előttünk fekvő kötet (mely 448. lapból áll) épen a Barczaságot, a Székelyföldtől az idők viszontagságai folytán elszakított szép vidéket ismerteti.

A munka fénypontja a *brassai basilika* leirása, mely szerzőnknek nemcsak a középkori műépitészeti buvárlatokra való hivatottságát, de egyuttal oly fényes haladását is bizonyítja, melyhez minden részrehajlatlan szakférfi méltán szerencsét kivánhat.

A többi részben az előbbi öt kötet fényoldalai, melyeket a t. olvasó már ismer, kivétel nélkül feltalálhatók. A személyes tapasztaláson alapuló leirások biztonsága; az ingó s ingatlan műemlékek s régiségek pontos és hű felsorolása, ismertetése, s azon páratlan ügyesség, melynél fogva szerzőnk azoknak érdekét a reájuk vonatkozó történelmi adatok hiteles és vonzó előadásával mintegy észrevétlenűl fokozza; az élénk és könnyen érthető irály, mely által a mű a nagy közönség által is könynyen élvezhető; a munkának czélszerű tárgymutatóval való ellátása; s végül a tartalom felvilágositására szolgáló díszes képmellékletek (e kötetnél 9 önálló és 45 szövegkép) kivétel nélkül hazai művészek által készíttettek.

---

*) A többi 5 kötetet az »Arch. Értesítő« hasábjain annak idejében Dr. Rómer Flóris imerteté. Fr.

A felsorolt fényoldalok sok helyütt az előbbi kötetekéhez képest fokozódva mutatkoznak, a mi szintén nagyon örvendetes bizonyítéka szerzőnk haladásának.

Más részről azonban e kötet hasábjain is ott kisért néhány árnyoldal, melyek már az elsőbbiekben is észlelhetők valának.

Ilyen például azon körülmény, melynél fogva az egyházi műemlékekről sehol sincs az alaprajz fölvéve, nem levén ebben kivétel még a *brassai basilikára*, a királyhágóntúli kerület egyik legérdekesebb és legbecsesebb műemlékére nézve sem; holott más részről egyes néha nem is valami nagy jelentőségű várakról pontos és kifogástalan alaprajzok mellékeltetnek.

Érezhető hiánya továbbá e műnek, hogy benne az egyes műemlékek tárgyalásánál az *építészeti arányokra*, a melyeknek fontosságát elvitatni még eddig senkinek sem jutott eszébe, igen kevés figyelem vagyon fordítva, s hogy mind a hat kötetre vonatkozó *régészeti térképpel* *) nincsen ellátva, a mely utóbbi pedig nem csak a munka tudományos becsének emelésére s az olvasó közönség bővebb tájékozására szolgálandott, hanem egyuttal épen jelenleg, midőn a magyarországi műemlékek országos bizottsága a hazában található összes műemlékek szakszerű s részletes törzskönyvezését megkezdette, nagyon időszerű, s a szóban forgó munkálatot nem kevésbé megkönnyítő kezdeményezés volt volna.

Az utolsó, szintén még a többi kötetből átszármazott árnyoldal abban áll, hogy szerzőnk néha csupa hazafias elragadtatásból egyik-másik tárgyat a valódinál érdekesebbnek, szebbnek állít, s ez eljárás annyival inkább veszélyesnek és czéltévesztettnek mutatkozik; mert szerzőnk azt — daczára az itészet figyelmeztetéseinek — teljesen helyesnek és indokoltnak tartja, a mint ez az előttünk fekvő kötet *előismertetésében* általa tett következő nyilatkozatból világosan kitünik:

» . . . . legkevésbé sem láttam át,« irja »azon vélemény igazságát és jogosultságát, melyet némely stoicus ellenfelem világpolgárságot negélyező kicsinyléssel, sok munka és

---

*) Kérjük figyelemre méltatni, hogy mi az előttünk fekvő műről csakis a *régészet szempontjából* szólunk. Fr.

fáradsággal összeállított művem felől itt-ott elmondani jónak látott, mintha én szülőföldem bérczes-völgyes szép hazánknak e legszebb része ismertetésében túlságos előszeretetet, tán részrehajlást tanusítottam volna. Igaz, én világpolgár lenni nem tudok, szeretetemet az egész világ népe s földe közt felosztani nem birom — — — — — — — — — —
Én a hazaszeretetet erénynek tartom és nem hibának,s ha vannak oly egyének, kik hazájukhoz rendkivüli és határtalan szeretettel ragaszkodnak — mit minden igaz magyartól megvárunk — s ha az ilyek tán részrehajlók is némileg a haza egyes vidékei, tájszépségei, emlékei ecsetelésében és megitélésében, az lehet *gyöngeség, de hiba nem.* Mint az ábrándos ifju, ki választottjának csak jó és szép tulajdonait látva, azt — — — angyalnak képzeli,akként a hazájához ragaszkodó magyar iró is talán élénkebb szinekben festi, szebbeknek, kesebbeknek, elvarázslóbbaknak találja hazája tájait, mint a minők azok a valóságban. Ugy lehet, hogy végtelen honszerelmétől elvakíttatva talán csak fénypontokat lát, az árnyat észre sem veszi. Ámde elvégre is ez oly gyöngeség, a mely eredméyében jót idéz elő; mert *fokozza a hazaszeretetet*«. . . . .

A tudomány első és főalapja, ugy szólván, létalapja az *igazság*, ezt nem szabad háttérbe szorítani, még a legszentebb érzelem: a honszeretet ürügye alatt sem. Ám szeressük hazánk egyes vidékeit, fenmaradt műemlékeit, sokkal forróbban mint a netán szebb és becsesebb külföldieket; ez a a kedély dolga s nem is ártunk vele senkinek, de valamit hazai voltánál fogva *tudományos műben* a valódinál szebbnek és bcsesebbnek hirdetni, ez már megsértése a tudomány határozott követelményének, s nem csak *gyöngeség*, de *hiba* is; mert egy részről nem egyéb nemzeti önámításnál, s más részről, mint minden tulzás, előbb-utóbb ellenirányú tulzást szülend. Bizony ezek nem oly eredmények, melyek a hazaszeretet fokozódását idéznék elő!

Ne igyekezzünk ellentétbe helyezni a honszeretet követelményeit a komoly tudomány követelményeivel. Az »extra Hungariam non est vita« régi közmondás ideje: a nemzeti önámítás kora már régen lejárt, ne keltsük azt új életre tudományos műveinkben. Ezzel nem a világpolgárságot, melyet ré-

szemről is érthetlen valaminek tartok, akarom védelem alá venni; csak azt akarom bizonyítani, hogy nem a tulmagasztaló, hanem a szigoruan részrehajlatlan tudományos leirások eszközlése által mutathatunk nagyobb honszeretetet; mert ez utóbbi módon mind inkább közelebb viszszük tudományos irodalmunkat az európai szinvonalhoz, mig az előbbi mód által a már eddig általunk elért eredménytől is távol maradnánk.

Egészben véve az előttünk fekvő mű — a felsorolt hiányok daczára is — ugy szerzőjének, mint a magyar tudományos irodalomnak, melyben érezhető hiányt pótol, dicsőségére szolgál. S az érdemes szerző nagy szolgálatot teend hazai tudományosságunknak, ha bámulatos szorgalmát, rendkivüli kitartását és kiváló tehetségét — természetesen figyelmére méltatva az itészet jóakaró megjegyzéseit — ezentul is a honismertetés szép és nagy művének elémozdítására fogja szentelni.

Fridrich István.

Archaeologiai levelek.

Lukácsház, máj. 10-én 1874.

Bocsánat, ha igénytelen soraim által egy ujabb adatra figyelmeztetni bátorkodom, terracottából készült boltgerincz darabnak jutottam birtokába mely az itteni mostanában ugy nevezett Sz. Vidi (fanum Sti Viti) kápolnában hajdani várban volt alkalmazva.

A kőszegi helységnek Rohonczfelé vonuló egyik magaslatán állott az okmányban ugy nevezett Castrum Sti Viti. Ezen nevezet alatt jutott egy 1279. évi, a vasvári káptalan által kiállított divisonalis szerint Miklós bánnak osztályképen. — 1532 körül a kőszegi hős Jurisits Miklós említtetik mint »Capitaneus arcis Sti Viti ad Pflerum.«

Ezen hajdani várnak düledékeiből épített a mult század közepe táján két ferenczrendi barát a köznép segítségével a még fennálló keleti sarokbástya oldalán egy kápolnát, melynek jövedelmét a két buzgó remete az évenként rendezett Sz. Vidi bócsú járás alkalmával a hivek adakozásából annyira

felszaporította, hogy a 860-as években a mostani plébános (Szerdahelyen) a rozzant kápolna helyett egy ujabb díszeset, nagyobb alakban építhetett, kár, hogy ezen ujáépítés alkalmával az utolsó bástyát is lerombolták.

A vár a föld alatti bedőlt pinczéket tekintve meglehetős kiterjedésü volt.

E magasan fekvő vár ivó vizét csövezés utján nyerte egy meglehetős távolságban fekvő hegyi forrásból. Szerény véleményem szerint több mellékes adatoknál fogva ezen vár első alapítását a rómaiaktól nyerte. A terra cotta darab ezen várból került a völgyben fekvő Szerdahelyre, hol kapuszárny kifeszitőnek használta a plébános ur.

Bubics Ede.

Egyveleg.

31. Múlt számunkban közöltük, hogy Wood a bécsi »österreichisches muzeumban« érdekes előadást tartott az ephesusi Diana-templomról, Newton a royal institution (ez Angliának egyik régészeti társasága) marcz. 28-diki ülésében szintén jelentést tesz Wood fölfödezéseiről, ki Ephesusban 1863. óta saját költségén ásat. Elvégre 1871-dik februar havában megtalálta a híres Diana templomnak maradványait. E templomot legelőször 580-ban Kr. el. Chersiphron és Metagenes kezdték épiteni, befejezték 460 körül Demetrios és Paeonios. A samiai Theodoros tanácsára az alapzatok alá, a nedvesség távol tartása végett, faszén réteget raktak le. Miután Herostratus az első templomot felgyutotta, másikat épitettek, mely Wood számítása szerint 418′ hosszal és 239′ szélességgel (a legalsó lépcsőn mérve) birt; az ioniai oszlopok alsó átmérője 6′, az oszlopköz 17′1″. Az oszlopok dombor művekkel voltak ékesítve; a templom rövid oldalán állott, Vitruv szerint, nyolcz oszlop és az oszlopcsarnok minden oldalán kettős volt. Wood a festésnek és aranyozásnak nyomait is találta. Az alapzatban oly plastikai művek maradványai jöttek napvilágra, melyek stylusa a branchidai ut szobraéihoz hasonlít, tehát e darabok az első templomból származtak; tovább ásatván Wood még a szénréteget is meg találta; különben ugy tetszik, hogy épebb müvészeti tárgyakat itt nem födöztek fel.

32. Pompejiban tett utolsó ásatások alkalmával közel a stabiai

kapuhoz házat födöztek fel, melyben különös érthetlen jelentésű mosaik látható. A négyegnek oldalhossza 20'' közepén koponya s ezen kőmíves egyengető, vonásszal és kutasszal (Senkel); a koponya alatt igen nagy repülő pillangó és az alatt kerék; jobbra bot, mellette utitarisznya, balra háló. A kitünően ép mosaikot áttették a nápolyi museumba.

33. Déthier tanár, a konstantinápolyi museum igazgatója jelenti a kyprosi Hercules-Melkarth colossnak megérkeztét az Irene-féle templomban elrendezett museumba. A szobor válla szélességének mérve két méter, de a czomb ehhez képest igen alacsony; fejét az assyri frizirozott vendéghaj födi, melyben szintén assyriai szarv látható, két kezével mintegy három méternyi hosszu nőstény oroszlánt tart, feje hibázik, de Déthier azt hiszi, hogy torkából folyt a viz, mint a nápolyi bronce Silenus nőstény oroszlán torkából. A hasonlítást tovább folytatván, e Herculest hiszi a későbbi Silenus mintájának, és keletkezését (talán igen is korán) az időszámításunk előtti 22-dik századba helyezi.

34. Traverio Cavallasi Selinuntban, Siciliában, eddig ismeretlen templom maradványait találta, nyugatra az akropolistól, homokos síkon, a mostani fölép 12'-nyi mélységében. De a templom hajdan a fölep fölött állott, mert ahoz lépcsők vezetnek fel. Szomszédságában sok Apollot, Herat és más isteneket ábrázoló terra-cotta szoborkákat találtak.

35. Palma da Cesnola, amerikai consul Cyprusban, a régi golgoi nekropolisban, archaicus kő koporsót talált. A sarkophag minden oldalán van kevéssé emelkedő dombormű, födele sarkain pedig négy fekvő oroszlán. A hosszoldal egyik sarkán látjuk quadrigat, abban alkalmasint a boldogultat, másik sarkán van Perseus a négyszárnyu Medusaval, kinek nyakából nem csak Chrysaor, hanem a Pegasus is szál fel, daczára, hogy a mythos szerint ezt már Perseus Medusához való utjában használta. A koporsó más oldalain vadászat és lakoma van ábrázolva. A szobrászat egyptomi és azsiai befolyásra mutat és némely tekintetben hasonlít etruriai dombor-művekhez; különben az egészben már hellen mű izlés és a compositioban ékesség mutatkozik.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.	Szerkesztő:	9. szám.
VIII. kötet.	**Dr. Henszlmann Imre,**	*Julius 25-én*
Segédszerkesztő:	zerge u. 23. sz.	Bizományos:
Geduly Ferencz,		**Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Glyptika*)

A kultura vívmányai oly hamar terjednek el a művelt világon s annyira olvadnak össze a nemzetek szokásaival, hogy az emlékezet a régi állapotokról s életmódról egy embernyom alatt tökéletesen elenyészik. A fiatalabbak köztünk alig tudnának már ludtollat pennává vágni vagy aczél s kovával tüzet csaholni, mint mi tettük, nem ismerik többé a koppantót s boszankodnak, ha a vasuti vonat egy két órával elkésik,- holott mi vénebbek órákig vártunk sokszor a legnagyobb türelemmel a kisbiróra, ki a lovakat a legelőről leőfogatul a falu házához terelte, s nagyon is megelégedtünk, ha az ugynevezett parasztpostával tizennyolcz óra alatt nyakszegést koczkáztatva Pestről Bécsbe értünk. A jelenkor alig tudja képzelni, hogy Mátyás király s vele Európa legműveltebb társasága nem ismerte a villát s ebédnél ujjaikkal fogták a hust, a kereskedő nem fogja könnyen hinni, hogy a lombardi s florenczi nagy bankárok még a XIV-dik században is római számokkal vitték keres-

*) A m. nemzeti muzeumban az ipar-mű muzeum javára febr. 22kén tartott felolvasás.

kedelmi számadásaikat s az arab számjegyeket, jelesen a zérust nem ismerték. Ki gondolná, hogy Augusztus római császár s utódainak fényes palotái nem voltak kéménynyel ellátva, s hogy a füst néha a konyhából minden terembe behatott, vagy hogy a mindennapi tiszta gyócsing csak az ujkor vívmánya. Még nehezebben tudjuk felfogni, hogy kereskedést űző nagy műveltségü államok nem ismerték a pénz használatát. Pedig a hatalmas független Egyptom, Salamon és Hezekiás Jerusaleme, Salmanassar és Sardanapál Ninivéje, Nabukodonozor Babylonja mind nem tudták még mi a pénz, ámbár az arany, az ezüst s az ércz már alattok el volt fogadva általános értékmérőül s csereeszközül. Valjon az arany és ezüst nincsenek-e nemtelenebb keverék által meghamisítva, az az üzletre volt bizva, melynél e szerint a próbakőnek és mérlegnek jutott a főszerep. Nagy haladásnak tekintetett már midőn a fémrudak a királyi hatóság által megbélyegeztettek, s a fém nemessége ezen bélyeg által biztosittatott, végre megtörtént az utolsó lépés is, az arany-, ezüst- és rézrud, szabatosan egyforma súlyú darabókra osztatott s megbélyegeztetett, ez volt a vertpénz eredete.

Nehéz volna biztosan meghatározni az időpontot és helyet, mikor és hol történt ez először, mi csak annyit mondhatunk, hogy a legrégibb pénz a hatodik század első felére mutat Krisztus születése előtt, Croesus lydiai, Pheidon aeginai, Servius Tullius római király korára. Itt igen jellemző s a különböző gazdagság s művelődés mértékéül szolgáló egy körülmény, hogy Asia arany pénzt vert kezdettől fogva, Görögország ezüstöt, Róma rézpénzt. Ezen különbség természetesen megváltozott a bekövetkezett gazdagodás által. Igy Róma ezüstpénzt kezdett verni a mint az olasz félszigetet meghódította a második pun háboru alatt, Julius Caesar óta aranyat.

A legrégibb pénzek mind csak egyik oldalukon voltak bélyegezve, a hátlapon egy durva négyszög nyoma látszik, azon kis üllőé, melyre a lencse alaku izzó fémdarab fogóval tétetett mig a bélyeget az előlapra kalapácscsal ütötték reá; ezen négyszög később szabatossá vált, még később bélyeg is vésetett belé, mig végre a négyszög s üllő minden nyoma megszünt, s mind a két lap egyforma díszszel állíttatott ki. Minthogy azonban a pénznek oldalkarimája nem volt, a fémdarab a kala-

pácsütés alatt sokszor kidomborodott s formátlanná vált. Az oldalkarika a római császárkor találmánya, az ugynevezett Contorniát érmeken, melyek azonban pénzül nem szolgáltak.

A pénz, hogy megóvassék a hamisítás és csonkitás ellen, régi időben az istenek oltalma alá helyeztetett, a főlapra reányomatott a város védistenének vagy hősének képe vagy jelvénye, hogy az, a ki azt csalási szándékkal megcsonkítja, mint istensértő büntettessék. Igy Athene pénzein Athena arczát látjuk, s jelvényét a baglyot, még pedig, minthogy a kereskedővilág megszokta a régi veretet, még késő időkben is a régi archaikus modor meg lett tartva, s igy midőn a müvészet már régóta tökéletes formákat alkotott s használt, e pénzen még mindig divott a régi tökéletlen typus, ugy mint a bécsi pénzverde is mai napig még mindig Mária Terézia tallérokat ver, mert keleten, s különösen a felső Nilus vidékein, a lakosság csak ezekben bizik egészen, de itt is szükséges, hogy a királyné mellén függjön egy hosszukás gyöngyszem, mely nélkül viszszautasítják a tallért. Corinth bélyege szintén Athene feje s a hátlapon Pegasus, alatta a k betü egy elavult formája az ugynevezett koppa. Aegina pénzein látjuk Apolló tekenősbékáját, Argoséin Hera fejét, Thasos szigetein Dionysos vagy Herakles alakját, Rómának ezüstjein gyakran egy szép nő fejét azon körirattal: Libertas. Igy látjuk, hogy a kereskedés mindig a vallás palástja alá igyekszik menekülni, keleten a kereskedő karavanok a Mekkai búcsújárattal egyeztetik össze pusztautaikat, sőt nálunk is a vasárnap volt a vásár napja, az országos vásárok a népszerü szentek napjain tartattak, s a búcsú még most is mindenütt vásárral jár. Az ókor királyságaiban a király személye helyetesítette az istenség ábrázolatját a pénzek főlapjain, a legrégibb persa pénzeken Darius királyt látjuk a mint térdelve nyilát ellövi, tőle nevezték a persa pénzeket Darikoknak. A Macedoni királyok szintén arczképeiket verették pénzeikre, de sokáig egész ideal vonásokkal, még Nagy Sándor arczképe is alig különbözik Heraklesétől, ki egyébiránt családjának törzse volt, atyja Fülöp arczán pedig semmi nyoma nincs az egyéniségnek, vonásai egészen eszményiek, még sokkal inkább, mint akár Viktoria angol királynéé a félkoronán és shillingen. Egyébiránt csak a legitim királyok bélyegezték pénzeiket arczképökkel s

jelezték azokat nevökkel, a tyrannusok (ezen szó eredetileg nem jelent egyebet, mint urat) vagy is azok, kik egy azelőtt szabad város kormányát ragadták magukhoz, nem verették arczképeiket államuk pénzeire. A Syrakusai Dionysius a győzelem istennőjét két vagy négyfogatu kocsin verette érmeire, emlékül az Olympiai versenynél nyert győzelmének, de tisztelve Syracuza államiságát, a körirat nem említi nevét, hanem a városét. Az első individualis arczképeket a Diadochok, vagy is Nagy Sándor utódai tetették pénzeikre, s felségsértőkként büntették a hamisítókat. Ezen arczképek minden tekintetben a legszebbek a pénzverés történelmében egész a mai korig, külö nösen kitünnek itt a Pergamusi királyok, Phileterus s az Attalusok, aztán Demetrius Poliorcetes, a régi történelem azon királyi kalandora, ki országokat sorban nyert s vesztett, az első Seleucidák Syriában és Ptolemaeusok Egyptomban, Mithridatesnek a pontusi s Perseusnak a Macedoni királynak arczképei valódi remekművek, látszik, hogy nagy művész véste bélyegöket. Ezen időből valók azon igen kevés éremvésők nevei, melyeket némely görög érmeken találunk, különben csak a változó főhivatalnokok neve olvasható a pénzeken. A városok s királyok ez időben még büszkék voltak arra, hogy pénzeik szépek legyenek s hogy művészek készítsék azokat, ugyanazért régi éremgyűjtemények hiven képviselik s megmagyarázzák a művészet történelmét. Minthogy azonban a pénzbélyegek nem aczélba voltak vésve, hanem bronzba, — néhány ily bélyeg a gyüjteményekben mostanáig fenmaradt, — s minthogy ezen bronz-bélyegek izzó fémdarabokra verettek, csakhamar elkoptak, s megromlottak s azokat sokszor ujra kellett verni s kiigazítani, ugy, hogy mig jelenleg a pénz minden évben, sőt éveken keresztül is ugyanazon egy bélyeggel veretik s azért az egyik példány azonos a másikkal, a régi pénzeknél semmi sem ritkább mint két azonos példány.

A szép művészeti veretü régi pénzek mellett, melyeket a Numismaták „belle fabrique“ czimmel szoktak jellemezni, ott van még mindig a kereskedésre szánt fabrique ordinaire is, melynek typusa ugyanaz, mint a szépveretüé, de valószinüleg a romlásnak indult s közönyösen kijavított bélyegek terméke.

A rómaiaknál, kiknél a szép iránti érzék csekélyebb volt,

s kik a műízlést az irodalomban, mint képzőművészetben a görögöktől kölcsönözték, a pénzveret nem tanusit oly művészeti tökélyt, mint a görögöknél, — valószinüleg azt tartották, hogy a pénz nem szorul külső szépségre, hogy megszerettessék. Első császáraik forditottak ugyan gondot arra, hogy arczképeik legalább Rómában, különösen a nagyobb bronzérmeken művészileg állitassanak ki, de a Coloniákban vert pénzeknél s azoknál, melyek Septimius Severus és Caracalla után verettek, megszünik minden összefüggés a művészettel, s nemsokára annyira elaljasodtak, hogy barbár népek sem verhettek roszszabbakat. Ilyenek különösen a késő byzantinusok, melyek — az egész akkor ismert világban elterjedtek s elfogadtattak, de a császár arczképe rajtok nem is követel művészeti hatást, sem nem igyekszik hasonlatosságot állitani elő.

Már a régieknél is meg volt a különböztetés a pénz közt, mely eszköze a kereskedelmi forgalomnak, s az emlékérem közt, mely diszül s emlékül szolgál. A Syracusai nagy Decadrachmák jóformán mind ezen utóbbi osztályhoz tartoznak, ugyanugy azon római császári nagy aranyérmek, melyek nagy részt hazánkban találhatók, s most is a bécsi régiségtárban őriztetnek. Használatukról is van tudomásunk, mert léteznek római sirkövek, melyek dombormüvein látható, hogy az ily emlékérmek, sőt vésett kövek is vitéz katonák által ugy viseltettek, mint jelenleg az érdemkeresztek, vagy érdempénzek. Az ugynevezett contorniátok vagy karimáspénzek a későbbi császári időkből, melyeken hires irók s költők arczképei örökíttettek meg, a mennyiben arczvonásaik durva vésés által megörökíthetők, szintén az emlékérmek osztályához tartoznak.

A sötét századokban egész a renaissance kezdetéig a pénzverés nyugoti Európában, ugy mint Byzanczban inkább mesterség volt mint művészet, — emlékérmek nem készültek többé, a pénzen pedig az arczok s alakok alig mutatnak többé emberi formákat. Fényes kivételként tündöklik azonban közöttök a Hohenstaufeni II. Fridrik arany Augustalisa, mely a régi jobb római érmek metszetére emlékeztet.

A XV. században ismét divatba jő az emlékérem, az előkelők ezt hol nyakláncczra fűzve mellökön, hol odavarrva kalapjok felhajtott karimáján viselik s kitünő művészeket biznak

meg készítésökkel. Minthogy azonban e czélra nagyobb érmek kivántattak meg, a művészek pedig nem vésték az anyabélyeget aczélból, hanem bronzból, mely ha nagyobb, a veretésnél nagyobb nyomást is tesz szükségessé s ennek folytán igen könnyen megreped, ugyanazért a bronzdombormű technikáját alkalmazták az emlékérmek készítésére is s ezeket agyag vagy fövényformákba öntötték s vésővel ciselirozták később. Ezen ötvös-technika két századon keresztül tartotta fel magát, s neki közönhetjük sok középkori magán ember arczképét, mert pénzt, sőt emlékpénzt is csak fejedelmek s hatóságok vertek, magánzónak, ki nem volt oly magas hivatalban, hogy a pénzverde ne tehessen kifogást nevének érem által teendő örökítése ellen, csak öntött s ciselirozott emlékérmet készíttetett, sőt ha fejedelmek is nagyobb alakban emlékérmet kivántak, csak ezen technika által érhették el czéljokat. Hirneves művészek adták magokat e pályára, köztök legnevezetesebb Pictor Pisanus a jeles fesztész a XV-ik század kezdete táján, Donatello, Gentil-Bellino, folytatták ezen szép technikát, Paolo di Ragusa, Giovanni Boldu végre Sperandio, a ki 1520. halt meg. Érmeik nagyobbrészt a felső s közép olasz fejedelmeket, s nehány jelenleg ismeretlen szép nőt ábrázolnak, melyek azonban művészi értékök folytán kincsekként őriztetnek a gyüjteményekben. Az öntött érmek készítése azonban a XVII. század vége felé megszünik, s eddigelé nem hozatott uj életre, ámbár az ily emlékérmek szépsége megérdemlené ezen műiparág feléledését, a miről mindenki könnyen meggyőződhetik, ki muzeumunkban Mátyás király két ily érmét, II. Lajosét és Mária királynéit, V. Károly és I-ső Ferdinandét, Basta tábornokét, Bánfi-Hunyadi János orvosét s különösen Mezerode Jánosét és nejéit megvizsgálja, vagy azon augsburgi s nürnbergi polgárokét, melyeket itt kiállítani szerencsém van. Németországban Rysz Henrik, Bink és Jamnitzer mesterségökre ötvösök s rézmetszők készítették a legszebb emlékérmeket.

Tudjuk, hogy Albrecht Dürer atyja is ötvös volt, s azért a nagy fesztésznek is szoktak tulajdonítani emlékérmeket, azok azonban, melyek monogramjával meg vannak jegyezve kivétel nélkül csak rajzai után készültek, s nem erednek tőle.

Ezen öntött s ciselirozott ötvösmunkák az emlékérem

vésés reformját idézték elő. Francesco Francia, Pollajuolo, Alexandro Cesari, Valerio Vicentino, Giovanni delle Carniole, kik mind ily öntött s ciselirozott ötvösmunkát is készítettek, s később Benvenuto Cellini emlékérem bélyegeket kezdtek verni, még pedig aczélba s a művészetnek ujra helyet készitettek a pénzverdében. Az emlékérmek száma a következő században napról napra szaporodott, XIV. Lajoséi s I. Leopoldéi százakra mennek ugyan, de technikájok mindinkább sülyed. Az éremvésők lassan-lassan megfeledkeznek azon törvényekről, melyeket a pénzverés tecknikája eleikbe szabott.

A régi görög pénzeken s az első husz római császár pénzein, ugy szintén a XVI. század émlékérmein a főlapon egy közép vagy alacsony domborusággal félprofilba vésett fő tünik szemünkbe, csak kivételkép látunk Rhodus sziget és Ainos Thraciai város pénzein arczokat elülről vésve, melyeken az orr természetesen rendesen lekopik. A Gorgoneion ugyan szintén elölről ábrázoltatik, de mindig lapos domborusággal. A hátlapon egy állat, jelvény vagy emberalak ritkábban csoportozat van képezve, de mindig csak ugyanazon egy téren, a felosztás előtérre, középtérre s háttérre nem fordúl elő. Az öntött emlékérmek, melyek a középkori domborművek szabályai szerint készültek, néha eltérnek ugyan ezen plastikai elrendezéstől, a XVII. és XVIII. század éremvésői azonban a mesterkélést nem rendesen űzvén már a művészettel, főczeljok nem többé a szépség, de hol az elmésség, hol a technikai nehézségek legyőzése, bonyolult csoportozatokat szeretnek vésni, melyek az érem egész terét foglalják el s a szemnek semmi nyugvó pontot nem hagynak, háttért alakítanak, mely zavarólag hat a nézőre, sőt távlatokat s tájképeket is vésnek aczélba; a főlapon pedig a plastika szabályaival ellentétben az arczképen minden izmot naturalistikus modorban fejeznek ki s fesztészeti benyomást iparkodnak teremteni. A pénzbélyeg ezen időben még inkább elaljasodott oly annyira, hogy III. György angol, XVI. Lajos franczia, I. Ferdinánd nápolyi király s I. Ferencz császár rézpénzein a fejedelmek arczképei valóságos torzképekké sülyednek. Napoleon, kinek figyelme mindenhová kiterjedt, reformálta a párisi pénzverdét is. Denon a hires műkedvelő által rajzoltatta emlékérmeit, Andrieu véste azokat s Tiolier a gyönyörü öt

frankosokat, melyeken Napoleon arcza Ramessere s Augustusra emlékeztet. Angolországban a reform csak később állt be. Pistrucci, a drágakőmetsző, Londonba jött s egy Onyxbacchante véséssel Payne Knightot a hires gyüjtőt annyiban rászedte, hogy tulajdon remekművét régi cameoként adatta el, ennek bizonyságul hogy műértő is csalódhatik A történetecske nagy zajt ütött a fővárosban s alkalmat szolgált, hogy Pistrucci a pénzverdében bélyegvésővé neveztetett ki, mint ilyen véste azon kitűnő plastikai szent Györgyöt, mely a huszas években az angol sovereignen az ezüst koronán s félkoronán diszlett. Bécsre még később került a sor, a pénzverdében ugyanis a vésés technikájának fogásai annyira feledésbe mentek, hogy midőn 1830-ban Ferdinánd király rögtönzött koronáztatása lett a felelet a juliusi forradalomra, a bélyegvésők kijelentették, hogy hat hónapnál elébb nem készíthetik a koronázási érmeket, különösen a nagyobbat. Ekkor neveztetett ki hazánkfia Böhm Dániel bélyegvésőnek, szerveztetett s alája rendeltetett a bélyegvéső akadémia (Münzgraveur-akademie) Bőhm kellő időben készíté el a koronázási érmet, s nevette a jeles bécsi pénzvésőket.

Mind ezen férfiak visszatértek a régi bélyegvésés technikájához, s kortársai követték őket, ámbár Olaszországban egész napjainkig sem küszöböltetett ki egészen a pénzverdékből a mesterségesnek hajhászata. Lajos a műkedvelő bajor király különös figyelemmel kisérte a pénzverés javulását s emlékéremtallérokat is veretett, de ezen kisérlet nem sikerült, az emlékéremtallér soha nem vált pénzzé, a társaság alsóbb rétegei s a külföld nem tudtak hozzája szokni, s ezért a forgalomból hamar eltüntek. Voigt azonban Lajos király bélyegvésője hirre kapott, ugy mint ideiglenesen technikája is, a mennyiben ő domboru bélyeget dolgozott ki előbb (Punzen) s ezt aztán beleváste az aczélanyabélyegbe. Ez által dombormű kinézést nyertek pénzei, s ha az anyabélyeg elrepedt, könnyen készülhetett uj bélyeg, de miután a homoru vésés szabatosabb mint a domboru Voigt technikája ismét elhagyatott.

Ha már azokat, miket fennebb elősoroltunk a műipar szempontjából tekintjük, azon következésekre jutunk, hogy a pénz a mennyiben értékmérő és csereeszköz, a közgazdászathoz

tartozik, de hogy mind a tisztelet, melyel a fejedelem iránt tartozunk, mind az aesthetikai érzet méltán követelheti, hogy azon esereeszköz, mely még a szegényebb sorsuak közt is megfordul, műizléssel készüljön annál inkább, minthogy a nagyobb költség az első bélyeg készítésénel tekintetbe sem jöhet azon nagymennyiségü példányoknál, melyek ezen bélyeg által veretnek. Máskép áll a dolog az emlékérmeknél, ezek részint a kormány. részint testületek s egyesületek által valamely nevezetesebb eseményemlékére szoktak veretni, igy a városok a természetvizsgálók évi gyülésük megörökítésére verettek nálunk emlékérmet, vagy Lisztnek, Rokitanszkynak tisztelői, midőn ezen férfiak ötven évi pályájuk megnyilását ünneplék; miután azonban magánembernek megörökítése emlékérem által egy neme az Apotheosisnak, melyaz ércz vagy márvány mellszobor által történő megtiszteltetéssel egy vonalban áll, senkinek sem jut eszébe, hogy arczképét emlékéremre veresse s barátainak emlékül adja, mert a közvélemény ezt elbizottságnak tekinti. Ez egyébiránt a középkorban is ugy volt, de épen azért készültek azon öntött ciselirozott bronzemlékérmek, melyek, a mint látszik, egyenesen a családi és baráti körnek voltak szánva s nagy költséget nem vettek igénybe. A XVI. században mind az ötvösök, mind a szobrászok munkaköréhez tartoztak és sokszor a legfinomabb műizlést tanusítják. Kivánatos volna, ha ezen technika ismét divatba jönne, ugyanazért figyelmeztetem mind a művészeket, mind azokat, kiknek anyagi körülményük megengedi, az itt kiállított ilynemü középkori emlékérmekre; nagy részük egészen magántermészetű.

A pénzbélyegvéséssel legszorosabb kapcsolatban áll a bélyegkészítés, (Punzen) melyet hol ezüstbe, hol aranyba, hol pedig bőrre veretnek diszítményül. Ezen technika is nagy részben feledésbe ment, csak a diszes könyvkötésnél ébresztetett fel ujabb időben Párisban és Londonban, hol különösen Zaehnsdorf háznakfia a hires Grolier-féle kötéseket a XVI. század végéből mesterileg utánozza, a mint ez a bécsi kiállításnál díjt nyert munkáiból kitünik, melyek egyike nemsokára az itteni iparmuzeumban is ki fog állíttatni. A préselt bőrmunka ellenben csak Spanyolországban és Dél-Amerikában tartotta fenn magát, pedig ezen iparág is érdemes, hogy uj virágzásnak indul-

jon, s ha hazánkban a sport kedvelői birnának önnálló művészeti érzékkel s nem utánoznák mindig a külföldit, nem bizván maguk kezdeményezésébe, ezen iparágnak épen Magyarországban lehetne jövője.

Átmegyek most egy más ágára a műiparnak, mely rokon a pénzbélyegveréssel, mely azonban jelenleg kihalófélben van, ez a kőmetszés (Steinschneidekunst). A mint az állam bélyegével az arany, ezüst vagy rézdarabot hitelesiti, s ezáltal megteremti a pénzt, ugy a magánember gyűrűjének lenyomatával hitelesíti aláirását. A gyűrű ilyenformán az ember egyéniségével nőtt össze s régi időben nem egyszer a küldönczöknek meg adta a hitelt. Polykrates, midőn legnagyobb kincsét föl-akarja áldozni az istenek irigységének, gyűrűjét veti a tengerbe; Nagy Sándor, midőn végbetegségében szólni már nem tud, Perdiccasnak adja át gyűrűjét, mint az uralkodás jelvényét. Időnkben czimmerrel szoktunk pecsételni, az egyéniség nálunk a családban olvad fel,pecsétjeink elvesztették egyéni jellegüket, aranyból, ezüstből, aczélból készülnek, ha gyűrűben hordjuk s drágakőbe vésetjük, az Carniol, Chalcedon vagy Onyx, de sem a kő, sem a vésés szépségére különös súlyt nem szoktunk fektetni, sőt tudok egy vármegyét, mely 1840-ben pecsétjét egy vándor czigány által vésette. Régibb időben különösen a görögöknél, hol a családnév nem volt használatban, mindenkinek külön pecsétje volt, s azon általános műérzetnél fogva, mely az egész nemzetet áthatotta ezen pecsétgyűrűk mind anyagukra, mind művészetükre nézve sokszor a legnagyobb becscsel birtak s a fényűzésnek kiváló tárgyai lettek.

Számtalan ily vésett kő származott le reánk, bárhol létezett légyen görög telep, római colonia, mindenütt találkozunk ily gemmákkal, csakhogy legnagyobb része durva, ezeket a közép osztály viselte, sőt a szegények üveg-pasztát használtak pecsétül vésett kő helyett. Ezen üveg-paszták sokszor érdekesek annyiban, hogy hires szép régi gemmák hű leöntvényei. A gazdagok, különösen a művészek s Rómában a szónokok nagy figyelmet fordítottak gyűrűik szépségeire, már az anyag is kitünő ezeknél. A gyémántot nem tudták ugyan csiszolni, a késöbbi időkből is alig létezik egy-két vésett gyémánt, ez is csak a XVIII. századból, ez anyag nem való vésésre, mely nem kölcsönöz

annak semmi szépséget. A régiek a rubintot, a smaragdot és zaphirt is általában becsesebbnek és szebbnek találták, minthogy alakokat véstek volna beléje, azért csak legritkább esetben tették azt, ellenben a topázt többször használták fel, különösen pedig a kétrétegü onyxot, a veres carneolt és barna szardot, a zöld plazmát, a rózsaszinü ametisztet, a violaszinü gránátot, a jáczintot, a calcedont, az aquamarint, az át nem látszók közül előszeretettel a veres jaspist. Az átlátszóknál azokat választották leginkább, a melyek lelhelye jelenleg ismeretlen, s melyek oly tüzzel birnak, mely különben csak nemes kövek tulajdona. A szép anyag itt majd mindég a régiség és eredetiség tanúja, azonban modern művészek is felhasználták, ha hozzája fértek, a szép anyagot néha ugy, hogy a regi kevésbbé szép vésés helyett a magukét tették; nemtelen anyag választékos vetéssel, kivétel nélkül modern. Ilyen vésett kövek, ha homoruan vannak vésve, Intagliónak neveztettek, s becsük, ha szépek, igen nagy, kitünő művészek adták magukat a régi időkben e müvészetágra, a régi irók kettőt említenek közülök: Pyrgotelest Nagy Sándor, és Dioskoridest Augustus idejében. Az elsőnek semmi műve nem jutott reánk, Dioskoridesnek azonban 7—8 intagliója még most is bámultatik a florenczi, londoni, párisi muzeumokban, s Devonshire és Northumberland herczegeknél. Ezen két művészen kivül ismerünk még körölbelül husz kőmetsző művészt a régi korból, kik neveiket műveikre vésték, ezek közt legkitünőbb Gnajos, Solon, Aulos, Protarchos. Minthogy azonban könnyebb egy régi feliràst utánozni, s hamisítani, mint egy alakot vagy csoportozatot; modern kőmetszők sokszor belevésték ezen neveket a régi szép gemmákba vagy rátették tulajdon müveikre, ugy, hogy felirásos intaglio már első pillanatra gyanus.

A legrégibb vésett kövek az ugynevezett scarabeusok, ezeknek egyik lapja rovar alakban van vésve, az alsó lapon látjuk a pecsétet. Az egyptomi scarabeok száma végtelen az etruriaiak is közönségesek, de a szépen vésettek s a görögök a legritkább gemmák közzé tartoznak. A diadochok idejében a gemmák nemcsak pecsétül szolgáltak, hanem általános ékszerül, a nők boglároknak használták, hajukba tüzték, sőt czipőjükön is viselték. Ezen időben jöttek divatba a Cameok is, vagy is a

domboruan vésett drágakövek, s előszeretettel használtattak fel a két, három vagy négyrétegü onyxok és sardonyxok ,minőket az ókor nagyobb és szebb példányokban ismert, mint mi. Ezen nagy Cameok közül legszebb a Ptolomaeus arczképe Pétervárott s ismét Ptolomaeus és nejének arczképe Bécsben, egy harmadik Ptolomaeus Berlinben, továbbá Tiber pannoniai diadalmenete Augustus és Livia előtt Bécsben. Augustus Apotheosisa Párizsban, nagysága miatt Claudius diadalmenete Hágában és Septimius Severusé Berlinben. Hires továbbá az ugynevezett Ptolomaeusok onyx diszedénye Párisban bacchikus álarczokkal s a braunschweigi vagy mantuai díszedény, mely miután 40 évig eltüntnek tartatott, jelenleg Genfben merült fel, Károly braunschweigi herczeg hagyatékában.

A római birodalom letüntével a kővésés csaknem kihalt. Byzanczban készültek ugyan még folyvást keresztény cameok és intagliók, főleg zöld jaspisban de sokkal kisebb számban, mint a classicus időkben. Nagy Károly és utódai régi intaglóikkal pecsételtek, ezek s a cameok gyakran használtattak fel, ereklyetartók és szent könyvek díszítésére. A X. században szép kristályvésetek készültek Francziországban. A XV. és XVI. században azonban ismét feléledt a drágakő-vésés, különösen Florenczben, hol Lorenzo Medici a régi intagliókat és cameokat gyüjtötte, s a legszebbekbe belevésette tulajdon nevét. A leghiresebb művészek ez időben Giovani delle Carneole, ki Savanarola arczképét metszette carneolba, Alessandro Cesari, s Valerio Belli Vicentino. A XVII. században Coldore véste ugyan Erzsébet királynét, IV. Henriket s kortársait; ezen művészetág azonban ismét elhanyagoltatott, mig a XVIII. században azt még egyszer Natter elevenítette fel s utána a Pichler-család Tyrolból, mely száz éven keresztül három generatióban valódi mestermüveket teremtett, iskolájából származtak a legközelebb mult kornak vésnökei: Pistrucci, Cerbara, Girometti Santarelli, Morelli, ezek halálával pedig a kővésés, mely nagyon fáradságos a nélkül, hogy nagyszerü eredményt mutathatna, ismét hanyatlott. Igaz, hogy Nápolyban folyvást felhasználták a kagylókat, hogy különböző rétegeibőlCameokat faragjanak, mert mig az Onyxet és Carneolt nem fogja az aczél s csakis gyémántporral s kerékkel támadtathatnak meg, addig a kagyló a toll-

késnek és vésőnek is enged. Ezen kagylóboglárok s fülbevalók keresett kereskedelmi czikkek voltak, csakhogy készítőik nem lévén gondolkodó művészek, nem figyeltek az anyag követelményeire s előszeretettel — festői compositiókat faragtak a kagylólemezekbe, Raphael Madonnáit, Guidó Auroráját, stb. A legújabb időkben azonban Castellani, ki az etruriai, görög s római aranyműves mesterséget sok szerencsével felelevenítette, ezen műiparra is fordította figyelmét s adott a kagylómetszőknek szép régi mintákat s aljasadásából felemelte műveiket. Iparmuzeumunk ezekből is bír egy kitünő példányt, mely bizonyára minden nőnek tetszését fogja aratni.

Általában feltünő, hogy a jelenben a művészet minden ágában szakítunk a legközelebbi mult izléstelen traditióival, s hogy a mesterségest, a finomat, a fáradságost, azt a mi csak technikai nehézségek legyőzésével kivihető, nem bámuljuk többé, hanem a szépet, az izletest, hogy mi nem a türelmet becsüljük többé, hanem a talentumot. Igaz, hogy az olasz milanói szobroknak sok volt még a bámulója, pedig az olaszok maguk kimondták felőlök az itéletet, midőn azokat nem a művészi osztályba, hanem az iparosba helyezték, de azért mégis láttuk, hogy az angoloknál, olaszoknál, francziáknál, osztrákoknál, ez a mi igazán művészi csakugyan megbecsültetett. S ez a világkiállításoknak nagy haszna, ezek mívelik egyaránt a közönség és a műipar ízlését, s hogy ez hazánkban is megtörténhessék, hogy mi a műipar mezején ne maradjunk el a nyugati nemzetektől, hogy az ízlés tisztuljon s nemesedjék a társadalom minden rétegeiben, ez feladata a most alakuló iparmuzeumnak, mely reménylem, nehány év alatt hasonló jótékony hatással lesz az ízlés nemesítésére, mint Bécsben az Oestreichisches Museum für Industrie und Kunst az osztrák műipar kifejtésére volt.

Pulszky Ferencz.

V. A szepesváraljai középkori műemlékek rövid ismertetése.

Szepesvár (Zipserhaus) és vidéke már a régi időkben nagy szerepet játszott honunk politikai és egyházi történetében is.

— Eredetileg csak a vár és attól nyugatra egy dombon álló szepesi káptalan létezett, a völgyben elterülő város Szepesváralja már a XV-dik század elején éplt.

Szepesvára, hazánk legnagyobb, legerősebb és legrégibb erősségeinek egyike, alapfalazatai a mészkősziklába mélyen bevésvék, ugy, hogy ez által sziklába vájt terjedelmes boltüregek és pinczék származtak, melyekben a környékbeli nép temérdek kincseket elrejtve vél.

Ezen vár alapítója — történeti adatok hiánya miatt — biztossággal nem nevezhető meg. — A magyarok bejövetele előtt a vár nehezen létezett, miután III. Béla névtelen jegyzője a szlávok által épített és a magyarok által elfoglalt várak közt a szepesi várat nem említi.

Annyi bizonyos, hogy az aradi országgyülés után az elölteknek vagy fogságba ejtetteknek atyafiai Borichot, Kálmán vélt fiát hítták meg Oroszországból a királyi trón elfoglalására. Borich a szomszéd fejedelmektől segítve, Szepességen Magyarországba beütött, s ez alkalommal *1120-dik évben a szepesi várat is elfoglalta.*

III. András király halála után IV. Ulászló cseh király hadaival ostrommal vevé be a várat, melyet azonban Róbert Károly a szepesi németek és Sigrai Miklós várgróf segítségével ismét visszafoglalá.

A XV-dik században ezen vár a hussiták által sokat szenvedett, miután azt Giskra, későbben pedig a kegyetlen Axamith elfoglalá s részben az utóbbi lerombolta tta.

1465-ben Mátyás királyunk a várat Zápolya Imrének adományozá, ki azt ismét kijavíttatta és királyi fénynyel felszereltette.

A XVI-dik században Thurzók birtokába esett, míg III. Ferdinánd 1638-ban a várat terjedelmes birtokával együtt gr. Csáky Istvánnak adományozta. Későbben Rákóczy ezen várat is elfoglalá, melyet azonban rövid időre Hartleben császári tábornok ostrommal bevett, nagy részben lerombolta tá, bástyáit és falait összelődözteté, s ezen időtől a vár romban hever.

Ez lenne tehát ezen várnak rövidre foglalt chrónikája, melyet szükségesnek láttam tájékozás végett előrebocsátani, annál is inkább, miután a régész — bár a történelmet rendesen

mellékesnek tekinti — a különféle építészeti modorok korának meghatározásánál a történelmet egészen még sem mellőzheti. — Ott, hol a történelem homályos s nem nyújt adatokat, ott a régészet pótolja e hiányokat, s viszont a még kivált hazánkban nem egészen kifejlett régészeti tudomány számára a történelem gyakran nyújt támpontokat, szóval a régészet és történelem kölcsönösen kisegíti s támogatja egymást.

A szepesi vár egy magas, meredek mészkősziklán épült, három oldalról hozzáférhetetlen, mert csak a délfelé fekvő »Drevernyik« nevű mészkőhegygyel van összekötve, mely körülmény következtében a várnak ezen déli oldala is erős erődítmények és magas falak által leginkább van megerősítve, holott a legmeredekebb északi oldalon a várnak még a nélkülözhetlennek látszó körfala is teljességgel hiányzik, úgy, hogy az ezen oldalon majdnem merőlegesen emelkedő sziklafal a kőfalat eléggé helyettesítvén, a lovagtermeket tartalmazó és ezen az oldalon fekvő nagy épület falazatai a kősziklából nyúlnak ki, nem lévén azokban mintegy 5 ölnyi magasságban semmi nyílásuk, ezen a természet által nyújtott előny olyképeni felhasználása által a vár erősége csorbát nem szenvedhetett.

A vár többi oldala — nem bírván a természettől oly előnyös fekvéssel — hármas kőfallal van körülvéve, melyet kis távolságokban hatalmas kör- és polygonbástyák védték. — Ezen erősség általában véve négy részből állott, t. i. a három előudvarból és a tulajdonképeni fellegvárból. — Ezen felső váracshoz csak négy kapunyiláson lehetett jutni. — Közepét egy tetemes magassággal biró hengeralakú donjon-torony foglalja el, mely az egész vár felett uralkodik. — A vár dísz- és lovagtermei az említett északi épületrészben lehettek elhelyezve, miután ott még most is szabályos ablaksorozat, valamint a belfalazatain festmények és diszítmények gyenge nyomai még kivehetők, boltozata azonban már beomlott.

A hadászati szempontból igen érdekes vár alaprajza néhány év előtt gr. Csáky László ur költségén a régészeti országos bizottság rajzgyűjteménye számára pontosan felméretett és lerajzoltatott.

Jelenleg az egész vár már igen elpusztúlt állapotú, részint az idő vasfoga, de leginkább ujabbkori kincskeresők ásatásai

és törései által, lévén a vidéken azon hír elterjedve, hogy a vár mély, hozzáférhetlen s jelenleg még fel nem fedezett pinczéiben és szikla alatti üregeiben temérdek kincs van elrejtve. Ilyféle mondákkal azonban majdnem minden várnál találkozunk.

A részint termés, részint pedig erős téglából épűlt várfalain különös építészeti műrészleteket, melyek a vár építési idejére nézve felvilágosít adatokat szolgálhatnának — nem igen találunk.

Hogy ezen várromon még románkori műrészleteket lehetne találni, az nagyon valószinű, miután a vár alapításának legendája felér a IX. és X-dik századba. Ezt csak azonban pontos vizsgálat, s a hol szükséges, ásatások által lehetne megtudni.

A régészeti bizottság rajztárában lévő vár alaprajza csak a falazatok irányát mutatja, ez azonban nem elég, mert hiányzik ott a különböző időszakokban épűlt várrészletek graphicus megkülönböztetése, mi azonban a helyszínrajz alapján pontos vizsgálat által még helyrepótolható.

A várhegy nyugati oldalán egy völgy által elválasztott mérsékelt magasságú nem igen lejtős hegyen áll a szepesi káptalan (Capitulum), mely — tekintve annak bástyákkal megerősített körfalát,három kapuját, ódon kinézésű házait s festői templomát, még jelenleg is megerősített várhoz hasonlít.

A káptalan ezen megerősítése azonban nem birhatott strategiai fontossággal, miután a sánczárkok hiányozván, a falak, valamint a bástyatornyok is kis mértékkel birván, ennélfogva egy erős hadi ostromnak nem sokáig állhatott volna ellen, legfeljebb véletlen rablócsapatok ellen elég biztonságot nyújtott.

A középkorban a magában álló templomok az ellenség vagy rablók betörései ellen kőfallal valának megerősítve, mint azt például Huszton, Szepes-Olasziban, Kézsmárkon és több erdélyi templomainknál mai napig is találjuk.

Két kapun keresztül juthatni a káptalan belsejébe. — A felső-nyugati kapu mellett áll a püspöki palota, a cathedrális templom és a Seminarium. — Kelet felé a kanonokok csinos egyemeletes házai egy utczát képeznek, melynek mindkét oldala eper- és hársfasorozattal bir. — A mily nehéz a székesegyház korát pontosan meghatározni, ép oly biztossággal felvehető, hogy már I. István királyunk idejében itt egy templom

állott. — Régi okiratok ugyanis bizonyítják, hogy az 1142-ben II. Géza uralkodása alatt bevándorolt szászok a szepesi szent Márton hegyen, ugyanezen szentnek tiszteletére épült templomot már találtak.

Ezen templom 1189-ben egy apátsági templommá emeltetett. — 1776-ban pedig Mária Therézia a szepesi püspökséget alapítá. — Megemlítem még, hogy a káptalan bir egy tekintélyes és jól rendezett levéltárral. (Locus credibilis).

A mi ezen székesegyház külsejét illeti, ez mind a művészre mind pedig régészre nézve felette érdekes. — És pedig művészre — tájfestőre nézve annyiban érdekes, mert ezen templomot bármely oldalról tekintve, annak egyes részei igen élénk silhouettet — megfelelő festői háttérrel — mutatnak, műrégészre nézve pedig érdekes és characteristikus műrészleteket tartalmaz, melyek stylje átöleli a XII-dik egész XVI-dik század időszakát; — úgy hogy ezen a templomon a hazánkban dívó román, román-gót és rennaissance műizlés tökéletesen tanulmányozható.

Mielőtt tehát ezen templom belsejében lévő műkincseket elősorolnók, tekintsük meg elébb egy kissé ezen templom külsejét.

A templom legimposánsabb kinézésű mindenesetre a nyugati oldalról, ezen része a csúcsos fedelű tornyokkal még románkori, miután a tornyokon lisenákkal, consolákkal, fogas csorbázatú párkányzattal és félköríves, egy oszlopocska által ketté választott ablaknyilásokkal találkozunk. — Úgy szintén a nyugati portálé szép levelei oszlopokkal és félköríves archivolt párkányzattal bir, mely utóbbi által képezett félköríves tympanonban sz. Márton lovon ülő alakja al fresco szemlélhető. — Ezen díszkapúzat párkányzata, valamint diszítményeinek kivitele a XIII-dik század első felében dívó s már kiképzett román ízlés jellegét viseli. — A torony közti falazatban lévő s a főhajóba nyiló ablak eredetileg szintén román izlésű lehetetett, de későbben kitágíttatott, csúcsivezettel és mérművel ellttatott. — A tornyok felső részének rovátkos koronázó párkányzata azonban már ujabbkori és a XVII-dik században ezen a vidéken dívó s leirásomban már több helyen emlitett rennaissance modorban történt. — A tornyok nyolczoldalu

gulaalakú csúsos tetőzete a faszerkezethez vaskampókkal megerősitett kőlapokkal van fedve. — Megemlitésre méltók itt a nyugati oldalon, a tornyok oldalfalainak irányában fekvő támfalak melyek síkjaikkal a főfalra merőlegesen állanak, a támfalak kőrétegei nem a szokásos vizszintes fekvésüek, de a támfalak felső, lejtős sikra merőlegesek, a kőrétegek ezen elrendezése constructi tekintetében igen czélszerü, miután a rétegek a boltívek oldalnyomásának irányvonalára merőlegesen vannak rakva, s igy a nyomásnak legjobban ellentálhatnak.

Ezen székesegyház déli oldalához 1498-ben hozzá épitett Mária kápolnája a csucsives styl legvirágzóbb korszakában épülvén, annak részletei helyes elrendezése tökéletesen megfelel ezen styl szépségének. — Ezen kápolna déli fala nagy elevenséget nyer a fialákban végződő támpillérek, s közbe foglalt három osztályzatu négy gát ablaka által, mely utóbbiak oly szélesek, hogy a faltömeget egészen absorbealjak. — A fal tömegének ezen elényesztése a csúcsíves styl. legvirágzóbb korszakában csak észlelehető, ugyanezen eset van a csötörtökhehelyi hires kápolynánál is.

Ezen ablakok mérműveit részint négy levelű rózsák (Vierpass), de sőt már a halhólyag formáik — kellemes változatosságban — képezik, az ablakbordák (Pfosten), valamint a párkányzat is finomul van profilirozva.

Emeli ezen kápolna szépségét azon finom szemcséjű és meleg barna szinű homokkő, mely valószinüleg az Odorini kőbányákból nyeretett. — a homokkövek ezen jeles tulajdonságánál fogva a vésett oszlopfejezetek levelei, valamint egyéb műrészletek határozott és éles élűek. — A kápolna tetőzete a gót ízlésnek megfelelő meredekséggel bir, a födéllapja pedig többszinű cseréppel szőnyegszerüleg kirakott.

A székestemplom főhajójának külseje már sokkal egyszerűbb, mert itt a szokásos egyszerű támoszlopokon, csúcsíves ablakon kivül egyéb művészletet nem találunk.

A legtöbb régi román és csúcsíves templomnál az északi oldal egyszerűsége által tűnik ki; az ablaknyilások vagy egészen hiányoznak, vagy pedig csak ott, a hol elkerülhetlenűl szükséges, léteznek, ennek oka abban a körülményben kereshető: mert mig egyrészt a templom belseje leginkább a keleti

és déli oldalon lévő ablaknyilásokon keresztül nyer elegendő világosságot, addig az északi oldal, hogy úgy fejezzem ki magamat: ablaktalanságánál fogva a templom belseje az északi szélnek nincs kitéve. — A régi templomoknál az északi oldalfal ennek következtében folytonos és nagy terjedelmű síkokat képezvén, azok belülről legtöbbnyire frescó-képekkel diszítettek. — A frescók ezen elrendezését találjuk a zsegrai, lőcsei, szepesváraljai, bártfai és jekelfalusi templomoknál is.

Az északi oldalfal ezen elrendezése bármennyire czélszerű is a frescók befgadására, mindamellett a templom északi oldala töretlen falsíkjával rendesen igen egyszerű, sőt dísztelen kinézésű, mint azt nem csak ezen székesegyházunknál, — de a bártfai, eperjesi, késmárki, csetneki s más templomainknál eléggé tapasztalhatjuk. — Csak a kassai székesegyház, hazánk monumentalis középkori építményeinek ez a kiváló gyöngye — képez e tekintetben is kivételt, miután annak északi oldala ép oly szorgalommal van kidolgozva, a diszítmények és műrészletek ép oly mértékben alkalmaztattak azon, mint a templom többi három oldalán, mindezen müvészies kivitelnek daczára az északi oldalon a főhajó nem bir ablaknyilásokkal, csak a későbben hozzáépített kápolnák.

A Sz.-Márton tiszteletére emelt székesegyház - a mint azt külsejéről is gyaníthatjuk — különböző korszakban épült, s még inkább szembeötlő ezen különféleség, ha a templom alaprajzát megtekintjük. — A templom legrégibb része a nyugati, tornyaival együtt; hajója és szentélye. a XIV-dik század végén épülhetett, mert az még primitiv csúcsivesstylü, míg a déli oldalon lévő szt. Mária kápolnája Zápolya István nádor által 1498-ban a legkifejlettebb csúcsives stilben épült.

A főhajó szentélye a szokásos polygonal zárással bir. Az éleken egyszerű rézslappal és ormozattal fedett támpillérek alkalmazvák, a falköröket pedig három osztályzatos csúcsives ablakok törik át. — A valamivel magasabb főhajó egyszerű profilirozott pillérek által választatik el a mellékhajóktól.

A templom két bejárással bir, t. i. az említett nyugati, és az északi mellékkapuzattal.

A művészet fejlődésére nézve oly szerencsétlen mult század disztelen és izléstelen rococco formákkal ujított (elrontott)

főoltáron megmaradtak még az oldalszárnyak, arany alappal biró — Dürer német oskolájának modorában festett remek festmények. — A részint a pillérek, részint pedig a templom oldalfalai mellett álló régi szárnyoltárok szintén azon sorsban részesültek mint a főoltár, kivéve egy pár XVI-dik századbeli szép renaissance ízlésű mellékoltárt, melyek műtörténeti szempontból is érdekesek.

A fentebb többször említett Zápolya féle kápolnában áll a templom legcsinosabb régi szárnyoltára, mely az ötvenes években Merklas Venczel lőcsei tanár által — ki egyszersmind magas képzettségű régész, ügyes szobrász és festő lévén — stylszerüleg renováltatott, s pedig úgy, hogy az oltár ezen ujjítás által nem veszített semmit eredeti szépségéből és jellegéből.

A közép szekrény az atya úr Isten és Megváltónk közt térdelő sz. Mária művésziesen faragott szoborcsoportozatot tartalmaz. — A predella szép gót diszítményekkel és alakzatokkal bir. — Az oltár felső s felfelé törekvő architecturája igen elegans és nyulánk arányokat mutat, a nélkül, hogy az a kiaszottság és szárazság érzetét keltené a szemlélőben; ezen felrakvány egyes fülkéiben, consolákon mennyezetek alatt állanak Szt. István, László és Imre herczeg finom kivitelű szobrocskái.

A középkori fafaragászat még egynehány jeles munkájú egyházi szék által is van képviselve, így a dom szentélyében mind a ket oldalon álló csúcsíves stylű kanonoki egyházi székek megemlítésre méltók.

Ezen székek öt-öt osztályzatú beosztással birnak, hátlapjai mintegy 5 láb magasságra nyulván fel, mely utóbbiak lapjai diszítmény nélküliek ugyan,de a sima deszkázat mégis némi elevenséget nyer a rámázati léczezeten bevésett gót stylű leveles ornament által.

A székek felső kiálló mennyezete a szokásos gót architecturának megfelelő fialákkal bir, s párkányzata rovatékos. — Annál diszesebbek az áttört levél-diszítményekkel ellátott oldaldeszkák.

A székek a XV. században készülhettek, azok diszítményei eredetiteg polychromaticus befestéssel birtak, jelenleg azonban az egész szék piszkos sárga festékkel van bevonva (!). —

Megemlítésre méltók a székek előlapjait borító szép szőnyegek, (geschorene Teppiche) melyek stilizált keleti diszítményei mind rajzra mind pedig élénk és ízletes változatosságú színezésre nézve valódi remekek.

A Zápolya István által épített kápolnában van ezen nádor veres márványból készült sírlapja is, mely a kápolna déli oldalfalának első ablaka alatt a falhoz erős vaskampókkal van erősítve. Ezen sírkőlap magassága 1° 3′ 0″, szélessége pedig 5′ 3″. Közepén Zápolya István kissé zömök és széles vállú alakja oroszlányon állva, féldomborműben van előállítva. Az alak fején nyilt sisakot, egész testén szépen diszített pánczélt visel, jobb kezével egy lobogónak rúdját karolja át, mig balkeze a derekához szíjjal csatolt egyenes pallos keresztmarkolatján nyugszik; lábain szijjal megerősített hosszu csillag sarkantyút visel. — A kőlaphoz szép és természetes redőkben simuló zászló nagy szorgalommal és ízléssel bevésett levél-diszítményeket mutat, a zászló közepét egy fodros szalag által környezett körlapon egy ágaskodó egyszarvu látható. A zászló szélét pedig — ismeretlen, leginkább török betűkhöz hasonló jelek veszik körül. — A főalak mind a két oldalán, keresztekkel s rózsákkal diszített stólákban angyalok állanak, és egy gazdagon diszítet szőnyeget szép redőzetben kifeszítve tartanak, mely szőnyeg a főalak hátterét képezi. — A sírlap alsó részén pedig szintén két angyal alak feliratos czímerpaizsokat tart.

A jobb oldalon lévő czímerpaizson e következőket olvashatni:

QUI DVXIT SINE HONORE SVOS INGLORIVS ANNOS,
ILLE SIBI MORTEM SENTIAT ESSE GRAVEM,
AST EGO QVI FASTOS IMPLEV INGENTIBVS ACTIS
QVIVE PALATINEO CVLMINE CLARVS ERAM.
LAETVS EO QVO FAS ANIMAS VIRTVE SVPB
SCANDERE MAGNANIMOS QVO DECET IRE VIROS
NAM LICET HIC STEPHANI IACEAT SVB MARMORE VIRTVS
ATAMEN HVNGARICO CLARA SVB AXE VIGET.
M. C. C. C. C. X. C.

A baloldalin pedig:

CONTEGITVR STEPHANUS COM̄
HAC SCEPVSIVS VRNA
QVI DECVS OB PATRIVM MILLE
TROPHEA TVLIT
QVI DE STIRPE FVIT REGALI
CONIVGE DIGNVS
DIGNVS REGNICOLIS ET PALATINVS ERAT
VNA SALVS REGNI FVERAT TVTELA DECVS QVE
VIRTVTIS CVIVS FAMA PERENNIS ERIT.
VIII. KAL. JAN.

Ezen székestemplom legrégibb és legérdekesebb műemlékét képezi azon XIV-dik századbeli frescokép, mely az északi mellék kapuzata feletti — még románkori — falrészen szemlélhető. — Miután ezen régi festményt Ipolyi Arnold tudósunk a magy. tudományos akadémia évkönyveiben még 1864-ben behatólag és szakavatott tollal részletesen leirá, az érdeklettek előtt ezen festmény ugy is ismeretes lévén, én tehát azok számára a kik még ezen kép leirását nem ösmernék, közlendem a festményre vonatkozó részletet.

Ezen mintegy 2°2′ hosszu és 5′ magas falfestmény mintegy alakzatos szőnyeget képvisel, melynek keretét és felső részét még románkori stilizált virág diszítmény szép hullámzó vonalban fogja be.

A háttér mintegy fényes nagyszerü fejedelmi termet képez, melynek falait mintha részben dús és élénk szinezetü virágfűzérekkel átszőt szőnyeg födné. — A falakról czimeres paizsok függnek alá, s a félkörivü, vagy inkább monoru román ablakzat kajácsos oldalfalazatának zöld szinü térei az Anjou czimer arany liliomjaival vannak behintve. A terem közepén félkörü hajlás alatt nagyszerü fejedelmi arany trón áll, melyen a szent szüz, madonna alakban, a kisded Jézust ölében tartva, feltünő fenséggel ül. Az arany trón magas, román alaku kartámját s alját drágakövek, smaragdok és zaphirok, rubinok és topázok gyöngyök közé foglalva diszitík.

A szüz fénykörrel körülsugárzott fejét vállaira és derekára lefolyó, violaszinben játszó kék lepel borítja, melyen alól arannyal szegélyzett bíborszin öltönye látható. — Ezen középső

alak körül kétfelől négy más hódoló alak látható, mintegy természetes életnagyságban, egymás mellett térdelve. — Jobb felől (heraldikailag véve) koronás királyi férfi térdel, kezeit a sz. Szűz felé és az ölében ülő Jézushoz imára emelve. — A megette látszó ablakfél heraldikai aranyliliomjai azt mutatják, hogy ez Anjou-házbeli királyaink egyike, és pedig mint a további feliratok tanusítják nem más, mint Robert Károly.

A király megett kardhordója látható, fiatal szakáltalan alak, kezében hosszu egyenes kardot, az ország kardját emelve; megette paizsa függ köralaku czimerrel, s úgy látszik, neve s méltósága cimének kezdő betüivel, felette úgynevezett új gót apró irás, törött betüjellemével, mint fölirat áll, s félig olvasható soraiból mintegy ezen szók vehetők ki: *flos iuventutis camerarius, castellanus fran de* . . . — A többi név hiányzik már.

Jelentése volna: az ifjuság virága, király kamarása és várnagy fran; minthogy e kép készülte idejében, mint mindjárt évszámát látni fogjuk, csakugyan ez időben, 1318-ban, a szepesi várnagy Semsey Frank Tamás (Frank. de Semse) volt. — A szűz trónja más felén ellenben, a királylyal és várnagyával szemben, főpapi alak térdel, fején aranyos szegélyü fehér püspök süveggel, bíbor palástba öltözve, és kezében hármas águ koronát ajánlva fel a szűznek, — felette az előbbiekhez hasonló XIV-dik századi betüjellemü felirat áll:

Thomas Archiepiscopus: azaz Tamás — az akkori esztergomi érsek. — Az érsek megett piliskoszorura nyirt fejü papi alak látható; hosszu barna zöldes öltöny felett káptalani csuklás vörös körgallérral (mozettával), kezében az ország-almát tartva, — felette egy fehér lapon a következő rimes latin felirat-

Ad te pia suspiramus
Si non ducis deviamus
Ergo doce quid agamus
Virgo mei et meis misereacris
Anno domini MCCC decimo septimo. —

Ezen lap alatt kevéssé lejebb, az előbb leirt papi alakra vonatkozólag még a következő sorok olvashatók:

Henricus prepositus fecit istud opus inpingi; azaz: Henrik prépost készítetettte ezen mű festését, — A prépost megett

áll még czimeres paizsa: közepén a bíbornoki kalaphoz hasonló papi föveg, körüle neve és méltósága czimé-nek első betüi; H (Henricus) E (Ecclesiae) P (Praepositus).

Ime ez egyszerüen a kép előállítása. — A fényes teremben fejedelmi trónon az Isten anyja, ölében sz. fiával, előtte térdelve I. Károly király, a mint a koronát a szt szüztől elfogadja; más felől Tamás esztergomi érsek az ország szent koronáját felajánlva; a király megett kardhordója Semsey Frank Tamás, szepesi várnagy. Az érsek megett az ország-almát tartva Henrik szepesi prépost, ki ezen képet 1317-ben festeté.

A kissé már kopott szinezetü kép ujabb időben stilszerüleg kijavíttatott.

Megemlítésre méltók a szentély oldalfalán alkalmazott, kovácsolt vasból művésziesen készült zászlótartók, melyek a falba vizszintesen beeresztett zászlót támogatják. — A zászlótartók háromszegletü belső mezeje vaspléhből kovácsolt és stylizált madarak szegfük, liliomok és tüskés levelek alakjaival van diszítve; különösen szép a felső csúcsról lelógó virágkehely alakú diszitmény. — A zászlók kelméje (falmentuch?) nem lóg lefelé, hanem a zászló rúdja körül van tekerve.

Végre megemlíthetni több érdekes XV-dik századbeli kelyhet és egy ugyan e századbeli, szép gót diszítményekkel ellátott pásztorbotot.

Közli: Myskovszky Victor.
tanár s építész.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából.

III.

Bronztárgyak.

A magyar n. muzeum érem- és régiségosztályának ez évi szerzeményei legérdekesbjei közé kétségen kivül azon bronztárgyak tartoznak, melyek *Ráth György* gyűjteményéből a nemzeti intézet részére 5000 frtnyi vételáron szereztettek meg. A tekintélyes gyűjtemény nem csekély feltünést okozott a bécsi

világtárlaton s tagadhatatlanúl teljesen megérdemelne egy beható, tüzetes, összehasonlító külön monographiát, mely az egyes tárgyakat nem csupánelszigetelten, hanem azon viszonyban is feltüntetné, melybe azok egyéb hason fajú és jellegű bronzokkal hozhatók. Itt csak nagy általánosságban ismertethetjük azokat a faji osztályozás szerint, mely leginkább nyujthat tájékoztató áttekintést. Fajra nézve a gyűjtemény felosztható: 1. *fegyvernemüekre* és *szerszámfélékre*; 2. *házieszközökre*; 3. *disztárgyak a* és 4) *szoborműfélékre*. Ezek valamennyije ismét külön csoportozatok raoszthatók; nevezetesen *a fegyver- és szerszámnemüekhez* számithatni: a celteket, baltákat, csákányokat, kalapácsokat, buzogányokat, lándzsa- és nyilvégeket, továbbá a vésüket, gyalukat, sarlókat. — *A házieszközökhöz:* a kulcsokat és lakatokat, mérlegeket és sulyokat, csengetyűket és csörgőket, lánczokat és gyertyatartókat, tűket, ollókat és evőeszközöket stb. — *A dísztárgyakhoz* a fibulákat, kar- és nyakpereczeket, csatokat, ruhaékítményeket és emaillokat stb. — *A szoborműfélékhez* vehetni leginkább a szoborművészeti és oly tárgyakat, melyeket külön fajhoz sorozni nehezebb. Korra nézve a tárgyak részint őskoriak, részint az elő- és utóközépkorhoz tartozók. A gyűjteményben elég darab *hamis* és *utánzat* s helyütt maga a patina is óvatosságra int.

1. *A celtek.* Az e gyűjteményben képviselt celtek száma összesen 34 db. Alakjukra nézve érdekesen képviselik a kezdetleges, az átmeneti és a fejlettebb műkorszakot. Egyaránt előfordul a véső-, a bárd- és a kalapácsforma. Jellegöket a tok, fül, lyuk és a vonaldisz képezi. A tok csak annyiban láttat változatot, amennyiben az vagy egyenesen lemetszett, vagy ívülten hajlított, vagy erősen felhajló. A fül alakja hol csücskös, hol kerek és hosszas. A lyukak nem minden példányon fordulnak elő, rendszerint az oldalra alkalmazvák s 1—3-ig váltakoznak. A vonaldísz érdekes változatot láttat. Egyaránt gyakori a háromszögös, vízszintes és függélyes, a kerek és fél vagy $^1/_4$ ívű vonaldísz, valamint ezek combinatioja. Több példányon láthatni a vizszintes és a függélyes vonaldíszt egyesítve; másokon a vizszinteset a pontváltozattal. Van köztük különben a domborvonaldísznek is képviselője. — Átlagos nagyságuk $4^1/_2$ 16—$^3/_{10}$ ct.

2. *Balták, csákányok, kalapácsok.* Ezek rendkivülien érdekes sorozatot képeznek s köztük több oly példány van, minőkkel a muzeumi gyűjtemény eddig nem birt. Legfeltünőbb egy görbült pengéjü nehéz bronz balta, melyet bátran unicumnak mondhatunk. Hengertokja végig halad a penge szélességén s nem kevesebb mint 11 ct. Szintén a ritkábbak közé tartozik egy 12 ct. magas tokos bronzbalta. — *A kalapácsok* száma összesen 7 db. Ezek legnagyobbika 15 ½ ct., mig a többieké 5 ½—12 ct. között váltakozik. Amaz gyönyörű példány s csónak alakjánál fogva figyelmet érdemel. Valamennyi sima felületű egynek kivételével, mely szögös vonaldíszszel van ellátva. — *A csákányok* változata még meglepőbb, mert teljesen képviselik a csákányok, kalapácsok és fokosok átmeneti combinatioját. Számuk 12 s nagyságuk 13—28 ctig terjed, tehát nem közönséges terjemig. Alkotásra nézve egyenes, vagy befelé görbített száruak. Egy részök mindkét lapon kiálló kerek tokfülekkel, másik részök ellenben csakis egyik oldalon birnak olyanokkal. Részben mindkét végökön élekkel ellátvák, részben azonban csak egyik végökön birnak éllel, mig másik végökön laposan tompíttattak. Kiváló érdeküek azon példányok, melyeknél az élek *ferdén* állanak egymásra. Valamennyi sima s csak egyetlenegy bordázott lapú. A fokosok rajzokkal vannak diszitve s köztök kiváló, ha nem régiségre, de alakzatra egy sisakos tokfejű példány.

3. *Buzogányfejek, csatacsillagok.* A gyűjteményben van összesen 15 darab, s alakzatra nézve váltakoznak az egyszerű buzogánykarikától a kifejlett gömb-, henger- és csillagbuzogány formáig. A gömbfelületet hol csücskök, hol tövisek, hol koczkák alkotják. A csücskök ismét majd gömbölyüek, majd loborszerüek s rendszerint fő- és mellékcsoportozatokat tüntetnek elő. Egyes példányokon csak soros rendben következnek egymás mellett minden alaprajz nélkül. A buzogánynyak vagy hosszant kinyuló, mi ritkább jelleg, vagy rövidebb s laposabb, ami inkább közönséges.

4) *Lándzsa- és nyílvégek.* A 32 db. lándzsavég között több ritkább példány van képviselve. Nagyobb többségükben tokosak, de vannak, melyeknél a tok hiányzik s csak egyszerű vájt nyéllel birnak. Maga a lándzsalap majd barázdás, majd egészen

sima. Amazok száma mindazonáltal túlnyomó. Ugyanakként változik a lándzsalap terjeme, mert hol vékonyabb, hol keskenyebb, hol egyenletesebb, hol összefutóbb. A tok vagy nyíl alján előforduló lyukak száma 1, 2, 3, 4, sőt egyik példányon 6, mi kétségkivül a ritkább tünemények közé tartozik. Elég példányon meg vannak még a szegek, melyekkel ezen fegyverek a fapóznára erősitve voltak. Feltünő egyik példány azon fürészél miatt, melylyel egyik felén el van látva. Vonaldiszítménynyel csak egy darab bir. Valamennyi nagyságának változata $7^2|_{10}$—39 ct. — A *nyílvégek* száma 10; nagyságváltozatuk $5^1|_2$—9 ct., jobbára háromélüek, de kettő horgosab, egy dárdaalaku, egy hosszunyelű lapos alakú s egy kilenczlapú tokos alaku.

5. *Vésük, gyaluk, sarlók.* A vésük és gyaluk igen tanulságosan tüntetik fel az átmeneti idomokat. Képviselvék a gyűjteményben azon rögpéldányok, melyek kétségkivül a legantik bronz műszerszámokat képezik. Egyenletes végvonalú és egyenlőtlen vastagságú bronzöntvények ezek a műipar minden legkisebb fejlettsége nélkül. Előhaladottabb fokot láttatnak azon példányok, melyeknek lapján már némi barázdázat észlelhető s simább lapuak. Más példányokon e barázda fejlettebbé lesz az egész lapnak canalis alakot kölcsönözve. Ismét más átmeneti példányokon a canalis-barázda füllé képződött gazdag változattal. E fülek hol alul, hol felül, hol a középtájon vannak alkalmazva, hol kiállóbbak, hol összenyomottabbak, hol egymástól elállóbbak, hol pedig egymáshoz közelebb járulók. Legfejlettebb példányokul tekinthetők azok, melyek felül egy szabályosan idomított, vájt lapú nyéllel, alul pedig erősen kihornyoló, lapát és szekercze idomú alakulattal birnak. Ezek között is több-kevesebb a változat. A gyűjteményben képviselt vésük száma 40 s nagyságuk változata $2^7|_{10}$—$19^8|_{10}$ ct. — A *gyaluk* — számra nézve csak 4 — mindmegannyi változatok, melyek meglehetősen összefüggő sorozatot képeznek. A legkisebb $7^1|_2$ ct. hosszú és $2^7|_{10}$ ct. széles; a legnagyobb $14^1|_4$ ct. h. és 8 ct. széles. — *A sarlók* — összesen 20 darab — kitünő példányuak, egészen épek, jó patenajúak s a muzeumi erzsébetfalvi példányok módjára mindannyi sajátságos változat.

A házi eszközök között kitünő helyet képviselnek:

6. *A kulcsok és lakatok.* A 40 kulcsból nincs kettő, mely egymáshoz mindenben hasonló volna. A változat egyaránt jelentkezik a példányok szakállán és fején valamint magán a kulcsvesszőn. A fej hol karikalakú, hol félkörívű, hol füles, hol pőrölyes, hol egyszerüen lyukas, mig egyes példányok épen fejnélküliek. A szakál majd tokos, majd tömör, átlyukasztott vagy zárt, s e mellett figyelemreméltók a lapátos, csipkézett, bemetszett, pöczkös, bevágott, áttört reczés és czifrázott szakáluak. A czifrázottak kétségenkivül a legcombináltabbak; a bemetszettek a legbiztosabb záruak. A gyűjteményben levő példányok többnyire kettősen és hármasan bemetszettek, de van ritkaságkép egy, mely 10 metszvénynyel bir és egy másik, mely mindkét oldalon bemetszett. Felette érdekes egy keresztmetszetű szakállal biró kulcs és egy másik áttört szakállú. — A kulcsvessző jobbára egyenes tömör alakban jelentkezik, de egyes példányokon hengeres gulaalakú, csavart, homorú, szélesen lapos és czifra. A vonaldiszítmény csak kivételkép fordul elő; így egy karikafejes kulcs keresztezett vonaldiszítményű, egy másik lyukas fejű vonaldiszitményes féloldallal bir, egy czifrafejű végre vájt kördiszítményes. — Az egyes példányokon megjelenő csipkézet hol a szakál alján, hol hátulján, hol oldalán jő elő. Feltünőek azon példányok, melyeknél a fej és a szakál függélyes viszonyban állnak egymáshoz.

Tagadhatatlan, hogy a muzeum kulcsgyűjteménye, mely a római terem egyik középtárlójában van elhelyezve, a Ráth-féle gyűjtemény kulcspéldányai által kiváló gyarapodást nyert.

A mi a lakatokat illeti, ezek számra nézve a kulcsokéinál sokkal jelentéktelenebbek, de távol sem érdektelenebbek. Említést érdemel két lakat előrészükön ideges vonalú arczdiszszel, mi ily objectumoknál ritkább jelenséget szokott képezni.

7. *Sulyok és mérlegek.* A 23 db. súly legnagyobb részt közönséges formákat láttat és aminők eléggé képviselvék a muzeum római termének súlygyűjteményében. 13 darab közülök tizennégy lapu, vagyis 8 háromszög és 6 élre állított négyszög lapú. E 13 darab változó nagyságú és sulyú.

Érdekes egy nyolczlapú, hasábalakú br. súly; egy 14 lapú bronzsúly három- és hatszöglapokból összetéve; egy má-

sik 14 lapú súly, melynek egyik lapján metszett csillag látható. A muzeumi gyűjteményben nem képviselt formájú egy csúcsivfülű és egy másik körfogantyús, alul félig vájt kerek bronzsúly, melyek alakjuknál fogva figyelmet érdemelnek. Hasonlót mondhatni egy hasonló, de körpárkányzatú, valamint egy gúlaalakú, alul lyukas foganytyuval ellátott bronz súlyról. Egy egymásba zárható s kivül kördiszítésekkel biró, összesen 4 súlydarabot magában foglaló súly talán ujabbkori? Feltünő végre egy igen apró sulyrészecske. A súlyok nehezékaránya a következő: 19 l., 18 l., 16 1/2 l., 16 1/4 l., 16 1/3 l., 13 1/4 l., 9 l., 8 1/2 l., 8 1/3 l., 8. l. 8 1/4 l., 7 1/4 l., 6 1/2, 3 1/2 l., 3 1/3 l., 1 1/2 l. 1/2 l.

A mérlegek közül figyelemreméltó egy rovátkás s két kampóval biró mérlegrúd, melynek hosszusága 30 ct.

8. *Csengetyük, csörgők.* Ezekből van összesen 11 darab. Alakra nézve kettő négyszögös, méhkas alakú, melyek egyikén a fülhorog nem zárt. Egy másik szintén méhkas alakú, de kerek és kettősen párkányzott, ugyancsak nem zárt fülhorgú. Egy harmadiknak rendes harang vagy csengetyű idoma van kilyukasztott oldallal. Másik két példány négyszögös méhkasalakú, de az egyik csücskös talppal s ötszögös füllel, a másik pedig kerek füllel bir s amellett két oldalán ki van lyukasztva. Egy körtealakú, füles és belül üres br. készítmény csörgőnek mutatkozik, mig három egyéb darab tulajdonképeni csörgőket láttat, t. i. alul kimetszve s belül a szabadon mozgó golyóval. A csengetyűk pőrölyei sorra hiányzanak.

9. *Lánczok.* Együttesen 7 darab, melyekből 2 kampóval ellátva, hihetőleg mérlegrúdhoz tartozott. A leghosszabb közülök 102 ct. s kerek lemezű, hosszukás kapcsú. Legközelebb járul hozzá egy 63 ct. hosszú 97 szemből álló láncz, melynek kerek szemei hármas tekercsű bronzsodronyból vannak készítve. Egy 24 szemű, 54 ct. hosszu láncz könnyű, ellenben egy 29 szemű és 47 ct. hosszu már két részre szakadt láncz nehéz művű. Nem érdek nélküli egy bronz lánczon függő szertartófféle készülék.

10. *Gyertyatartók, tűk, ollók, evőeszközök.* A gyűjteményben levő 2 darab gyertyatartó közül egyik kiváló. Nagy talapzatú, kerek aljú, csaknem harangidomú középkori gyertyatartó ez finom csengő anyagból, 28 3/10 ct. magas, mig a másik 12 1/2

ct. m. a kisebb fajú gyertyatartók közül való kerek aljjal, vékony egyszerű törzszsel és oldal lyukas tokfoglalattal. — A tűk részint lapos körvégüek gombos fejüek, csücskös, tekercses vagy tövises aljuak, részint egészen simák. Egyes példányok vonaldiszesek. Feltünő egy kinyilt legyező végű br. tű, hihetőleg hajtű $12^{1}/_{3}$ ct. hosszusággal. A legnagyobb hossza 45, a legrövidebbé 11 ct. — Az evőkészletek közül érdekes egy bronz kanálka levéldiszvéggel: egy másik vájt kanálalakú br. eszköz korongvéggel; egészen antikpéldányok 3 db. vékony nyéllel, széles, tágas öblönynyel. Érdekes egy hasónló apró példány, valamint feltünő szokatlan alakjánál fogva egy antik olló. A két darab papirkés is érdekes volna, de patinájuk daczára is hamisaknak látszanak. (Vége következik.)

Könyvészet.

A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szerkeszté Lipp Vilmos tanár, egyleti titkár. (Második évfolyam.) Szombathely 1874.

A vasmegyei régészet egylet vidéki tudományos egyleteink között egyik kiváló helyet foglal el.

Az előttünk fekvő füzetben másodszor lép fel az olvasó közönség előtt, bemutatván általa egy évi működésének és tevékenységének eredményét.

Változatos és érdekes tartalmából az első négy czikket, u. m. *Közép és ujkori érmek.* — *Megalith vagyis őskori kőemlékek és sírhalmok.* — *Néhány szó a bronz korról* és *Feliratttanulmányok Lipp Vilmostól,* csak névszerint említjük meg azon oknál fogva, mert ezek az »Archaeologiai Értesítő« hasábjain is megjelenvén az olvasó közönségnek alkalma volt azokból megismerni azon vonzó irmodort, melylyel Lipp Vilmos a komoly tudományos tárgyakat az olvasóval igyekszik megkedveltetni.

Az ötödik czikkben Chernel Kálmán »*Kőszeg város történelmét az alkotmányok és vallási villongások korszakában*« adja elő. — Alapos ismerettel s híven tükrözi vissza azon kort, melyben a hazával együtt Kőszeg városa is a vallás és alkot-

mány miatt oly gyakran viszályok és nyomor szinhelyévé tétetett. Ez után következik: »*A vasmegyei régészeti egylet római föliratttára.*« Lipp Vilmostól. Az első osztályban foglaltatnak a szent, vagyis az isteni tiszteletre vonatkozó föliratok, a másodikban a világi föliratok, a harmadikban a síriratok. — Mindenikhez a magyar szöveg is mellékelve van. Ezen szorgalommal összegyűjtött föliratok érdekes adatokat tartalmaznak Savaria és felső Pannoniának történelméhez; e föliratttár becses külöuösen most, midőn a magyar tudományos akadémiának archaeologiai bizottsága f. é. martius 12-én tartott rendes ülésében Torma Károly indítványára azon ohajtva várt határozatot hozá, hogy Pannoniát és Dáciát illetőleg egy történelmi, társadalmi és közigazgatási tekintetben nagyobbszerü munkának kidolgozása foganatba vétessék s már e munkára nézve is igazolva lesznek szerzőnek az »Előszóban« elmondott azon szavai hogy: »a római korszak politikai, de még inkább művelődési történelmének megirója fogja tudni méltányolni azon hasznot, melyet egy ily különleges adattár nyujt.

Az »*egylet tisztviselösége*« és »*alapszabályai*« után, — mik a mult év óta nem változtak — következik a »*Titkári jelentés.*« — Lipp Vilmos e jelentésben szokott kellemes modorában előadja az egyletnek évi működését, — a lelt tárgyakból következtetést von azon népekre nézve, melyek Szombathely körül a kő- bronz- és vaskorban léteznek. — Felemlíti, hogy a római korszak felderítésében már mult évben megkezdett munkálatok minden irányban következetesen haladtak, mik közé tartozik mindenekelőtt Savária helyrajza és az egész megye régészeti térképe. — Az elsőt illetőleg jelenti, hogy a hajdani város térfogatára nézve az idei tapasztalatok a taval kifejtett nézeteket minden pontban igazolták, — a megyei térkép pedig kivált a római korszakra nézve, sok uj adattal szaporodott. — Az idei vivmányokból különösen kiemelendő, hogy sikerült constatálni két, a száváriai erődítmény lánczolatához tartozó előretolt váracs helyét. — Az egyik a ma ugynevezett Rózsavár dombtetején fekszik, a másik ily erőditett őrállomás pedig Söptén létezett.

Az éremgyüjtemény a tavalihoz képest tetemesen szaporodott, — összesen van 1252 kiállított római érem, — a közép s

ujkori érem és fémergyüjtemény pedig 391 darabbal gazdagodván, 1459 darabból áll.

A többi gyüjtemények is 200 tárgygyal gyarapodtak.

A régiségtár összes kiállított tárgyai 4564 számot tesznek ki.

A régészeti s törénelmi műemlékek összeirása végett a rovatos ivek betöltés végett már szétküldettek.

A füzetet az egyleti tagok *névtára* s a *vasmegyei régiségtárban kiállított tárgyak számjegyzéke* zárja be.

A vasmegyei régészeti egylet hasznos müködését bizonyítja azon örvendetes tény, hogy már a kormány is tudomást vesz ezen egyletről, a mennyiben a m. k. vallás és közoktatásügyi miniszterium minden a régészetet érdeklő rendeleteit közvetlenül az egylet igazgató választányához intézi: de másrészről különösen a megye közönségében felélesztett jótékony befolyásról tesz tanuságot azon érdekeltség, melyet folyó évi junius 7-én tartott közgyülése alkalmával a nagy számmal megjelent vengégkoszoru az egylet iránt tanusított!

Mind a két tény elismerésül szolgál azon fárfiaknak kik az egyletet létesítették, s fennállásáról gondoskodnak!

Megyés püspök úr elnöki beszédét egész terjedelmében alább közöljük

Geduly Ferencz.

Vasmegye

régészeti egyletének 1874. junius 7-én tartott közgyülése alkalmával elmondott elnöki beszéd.

Tisztelt közgyűlés!

Egyletünk mult évi közgyűlésében akkori súlyos betegségem miatt nem vehettem részt. Annál nagyobb köszönettel tartozom önöknek uraim! hogy mai közgyűlésünk helyiségeűl az én házamat elfogadni, s ez által nekem lehetővé tenni méltóztattak, hogy elnöki tisztemet, egészségem még mindig hiányos volta mellett is, teljesíthessem. Fogadják e gyöngédségökért köszönetemet

Közgyűlésünk főbb tárgyait — alapszabályaink szerint — azon jelentések képezik, melyek egyletünk mult évi munkálkodását és pénztárának állapotát tüntetik elő. E jelentéseket a titkár és pénztárnok urak fogják a t. közgyűlésnek előterjeszteni.

Legyen szabad nekem egész általánosságban csupán annyit mondanom, hogy az egyletünk iránti érdeklődés a mult évben nem csökkent. Tárlatunk, mely ismét néhány érdekes tárgygyal gyarapodott, a helybeliek, vidékiek, sőt idegenek látogatásában is részesült, kik észrevehetőleg kedvező benyomásokat vittek magukkal városunk és megyénk felől.

Ezen mindenesetre örvendetes jelenségek azt tanusítják, hogy egyletünk egyik czélját, a régészet iránti kedvnek élesztését és ápolását, nem tévesztettük el. És ez közművelődési vívmány.

Mennél szélesebben terjed el a régészet iránti kedv és fogékonyság, s ennek folytán mennél buzgóbb ápolásban részesül a régészeti tudomány, annál nagyobb mértékben fog megnyilni a föld keble, annál több emléke a multnak kerül irigy rétegei alól szemeink elé, ez által annál inkább oszlik szét a köd, mely a ránk nézve tanulságos ó-világ fölött borong, annál tisztább lesz a történet láthatára, érthetőbb annak tanítása. Valóban, ha a történet az élet tanítója, a régészet e tanítónak igen hasznos segédje.

A legrégibb időtől fogva szokásos volt a nevezetes eseményeket nemcsak az államban, hanem a családokban is műemlékek, épületek, szobrok és kövek által a feledékenységtől megóvni. Már az ó-szövetségi szent könyvekben találjuk ennek nyomait. Moyzes 1. könyve szerint Jákob, midőn atyja Mezopotámia felé utazott, napleszállta után nyugodni kivánván, követ tőn feje alá. Álmában mennyei jelenetet látott, s Istentől azon igéretet vevé, hogy benne és ivadékában megáldatnak a föld nemzetei. Felébredvén reggel, vevé a követ, mely feje alatt volt és felállítá azt örök emlékül, olajat öntvén rá. Jozsue a Jordán vizén való átkelés emlékére 12 követ vétetett ki a folyó medréből és fölállítá azokat Galgalában.

Ugyanazt tanusítják a mi kedves Sabariánkban nem ismeretlen római feliratos kövek is.

Általában t. közgyűlés: a régészeti tudomány az ókor tudo-

mánya és művészetének pantheonja, melyből az eszmék folyama az ujvilágba átszivárgott, s patakokra szakadozva a mai tudományos és művészeti világ gyümölcsös kertjét megtermékenyíté.

És ámbár a mai tudomány és művészet a folytonos fejlődés által önállóvá, s az ókor termő anyaföldjétől sok tekintetben függetlenné lett, legvégső gyökereivel mégis az óvilággal összefügg, úgy, hogy a réginek ismerete nélkül az ujabb vívmányokat teljesen és tisztán megérteni nem lehet.

De az is bizonyos, hogy a régészettel való foglalkozás a kedély emelésére és nemesítésére is jótékonyan hat, s megfelelő kegyeletes érzelmeket fakaszt.

Tapasztalásból mondhatom, hogy a katakombák hideg üregeiben forróbb vallásos buzgalomra hevül a kebel.

És nem mondok-e igazat? bizonyára igazat mondok, t. közgyűlés, midőn azt állítom, hogy semmi sem képes a magyar szivet gyorsabb lüktetésre hevíteni, semmi sem képes a honszeretetet magasabb lobogási lángra gyulasztani, mint az édes hazánk multjára való visszaemlékezés, s a haza dicső multjáról ránk maradt emlékek szemlélete. Oly édes kéjjel fürdik a lélek a régi dicsőség fényözönében! A nagyon is igénytelen Rákos-patak dalra buzdítja Kisfaludy Károlyt, mert ősi magyar csonton foly a vize. A mult dicsőségén andalgó Vörösmarty e sóhajban tör ki: »Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?«

S ha a jövőbe vetett tekintet elborul, ha a kebel aggódva szorong a súlyos bajok miatt, melyek hazánk óhajtott haladását és felvirágzását fentartóztatják, honnan merítünk erőt a kitartásra, bátorságot a küzdelemre, önzetlenséget az áldozásra? Honnan a pénzimádó korban, e kalmárkodó világban?! Csak a haza szentelt multjából fakad az uj élet csirája és a jobb jövő reményének zöld levele.

Egyletünk tehát azáltal, hogy régi emlékeket kutat, gyűjt és fentart, a tudománynak és művészetnek, egyuttal a kedély nemesítésének, általában a közművelődésnek tesz szerény bár, de nem haszontalan szolgálatot. Szolgáljon ez buzdításúl mindnyájunknak arra, hogy egyletünk ügyét ezután is előmozdítani törekedjünk.

Egyveleg.

36. *Római épület maradványok.* Pozsegamegyéből irják, hogy a kamensko-zvekovai út épitésénél a munkások egy domb alatt csekély földréteg által fedve, egy körülbelül husz öl hosszú épület falaira akadtak, melyek római téglákból erős cementtel vannak épitve. Az egyes falak által elválasztott szobák sarkaiban kerekre faragott osztályok láthatók, melyek jó szerkezetü űrtéglákkal vannak ellátva: mindenik tégla megint egy kerek szellőztető nyilás által van a mellette levővel összekötve. — Az egyik négyszegletü szoba festvények nyomait mutatja, e fal vörös szine jól tartotta fenn magát. — Eddig nehány durva oszlop-párkányt és egy római kópját találtak. — Gondoskodtak arról, hogy a leletek a horvát országos muzeumnak adassanak át.

37. Római téglák érkeztek a »Délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak« Orsováról. Mindhárom darab Szörénytoronyból való, hol a vasuti töltések készitése alkalmával jutottak felszinre két-három lábnyi földalatti mélységből. Kettő közülök római sirnak részét képezte és pedig a 11·2 □ decimeter nagyságu a sirnak alapját, az 5·6 □ deciméternyi annak a födelét. Hét sirra akadtak ottan porladozó csonttmaradványokkal. A harmadik példány alakja elüt a fennebbiektől nagysága 20.28 □ deciméternyi, közepén szélességében arányosan domború, s hosszában szélein pereme van.

38. *Rómában a Marsmezőn* létező egyik kolostorban — mely legujabban az állami levéltár igazgatóságának átadatott, — nevezetes falfestményekre akadtak. E falfestmények a kolostor egyik nagy termét diszitették, mely terem egykor hihetőleg templom volt. — Miután a terem faláról a több rétegből álló vakolat eltávolittatott, a vakolat alól igen szép festmények tüntek elő, melyek a XVI-ik század elejéről az umbriai iskolának legjobb művei gyanánt tekinthetők, s melyek a tiszta styl s különösen a szinek szépsége által magokra vonják a szemlélők figyelmét.

39. *Elsass-Lotharingiának mostáni kormánya* egyébb teendői mel lett a régiségek és műemlékek fenntartására is kiváló gondot [illegible]rdit. — Igy nem kerülhették el figyelmét azon falfestmények sem, melyek az egykor Metzben székelő templáriusok birtokában voltak. Ezen falfestmények a XII-ik század végén keletkeztek, s nem csekély műtörténelmi becscsel birnak. Mindamellett is annyira elhanyagoltattak, hogy csak hét kép maradt fel közülök, s ezek között van a négy evangelista, és egy igen szép Madonna kép. — Miután azonban félni lehet, hogy ezek is mihamarább el fognak

enyészni, a kormány jól sikerült másolatokat készíttetett rólok, hogy a falfestmények legalább másolatban az utókor számára fenntartassanak.

40. *A classikus ó-kor* műkincseinek felkutatása czéljából nem rég Görögország és Németország között szerződés köttetett. E szerződés értelmében Németország 10 évre kizárólagos jogot nyer műásatásra a hellenföld területén. Az ásatás az olympusi Jupiter templom helyén kezdetnék meg, s a hely tüzetesebb meghatározása a német kormányra van bizva. A megjelölt terület kisajátítás alá esik, melynek terhét a görög kormány viseli, tulajdoni jog czim támasztás a felásandó birtok iránt a munkát nem fogja akadályozhatni. Az ásatás minden egyéb költségét a német kormány viseli, azért jogában lesz úgy az ásatáshoz szükséges szakértők, tisztek és munkások megválasztása, mint azok elbocsátása. Németország ezen felül háromszáz drachma erejéig kárpótlást is ad a felásandó területen levő kincstári birtok ültetvényeiért s épületeiért. Az ásatás eredménye teljesen a görög kormány javára esik; azé lesz minden felfedezendő régészeti s művészeti tárgy, s tőle fog tiszán függni, hogy a kettős vagy hasonlatos példányokból Németországnak is átengedjen. Ellenben a lenyomatok levételére s többszörösítésére Németországnak lesz kizárólagos joga minden műtárgyra nézve, feltalálásától 5 évig. Azonkivül jogot — de nem kizárólagosat — nyer a német kormány lenyomatot venni a hellenföldön levő, vagy ezután az ő segítségével találandó antik műtárgyakról. Az ásatások tudományos és művészeti eredményét közzé tenni a szerződő kormányok fenntartják kizárólagos jogukat. A publicatio Athenben görög nyelven, s a görög kormány költségén s Németországon németül fog történni. Illustrált kiadásra, az eredeti lenyomatok után készítendő rajzokkal s képekkel, csak Németországnak lesz joga. — A porosz kormány ez ásatásokra 100,000 tallért engedélyezett.

Szerkesztői megjegyzések.

A mult szám 188-ik lapján »*Capitaneus arcis Sti Viti ad Pflerum* helyett olvasandó »Capitaneus arcis Sti Viti ad Pflaum.« Egyébiránt megjegyezzük, hogy azon vár, hol Jurisics Miklós kapitány volt, valóban a *fiumei* várkastély. — *Fiume* hajdan Stus Vitus ad flumen-nek »*St Veit am Pflaum-nak*« neveztetett.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: *10.* szám.

VIII. kötet. **Dr. Henszlmann Imre,** *Augusztus 15-én.*

Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:

Geduly Ferencz, **Aigner Lajos** könyvkereskedése

zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Jelentés

a boldogságos szűz-höz czimzett budavári plebániánál eszközölt kutatásokról.)*

A boldogságos szűznek Magyarország védasszonyának szentelt templom helyreállítását czélzó tervezetek készítésével a nmltságu vallás- és közoktatási m. kir. minister ur által megbizatván, mindenekelőtt szükségesnek tartom, az épület jelen és mult állapotának lehetőleg kimerítően való felderítését.

A templomnak még megállapítandó keletkezte óta elmult századok mindenike erős nyomokkal haladt el az utjában álló épületen, és ezen nyomok képezik irott adatok hiányában az épület történetének csaknem egyetlen, habár gazdag forrását. Azonban e forrás kimeritése igen nehéz, és sok helyen elégtelen, mert a nyom-nyomra illesztve egymást eltörüli, és csak ott ad biztos felvilágosítást, a hol egymás mellett fordulván elő, mindegyik nyomnak alakját, annak széleit látva és követve ki lehet egészíteni.

*) Felolvastatott a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának f. é. julius 3-án tartott rendkivüli ülésében.

A jelenleg nagy részben fennálló toronyról építészeti stylje és egyöntetüsége biztos tanuságot tesz, hogy az tövétől, mely a mostani kövezet alatt 1½'-nyi mélységben látható szikla alapon nyugszik, a mult században lebontott teteje csucsáig Mátyás király idejében épült, s hogy ezen épületrész, mely után sokan az egész templomot tévesen »Mátyás templomának« nevezik, holott a Mátyás név csak a toronyra vonatkozhatik, hogy, a mint mondom, ezen épületrész képezi befejezését az egész templom középkori építészeti történetének, mely itt a dolog természeténél fogva fejlődési kornak nevezhető.

A következő századok dúlás és pusztítás, csonkitás és eltorzitás által emlékezetesek és ezáltal teszik kötelességünkké, hogy tevékenységüket is kiváló figyelemmel kisérjük. Ez volt a hanyatlás kora, melyben a csonkítást még inkább elszivelhetjük, mint azon lényeges átidomítást, mely a jezsuiták korában végrehajtva, az egész épületet régi jellegétől megfosztani igyekezett. Ha törekvésük nem sikerült egészen, ugy ezt egyenlő részben az épület jellem-szillárdságának és a kontárkodó kezek ügyetlenségének köszönhetjük.

A Szt.-Háromság-tér felé fekvő nyugati homlokzatnak a toronynyal egyidejüleg czélba vett stylszerü helyreállítása nélkülözhetlenné tette annak biztos meghatározását, hogy vajjon ezen az oldalon a főkapunál eredetileg is lépcsőn kellett-e a templomba leszállani, vagy hogy az ilyen — más helyt alig látható — elrendezés csak a későbbi feltöltés kellemetlen következménye.

A torony délnyugati sarkán levő támpillér gazdag lábazatának magassági fekvése, továbbá az előcsarnok belsejében látható eredeti kapuzat arányai is csonkított, jelenleg vakolt padka által fedett lábazata a mostani állapot mellett szól. Azonban a régmult műszak világos kifejezését kétségbe vonók habozását is elfogja oszlatni a termett szikla szilárdsága, mely a torony említett támpillére tövénél és a felállított állványfák számára készített gödrökben 1½—2'-nyira a mostani kövezet alatt feltöltésre gondolni sem enged.

A jelen előcsarnok kétségtelenül a jeszuita kor szüleménye. Hogy azelőtt volt-e itt előcsarnok, a fölött vitatkozni lehet még akkor is, ha a mostaninak lebontása után a szikla alapon vagy

a falon nyomai nem találtatnának, mert jó alapozás és bekötés mindkét helyen gyökeres átidomítást követelhet.

Nézetetem szerint azonban ragaszkodni kellene az előcsarnok eszméjéhez, nem csak azért, mert ez a mai kor kényelmi felfogása szerint nélkülözhetlen, hanem észszerü czélszerüség tekintetéből is, mert csak igy kerülhető el azon kellemetlen meglepetés, mely az ajtónyilás alkalmával a látogatót éri, közvetlen maga előtt találván a lefelé vezető lépcsőt, mi különösen tömeges tolongásnál sok bajnak lehet okozója.

A helyzetből folyó ezen bajon előcsarnok, — természetesen stylszerü előcsarnok által lehet segíteni, a mennyiben ez a látogatónak időt és tért enged az elkerülhetlen lépcsőre való előkészületre.

A főkapu eredeti tagozatának egy része letísztittatott. Itt most világosan lehet látni az erőteljes alakítást és a kő minőségét; ez t. i. ugyanolyan erős durva mészkő, milyen az alapszikla és azzal kapcsolatban a közel hegység.

A nyugati homlokfal azon részében, mely a zenekarzat felső ürmagasságának felel meg, 13′-nyi ürmértékü kerek ablakra akadtam. Keret-tagozata egyszerü, erőteljes és kora időre mutató. A benne volt küllőzet néhány darabja a befalazás alkalmával lévén felhasználva, megmaradt s igen durva faragó kezet árul el. Ezen ablak belső rézsléje és falkerülete szinezett diszítménynyel ékeskedik, melynek egyrésze a zene-karzattól ujabb időben elválasztott folyosón, fotytatása pedig a zene-karzat jelen boltozata fölött a padláson látható. Az említetten kivül a padláson talált boltozati nyomok bizonyítják, hogy e bolt-szakasz eredetileg néhány lábbal magasabb és a főhajó többi boltozatával egyenlő volt.

Említenem kell még a déli ʎu..ɹoʇ legalsó emeletén lévő, később kőmíves ablak által felváltott Mátyás korabeli csucsíves ablaknak felfedett koromlepte záradékát. Ezen ablak a torony aljában levő kápolna világitására szolgál.

A nyugati homlokzat többi része, különösen az ormó falának csatlakozása a lépcső-tornyocskához nagyobb műszaki akadályokba ütköző kutatást kiván. Ezen kutatás is foganatba vétetett.

A szükséges állványok, melyek egyszersmind a helyreál-

lítás alkalmára szolgálhatnak, fel vannak állítva. A régi templomtető alakjának megállapítása leginkább az itt találandó részletektől függ.

Templomunk alap-elrendezésében nyilváuul azon typus, mely a jáki, lébényi, zsámbéki és sok más magyarországi románkori templomokon látható és melyet kiválóan magyarnak nevezhetünk. Ez t. i. a basilikális alak, kereszthajó nélkül, hol alacsonyabb boltozattal ellátott mellékhajók között a főhajó magasabban kiemelkedik.

Az alap-elrendezésen kivül a felépítés nagyobb részében is látjuk, hogy ezen typus iránti előszeretet vezérelte elődeinket, világosan mutatják ezt azon oszlopfők, melyek kisebb magasságban a mellékhajók oszlopain és falsudarain részint épen fennmaradtak, részint nyomaikról felismerhetők.

A mellék-hajók jelenben fennálló boltozatai, ugynevezett csarnok-templomnak megfelelően a középhajó boltozatával egy magasságban lévő oszlopfőkön nyugszanak. Kérdés: megvoltak-e valamikor a mellekhajók alacsonyabb oszlopfőin nyugvó boltozatok, vagy már az építésnek valószinüleg igen hosszú folyása alatt hagyatott-e el az eredeti terv?

Ennek, az épület történetében fontos kérdésnek felvilágosítását a déli hosszfal tisztítása által reménylettem elérhetni. Azonban itt találtam sok mindenféle meglepetést, de alacsonyabb mellékhajónak megfelelő ablaknak eddig nyomára nem akadtam. Igy tényleges adat hiányában e kérdés függőben maradt, mert azon sokféle átidomítás között, mely e falat érte, az ott keresett ilyenféle ablak legutolsó maradványa is elenyészhetett.

Ha ez irányban meddőnek nevezhető eljárásom, annál eredménydúsabb volt az más tekintetben. Nagy meglepetést okozott a templom 4-ik szakaszában (Travée) talált átmenetkori gazdag kivitelü kapuzat feltalálása, annyival is inkább, mert ezen déli oldal e nélkül is bir egy szépen részletezett kapuzattal a torony melletti első szakaszban, ott, hol a kamarális épület (egykori jezsuita zárda) csatlakozik a templomhoz és elfödi ezen szép mivü ismert kapu legnagyobb részét.

Az ujonnan napfényre került kapu építészete IV-ik Béla királyunk korára mutat; akkor épülhetett az, midőn a tatárjá-

rás dúló viharának megszünése után uj települők uj erővel kezdették az ország felvirágoztatása nagy művét. Hogy az első alapletét akkor hajtatott volna végre, alig hihető, ámbár a zavaros irásbeli adatok felvilágosítására régibb időre visszavezethető építészeti tagozatokat felmutatni eddig nem sikerült.

A széltében nagy részt elfedett góth stylü kapuzatnál a templom külsején és belsején talált tagozatok kétségen kivül helyezik, hogy ennek küszöbe a Szent-Háromság-tér szinmagasságával megegyezik, az ujonnan kitakart átmenetkori kapu küszöbe pedig a templom kövezetével esik egy magasságba.

Utóbbi kapuzattól a fal mentében nyugat felé haladva kiásatott az itt közel levő támpillér erőteljes lábazata. A pillérhez csatlakozik a délnek menő és a templom iránt derékszögben álló igen vastag alapfal, melynek keleti szegélye 3″-nyire kiszökő alul aranyozott fedlemmezzel bir. Ezen faltól nyugat felé $5\,^{1}|_{2}\,^{0}$-nyi és 9^{0}-nyi távolságban egy-egy hasonló irányu és vastagságu fal érintkezik a templom falával; mindezeket a keresztfalakat pedig az egykori kert keritése mentében a templommal párhuzamosan vonuló fal köti össze, ugy, hogy ilyen módon egy kisebb és nagyobb helyiséget látunk falakkal körülfogva.

A templom falában közvetlenül a már említett támpillér mellett látható egy kőkerettel foglalt nyilás, melynek rendeltetése, a közelében lévő kéményszerü emelkedő falüreg után itélve, tüzelésre alkalmas kandalló lehetett.

E mellett mutatkozik egy befalazott ajtónyilás vörös márványból készült és járástól kopott előlépcsővel, mely utóbbi a templom belső talaj-magasságában fekszik és sírkő-fedlemezből készült; felületének kibontott részén eme régi irással bir (M) CCCCLXII, mely világosan leolvasható. Ezen talajtól mérve 4′ feljebb látunk a hosszfalba sorakozva üregeket, melyek gerendákkal szerkesztett padolatról tanuskodnak. Ugyan-e templom-hosszfalon az említett padolat felett 4—5′-nyi magasságban kezdődő csúcsos falíveket látunk, melyek az itt létezett helyiség boltozatának a templom falához való csatlakozását képviselik.

Világos tehát, hogy e helyen, hol minap még a lefolyt században temetett hullák rothadó csontjai felett az egyházfi

virágos kertje zöldellett, hogy e helyen 1 1/2 lábbal mélyebben fekvő padlózott helyiség volt hajdanában, melyet még korábban 4 lábbal alantabb fekvésü más helyiség előzött meg.

A templom második szakasza melletti talajnak tégla-burkolata több helyütt ép állapotban találtatott.

Ezen törmelék rétegen nyugvó, mészragaszszal rendesen összeillesztett lapos tégla-burkolat alatt két helyen kőlemez volt alkalmazva, melyek mindegyike két-két erős vas-gyűrűs foganytúval bir. A kőlemezek a rajtok látható rajz- és irásrészek bizonysága szerint már előbb, mielőtt rejtett nyilások takaróivá avatattak, tettek szolgálatot az öröknyagalom érdekében: sírkövek darabjai voltak.

A fölbontott nyilás mindegyike egy-egy dongabolt záradékba van illesztve és a boltüregbe szolgál, melynek nagyrésze a felfedezés alkalmával viz által bemosott föld és törmelékréteggel volt megtelve. A most száraz rétegek felületén mintegy úszva, részben csorbult ivó-edények találtattak, korra nézve körülbelül 150—200 évesek. Az öbleikkel fölfelé irányzott edények a századon át növekvő iszapolással folyton emelkedtek.

Mind a két dongabolt egy közös körívü boltívre támaszkodva, egy sziklába vájt pinczealaku üreget zár, melynek egykori rendeltetése, a rejtett bejárás és talált bilincs-darab után itélve, tömlöcz lehetett.

Méretei: hossza, szélte és magasságban közel három-három öl, boltzáradéka pedig 8 és fél lábnyira van a mostani utcza szine alatt.

A sziklafalat és talajt agyaggal telt nagy repedés hasítja keresztül, melynek nyomán az ásás circa 10 lábbal mélyebben folytatva, eddig semmi különös eredményre nem vezetvén, beállíttatott.

E pincze-tömlöcz délnyugati sarkán 6 1/2 lábbal mélyebben van kivágva a sziklaalap. Ezen gödör a bolt magasságában lévő tölcsér alaku nyilással biró kővel és a tölcsér fölött talált vályuzott kő nyomaival egybevetve, ürülék-emésztő gödörnek szolgálhatott, a pincze talaján a gödör széleit képező sziklafalon alig fölismerhető boltozatnyomok itt még egy kisebb kü-

lön boltozatra engednek következtetést, mely az emésztő-gödröt a tömlöcz üregétől elkülöníthette.

A pincze fölötti tér, mint már fennebb mondatott, vastag falakkal van kerítve. E tért vékonyabb válaszfalak kisebb-nagyobb helyiségekre osztják. E helyiségek legkisebbike az említett emésztő-gödör felett találtatott. Az e mellett levő nagyobbikban feltünően sok cserépedény-darabra akadtam.

Kétségtelen, hogy mindezen kiásott felső helyiségek lakásul szolgáltak. Zárdának voltak-e részei, pap vagy egyházfi lakásul szolgáltak-e? biztosan nem állítható. Azon nagy helyiség, mely a vörös márvány lépcsős befalazott ajtó által a templommal egyenesen összeköttetésben állott, egykori sekrestyének tartható.

A szóban fordó templomfal felső részein a 2., 3. és 4-dik templomszakasznak szolgáló ablakok kerettagozatai feltakartattak.

Ezen ablakok mindegyike más-más tagozattal és méretekkel bir, csupán a záradék esik egy szin magasságba. Az ablakok szélessége változik 9 és 11, magassága pedig 24 és 31 láb között.

A 3. és 4-ik szakasz ablakainak alsó rézsléje eddig még meg nem találtatott. Az itt tárgyalt 3 ablak mindegyike fölött igen lapos csúcsívek vonulnak el, melyek a támpillér helyéből kiindulva közvetlenül az ablak záradéka felett végződnek. Ezeket az iveket tehermentőknek kellene tartani, ha gyengeségük és szervetlen összefüggésük a fallal ezen feltevést megengedné, igy azonban csak decorativ jellegüek a nélkül, hogy valóban díszesek volnának.

A fennebb leirt kapcsolat helyiségek korára nézve határozottan állíthatjuk, hogy azok az épséges nagy ablakokkal egyidejüleg nem létezhettek; először, mert a nagy ablakok egyike keresztülvágja az alatta lévő ív menetét, és másodszor, mert az alsó íveknek megfelelő boltozott helyiség bizonyosan létezett és a templomhoz illeszkedett fedélzete eltakarta volna a nyitva levő nagy ablakoknak legalább is harmad magasságát. A templom hosszfalának toldott foldozott volta, hanyag kivitele, továbbá a támpillérek hiánya hathatósan szól azon feltevés mellett, hogy ezen fal a török világban nagyon meg-

sérülvén, a jezsuiták korában állíttatott igy helyre és hogy abban az időben evvel kapcsolatban egy épületszárny emeltetett fel a templom mentében, melynek felső emeletéből a még most is meglévő alsó kisebb ablakok sora a templomba szolgált, oratoriumnak lévén ablakai, akkor csupán a felső nagyobb ablakok világíthatták a templomot.

Ha igy a templom első négy szakaszára nézve — a torony mellettit nevezvén elsőnek — a külfal vizsgálása által némileg tisztába jöhetünk, ugy tovább az 5-ik és 6-ik szakasz vizsgálásánál a templom főszervezetét is szem előtt kell tartanunk.

Már fennebb ráutaltam, a románkori magyar templomok typuszára. Az ott megnevezett templomok közül leginkább a jáki templom tünik fel a mienknek előpéldányaként. Ott a toronyhoz csatlakozó négy templom-szakasz után a főhajó, egy főhajó szélességgel (egység) szerkesztett négyzettel nyúlik ki kelet felé a mellékhajók szentélyei közül és teszi kiválóvá nemcsak szélte és emelkédése, de hossza által is a főhajó szentélyét, mig a mellékhajók szentélyzáradékai közvetlenül a negyedik szakaszhoz csatlakoznak.

Ha a templomnak csupán legrégibb részeit tekintjük, azokat ugyanilyen elrendezésben találjuk, a mi ezen renden kivül fekszik, az mind a későbbi kor míive és hol a régi szervezet határán belül későbbkori részlet-alakítást találunk, az mind szorosan összefügg a feltételezett változtatással.

A főszentély sokszögü (fél 14 szög) záradéka (absis) egykoru a legujabban felfedett átmenetkori kisebb kapuval és a főhajó pillereivel.

Ezt bizonyítja többek közt az ezen sorok irása közben kiásott lábazat, mely a déli kisebb kapu mellett talált tagozattal azonos és körülfutja a főszentély falait és támpilléreit. Ellenben a két méllékhajó folytatása a negyedik szakasztól kezdve végig minden részleteiben az 1400. körüli idő míivének tekintendő.

Bizton feltehető e szerint, hogy a mellékhajók záradékai egykor a negyedik szakasznál voltak, és hogy abban a korban a közép hajónak azon oldalrészein, melyek a negyedik szakasz pilléreitől a szentély záradékáig terjednek, teljes oldalfalak vonultak végig. Későbben 1400. körül a mellékhajók nyújtása alkalmával ezen oldalfalak, melyek most a középhajától elválasz-

tották volna a mellékhajók nyújtott részeit, lebontattak és helyökbe ott, hol támaszra volt szükség, a boltgerinczek tőcsoportjai alá állíttattak azon pillérek, melyek alakjuk és gyengeségük által annyira kiválók.

A szóban forgó átalakítást minden bizonynyal ugy hajtotta végre az 1400. körüli idő mestere. hogy a főszentély sokszöge és negyedik szakasz között fekvő boltozatot és oldalfalat egészen lebontván, és felállítván az ujonan készült pillérpárt, ujra felhasználta a főhajó boltozatának meglévő régi borda-tagozatait, és csak az ujonan készült mellékhajók boltozatait rakta ujdon- uj bordák közé. Bizonyitja ezt azon sokkal régibb alakulás, melyet a főhajó bordáin láthatunk későbbkori pillérek fölött.

Az 5-ik és hatodik szakasz mellett épült lakház nagyrészt szintén régi falazatból áll.

Ezeket előrebocsátva, nézzük azon falrészt, mely meglepő alakulásaival a kifejtés kezdete óta feszültségben tartja a figyelmes vizsgálót. E falon látunk, eltekintve a mult századbeli ablakoktól, régi ablaktagozatokat, melyek a mostani ablakokat befoglalják, ezek fölött záródó és a falszinben lévő, tágabb fesz-távollal biró csucsíveket; továbbá látunk körivü boltiveket, melyeknek hatalmas tagozatai a fal vastagságát elfoglalják, és kiegészítve a közbeeső ablakokat átmetszik. Az ablak-tagozatok lágyabb homokkőből készülvék, mig a körivű boltövek kemény mészkövet mutatnak.

A körivű boltövek tagozatai egy köztük fekvő nyolczszögü pillér felületeiben elenyésznek. A keleti öv keleti töve egy terjedelmes fejlettségü támpillérben rejlik, mig a nyugatinak csonka szára függélyes falfelületnek támaszkodik. Ettől nyugatra, közel a csonka száru öv mellett, faragott kővel szegélyzett fülke észlelhető.

Összefüggést keresve az eddig itt talált egyes darabok között, változatos magyarázatokra találunk okot és alkalmat. Több határozottság és esetleges tévedés helyreállítása csak folytatott kutatás által lesz elérhető.

Az 1400. év körül nagy ablakok foglalhatták el a szabadon álló templom felületét; későbben, talán a XV. század második felében épülhettek azon körivu boltövek, melyek az ora-

toriumnak templom felé szóló nagy nyilásai lehettek. Ezen oratoriumra ott, hol a fülkét látjuk, lehetett egy csiga-lépcső által eszközölt följárat. Ez esetben Szt.-László kápolnáját az oratoriumtól nyugatra kellene keresnünk; nyomok mutatkoznak az egyházfi lakának dél-nyugati sarkán, melyek szentélyzáradék darabjainak tarthatók. A felfedett kapuzat, mely eredetileg szabadba nyilt, annak idején talán e kápolnába vezetett.

Azonban fel lehet tenni azt is, hogy a mellékhajók nyujtása alkalmával ezen nyujtott rész mellé, kiváló kereszthajó helyét elfoglaló kápolnát építettek, felhasználván Sz.-László kápolnájának keleti falait. A magas hosszfalon látható falszinben fekvő csucsívek a kápolna boltozatához tartozhattak, mig a tagozatok a templom felé közlekedő nagy nyilások lehettek. Később e kápolna oratoriummá változtatván, körivű boltövek által függött össze a templom belsejével.

Mindezek után az egész épület előállásának történetét következőképen gondolhatjuk:

IV. Béla Király uralkodása alatt rakatott a főszentély. Ezzel kapcsolatban rövid idő lefolyása alatt épültek a mostani negyedik szakasz végénél alacsonyabb mellékhajóknak megfelelő szentélyek és a déli oldal többször említett kis kapuzata. Következett az éjszaki és utána a déli hosszfal kivitele, valamint a főhajó pillléreinek felépítése az alsó, oszlopfők magasságáig. A kelettől nyugat felé való haladás léptenkint követhető az oszlopfők diszítményeinek faragásában, sőt a mi több, a legnyugatibb oszlopfő faragatlan voltában is.

Ha a templom keresztszelvényeinek aranyait tekintve, a feltünően alacsony főhajó mellé az alsó oszlopfőkön nyugvó mellékhajó-boltozatokat és azok felett bármily lapos fedélzetet képzelünk, nem térhetünk ki azon meggyőződés elől, hogy az ily elrendezés felette nyomott arányu és igen gyér világítással biró belső tért állítana elénkbe. Ha ezenkivül még egy pillantást vetünk azon fejlődésre, melyet az előbb felsorolt épületrészek kivitele közben a góth styl magasra törekvő építészete világszerte tett, természetesnek kell tartanunk azon feltevést, hogy az épitők már akkor, midőn a hosszhajók boltozása először került szőnyegre, hagyták el az első oszlopfőket és emelték a mellékhajókat a főhajóval egy magasságra, ugy,

hogy az alsó oszlopfőkön boltozat közvetlenül soha sem nyugodott. A terv-válság utáni korszak művének tarthatjuk egyszersmind a nyugati főkapuzatot, a fölötte lévő ablakrózsát és a nyugati oldalnak első izben talán ekkor épült torony-párját. A tornyokra nézve azonban megjegyzendő, hogy azok — ha volt — leginkább régibb templomnak lehettek maradványai.

Ily módon templomunk a XIV. század közepe körül be volt fejezve, és mellette a déli szentély oldalán állott Sz.-László kápolnája.

Az ezután következő kor vagy meg nem elégedett az egyszerü alacsony mellékszentélyekkel, vagy bővítésnek szükségét érezve lebontotta azokat és hajtotta végre a már fennebb leirt mellékhajónyujtásokat, továbbá a déli mellékhajóval kapcsolatos oldalkápolna építését. Ezen kornak tulajdoníthatók a felfedezett különböző tagozatú nagy ablak-keretek. Igen valószinü t. i., hogy az a közben gazdag fejlődésnek indult ablak-diszművet alkalmazni akarván az előbb talán igen egyszerü ablakok helyébe, a kor haladásával időközönkint egy-egy ujabb korszerü ablakot készítettek.

Es végre befejeztetik a templom középkori története a főhajó nyugati homlokzatán létezett ormó és a déli torony építésének kora által, mely korszaknak kezdetét a déli homlokzaton lévő, magasabban fekvő, nagyrészt elfedett, gazdagon részletezett góth stylü kapuzat képezte. Hogy az északi toronyra mily mérvben hatott ezen kor munkássága, a megmaradt részletekből meg nem állapítható.

Röviden összefoglalva, az építés történetének megkülönböztethető szakaszai következők:

1-ső korszak. Alap-letét, szentélyek, déli kisebb kapuzat, hosszhajók pillérei és oldalfalainak felemelése.

2. korszak. A hajók boltozása, a nyugati homlokzat kivitele, talán tornyokkal együtt Szt.-László kápolnája.

3. korszak. A mellékhajók nyujtása, a déli oldalkápolna és az ablak-diszművek fokozatos kivitele.

4. korszak. A déli nagy kapuzat, a Mátyás-torony nyugati ormójának felállítása és a déli oldal-kápolnának oratoriummá való átalakítása; végre

5. korszak. A jezsuiták kora.

Kiegészítésül még meg kell emlékeznem a templom-tető alakjáról. A mostani templom fedeléről mindenki tudja, a ki azt csak egyszer is látta, hogy otrombán, nyomasztólag nehezedik a templom falaira és ugy mutatkozik, mintha ő sülyeztette volna el a templomot.

A szentélyek záradékainál lévő monstrozus legyező alaku képződést nem is kell különösen hangsulyoznom. Mindennek ellenében állítsuk szemünk elé azon szerves képződést, mely az általam feltételezett és talán be is bizonyított eredeti tervnek lenne kifolyása. Ott a közép-hajó kiváló falain karcsun emelkedő, mérsékelt magasságu, könnyü külön tetőt és a mellékhajók felett sokkal alacsonyabbra helyezett és a főhajó ablakai alá lapuló melléktetőket kellenne gondolnunk.

Az akkor épült főszentély fedélzetére való tekintettel a terv-válság után is meg kell maradnunk azon eredetileg tervezett főhajó fedélzet alakja mellett, mely a főszentélyével összevágó. A magas mellékhajók egyes szakaszai pedig a főfedélhez csatlakozó külön sátortetők általlehettek fedve. Ily alakulás élénkíti a felső végzést, emeli az egyes szakaszok magassági hatását, kikerüli az egyszerü, nagy, közös tető nehézkességét és szerves feloldást tesz lehetővé a keleti oldalon is. — Később a mellékhajók nyújtásánál ezeknek 5. és 6. keskeny szakaszai közös tetővel birhattak. Ennek széllessége a középhajójéval megegyezvén, ugyszólván kereszthajó-féle fedélalkatás állhatott elő e helyen, melyhez a szentélyek fedelei ismét igen szép, szerves módon csatlakozhattak.

A templom körüli munkálatok alkalmából talált tárgyak között megemlítendők a következők:

A kis kapu befalazására használt kövek között volt egy veres márványból készült bas-relief, mely Szűz-Máriának fél természeti nagyságu térdképét ábrázolja, a nymbuson aranyozás és a háttéren kék szin nyomaival, továbbá a kapuhoz tartozó ivdarabok és életnagyságu angyalok torzai.

A földben talált nagy mennyiségü csontvázak és csonthalmazoknál helylyel-közel egy-egy 18-dik századbeli feszület, pénzdarabok, szeg, patkó stb. efféle került napfényre; a 25 darab pénz közül felismerhető legrégibb V. István korabeli; legtöbb a 17-dik századból való, egynémelyik töröknek látszik.

A sok cserépdarab közt akad egynémely érdekesebb kályhafiók és feltünően sok pipa.

A földalatti tömlöcz-helyiségben volt néhány csontváz, több rendbeli ivó-edény, vas bilincs darabja, egy bőrkötésü könyv bronz-felszereléséből néhány darab; török és magyar sarkvasak stb.

Egy egészen ép sírkő fedlemez felületén durván karczolt mérleget találunk. Kettőnek darabjai a rejtett nyilások fölött találtattak, az egyik »sepultura nicola« czimü monastikus csonkított körirattal és czimer fölött álló madárral tetézett sisakkal középső mezején, a másik köriratából csak CCC maradt meg a középső mezőn látható tollas sisakdísz mellett.

Függelékül a templom körül eszközölt kutatásokról szóló jelentésemhez szükségesnek tartom azon legközelebb foganatba veendő műveletek felsorolását, melyek a templom fentartása és helyreállítása érdekében nélkülözhetlenek s melyek nagyobbára a nmlsgu vallás és közoktatási m. kir. minister f. é. junius 16-kán 16,516. sz. a. kelt iratában étintetnek.

Igaz, hogy a torony, melynek helyreállítása először és leginkább szándékoltatott, nagyon rosz karban van és kétségtelenül megkivánja a gyökeres helyreállítást, de összehasonlítva a templom déli falának állapotával, az szükség tekintetében e mellett háttérbe szorul.

A déli fal támpillérei, melyek a boltozatok egész súlya és nyomása felfogására volnának hivatva, ugyszólván nem léteznek, a fal maga pedig, mely többszörös lényeges átidomításon ment keresztűl és ugyanannyiszor minden izben megingattatott, e mellett igen hanyag kivitelü és alapja közelében sok helyen lábnyi vastagságra porladozott, fennállása jóformán csak szilárd sziklaalapnak és az eredeti felrakásnál alkalmazott mészragasz erősségének köszönhető. Tulságos bizalom e kettőben nem volna helyén, azért szükséges, hogy

1) a támpillérek állíttassanak helyre ugy, a mint azt a boltozat súlya és nyomása, valamint a templom stylje kivánja, hogy azután

2) a templom hosszfalának legalább néhány felette rosz darabja kiváltathassék. Ennek biztos kivitelére szükséges, hogy

3) ezen hosszfal belső részének állapota is megvizsgáltassék tüzetesen, mert ha ez is olyannak találtatnék, mint a külszin, akkor nevezett munkák foganatosítása előtt

4) okvetlenül nagyobbszerü belső és külső támasztásra lenne szükség;

5) a templom száraz állapota érdekében ugy mint a templomnak is nyomott arányai épentartására meg kellene tartani a kiásás által elért alalcsonyabb talajt és a környéket e szerint rendezni. Ezen rendezéssel összefügg

6) az esővíz elvezetése,

7) az egyházfi lakának lebontása, a mi közlekedési és szépészeti tekintetben egyiránt elkerülhetlen.

Schulek Frigyes,
építész-tanár.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából.

III.

(Vége.)

A dísztárgyak kétségen kivül a legszebb s legérdekesebb darabokat tartalmazzák. Nevezetesen igen kitünőek:

11. *A fibulák*, melyek száma 92-re megy, s ugy az antik classikai, mint pedig a barbar-categoriát képviselik. A felfújt kengyelü, félhold alaku vonaldíszítményes példányok meglepőek nagyságuk- és idomzati szokatlanságuknál fogva és mindenképen érdekesek a hajtott lapos és a hajtott homoru kengyelüek, melyek vagy egyszerü, vagy hosszan bordázott vagy kiálló kereksodronyu példányokra oszlanak. A hajtott tömör kengyelüek szintén vagy egyszerüek, vagy diszítményekkel ékesek. Egyiken előjő az oldaldísz is, másikon felül a karczolati dísz, míg hüvelyén a karika-dísz jelenkezik. Hézagpótlóknak nevezhetők az állati jelleget magukon viselő fibulák, igy az egyike lovat, másika madarat, harmadika pávát, negyedike kigyót, ötödike egy hátratekintő állatot, hatodika és hetedike mezei szökesét ábrázol. Ismét egy másik példány delfint

láttat rubin szemekkel. Ugyancsak rubinszemü állatfejet tüntet fel egy küllős taraju fibula pöczöktartója. A nyeregalakuak magukban véve nagyon érdekesek, de jellegváltozatuk kevésbbé többszörös. Részben kettős, részben hármas nyergüek, egyik közülök kengyelén állat fejjel (ló?) ékeskedik. Némi fajvarietást képeznek ezektől a nyereghajtásu tömör fibulák. A sodronyos fibulák, valamint a babos-fibulák aránylag kevesebb példányban fordulnak elő a gyűjteményben, de nem épen jelentéktelenek az emailfibulák, a római befolyásnak gyengébb nyomaival. Felemlíthető végül egy aranyozott bronz fibula csipkézett pöczöktartóval és kődíszítményes fejjel, melyből azonban a kő kiesett; néhány zománczos kerek fibula, egy zománczos kerek gombalaku fibula kiálló pöczökkel; egy kárikán függő emaildíszes br. fibula s egy egymásra fektetett kettős Z alaku fibula. Megjegyezzük, hogy e fibulák legnagyobb része bronz, s csak nehány példány készült ezüstből.

12. *Kar- és nyakpereczek, kar- és kézvédek.* Ezek együttes száma nem kevesebb mint 144 darab, s köztök egyes példányok rendkivüliek. Legfelötlőbb egy nehéz, csücsös nyakperecz, minőhöz hasonló nincs a muzeumi gyűjteményben. A *nyakpereczek* — 14 db — nagyobbrészt egyszerü példányok, fent horgas záradékkal. Nehány darab vonaldíszes, egy sodronyos (s talán nem is antik), egy babos, egy pedig reczés, lefüggő csüngvényekkel. E két utóbbi mindenesetre érdekes. Egynek kivételével valamennyi nyitott nyakperecz. — A *karpereczek* részint sodrony-, részint lemez-karpereczek, részint csücsösök, babosak és reczések. A babosokon a babok száma 6, 7, 17, 19, 20, 24, a díszítmény rajtok a közönséges vonaldísz, egyiken azonban az egymásra függélyesen alkalmazott vonalhornyolat szokatlanabb, mig egy másik ezüst példányon a kördíszítmény fordul elő. Ezek is részben nyitottak, részben zártak. — A *karvédek* a rendes jellegüek. Sodronyzatuk tömörebb és könnyebb, szorosabb és lazább s ruganyosságuk feszesebb vagy gyengébb. A rendes forma alól kivételt képez egy ezüst példány, mindkét végén kigyó fejjel. — A *kézvédek* — 8 darab — szintén rendes formájuak, de nagyságra és súlyra nézve egyet óriásinak mondhatni. Érdekes két egymásba foglalt példány, mi azonban nehezen eredeti összefoglalás. Említést érdemel

itt még egy csavartvégü sodronymellvéd és három darab hasonló kisebb. Továbbá 2 darab csücskös ujjperecz, egy nyalábozott végü, zárt (ezüst?) egy 14 lapos koczkavégü nyilt s egy kigyó farku ezüst ujjperecz. Végre egy bronz díszfűzér 70 szemmel.

13. *Csatok és szíjak.* Ezek legnagyobb részt igazi antik formákat láttatnak. A csatokat tömör, a szíjvégeket az áttört művezet jellegzi. Sokban közelítenek a dr. Lintenschmit által közzétett példányokhoz, mig a dombor alakzatuak ritkább jelenséget képeznek. Ez utóbbiak nevezetes mennyiséget képviselnek a Ráth gyűjteményben s igy érdekesen szaporítják azon nehány darabot, mely a muzeum bronzai között látható. Technikájuk jobbára azonos, az eszményi felfogás azonkép nyilatkozik, a motivumok ismételve kerülnek elő. Legérdesebbek kétségen kivül az állat-rajzuak. Igy többi közt egy négyszögü szíjvég ($4^{9}/_{10}$ ct. h. és $2^{8}/_{10}$ ct. sz.), melynek keretes tábláján egy szárnyas állatot (sárkányt) feltüntető alak látható vékony bordázattal és bevont előlábakkal. Egy másik példányon ($3^{1}/_{2}$ ct. hosszu $2^{6}/_{10}$ ct. sz.) ugyanezen alak fordul elő némi rajzeltéréssel, még egy harmadik példányon ($3^{1}/_{2}$ ct. h. és $2\ ^{6}/_{10}$ ct. sz.) az alak rajza és motivuma változatot láttat. Ez utóbbihoz közeledik két másik példány is. E darabok áttörtek, mig három hosszú szíjvég ugyanazon alakokat s motivumokat zárt laptalajon tünteti fel. Egyiken négy azonos állatalak heraldikailag jobbra halad, a másik kettőn az anatomiailag nagyon helytelenül formált alakok egymásnak szembe állítvák. Mindhárom darabon a szíjvég hátsó lapját idealistikus vonal- és virág-rajzok lepik el. Megemlítünk még egy vonaldíszes szíjvéget egy egytestü, de kettős fejü kigyót ábrázolva s tátott szájjal egymáshoz tapadva. A többi részint áttört, részint tömött, részint fogantyús s tokos szíjvég későbbkorinak látszik. Egyiknek lapján ugyancsak állat (bárány?) tünik fel. Több példány ezekből meg van aranyozva.

14. *Ruhaékítmények és emaillok.* Az email-tárgyak száma 20-nál több s leginkább ruhacsatokat, szíjvégeket, gombfejeket, korongokat és lemezeket képeznek. Rajtok a kék, vörös, sárga, zöld, fehér zománcz változatos összetételben jelentkezik s a példányok néhánya az aranyozás nyomait is láttatja. Leg-

figyelemreméltóbb egy 12 ct. hosszu ruhacsat kék, vörös, sárga, zöld és fehér zománczczal; egy hasonló nagyságu kék, zöld, fehér és sárga zománczu másik ruhacsat; egy 11½ ct. h. kék és fehér emailu szíjvég s egy 12½ ct. hosszu hasonló másik darab. Megemlítünk azonkivül egy bőségszarv alaku zománczos féltokot (puskapor tartó?), melynek hossza 9 ct.; egy czüstös, kereszt alaku bronz-tárgyat; egy állatot feltüntető kerek bronz korongot 5½ ct. átmérővel; egy középen csillaggal diszített, aranynyal futtatott s hátul pöczkökkel ellátott korongot, 6 ct. átmérővel; több aranyozott, áttört kerek lemezt, melyek egyikén Jézus két angyallal van feltüntetve, egy másikon egy farkas állat, egy harmadikon madár. — A ruhaékítmények igen sokszerüek; több közeledik a Lindenschmit által közlött antik rajzokhoz, mig másik részük az antik formától elütő középkori művészetet és felfogást mutatják.

A *szobor*-féle tárgyak közül kiemeljük:

15. *Az ember- és állatalaku bronzokat*, mely utóbbiak rendeltetése többé-kevésbbé talányszerü marad. Jó alakzatu egy Hercules szobor, sajátságos egy közöstestü, nagyszarvu, kettős fejü iker állat; egy viziló alaku állatalak fent karikával; egy fóka alaku bronz fedél?; egy karikás fogantyúval biró alul is lyukas kettős állatfej; egy állatfejjel (giraf) diszített bronz karika: egy gerezdes golyó rajta madárral; egy tigrist (oroszlánt?) előtüntető fél állattest, mely végrészében hosszu fogantyúban végződik; egy tömör bronz madár hiányzó féllábbal és egy csíkos állatot képező, vonal- és kördíszes bronz készítmény.

Végre felemlítünk még némely

16. *Ló- és lovagszerszámot; bronzrögöket; ijjhuzókat; bélyegeket; ornamentikákat* és *hasonlókat*, melyek a gyűjtemény jelentékeny részét képezik.

A *ló- és lovagszerszámokból* figyelmeztethetünk a pecsétgyűrű alaku lócsatokra, melyek mind antik darabok, a karikán összefüggő lózablákra és számos nyereg díszre, valamint kengyelekre. A sarkantyúkból többnemü alak van képviselve, egyik makk alaku rövid tövissel, másik hosszu sima tövissel, (egészen fekete), harmadik legyező tövissel, egy negyedik külön szíjhelylyel bir. — A *bronzrögök* igen érdekesek. Többi

közt 13 db. kardpenge alaku rög 9—24 1|2 ct. hosszusággal; két bronz rögrudacska (14 1|2 és 9 1|2 ct.); egy korongalaku br. rög ketté törve (11 ct. átmérettel); egy csülkő alaku br. rög (12 ct.) és egy szabálytalan tömegü br. rög. — Az *íjjhuzók* feltünőek; egyikök egészen zápfog alaku, másika egy 6 lábu állathoz hasonló; egy harmadik ugyancsak fog alaku, de karikás fogantyúval ellátott; egy negyedikről az egyik karikás fogantyú letört; egy ötödik hosszu sima nyelü elől négy erős gyökérrel. — A *bélyegek* részben négyszögüek, részint körszeletüek, részint lábidomuak, részint fogantyusak. A legtöbb közülök feliratos. — A *fémornamentikák* jobbára középkoriak és stilszerüek. Többi közt van 46 db fedő alaku s két helyt lyukas br. diszítmény, 18 db. karikán függő br. készítmény, 39 db, félkör lemezívü, tokkal biró bronz készítmény és 15 db. hasonló de szivlevél alaku készítmény, 72 db czésze alaku, két helyt lyukas vékony br. diszítmény, 2 db. hátul tokkal biró, fent tövises br. fedél, 2 db. hasonló darab, de kisebb tövissel; 8 db. inggomb alaku br. tárgy, egy kinyitott legyező alaku tokos br. tárgy; egy bronzkarika, melynek belső üres részén egy karokkal és lábakkal kiterjeszkedett emberalak, alul félhold, felül pedig két karika van alkalmazva. Egy másik áttört bronz karikán ló van ábrázolva, mig egy harmadikon belül a keresztküllő látható. Sajátságos egy 11 1|2 ct. hosszu tölcsér alaku bronz készítmény s egy hasonló kisebb (7 1|2 ct. h.) csövén 2 lyukkal. Érdekes egy középkori bronz kereszt; egy küllős és csücskös bronz karika, közepén egymásba fektetett P és X betükkel; egy másik középkori bronz ornamentika tátott szájjal egymáshoz tapadt két delfint láttatva stilszerü farkkal (14 ct. h.); egy hasonló másik példány (21 ct. h.) mig egy harmadikon az állatfejek (kutyák?) egymástól eltekintenek, az előlábak keresztbe helyezvék, de a stilszerü halfark itt is megvan; egy melltű-féle kerek tárgy, melyen futó nyúl van ábrázolva és igy tovább.

A gyűjtemény e nagyjából való rajzolásából is tehát eléggé kitünik, hogy az mindenképen érdekes és a muzeumra nézve nevezetes acquisitió. Csak az sajnálatos, hogy a tárgyak lelhelyei legnagyobb részt ismeretlenek. Csak a kar és nyakpereczek lelhelye állitólag *Stomfa* Pozsonymegyében; egy reczés

br. karpereczé *Felső-Tárkány*; egy füles bronz vésőé *Pakta*, 2 másiké *Kápolna*, egy harmadiké a *Gácsi hegy*, egy tokos celté *Mehadia*, 2 sima br. kalapácsé *Lippa*, egy csákányé *Balassa-Gyarmat*, egy másik csákányé *Szilvás*, Egyébiránt Ráth György ur állitása szerint valamennyi tárgy *Magyarországi lelet*.

Ortvay Tivadar.

Győrvidéki éremgyűjtők.

Mialatt e czimen készülő vázlathoz az adatokat gyűjtögetném, nem mondom e vidék, hanem az osztrák birodalom legjelesebb veterán magángyűjtőjét ragadá ki karjaim közül, *felejthetlen mesterem és barátom* t. cz. *Méhkerti Milkovits János koronczói közbirtokos ur személyében*, a halál! Ugyanis f. é. Sz. Mihály hava 20-án mult ki 69 éves korában Koronczón ő, kitől tehát márcsak ezen körülménynél fogva is először illik szólanom. Született a bold. 1804. évi ápril 13-án Révkomáromban, hol akkor édes anyja szüleinél tartózkodott; iskoláit Győrött, a jogi folyamot Pozsonyban végezé, és a Pesten fényes sikerrel kiállott ügyvédi vizsga után, Koronczón ősi birtokán magán tanulmányainak, eleintén ugyan a fűvészetnek, utóbb pedig a 30-as évek óta szenvedélylyel űzött numismatikának élt teljes visszavonultságában; hol csak közelebbi barátjainak és szaktársainak engedtetett meg nemcsak jeles gyűjteményeit, hanem még jelesebb szakavatottságát csodálni. Azon kori tevékenységének tanujaként fennmaradt mintegy 500 fajból álló és Koronczó vidékén gyűjtött *növény-* és *mag-tára*, mely a figyelmes gyűjtés és izletes elrakás által 10 nagy folio könyvalaku dobozban, ritkítja párját. Ellenben az 50-es években e vidék szárnyasainak gyűjté egybe tojásait, melyek üvegcsészékben rendszeresen üvegszekrényben elrakva, a koronczói madárfauna 135 faját teljesen képviselik. De nem ezekről kell irnom e lapok hasábjain, hanem inkább kisded, de felette ritka és válogatott éremtáráról, melynek rendszeres szaporításáról semmi körülmények között sem tudott bold. barátom megfeledkezni. Gyűjteményének nem ugyan zömét, hanem első csirá-

ját *Czech János* volt győri polgármester, utóbb m. k. helytartósági tanácsos és m. akad. tagtól a harminczas években szekrényestől vásárolt gyűjtemény képezé; csirának nevezém ezt, mert ebből csakis az arany és ezüst érmeket tartá meg barátom, a bronz érmeket ellenben, mert szironyuk eczetben le volt áztatva — nagyobbrészt éremtárából kiküszöbölé, hisz *nagyon válogatós volt*, nemcsak hogy *hamisított* avagy csak *gyanus érmet nem sorozott pénzei közé*, hanem oly kényes volt fenntartás dolgában: hogy csorba, kopott, vagy kontár kéz által patinájától megfosztott érmet, még ha ritka volt, sem fogadott el; ezt ha nem teszi, *gyűjteménye bizonynyal tizszerte nagyobb leendett*, de alig ily válogatott és jeles olyannyira: hogy még szépészeti tekintetben is a legfinnyásabb igényeknek megfelel, s gyűjtőjéről mondhatá egyik érmész barátom: *»még ily gyűjtőre sem akadtam soha!«* ki t. i. a darabokat oly kényesen megválogatja. Gyarapítá pedig éremtárát bécsi s pesti, ujjabb időben frankfurti s berlini antiquariusok révén; sokat a vidéki leletekből, legtöbbet pedig s mondhatni a legjavát potom áron a zsidó szatócsoktól nyeré; de fáradhatlanul fel is keresé ezek pozsonyi és pesti zugboltjait, s akárhányszor ritka darabokkal gazdagodva tért haza ily kirándulásaiból; például Pesten szerzé egyetlen utjában *Pescenius Niger* denárját és *Vetranio* eddig kiadatlan *ezüst fémerét*, s pedig darabonkint 30 pengő kron! a forradalmi időszakban meg egy kézből vette görög éremsorozatának *3 gyöngyszemét Euthydemus, Pharnaces* és *Seleucus II. aranyait* alig aranyértékének arában! sőt még antiquariustól is vett 500 fcra becsült darabot 8 frton! De ha ritka jól conservált darabot kaphatott, busásan megadta árát, s nem sajnálta érte pénzét. Három irányban gyűjtött, görög érmeket művészeti, rómaiakat történelmi, és magyarokat hazai szempontból.

Görög sorozata igen kicsided, csak 457 darabból áll, de mindannyi válogatott művészi kivitelü, s szép fenntartásu s pedig: 12 arany, 225 ezüst s 220 réz; és 294 autonom város, vagy fejedelem neveit képviseli. Köztök: *Euthydemus rex Bactriae* aranyban, Mionnet által 1500 fcra becsülve, de Dupré árverelésén 2,000 francon kelt el; *Pharnaces Rex ponti* aranyban. Mionnet ennek ezüst fémerét 400, az aranyat 700 frcra becsüli,

de utóbbit le nem irja, valamint ez sem Dupré sem Gréau jelentékeny gyűjteményében elé nem fordul, minthogy pedig Dupré Pharneces-féle medaillonja 1,000 frcon kelt el, ez aranyat bátran 1,200 frankra tehetem; *Seleucus II. Rex Syriae* ⌗ Mionnet szerint 900—1,200 frcra rug; *Arsinöe I. regina Agypti* 11 nagyságu aranyfémere, szintén Mionnet által 280—320 frcra becsülve; végül meg van *Siracusa* néven ismert a 250—280 frcra becsült ezüst fémer, decadrachma. *A sziriai királyok*, valamint a *macedoniaiak sorozatát* ritkaságaival nem is emlitem; *több zsidó autonom*, valamint néhány *bárbár* tetradrachma, és egy aranystáter, ugy nevezett *Regenbogen- schüssel* említésre méltó.

A rómaiak itt is három szakaszba osztvák: t. i. *consulár, császári* s *byzanti érmekre;* az első czím alatt bold. barátom tára az úgynevezett nehéz (öntött) *as-részek* jól conservált *teljes sorozatát birja*, és 2 arany, 271 ezüst meg 48 bronz, összesen 321 db. 133 consuláris család nevét viseli.

A császári rovat 1396 darabból áll s 170 személyre szól, van pedig: 29 *AV.*, 724 *AR*, 196 Gb., 189 Mb., 242 Pb. 10 ezüstfémer és 6 réz fémer. A bronz- vagy réz-érmek, mint jeles épségüek, és többnyire oly szép szironynyal fedvék, hogy műértőnek a *Cohenféle becsár kétszeresét*, sőt *ötszörösét is* megérik, nem is sokallott a bold. szép pátináért ha kivált Hercz barátomként malachit fényü s szinü volt tizszeres becsárt megadni! Az itt rejlő jelességek: *Marcus Antonius* L. PRI. hátirattal Coh. 500 fc.; *Lucius Antonius* Coh. 250 fc.; *Cleopatra Vitellius fiaival* Coh. 200 fc.; *Plotina, Marciana* s *Matidia* ezüst denárjai száz-száz fcra becsülve. *Didía Clara* 200 fc.; *Pescennius Niger* 200 fc. *Gordianus africanus pater*, azután *filius* 120 fc. egyenkint; *Gordianus III. AV.* 100 fc.; *Cornelia Supera* 400 fc.; *Dryantilla* 350 fc.; *Julianus tyrannus* 250 fc. bronz; *Martinianus tyrannus* 200 fc. bronz; *Procopius* 200 fc. végül *Vetranio ezüst fémere*, méltán 600 fcra becsülve. *A byzánti korszak* 69 személytől 41 aranyat, 17 ezüstöt és 53 rezet összesen 111 darabot; a három t. i. *köztársasági, császári* és *byzanti korszak* összesen 72 aranyat, 1022 ezüstöt és 734 rezet, azaz 1728 darabot számlál s Cohen meg Sabbathier szerint becsülve névértékben 18,842 francra rug.

Mi már a magyar éremtárt illeti: Milkovits neve Rupp művéből elégé ismeretes, melyben csaknem minden lapon idézve van, csak az kár, hogy e mű megjelenése óta az Árpád- s vegyeskori érem-példányok nem igen szaprodtak, s e tekintetben bold. barátom gyűjteménye csaknem azon karban van, melyben 30 év előtt Ruppnak anyagot szolgáltatott, hiányzik *Geuca Rex*, valamint *Otto király is*, amazt annak idején Prombér bécsi régésztől 50 frton vehetett vona, de *három felé volt törve*; kétségtelen Ottót pedig soha nem is láthatott! Van összesen árpádkori érem: 227 ezek közt kiadatlan: *II. Lászlótól* 1 *II. Endrétől* 2. *V. Istvántól* 1 és IV. *Lászlótól* 3 darab.

Vegyeskori összesen: 199 darab, közte arany: 46, nagyobb tallérnyi ezüst, vagy emlékérem 8; kiadatlan: *I. Máriától* egy ezüst fillér, *I. Ulászlótól* ezüst tizes; végül II. Lajostól *4 vonalnyi vastag* egy darab *ezüst denár*, melyet 20 forinton vásárolt a boldogult.

Ar osztrákkori sorozat csak *nagyobb kiadó* és pedig *arany* s *ezüst* pénzeket és *ezüst érmeket* tartalmaz, váltópénz vagy rézérem alig fordul elő, mert hely szüke miatt barátom ezeket lassankint mind kiküszöbölte gyűjteményéből, van pedig: 22 arany, 194 ezüst emlék s nagyobb ezüst, s 48 váltópénz s réz-érem. E korszakból említendők: *III. Ferdinánd* körmöczbányai *ötszörös tallérja* 1651 évről 8 3/4 latnyi ezüst súlylyal, mely 50 frtba került, s annak *háromszoros tallérja* 4 3/4 latnyi súlylyal. *I. Lipót 11 latos* emlékérme ezüstből a *családfával; I. József koronázási érme*, monorú 8 5/8 lat ezüstben.

Erdélyi érem összesen 82 darab és pedig 16 arany, nagyobb ezüst s emlékpénz ezüstből 34; réz emlékpénz és váltópénzek 26 darab, egyéb 6. *Ezek közt kitünik*: *II. Zápolya János tábori tallérja*; *Báthory Kristóf* 2 tábori tallérja; *Basta György* monorú ezüst emlékérme; *Bocskay István aranya* 1606. *Báthory Gábor* tábori tallérja 1611. Cibin; *Bethlen Gábor* 1/1 aranya, u. a. két duppla csegely; ismét tő le kisebb keréktallér a fejedelem mellképe *magas hátrakanyaruló kalpagban*; *I.* és *II. Rákóczy György* egy-egy aranya; *Barcsay* és *Kemény Jánostól* egy-egy tallér: *Apaffy Mihály hatszögü tallérja*, *II. Rákóczy Ferencz* aranya, *Tandem opressa resurget*-féle felirással; *Mária Theresia*. Leges Metallurgiceae-féle 8 latos ezüst érme.

A vegyesek 33 darabbal, s pedig: 26 ezüst s 7 réz; jelesebb ezek közt: *Festetich* ezüst emlékérme *a Georgiconra József nádor szántásának emlékeül*, 4½ latos; *Bánffy György* emlékérme ezüstből *Jactamur in altum* etc. felirattal; és végül *Wesselényi István emlékérme* szinte ezüstből.

Álljon itt végtére a Milkovits-féle éremgyűjtemény hármas sorozatának sommás kimutatása:

Görög:	12	arany.	225	ezüst.	220	réz.	457	összesen.
Római:	72	»	1022	»	734	»	1728	»
Magyar:	68	»	562	»	60	»	690	»
Erdélyi:	16	»	51	»	15	»	82	»
Vegyes:	—	»	26	»	7	»	33	»
Összesen:	168	arany.	1886	ezüst	1036	réz.	2990	darab.

Ebenhöch.

Könyvészet.

I.

»Etruscan researches by Isaac Taylor London 1874.« azaz: Taylornak etruriai vizsgálatai vagy tanulmányai.

Mintha csak jó előkelő vagy főfő táblabiró irta volna, azon régi philologiai iskolából való, melyben Ádám és Éva is magyar volt, csak megfordítva a nevet; mert mint házi aszszony Éva az, ki ád ám — minden jót. A különbség az angol és a magyar régi spectabilis közt csak az, hogy emez a tuskokat, (ne olvasd tuskóknak,) vagy rasennákat, mint magok nevezték magokat, egyenesen magyarokká tette volna, mig az angol őket tágabb értelemben az ugrik fajhoz tartozóknak mondja. A könyv legbővebb részét, a philologiáit, Max Müller megbirálta és első tört pálczát fölötte, azóta több itész követte Müller példáját, a vita szakadatlanul foly »grammatici certant«; hadd végezzék el magok közt; mig mi egyedül a könyv kisebb részét, a régészetit, tekintjük s még itt is csak azt, mi a halotti szertartásra vonatkozik.

Szerző azon nézetből indul ki, hogy a halottak az elő-

dök tisztelete az ismert antik világban három nemzeteknél specifice tünik fel: az egyptomiaknál, több kisázsiainál és az etruriaiaknál, — a chinaiakat csak futólagosan említi, — hozzá adja, hogy az ária faj cultusát nem a sírokban, hanem a templomokban végezte, hogy igy a sírhalmokat is a turani fajnak kell tulajdonítani, s e szerint az egyptomiakat is turaniaknak kell tekinteni. Itt tehát világosan »circulus vitiosus« van az okoskodásban, és ellentét minden eddigi tapasztalással, mely az egyptomiakat, a sírcultusnak ama kiváló képviselőit, nem a turani, hanem az ari fajhoz tartozóknak bizonyítja. Midőn másrészt a sírhalmok nemcsak Európában, hanem az egész világon, meglehetős hasonlatossággal fordulnak elő; Taylor értelmében a turani fajt Afrikában is a négerek előtt és Amerikában is az ottani, eddig ős lakóknak tekintett vörös szinüek előtt letelepedetteknek kellene hinnünk, hogy igy biztosan kimutathassuk, miszerint a gondosabb sírépítkezés a turani fajt specifice jelzi. Nem volna többé valószinü, hogy Lydiában p. o. Alyattes nagy csürök sírhalma*) az egyptomi pyramisok utánzása, sőt nem volna szükség, mint maga Taylor teszi, a vulci cucumellát ismét Alyattes pyramisáról származtatni**) mert hiszen ilyen sírhalomépítés a turani fajnak mintegy már vérében volt. Ha ellenben az egyptomiakat, mint kell, ariai fajnak veszszük és a lykiai és más kisázsiai sírépítkezést Egyptomból, a tuskokét pedig ismét Kisázsiából és Egyptomból származtatjuk, mint teszi Taylor is,***) ekkor elesik az általa legerősebbnek tartott régészeti alap is s mi is elesünk a tuskokkali rokonságtól.

---

*) L. The hystory of Herodotus by George Rawlinson London 1858. vol. I. pag. 232 és 233.

**) L. 51. l. a Cucumella Vulciban tekíntve tornyait is, az Alyattes-féle sírhalomnak csaknem tökéletes mása.

***) »Elrendezésök szellemében az etruriai sírok tökéletesen megegyeznek nemcsak az *egyptomiakkal*, hanem az északi tájakon elszórt ezer meg ezer sırokkal is, melyek a turani elfoglalás egész területét jelzik Svédországtól Algirig, Siberiától Irhonig. A tuskok vallásában, mint a chinaiak és ugrik fajéban, lényeges az eldődök tisztelete. Mint a turani nemzetek, az etruriaiaknak sem volt szükségök templomokra, mert [illegible] sirja volt azon hely, melyen vallásos szertartásukat elvégezték [illegible] ősök [illegible]« Igy szól Taylor könyvében.

Egyébiránt meg kell adni Taylornak, hogy több etruri emléket kellőleg magyarázott u. m.: az Aphuna-család sírjának s az 1857-ben Vulciban fölfedezett kőkoporsó domborműveit, előbbin a halál geniusa az anyát szakítja el családjától, az utóbbiban Achilles trójai foglyokat áldoz fel Patroclus lelkének. Kellőleg magyarázgatta Taylor a vatikáni bronce tükröt, melyen Ulysses idézi a Mercur által elébe vezetett Thyresias lelkét; és a berlini museum bronce tükrét, melyen Orestes Klytemnestrát meggyilkolja. E magyarázatok alkalmával megismerkedünk több etruriai halál geniusok nevével is. *Kulmu*, a sír szelleme vagy ura megjelenik előttünk a fáklyával és az (életfonalat elmetsző?) ollóval; s itt az ugyanazonosítást »*Kalmával*« a finn alvilággal, Hadessel, Müller is helyben hagyja. *Vantha* azon szárnyas istenség, mely a fennt idézett koporsók elsején a családanyát elvezeti, másikán Achillest a feláldozandó trójaiak legyilkolására mintegy serkenti. *Hinthial*-ban, már Bunsen is a meghaltak lelkére, szellemére ismert; itt tehát is HINTHIAL TERASIAS a zárt szemekkel s lefüggő fejjel és karokkal ábrázolt Thyresias lelkét jelentené. *Nathum* a berlini tükrön a Furianak neve, ki Orestest az anyagyilkolásra serkenti.

Taylor az etruriai istenek nevét is a turani nyelvekből magyarázza s igy e fejezete is philologiába tartozik; azonban szellemdús mit általán a külön fajok vallásáról mond k. 131 l. »A turani és ariai mythologia abban megegyezik, hogy fő istenei elvégre égi tüneményekké olvadnak fel, minők: napkelet, ég, nap és menykő. A sémi népek ellenben a legrégibb időktől kezdve már képesek az istenség magasztosb felfogására. Istenök igazgatók: El a hatalmas, Adonis az ur, Moloch a király, Rimmon az emelkedett. Főistenük, a *hatalom a hatalmas.*

E könyvnek a magyarokra vonatkozó nevezetesebb helyei ezek: 64. l. A magyarok történetében kijelölték ragaszkodásukat a régi alkotmányhoz, mint a magyaroknak a baskok fuerosaihoz. — 78. l. A medek egyik törzsének budii neve a finn fajnak vod és wotiak-féle törzsében is fordul elő, valamint a magyarok Buda városában is (!) — 83. Ha a rasennak történetét ismétli az osmanliakké, ugyan ez az eset a magyarok történetében is. Ők, mint a törökök és rasennák, katonás

hódító aristokratiát képeznek, letelepedtek idegen faj közepén s kisebbségök daczára fenntartják nemzetiségöket szervezési és igazgatási magasabb képességök segedelmével.

II.

»*The Archeology of Rome by John Parker*« Parker Rómának régészete. (Egy kötet két részben). Parker az angol régészeti társaságnak alapítója Rómában, régóta igazgatja e társaság vizsgálatait és ásatásait; s így képessé lett az épületek korát építési módjából meghatározni, és könyve egyik fejezetében a különféle módokat tárgyalni. Ezen kivül iratának nevezetesebb részei: a mamertini tömlöcz leirása, melyben eddig nem ismert, öt kamrát fedezett fel; a régi tabularium leirása, és azon két fejezet, melyben a város legrégibb erősítéséről, és melyben a körfalakról és kapukról szól. Szerinte a legrégibb város nemcsak birt azon falakkal, melyek Augusztus korában már haszonvehetlenekké váltak, hanem tágasabb földsánczczal is, melyet Aurelianus használt fel falai építésében, a falakat később Honorius restaurálta, ezek voltak a középkorban Róma védői, és állanak nagy részben még ma is. Midőn Parker e falak kiterjedését megmérte, képessé lett Vopisucs ezen helyét »quinquaginta prope millia murorum« azzal érthetővé tenni, hogy az utolsó szót nem »murorum«- hanem »pedum«-nak olvasta; mert méretei szerint a falak összhossza 50,300 lábat mér. Állítja továbbá Parker, hogy az u. n. porticus Octaviae a S. Angelo in Peschiera nevü templom előtt, nem porticus, nem oszlopcsarnok, hanem diadalkapunak része. — A szöveget pompás rajztáblák illusztrálják.

Henszlmann Imre.

Egyveleg.

41. A magyarországi műemlékek bizottsága f. é. április 16-án tartott ülésében Zsigmondy Gusztáv inditványára felterjesztést intézett a cultusministériumhoz annak kieszközlése végett, hogy a jelenleg készülő uj épitkezési rendszabályokba felvétessék az is, miszerint akárminemü ásatások vagy kotrások alkalmá-val a felügyelők vagy munkások a régi műtárgyakra p. o. kőkoporsókra, emlékszerü faragványokra, edényekre, fémtárgyakra, érmekre stb. akad-nának, felelősség terhe alatt az ilyen leleteket azonnal a kerületi elöljá-róságnák tartoznak bejelenteni, mely azt a magyar nemzeti muzeum igazgatójával fogja közölni, hogy a tárgyak vagy illő áron beváltassanak és ez által a végpusztulástól megóvassanak, vagy legalább leirás és lerajzolás által a tudomány számára megmentessenek. A fővárosi tanács a vallás és közoktatási m. k. ministerium megkeresése folytán ezen rendszabályt a közgyülésnek ajánlólag beterjesztette.

42. Dr. Schliemann Athenét örökre elhagyja. Ajánlkozott, hogy Athenában saját költségére muzeumot épittet, melybe leteendi az általa már is fölfedezett régiségeket, azon kikötéssel, miszerint neki az ásatás Mykenaban és Olympiában is megengedtessék, a fölfedezendő tárgyakat szintén a »Schliemann-museum« tulajdonává teendi. A görög parlament elfogadta ugyan az ajánlatot, de a kormány nem akarván e határozathoz hozzájárulni, Schliemann kijelenti hogy Görögországot végképen odahagyja. Ez volt a hir jelen tavaszszal; azonban az uj görög ministerium Schliemann ajánlatát elfogadta, és a muzeumot már is épitik. Közbe jött a török kormány-requisítio, mely szerint ez igényt tart a Schliemann által fölfedezett régiségek felére; a görög törvényszék a török kormány igényét jogosnak elismerte, de Schlieman vonakodik muzeumának rejtekhelyét fölfedezni. Közben a török kormány dr. Dethiert a konstantinápolyi muzeum igazgatóját Hisarlikba küldte, hogy ott a trójai ásatások utáni állapotot biztositsa, mi végett őrök is oda rendeltettek.

43. A bedfordi herczeg Bőhm Józseffel, ki atyjának, hazánkfia, büstjével a magyar műosztályban a bécsi kiállitáson dijat nyert, Bunyan, puritanus vezér, érczszobrát készitette, melyet Bedfordban felállitott.

44. A hires naumburgi templomot restuaralni fogják; a költségvetés 80,000 tallérra rug.

45. Dr. Heinemann Dürerről és Holbeinről felolvasásokat tartott a sydenhami kristály-palotában, német nyelven.

46. Azon kiállítást, melyet a párisi »corps législatif« helyiségeiben az Algierba kiköltözködött elsassiak és lotharingiaiak segélyezésére rendeztek, kevés szünetelés után, uj tárgyakkal bővítve, ismét megnyitották; elsö izben a kiállítás 200,000 frankot jövedelmezett. Voltak és vannak abban régi és uj képek, kisebb plastikai munkák és különösen sok fayence, porcellán és más efféle edények, melyek most nagy tetszésben részesülnek kivált Francziaországban.

47. Abelard és Heloise síremlékét a Père-la-Chaise-féle temetőben restaurálni fogják. Felállította máshonnan ide hozva maradványait, a nagy forradalom idejében Lenoir Sándor; zöme a XIII-dik század legjobb korából való.

48. Athena városa archaeologiai társasága lépéseket tett, hogy a tanagrai (Böotiában) sírok tartalma továbbá ne szóroztasson szét. A sírok három párhuzamos vonalban vannak elosztva, a hegy tövén fekvők legrégibbek, a legujabbak a római korból származnak.

49. A monczai székesegyház kincseit most állítják ki legelőször Milanoban. Az érdekes ötvös mnnkák némelyike még a VI. században készült; itt van a lombard királysági u. n. vas koronája, mivel állítólag abba a valóságos keresztnek vas szöge van foglalva; ezt nagy Gergely pápa Theodolinde királynénak ajándékozta; itt van e királynénak arany csészéje; filigran és zománczos fésüje, festett bőrből készített legyezője, drága kövekkel kirakott nyelével; pompásan kötött bibliája és evangeliariuma; hegy-kristály-mellkeresztje, melyet a német császárok koronázásánál használtak, a hires arany tyúk hét fiával. Kiállítják Berengar királynak keresztjét, továbbá igen drága monstrancziát, Visconti érsek kelyhét, és Visconti Hector vas kardját stb.

50. Lilleben szintén kiállítást rendeztek mintegy 3000 tárgy számmal. Huszonhárom szoba megtelt illuminált kéziratokkal, missalékkal, kárpitokkal, egyházi arany, ezüst és zománcz-szerekkel. Versenyeznek a Párisban a »Corps legislatif« helyiségeiben rendezett kiállítással.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.	Szerkesztő :	11. szám.
VIII. kötet.	**Dr. Henszlmann Imre,**	*Október 20-án.*
Segédszerkesztő :	zerge u. 23. sz.	Bizományos :
Geduly Ferencz,		**Aigner Lajos** könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Régészeti böngészet hazánk északi vidékein.

E sorok irója a magyar történelmi társulatnak folyó évi augusztus hó 20-kán Beszterczebányán megnyitott közgyűlése alkalmával az e vidékre kirándult tagok társaságában szintén részt vevén, alkalma volt részint e derék, régi s igen művelt város kebelében s környékén, részint kiküldetése folytán Bars, Túrócz, majd Árva, Liptó s a szomszédos megyékben itt-ott előfordúlt régiségekre is kiterjeszteni figyelmét s azokban gyönyörködhetni; miért is megengedi t. szerkesztő úr, hogy ebbeli éleményeimet dióhéjba szorítva itt előadhassam.

Beszterczebánya kir. városnak valóban meglepő, szép fekvése van; hegyektől körűlvett bájos völgyben a Garam folyó partján terűl el, mely folyó a várost övedző régi kőfalakat is egy-egy helyütt érinti. A város egyik nagy része egy hegy lejtőjén van elhelyezve, különösen a piacz, melynek »*ring*« régi elnevezése most is használtatik; e főtér párhúzamosan nyúló két házsora átalában csinos emeletes épületekből áll.

A »ring« szó kétségtelenül egykori régi erődítésétől vette eredetét, mely várnak épen a ring felső legmagasabb részén volt acropolisa, melynek tekintélyes épületei nagy részben még

most is ép állapotban fennállanak; innen húzódik aztán lefelé a piacz, melynek házai közt nem egy régi jellegét maiglan is hordja külsején.

Nem csoda, hogy e csinos város régi korának számos emlékével dicsekszik, hiszen e tájon már szent István király idejében virágzott a bányászat és ipar, s valószínü, hogy az ezt megelőzött régibb korban is már települ használtatott, mint azt a koronkint felmerülő bronzkorbeli tárgyak, műszerek és fegyverek igazolják. A tatárok dúlása után, az ujabban bevándorolt németek csakhamar phönixként emelték fel ismét a telepet hamvaiból; miért is IV. Béla 1255-ben királyi várossá emelé ezen kettős fallal s lövésnyi távolságokban bástyákkal rendszeresen körülvett s jól megerődített telepet, melynek akkor már ismét élénken virágzott ipara és emelkedett gazdagsága.

E régi s kétsegtelenül koronkint átalakított erődítések legszebb része a fönebb is érintett *acropolis*, mely a város legnagyobb csucsán maiglan is áll; kapuval s bástyákkal jól erődített udvarán egyéb régi épületektől és romoktól környezve, két régi templom is emelkedik, ezek egyike, góth ablakaival diszített vastag idomú toronynyal ellátva, a XIV. században csúcsíves modorban épült római katholikus szentegyház, jóllehet az 1661. évben pusztított nagy tűzvész folytán, eredeti építészeti jellegéből sokat vesztett, de azért a XIV. század elejéről származott kőfaragás és diszítés nem egy emlékével dicsekszik még. A templom északi részén levő Borbála kápolnában azonban az eredeti csúcsíves boltozat maiglan is meglátszik még, a góth idomú szekrény oltárral együtt, mely a mily ritka már napjainkban, éppen oly nagy műbecscsel is bir. Az 1475. évből való bronz keresztelő medencze szintén figyelemre méltó itt mind régisége, mind remek kivitele miatt. Kehely formáju felső részét szobrocskák és toronykák, lábazatát pedig levelek és sárkányok ékítik; karimáját góth minuskel betüjü következő felirat veszi körül: »In nomine Sanctae et individuae trinitatis, patris et filii et Spiritus Sancti. Amen; qui crediderit et baptisatus fuerit, salvus erit, ille est unasalus + Iste (Krisztus) est aqua vitae, fons salutis et gratiae, puteus benedictionis, fortitudo fragilium, piorum firmamentum, remmissio peccatorum,«

A nyakgomba végződő csúcsán készítésének fönebbi évszáma látszik. A templom déli részén egy csúcsíves kapuzat alatt látsztó a XVI. század elejéről származó, olajfakertet ábrázoló fafaragvány szintén remek művészeti kivitele miatt megtekintésre méltó.

Ezen német vagy katholikus templomtól néhány lépésnyire észak felé egy sarokba szorítva áll a tót vagy most ágostai templom, mely egy magas kettős csúcsíves ablakokkal ellátott toronynyal bir: a keletelt s góth ablakokkal díszlő templom egykor szintén római kath. szerkezetü volt. E templomhoz ragasztva emelkedik egy négy emeletes hossznégyszögü épület. ugynevezett *Mátyás-palotának* romladozó falazata, mely lent sötét, alacsony boltozatú kamrákat, az emeleteken ellenben tágas, kőkeretü, szépen párkányzott keresztes ablaknyilásokkal ellátott termeket tartalmaz. A bejárat felett az udvar felőli részben a falon Mátyás és Beatrix kettős czimerei látszanak kőbe metszve az évszámmal 1479. Kár, hogy ezen faragott szegletkövekkel erősen épített csinos palo'a fedetlenűl, romlásnak kitéve, elhagyatva hever, valóban már csak nagy építőjének kegyeletes emlékezetért is megérdemelné, hogy fenntartása megrendeltessék, annál inkább, mert ezen monumentális épületet aránylag csekély költséggel könnyen lehetne használható állapotba tenni s valamely jótékony vagy közczélra fordítani.

Ezen palotától néhány lépésnyi távolságban, az udvar dél-kelet felé eső részén, egy más régi emeletes épület áll, mely jelenleg is lakásúl szolgál s mind sajátságos csarnokszerü lépcsőzetes bejárása, mind eredeti szerkezete miatt szintén figyelemre méltó. Falaiba három régi kőszobor van behelyezve, míg a ház oldalához tapadva, egy kerek bástya emelkedik, melytől az északi kapunál emelkedő hasonló bástyáig egyenes vonalban nyúlt ölnyi széles kőfal zárta el egykor az udvart, melybe csak a főkapun át lehete bejutni; ezen magas csúcsíves alakú, hajdan felvonó kapuval ellátott főbejárás keskeny épülete emeletes; a kapu felett két kőkeretü és párkányzott ablak tekint le, melynek helyisége kétségtelenűl egykor a kapuőr lakásaul szolgált; ezek felett egy hegyén álló négyszögü kőlapon egy régi kopott czimer látszik; a csúcsíves kapualj folyo-

sója sötét boltozatú s ott néhány ajtó nyilik a földszii szo-nt bákba és emeletbe . . .

A Mátyás-féle palota közelében egy kis ajtó kijáratot enged az ezentúl lejtősen emelkedő magoslatra, mely most temetőül szolgál s mint lászik, egykor külső földtöltésekkel s árkokkal volt erődítve. E tájon éjszak és délnek nyúlnak a 4–5 öl magas kőfalak, melyek a várost körülveszik s melyek, mint említém, lőtávnyira bástyatornyokkal vannak ellátva. E falakon túl terül el a külváros, kisebbszerü házaival és kerteivel, míg tovább a városon túl érczműtelepek, hámorok, zúzdák és olvazdák emelkednek.

Minthogy *Bethlen Gábor* fejedelem a XVII. század elején e város kebelében huzamosabban tartózkodott, érdekkel tudakozódtunk azon ház felől, mely lakásául szolgált; mutatták is azt az ugynevezett Alsó-utczában, nem messze a piacztól; ez a 17. számmal van jelölve s egy emeletes külseje is már ódonságra mutat. Kőkeretü kapuja felett, részben már elkopott e felirást olvastam le: » — — *Joannem Divits facta est Anno D. 1610.*« E szerint csak tiz évvel elébb épült e nevezetessé lett ház, mint a hogy abban később, 1620. évben Bethlen Gábor nemcsak lakott, hanem országgyűlést is tartott. A ház asszonya szives volt minket az első emeleten levő azon tágas terembe is bevezetni, melyben ama hires gyűlés tartatott, s melyben nemcsak a hirneves fejedelem személyesen, hanem a nagyszámu magas rendeken kivül a követséges osztrák- és csehrendek, a legyen király s a budai pasa követei is megjelentek. A hajdan oszlopokkal diszített nagy terem idővel átalakíttatván, most több kisebb szobára van elosztva, de azért tágas, eredeti alakja jól kivehető.

Lent a bejáratnál mutattak egy nagy trachit követ, melyről a hagyomány szerint, az akkori szokáshoz képest Bethlen állítólag paripájára emelkedett, midőn a nyeregbe ült.

A városház levéltárában, melyben a XVII. századtól kezdve, számos eredeti s érdekes okmány foglaltatik, több régi kötésü csatos könyveket, pecséteket, s a XV–XVII. századokból eredő fegyvereket és zászlókat láttam; érdekesek a különféle alaku s nehézségü sisakok, pánczélok, sodronyingek, két marokra való láng-pallosok, kardok, nyilak és ívek, bárdok,

dárdák és csákányok . . . A többi közt feltünő egy terjedelmes, összelapítható karimákkal ellátott viaszos vászonból készült egyszerü kalap is, melyet a XVIII. században az alsó Dunánál folytatott török harczok alkalmával egy beszterczebányai illetőségü hadnagy viselt s a melyben, egy golyótól találva, vitézül elesett. Ezen a halántékán golyótól átlyukasztott kalapot aztán az elesett iránti kegyeletből a hadvezér megküldötte a városnak, mely azt emlékül irattárában maiglan tartja.*)

Beszterczebánya alsó részével a Garam vizénél ugy szólván összeolvad *Radvány* nevü mezőváros, mely az ős Radvánszky család székhelyéről és régi kastélyáról is nevezetes. Fekszik e régi kastély egy szép park közepén s koronkinti átalakításai daczára, sok helyt még most is viseli magán a XVII. század jellegét. E terjedelmes egyemeletü váracs egyik végében fent érdekes 13 ölnyü hosszú s aránylagosan széles régi lovagterem van, melynek fölepe egy körülbelül 12″ □ széles egyenlő veres fenyűszálon, mint mestergerendán nyugvó, egymás mellé sűrűn rakott szintén veres fenyűkből faragott gerendás famennyezetből áll, mi azonnal magára vonja a belépő figyelmét. A termet különben régi ócska butorok, magas támlás faszékek, padok és asztalok diszítik; egyik szögletben egy aranyozott arabeszkekkel diszített s kirívó szinekkel festett, széles, alacsony, vászony-mennyezetes nyoszolyát mutattak; a mennyezet belső kidudorodó része a bibliából s jelképes könyvekből merített alkalmi jeleneteket ábrázol; igy egyéb kaczér jeleneteken kivül, itt láthatni drasztikus modorban, felhevűlt állapotában, miként öleli magához Putifárné asszonyság a menekülő szemérmetes Józsefet s az ehez hasonló scenák mind latin versekbe foglalt jelmondatokkal kisértetnek. E nyoszolya, a háziak állítása szerint, gróf Wesselényi Ferencz nádoré volt, míg a másik, egy az előbbinél sokkal egyszerübb s izléstenebb, állítólag Széchy Máriáé lett volna . . . No én részemről ebben Tamás vagyok, annál inkább, mert más helyeken is volt alkalmam állítólag a nevezett nagyurak szebb nyoszolyáit láthatni; de azért ezek is, már csak azért is, mert a XVII—XVIII.

*) Besztsrczebánya müemlékeit tüzetesen leirta az Arch. Közlemények VII. kötetének 1-ső füzetében Henszlmann Imre. G. F.

század műizlésére vetnek némi fényt, mindig érdekesek maradnak; különben jól illenek azon szintén aranyozott s faragványokkal diszített terjedelmes szekrényhez, mely e teremben áll s nem régen még egy hivatalos irodában irattári szolgálatot tett, honnan csere utján ide vándorolt.

Erdekesek továbbá a XVIII. századból eredő néhány durva művű vasas és lemezes fém ládák s azon a XVI—XVII. századból való fegyverek, kardok, nyilak, ívek, csákányok, lándzsák, buzogányok, sisakok, pánczélok, kürtök és trombiták, régi kerekes és kulcsos puskák és csövek, pisztolyok és kések, koronázási és banderiális lő és nyereg-szerek, díszes csótárok és sallangok; továbbá különféle czinkupák, kulacsok és agyagedények, melyek egyes szekrényeket betöltenek és a falakat diszítik. Ezen minden beosztás nélkül összeállított csoportozatban láttam nehány *bronzkorbeli* tárgyat is, ugymint: egy jó karban levő, csinos markolattal ellátott bronzkardot, néhány közönséges füles vésőt, két tekercses karvédőt, csatot, hosszú vékony tőrt, három hamvvedret, nehány e korbeli agyagcsuport s egyéb apróságot, melyek kétségtelenűl a gyűjtemény legkiválóbb részét képezik, igy azonban ujabbkoru rosdás vas fegyverek közt eltünnek . . . A számos barbár, római, görög, magyar s egyéb érmekből álló gyűjtemény szintén figyelemre méltó; úgy az egy szekrényben elhelyezett pipa és könyvtár, mik közt számos érdekes régi nyomtatvány találtatik. A történeti és családi adatokban gazdag irattár számtalan érdekes eredeti okmányt és levelet foglal magában.

Kegyelettel szemléltem azon régi eredeti olajfestményeket is, melyek a falakat diszítik s mik közt legérdekesebbek a Mányoki által 1705-ben festett, II. Rákóczy Ferencznek és két fiának József és Györgynek pánczélos öltözékü mellképeik, valamint a haragos, bőszült alaku Ziska János, továbbá Bethlen Gábor, a párviadalban elesett Keczel mérnöki hadnagy s más férfiak arczképeik.

Ó-Zólyomnak, a Garam balpartján fekvő sz. kir. városnak legérdekesebb pontja az egy önálló magaslaton fekvő regényes vár, mely egy szögletttornyokkal diszített kétemeletü kastélyból

áll, mind ez erkélyszerüen kiálló toronykák, mind a kastély hajdan koczkaalaku festményekkel s karczolatokkal volt ékítve, melyeknek nyomai maiglan is meglátszanak. A várat állitólag Lajos király 1350-ben építette s Mátyás királynak kedves mulató helyéül szolgált, honnan, valamint az innen nem messze fekvő Véglestől gyakran vadászatokra kirándult.

A vár egyik nem rég kőfallal elkülönített s így most magtárul szolgáló termének fölepét életnagyságban festett magyar királyok és ausztriai fejedelmek keretekbe foglalt arczképeik diszítik, VI. Károlynál végződnek s így a XVIII. század első feléből valók. Kár, hogy e képgyűjtemény nemesebb helyen nem őríztetik. A vár egyik szobájában tartatott. a XVII. század első negyedében Bethlen Gábor alatt országunk koronája is. Lent a góth alaku boltozattal és faragványokkal ellátott folyosók és kamarák, valamint az egykori felvonó kapú s annak sötétes, csúcsíves boltozatu bejárata megtekintésre méltók; valamint számos egyéb díszletei a régi, de idővel tetemes átidomított épületnek, melynek minden zugát bejártuk. A várkápolna is annyira átváltoztatott, hogy ódonszerüségéből alig bir némi nyomokat feltárni. Az árkádszerü folyosókkal körülvett belső épületekben több lemezgyártással foglalkozó iparos család lakik; másik szárnyában pedig a kir. járásbiróság üté fel hivatalos székhelyét, miért is a főkapu felett a magyar czimer tündöklik . . . Vajha ezen még jó karban levő épület s a középkornak egyik díszes emléke szintén Hunyad vára sorsára ne jönne, mi a benne hemzsegő népet tekintve, nem épen lehetetlen.*)

Ó-Zólyomtól a vaspálya erdőkkel sűrűn benőtt magaslatok szélén, vadregényes völgyekben és szédítő meredélyes töltéseken át vezet tovább, s így az utazó előtt folytonosan szebbnél szebb tájak és völgyek tárulnak fel; megragadó látványt nyújtaz átelleni rengetegben egy kiálló festőiszirten emelkedő *saskői* vár-rom Innen, valamivel tovább feltünik *Szentkereszt*, a beszterczebánya

*) Zólyom várát leirták az Arch. Közlemények IV. kötetének I-ső füzetében ifj. Kubinyi Ferencz, a VI. kötet II-ik füzetében pedig Henszlmann Imre. G. F.

püspök nyári laka, a Garam partján fekvő városka szélén emelkdő két, rácsozatban végződő vaskos csonka toronynyal ellátott tekintélyes kastély, mely hajdan, a XI. században, a garam-melléki szent Benedek rendü apátság székhelyéül jelöltetett ki s már a XIII. században az esztergami érsekség birtokába került; mint ilyen a hires Pázmány Péternek is kedvencz tartózkodási helyéül szolgált, ki az előbbi szűkebb lakház helyén a mostani nagyszerüt kezdé építeni, melyet aztán utódai: Lippai és Kerestély Ágost szász herczeg érsekek folytattak. A beszterczebányai püspökség 1776-ban alapíttatván, ez kapta javadalmúl a szentkereszti uradalmat is; e palotát különösen a mostani mély tudományu püspök Ipolyi Arnold valóságos muzeummá alakítá át; mennyiben nemcsak számos termét és szobáit, hanem még a folyosókat is válogatott festményekkel feldíszíté s a könyvtáron kivül pogány és keresztény őskori régiségek és szobrok tárházává tevé, míg a gyönyörü fekvésü kastélyt környező kertet franczia izlés szerinti parkká változtatta.

Innen tovább haladva *Körmöczbányánál**) állapodtam meg, mely régi, már a XII. században királyi városi ranggal birt hely avult házaival, felülről a vasuti indóházat környező sziklás megaslatról tekintve, ugy tünik elő a kopár hegyektől környezett mély völgyben, mint egy kopott érem a koldus kalapja fenekén. Veszélyes menetben ér le az utazó a meredélyes hegy alján fekvő városba, hol a belvárost a beszterczebányaihoz hasonló kőfalak és bástyák választják el a külvárostól, ugy, hogy csak ódonszerü kapukon és sötétlő folyosón át juthatni belé. A déli kaput átlépve, egy másik toronyszerü bástyával s várszerü házzal környezett szűk udvaron találtam magam, hol körül nézve, legelébb is egy bűzös rejtélyes odut pillantottam meg a barnult régi ház egyik zugában, melyet az ajtó felett magyar, német, tót és franczia nyelven nagybetükkel

*) Körmöczcánya műemlékeit tűzetesen leirta az Arch. Közlemények VII. kötetének I-ső fűzetében Henszlmann Imre. G. F.

czég gyanánt feljegyzett felirat »*Lococomune*«-nak hirdetett; no ezt is aligha e végből épiték eredetileg, mert a mellette méltóságosan álló bástya falán levő két kőbe metszett medalionszerü arczkép ünnepiesebb helyet gyaníttat; az ezek felett olvasható évszám az 1539. évet tünteti elő, melyben kétségtelenül az erődítés megujíttatott, Zápolya János és Ferdinánd közt folyván ez időben a harcz, s ilyalkalommal az aranytermő város Iris almájául szolgálván.

Innen kilépve a meredeken emelkedő lejtőn fekvő, nagyobbára egy-két emeletü s ódonszerü házaktól környezett piaczra juték, melynek közepén tágas körmedenczével ellátott szökőkut díszlik; mellette áll a r. k. ujabbszerüen épített kéttornyú templom, egy előtte álló díszes szoborral. A piacz nyugoti sarkán támokkal megerősítve áll a régi pénzverde ház, melynek földalatti helyiségeiben gyártatnak a hires körmöczi aranyak s hová most a gyulafehérvári pénzverde is áthelyeztetett; — a tér éjszaki oldalán látszik a szintén régi városház, a piacz éjszakkeleti legmagasabb csúcsán pedig a fellegvár, Körmöcz acropolisa, a beszterczebányaihoz hasonló modorban magasan felemelkedő két külön álló tornyával és komor kinézésü templommal.

Nem is késtem azonnal felmenni e nevezetes vártérre, honnan nemcsak gyönyörü kilátás nyilt a várost környező kopár hegyek lejtőin fehérlő bánya-telepekre, hanem a völgyekre is, melyeken az érczműveletre szolgáló füstös épületek látszanak.

A várudvar közepén emelkedik egy a XIII. században góth alakban épített ódon templom s attól nehány ölnyi távolságban a mellé épített harangtorony, mely a faragott kövekkel szegélyzett falán látszó bevésés szerint 1578-ban emeltetett és 1715-ben megújíttatott. A templom belseje most már teljesen átalakíttatott, boltozata ujabbszerü s csak az egyik falán látszanak régi, állítólag a XIV. századból eredő festmények, melyekre engem egy ájtatoskodó azonnal figyelmeztetett. A templom külső falát régi siremlékek környezik, még néhány kőtábla magokba a falakba is illesztetett. Az egyikről leolvastam, hogy az 1653. évben *Hellenbach* Jeremiás itt nyugvó rokonainak emelteté. Az udvar többi részét düledező emeletes

paloták veszik körül, melyeknek kőkeretü ablaknyilásai párkányzatuak s erkélylyel ellátvák. A toronyőr minden órakongást trombita harsogással szokván kisérni, ugy hiszem, e szokás a középkor harczias időszakából maradt fenn. Egy sötét lépcsőzetes folyosó vezet innen le a piacz felé, melynek szöglet házaiban itt-ott románkoru szobrokat és zárkövek alkatrészeit láttam befalazva. Igy az egyik ódonszerü háznak ablakkerete alatt egy szokatlan nagy fülekkel, kimeredt kiálló szemekkel és duzzadt szerecsenyszerü ajkakkal ellátott bodor fejet láttam beillesztve, melynek tetejét lapos kőtábla fedé.

A nyugati bástyán való kapualj hét öl hosszu és öt öl széles, folyosója sötét, keresztboltozatu, ennek egyik szögletét egy régi terjedelmes *kandalló* foglalja el, a falban pedig bemélyített nyúgvóhelyek vannak padkákkal és lőrésekkel ellátva. Az innen délfelé huzódó 3—4 öl magas külső kőfalra építve áll a ferenczrendi barátok szerzetháza, melynek a külvárosra néző falán egy kőre metszve ez olvasható: »Sit laus Deo abhinc post bustum consurexit;« egy másik kövön pedig az 1653. évszám és H. M. betük bevésve látszanak.

A városháza régi épület, folyosói sötétek; levéltárában számos régi a XIV. századtól kezdődő irományok a legjobb rendben találtatnak. Itt is vannak megtekintésre kiállítva régi XV—XVII. századbeli nyilak, pallosok, kardok, ívek bárdok és vasöltözetek, sisakok s pánczélok, valamint a helybeli pénzverdéből eredő századok előtt használt bélyegek és mérczék, melyeket néhány év előtt egy fadobozban véletlenül megtaláltak.

A folyó évben nagy bőkezüséggel felépített magyar királyi állami főreáltanoda, ugy hiszem, az ipar és érczttermelés tekintetében temesen alább szállott város anyagi érdekeit nem kevésbé lesz hivatva ismét felemelni.

Feltünő itt, hogy a várost környező falak alatt mindenütt csergedezve rohan egy ölnél szélesebb kristálytiszta patak s hogy a város fő- és mellék-utczáin keresztűl-kasúl vonulnak csatornák, melyekből számos helyen medenczék felett a legfrisebb ivóviz folydogál.

Minthogy pedig épen vasárnap volt, alkalmam nyilt a templomba érkezett körmöczi és vidéki német és tót ajku pór

és munkás nép öltözetét is tanulmányoznom; s így nem kis gyönyörrel észteltem, hogy mind a férfiak, mind a nők magyar eredeti szabásu ruhát viselnek; ezek fehér, rövid zsuppos újju inget, virágos vagy piros szövetü csatos pruszlit (mellényt), zöld vagy kék szinü fodros szoknyát, melynek alját 2'' veres paszomány díszíti, tarka hosszú előkötőt és fejökön nagy, hátul lecsüngő fehér kendőt viselnek; ellenben a férfiak széles karimáju fekete alacsony kalapot, világosabb kék zsinórral ékített s csatokkal vagy lapos gombokkal ellátott sötét kék dolmányt, ugyanoly magyar nadrágot és nagyszáru csizmát viselnek. Természetes és sajnos, hogy nemzeti nyelvünk teljesen ismeretlen körükben.

A körmöczi hegyeken, e város és Beszterczebánya közt, több oly kőszirt találtatik, melyekre run-betükből álló felirat van bevésve; igy a velesturi sziklán levő ily felirat, Krizsko Pál tanár értekezése szerint, azt jelezné szláv-run iratban, hogy az éjszakról jött Szilinga nép Körmöczöt, Turovot és a környékbeli városokat rommá tette 280 évben Krisztus után. Fides penes auctorem.

Körmöcz városnagy kiterjedésü birtoka egészen a Stubnya fürdőig terjed, mely a Wesselényi összeesküvésről is emlékezetes hely már a kisterjedelmü de igen kies Turóczmegyében, fekszik. A kert alaku jól művelt talajjal biró s itt-ott sötétlő fenyves erdőkkel és ligetekkel borított megye sík területét zöldelő hegyek és havasok, északról ellenben a távol kékjében körszerüleg emelkedő mészsziklahegyek és kopár bérczek oly festői alakban veszik körül, hogy e tekintetben a kis megye fekvését valóban egyik sem mulja felül. E hegyek alján feltünnek egyes várromok magányos kiemelkedő sziklák ormain; ilyen a délfelől a magas kincstári erdők közt egy hegyes ormon fehérlő *Znio* máskép *Béla*-vár, melyben már a XIII. században a tatárok elől menekülő IV. Béla talált biztos nyughelyet; éjszak felől látszanak a regényes fekvésü, igen régi s három osztályból álló *szklabinai-vár*, mely a Révay-család tulajdona; meredek kősziklán épített *blatniczai* várrom, mely feje egy hasonnevü uradalomnak, mely a Révay és Prónai családokhoz tartozik, stb.

Lehóczky Tivadar.

Vége követk.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából.

IV.

A Schiefer-féle bronzok.

A régiségekkel foglalkozó legjobban van azon helyzetben, tapasztalhatni, hogy minden ujabb szerzemény rendszerint ujabb változatokkal szokta a meglevő hasontárgyak gyűjteményét gyarapítani s azért az élettapasztalat által igazolt tény, hogy e tekintetben a műrégész sohasem lehet eléggé bőkezü, miután épen a változatok mutatják meg leghivebben ama technikai szabadság térkörét, melyen belül az valamelyik korszakban mozoghatott. A technika a művészet történetének fejletlen stádiumában rendszerint ugyanazon gyarló jelleget tünteti elénk, ám e mellett a motivumok mindannyiszor inkább válnak egyedickké s a combinatio nyílván azon előhaladottságról tanuskodik, melyet már nem a kézben, hanem a szellemi és erkölcsi világban: a *felfogásban* és az *izlésben* kell keresni.

E tapasztalatot nyújtják a *Schiefner*-féle bronzok is, melyek, ha faji eltéréseket nem is mutatnak, mégis a fajok változataiban minden esetre elég gazdag készletet képeznek, s így a bronzok megszerzése a nemzeti intézet részére nagyon is kívánatos volt.

Mint általán a muzeumba kerülő gyűjteményes műkincsek, úgy a Schiefner-félék is teljesen elegyesek, antik és középkori meg legujabbkori tárgyakat tartalmazva.

Az antik tágyak között van néhány *római*. Nevezetesen kiváló egy igen csinos bronz *kancsó*, melyre azonban felette fájlalni lehet, hogy oly rosz fentartásban került az intézet birtokába. Izletesen és gyöngéden ívűlt contura ez, igen megközelítve jelenkori izletesb virágvázainkat. Magassága 19 $^1/_2$ ct. talpazatának átmérője 5 $^1/_2$, szájöbleé pedig 6 $^3/_4$ ct. Nyakrésze teljesen ép, de kidomborodó hasa ásatás közben éles szerszámmal átvágatva, annyira megsérűlt, hogy az alsó és a felső rész

csak mintegy 7 ctmeternyire függ össze egymással. A mű különben egészen egyszerü és sima, csak a szájszélt választja el a nyaktól egy vékony fonalpárkányzat, mig alját párhuzamosan három, kettős mélyedésü vonal élénkiti.

Nem oly csinos, de sokkal ritkább két tengelyszeg, minőkhöz hasonló darabok két példányban már léteznek a muzeumban. Ez utóbbiak jobb fentartásuak, mert teljesen épek, a mennyiben magával a tengelyvéggel kerültek a tárlatba, míg az új szerezmények csak megcsonkultan jöttek a Schiefner-gyűjteménybe. E tengelyszegek egy közös agyon nyugvó három ágra oszló hattyufő primitiv kivitelben. Mindhárom hattyunyak szigoruan architektonikai; azon részen mely a tengelyléczfelé fordult, egyenes, a kifelé eső részen ellenben a harmadik hattyúnyak mereven kidomborodik s így legjobban triposhoz hasonlíthatók. Az egyik példányon két, a másikon csak egy hattyufő teljesen ép, a többi mind letört. Mindkét darab patenája igen szép.

Nagyon érdekes egy bronz *kardmarkolat*, melynek pengéjéből csak egy kis darab van meg s ez is meggörbítve. Nyilván erőszakos meggörbítés ez, mely vagy egy rajta feküdt sulyos teher következtében keletkezett, vagy ami még valószinübb, a halott vitéz teteme mellé helyeztetvén, meggörbíttetett. Egyébiránt sem a markolaton, sem a rövid penge töredéken az égésnek semmi nyoma sem látható. Maga a markolat teljesen szabályos mívü s közönséges férfikézhez van szabva. Hossza 11 ct. s legjobban hasonlítható egy közönséges nyélfogantyúhoz. A markolatfej negyed gömbszelet, melynek alsó lapján nagyobb és kisebb körvonaldíszítések fordulnak elő. Előkerülnek ugyan díszítések a szeletet keresztül törő markolatgombon is. Felül a markolat harapófogószerüleg alakult s a pengelap aztán a párhuzamos markolatlapok közé van szorítva, mindkét felén ahhoz szegekkel is erősítve. A penge közepén négy domborvonal fut végig három válut képezve s ennyiben maga a penge nem sima lap.

A négy *karperecz* közül három egészen a rendesen előforduló példányok közé tartozik a szokásos harántos és keresztvonal diszítményekkel. A negyedik annyiban érdemel külön

felemlítést, amennyiben kigyófejekben végződik. Többire nézve különben egyszerü sodronymű.

A *celtek* is közönséges példányok, kivéve egyet, melynek füle alatt egy féllevél idomu dombordíszítmény látható. Ennek csúcsából a pengén egy domborborda fut végig, maga a példány pedig nem tokos. Egy csákányszerü bronz celt nagyon kezdetleges mívű, a suitt egy másik példánya kifejlett *csákányt* képez, mely egyik végén hegyes, másik végén ellenben lapított, míg tokja a közepén van. Inkább botfejül használtathatott, semmint szerszámul vagy fegyverül, miután sulya jelentéktelen. Diagonális hossza egyik szélétől a másikig 17 ct. Egy harmadik celt már átmeneti korszaku, kivitele finomabb s külrészén a kör és egyenes által combinált vonal- és pontdíszszel van ékitve. Lapja felülről lefelé cannelirozott, de tokja egészen kitört.

A *bronzgyaluk* közül egy teljesen du va, nyers kezdetleges műöntvény, két másik példány valamivel finomabb, egy negyedik pedig átmeneti, igen széles lapu (7 ct. széles, élén 8 ct. szél. 10 ct. magas.) Éle rézsutos, egyik felén csaknem öszöszeeső magával a lappal, másik felén ellenben azzal jelentékeny szögöt, elhajlást képez.

A *fibulák* egy 10 darabból álló csoportozatot képeznek, Közűlök három mellfibula, melyekből kettő antik s a fejcsücsköket kivéve teljesen ép fentartásuak, ugy hogy még pöczkejök is meg van. Az egyiken semminemü díszítés sem fordul elő; a másiknak nyaktaraja reczés s pöczöktartója felső, külső részén két-két párhuzamos szíjjal díszített. A harmadik mellfibula valamivel ujabbkorinak látszik. Fejcsücske ennek is hiányzik, nyaktaréja homoruan ki van metszve, pöczöktartója pedig a felső lapon kicsipkézett s e csipkék között három párhuzamos egyenesvonal fut végig. Pöczöktartója hiányzik. Van még ezen kivül e suittben egy nyeregalaku, teljesen ép fentartásu melltű minden díszítés nélkül; egy másik hasonló, de nyeregtám nélkül s a nyaklapon bordázott vonaldíszszel. Igen érdekesnek mondható egy sodrony-fibula, mely egy egységes darabot képez s elől ruganycsokorrá van gombolyítva. Pöczöktartója áttört és átlyukasztott. Egy nagyobb szabásu fibulának csak egy darabja maradt meg, egy kisebbszerünek pedig lencsés válu-

zata van. Két gömbölyü melltű közül az egyik párhuzamos kördíszítésü s a körök váluzata között vörös emailnak nyoma látszik. A másik csillagrajzu domboru pontdíszt láttat felsőlapján pontfoglalvány között.

A *csatok* mindmegannyi változatot képviselnek, de mégis köztük egy sem olyan, mely speciálitást képezne. A gyűjteményben van összesen 9 db, többi közt figyelemre méltó egy nagy kerek csat igen kiterjedő körlappal s felől dombordíszszel. Szélére egy apró függelék rész van alkalmazva domboru pontdíszszel. Belső oldalán párhuzamos kettős kapocs látható. — Egy másik egészen egyszerü s kalaphoz hasonlit, a felső körlapon 4, az alsó körszélen két lyukkal. Rajta egyébként semmi díszítés sem fordul elő. — Egy harmadik 6 lapu, közepén azonban domboruankörlapu, ugyancsak dombor levéldíszszel.

Durva mívü, de fejlettebb technikáju egy *bronzoroszlánfő* tátott szájjal, kígyódzó sörénynyel, szokatlan alkatu szemekkel s belül üresre kivájott. Ugylátszik valamely vizműnél lehetett alkalmazva, vagy pedig ornamentikául is szolgálhatott s ez esetben talán karika is ment száján keresztül, legalább azt látszik mutatni a két oldallyuk, mely a szájüregtől különböző.

Egy *bronz buzogányfő* annyiban érdekes, a mennyiben a lobor és gömbcsücskök között egy szabályos dombor pontrajzot tüntet fel, a mi ily tárgyaknál ritkábban szokott előfordulni.

Kiemelendő továbbá egy antik *bronz kés* félig eltört pengével. Fogantyúja mindkét oldalon három egymásra függélyesen álló csücsökkel bir, a penge és tok között pedig 3 bronzgyűrű forog szabadon.

Egészen szokatlan egy *torony*-féle bronz alkotmány, mely felül egy négy oszlopon nyugvó ívet mutat, alul pedig egy szobafélét ábrázol, mely elől ugy látszik rácsozattal volt ellátva, ámbár már eltört s csak részletesen maradt fen. Az alsó szobatérség hátulsó részén sajátos keretet képez kifelé, minek czélja s rendeltetése elgondolhatatlan. Alól a talapzaton egy félkörives nyilás van, minek rendeltetése azonkép talányos.

Ugy látszik az egész készítmény mintául szolgálhatott öntvényekhez, s a XII. századba helyezhető. Ugyanez időbe tehető egy vas sarkantyú tövissel.

Erdekes csoportozatot képeznek a régibb *vaskulcsok*. Van egy köztük, mely igen durva mű, hosszú pöczökkel, melylyel a szakálnak kifelé nyúló laprészletei egy latin E-t képez. Hossza 19 ct. Hasonló durva művü egy másik, mely az előbbitől főleg kerek feje által különbözik. Hossza 18 $^1/_2$ ct. A többi három kulcs egyaránt csinos munka. Egyiknek szakálla Mäandert képez, alúl egy vágányos lemez által elzárva. Maga a kulcs tokos, feje kerek s belül vékony lemezdíszítésü, mely ugy látszik, az egész belső tért elfoglalta, de utóbb ki lőn törve. Hossza 18 ct. A fejen kivüli részen még egy tokja van, melyen keresztül nyilván szalag vagy szíj volt huzva s akként felakasztva. Legszebb művű egy másik, melynek szakállán a Mäander egymással szemben áll s az alsó zárlap nincs fogvágánynyal ellátva. Feje szintén kerek s külrészén négy domboru lencsedíszszel bir. A kerek fej belső terét egy architektonikus pálcza választja ketté. A kulcsvessző felső felét hatalmas fonadékok veszik körül, melyek gulaszerüleg egymáson feküsznek. Hossza 18 ct. Legdíszesb szakállal egy másik még nem pallérozott kulcs bír, s ez egészen áttört művü. Hossza 17 ct.

Egyéb tárgyak közül felemlíthető néhány *feszület*. Kivált érdekesnek mondható egy kifeszített karu Krisztus kereszt nélkül, melytől nyilván leszakadt. Egyik kara azonban hiányzik. Fején korona van, hasa kidomborodó, ruhája térdig érő, mellén három szíj, hátán egy szíj látható s majd az alsó részen rézsutosan futó ránczok láthatók. A lábak egymás mellé helyezvék s a fej erősen a jobb váll felé hajló. Az egész igen kezdetleges alkotásu s teljesen megegyezik ama byzantini művekkel, melyek közül elég maradt fen számunkra. Egy másik feszületen Krisztus karjai nem vonalszerüen egyenesek, hanem sajátságosan görbültek. Felső teste meztelen, alteste a czombokig ruhával van fedve, egymás mellé helyezett lábai pedig talapzaton nyugosznak. Feje felett és kezei irányában a keresztkarok szögeiben három fő látható. Megemlítem, hogy a keresztkarok mind négy irányfelé csaknem egyenlően hosszúak. Magassága ugyanis 9 $^1/_2$, szélessége pedig 7 $^1/_2$ ct. E példány már

rosz fentartásu. Legprimitivebb művü a harmadik kereszten előforduló Krisztus. Feltünőek főleg a roppant arányu kéztenyerek s a diametraliter elálló lábak. Ez ugy látszik amulettul szolgálhatott, legalább hátrészének üressége ezt látszik mutatni. Az egész karikán függ, melybe nyilván a zsineg volt fűzve.

Végül megemlítünk egy díszes vas lózablát, áttört művel, egy csont fegyvert, mely vadkan-agyarból készült s három helyt ki van lyukasztva, többi közt hosszant a közepén is, nyilván a nyél beilleszthetésére; egy 15 ct. hosszu sajátlagos bronzöntvényt, mely teljesen hasonlít egy széttépdesett ludtollhoz. Az egyes tövisszálkák végén apró karikák függnek, melyek részben azonban már le is vannak törve; egy ezüst övrészletet áttört művel; több ornamentikus darabot (összesen 20), melyek közül legeredetibb egy kitört lapu, amennyiben ez egy körből kijövő négy, tátott száju lófejet láttat. Az egészet egy domború pontkeret veszi körül, míg egy másik áttört művü példányon egy griff van feltüntetve; egy igen érdekes nagy bronz kapcsot koczkadíszszel, melynek mozgó lapján két hátrtatekintő tátott száju tigrisféle állat látszik keretekbe szorítva. Hasonló ehhez egy másik kapocs is, de ez már gyöngébb művü. Említünk még két áttört művü nagy szíjvéget, melyek egyike 15 ct. míg másikaketté van törve. Másik két szíjvég igen kicsiny.

Ugyanezen gyűjteményből való még egy magyar korsó s III. Napoleon császárnak egy gyönyörü carneol pecsétje a császár czimerével, s ez — eltekintve történeti jelentőségétől — mint műiparczikk is az osztály pecsétgyűjteményének egyik kiváló díszét képezendi.

Ortvay Tivadar.

A felsömagyarországi muzeum-egylet elsö évkönyve. 1872—73-ról.

Az igazgató-választmány megbizásából szerkeszté és közrebocsátja Károly Gy. Hugó, premontrei tanár s egyleti titkár. Kassa, 1874. (70. l.)

Azok után, miket a felsőmagyarországi muzeum-egyletről a napi sajtóban itt-ott olvastunk: csakis az érdeklődés bizonyos nemével nyulhatunk a jelen fűzethez, melynek tartalma nem lohasztá le, sőt fokozá érdeklődésünket.

Az első czikk *a régi agyagművek, majolica, fajence és porczellán különféle nemeinek rövid ismertetése.* Myszkovszky Victor muzeumőrtől van (1—13 l.), a kire t. olvasóink az *Arch. Értesitőben* megjelent közleményei után csakis előnyösen emlékezhetnek, s a ki, mint rendesen, ugy ez alkalommal is, felvett tárgyát szorosan tudományos, de mindamellett vonzó, s a laicus által is élvezettel olvasható irálylyal adja elé. A bevezetésben, — mely egyuttal az egész fűzet bevezetéseül is szolgál — előadja, hogy a muzeum-egylet feladatul tűzte ki: a rendes évi jelentésen kivül évkönyvében *régészeti*, természettudományi s irodalmi és *műipari* értekezéseket is közleni. »A felsőmagyaroszági muzeum már topographikus fekvésénél fogva is hivatva van a mult évszázakban jelentékenyen kifejlett hazai műipar remek kivitelü s valóban példányszerü és izletes készítményeit gyűjteni, megőrizni, s azok rendszeres kiállítása által kivált ifjabb iparosainknak, valamint művészeinknek is a tanulmányozásra alkalmat és módot nyújtani s ez által a műizlés nemesbítésére hatni.« E szempontok vezérelték szerzőnket jelen czikke irásában, a melynek további folytatásában ismerteti az agyagművek különböző nemeit és készítési módját a czölöpépítményekben lelt agyagművektől kezdve egész az ujabb időkig; ezután áttér az egylet gyűjteményében levő agyagművekre s közülök 16 legérdekesebbet részletesen leirja és egyuttal két táblán eléggé csinos rajzokban is közli. A leirás oly szerencsés modorban van tartva, hogy belőle mind az elmélet, mind a gyakorlat embere bőséges tanulságot vonhat.

Vajha azok között, a kiket polgári állásuknál fogva leginkább érdekel, a megromlott műízlés megjavulása minél szélesebb körben elterjedhetne és minél nagyobb viszhangra találna!

A második czikk (*egy elhallgatott költőnkről*, Károly Gy. Hugó egyleti titkártól) teljesen szépirodalmi tartalmu lévén, e szaklapban semmi mondani valónk nem lehet róla.

Harmadik czikkül *az egylet alapszabályai* (28—31. l.) szerepelnek. Ezekből szükségesnek tartjuk a következőket kiemelni: Az egylet székhelye s egyuttal pártfogója: Kassa város; czélja egy felsőmagyarországi muzeum létesítése, a mely magában foglalja a vidék történelmi, őskori, geologiai, művészeti műipari s irodalmi emlékeit, és a jelenkor ipara s művészete remekeit, táj- s népismei adatait és földtani leleteit. Az egylet lappangó emlékeket felkutat, érdekes tárgyakat megvásárol s illetőleg megment; felügyel a véletlen leletekre; kiállításra egyes műtágyakat elfogad; a muzeum körébe eső eszméket társadalmi uton népszerűsíti és terjeszti; tárait nemcsak a nagy közönség, de a helybeli és közelvidéki tanodák növendékei számára is nyitva tartja.

Az egylet tagjai *tiszteletbeliek* és *rendesek*. Tiszteletbeliek, kiket a közgyülés ilyenekül megválaszt. A rendesek ismét *alapitók* kik egyszer s mindenkorra 100, és *pártolók*, kik három egymásután következő évben évi 3 frtot bocsátnak az egylet rendelkezése alá.

Az egylet ügyeit a 30 válaszmányi tagból, s a következő tisztviselőkből álló *igazgató-választmány* vezérli: a) elnök, b) két alelnök, c) titkár, d) három muzeum-őr, e) pénztárnok, f) ellenőr, g) ügyész), mely utóbbiakat első izben az alakuló-, azontul pedig a rendes közgyülés a rendes tagokból három évre választ.

Az igazgató-választmány havonkint egyszer, s esetleg többször is kis gyülést tart, vezeti az egylet közigazgatási ügyeit, megvizsgálja a pénztári számadásokat, kinevezi a helyettes és segédtisztviselőket, s felfogadja a szolgákat.

Rendes közgyülés minden évben egyszer tartatik Kassán. *Rendkivülit* pedig a válaszmány, vagy húsz tag indokolt kivánsága folytán tartozik az elnök egybehivni.

A közgyülés tárgyai: az elnök, vagy titkár jelentése a

legközelebbi évről; a számadások megvizsgálása s határozat a pénztári maradvány felett; a tisztviselők s az igazgatóválasztmány és a tiszteletbeli tagok megválasztása; az alapszabályok megváltoztatása, végül az egylet netáni feloszlásának kérdése. Feloszlás esetében az egylet vagyona Kassa város gondviselése alá helyeztetik.

Hivatalos nyelv a *magyar*, érintkezéseiben azonban az egylet bármely más nyelvet is készségesen használ.

Az egylet czimere: angyal által tartott kettős paizs, a jobboldali paizsban egy méhhel s a baloldaliban Magyarország czimerével.

Negyedik közlemény *az egylet tiszteletbeli, alapító és tisztviselő tagjai* neveinek elésorolása (33—34 l.) A tizenhárom tiszteletbeli tag között ott olvassuk e lapok szerkesztője s segédszerkesztője, ugyszintén Hegedüs K. Lajos miniszteri tanácsos a közművelődési ügyek valóban buzgó előadójának nevét is.

A titkári jelentés az egylet 187²/₃-ik évi működéséről (35—42. l.) részletesen előadja az egylet alakulásának s a mult év végéig történt működésének történetét. Belőle hely szüke miatt, itt csak azt említjük fel, hogy a felsőmagyarországi muzeum-egylet eszméjének első megpendítője Klimkovits Ferencz akadémiai festész volt, s az alakulásra az előértekezletet Myskovszky Victor és Klimkovits Béla 1871-dik évi decz. 12-dikére hivták egybe. Tehát ezen egylet keletkezése jóval megelőzte a vidéki muzeumok alakítása és pártolása ügyében kiadott ismeretes ministeri körlevelet, a mi az illetőknek minden bizonynyal nagy dicséretére válik.

Az első rendes évi közgyülés (43—45 l.) *s a közgyűlési kérvény (Kassa városához) a felsőmagyarországi muzeum-egylet helyiségeinek érdekében* (46—48 l.) czimü közlemények után *ajándékozások az egyleti tárak számára* czim alatt (49—61, l.) szokatlan sorozatát olvashatjuk a lelkes ajándékozásoknak, a melyek lételt adának a felsőmagyarországi muzeumnak. Kár, hogy az egyes ajándékozók polgári állása csak néhány esetben jelöltetik meg, s ilykép ismeretlen marad előttünk: melyik osztály tagjai buzgólkodnak leginkább az ajándékozások által?

Az összes műtárgyakról való kimutatás (62—63. l.) szerint

a régiségtár 1110, az éremgyűjtemény 1206, s az egész gyűjtemény 14016. darabból áll.

A *pénztárnoki jelentés* (64—65. l.) tanuságaként az egylet bevétele 1873-ban 1149 frt 38 kr., s kiadása 1030 frt 9 kr. volt, tehát 119 frt 29 kr. még készpénz készletül maradt fenn a folyó évre.

Ezután következik az *összes tagok névsora* (66—68. l.), a mely szerint az egyletnek a tiszteletbeli tagokkal s az időközben elhunytakkal együtt 201 tagja van. Sajnos, hogy a polgári állás itt sincs kijelölve.

A füzetet bezárja *a figyelmeztetés és kérelem* (69—70. l.) a tagdíjak fizetése, uj tagok szerzése; az ajándékozások s az évkönyv nyomdai költségeihez ajándékozás utján való járulás ügyében.

Ezzel bevégeztük volna az érdekes füzet ismertetését, melynek tartalma hangosan tanuskodik a mellett, hogy a felsőmagyarországi muzeum részére oly fényes jövő vár, mely mindenféleképp méltó leend az általa képviselt vidék régészeti, cultur-historiai, természetrajzi és ethnographiai kiváló fontosságához.

Fridrich István.

Ajándékozások

a felsőmagyarországi muzeum tárai számára.

A felsőmagyarországi muzeum számára ujabban ismét adományoztattak tárgyak, és pedig: 1. Schifbeck József 1 német bibliát 1785-ből. 2. Illinecz Konrád 1 négylábú csirkét spiritusban. 3. Stepán Pál 1 kétcsövü pisztolyt, a bártfai kovács-czéh rézből készült s gyöngyházzal kirakott díszkalapácsát, 1 római sarut. 4. Gerster Ede egy kardot Mária Therezia korszakából, 6 darab megkövesült fát, 1 kristályt (jegeczet), 28 régi ezüst pénzt. 5. Pawek N. több régi pénzt. 6. Mois J. többféle ásványt és kövületet. 7. Holländer R. 1 khinai fémtükröt. 8. Szikay Béla 1 ón bilikomot, 1 „Daguerretyp“ cz. könyvet, valamint „Adó“ és „Két garas“ czimü könyvet is, melynek csak két példánya

kerűlt ki a sajtó alól. (?) 9. Krajnyik Gy. Kassa városra nézve érdekes négy arczképet, 1 magyar női főkötőt vörös bársonyból s arany diszítményekkel. 10. Horváth S. 1 rendkivüli nagyságu szarvas agancsot. 11. Szikkay Béla több rendbeli régi pénzt. 12. Özv. Sárközyné asszonyság több régi patkót. 13. Fayt Antal egy buvár kacsát kitömve és 1 vipera kigyót spiritusban. 14. Soós Sándor, b. Luzsénszky Pál által készített s Sóvári Sóos Sándor által kijavított igen szép s valódi művészies ihletséggel készült góth templom mintát fából. 15. Zsércsei plébános 1 igen szép feszületet. 16. Weiss Vilmos 1 régi pecsétnyomót. 17 Tatárszky S. 1 franczia nyelvtant. 18. Palcrer Amália 1 régi szép üvegfestményt. 19. Zehetgruber Karolina hasonlóképen szép üvegfestményt. 20. Reitzner F. 1 kövületet. 21. Hajdu Imre 3 régi ezüst pénzt. 22. Herlitzko N. Magyarország czimerével diszített régi fejszét. 23. Kovács János egy régi zárt. 24. Reich N. 1 gránit szelenczét, 1 régi lakatot, 1 bárdot. 25. Myskovszky Viktor 1 XVI. századbeli ajtó vaspántot szép diszítményekkel, 1 kancsót 1628-ból. 26. Bolkay Vilmos 9 ezüst és 5 darab régi rézpénzt. 27. Kéler József 7 darab régi okmányt. 28. Mártonfy M. 3 kötet könyvet. 29. Baross László 1 lengyel aranyozott pénzt 1831-ből. 30. Gedeon Kelemenné asszonyság a magyar természetvizsgálók és tudósok emlékérmét 1846-ból s 3 forintot a pénztár számára. 31. Erős Istvánné 2 forintot a pénztár számára. 32. Alexy Ödön 1 sajat faragásu, igen ízletes díszítményekkel ellátott botot Schwarzenberg fenyveseiből. 33. Burger D. L. tanár egy 100 frtos Kossuth bankót. 34. Kaczvinszky Béla 3 régi ezüst érmet. 35. Geduly F. az „Arch. Ertesitő" több évfolyamát.

Mindezen becses ajándéktárgyakért az egyleti választmány a t. illetőknek hálás köszönetet mond s az intézetet továbbra is szives párfogásukba ajánlja.

Károly Gy. H. m. k.,
egyl. titkár.

Egyveleg.

51. *Rio-Janeiróban* a nemzeti könyvtárban Dürernek több fametszetére akadtak. Egy osztályban, mely Diego Barbosa Machado apát gyüjteményét foglalja magában, a jelenlegi conservator Dürernek 37 fametszetét fedezte fel, melyeken 1511 év van feljegyezve, s a műtörténelemben »*Figurae Passionis Nostri Jesu Christi*« nevezet alatt ismeretesek. A czímlap hiányzik. Dürernek »Ádám és Éva« — hires metszete 1504-ből szintén megtaláltatott.

52. *Krimben* igen érdekes felfedezés történt. Azon helyen, hol a sebastopoli vasút töltése Inkerman völgyét átszeli, látható egy temető, mely a történelem előtti korszaknak egyik maradványa. Az itt találtató sirok minden ragaszték nélkül csupa faragatlan kövekből vannak készítve s részint gyermekek, részint felnőttek csontvázait tartalmazzák, oldalfalaik oly alacsonyak, hogy csakis egy hullának való térséggel birnak s egy faragatlan kővel vannak befedve. Minden sirban faszén fordúl elő. A csontvázak északról délnek feküsznek, s a vasuti munkások által annyira öszszerongáltattak, hogy csak némely csontdarabok maradtak fel. Egy halom elhordása alkalmával azonban oly szerencsések voltak, hogy egy igen érdekes koponyára akadtak, mely a kőkorszakból származó s eddigelé ismeretes koponyákhoz épen nem hasonlít. Ha e koponya összehasonlittatik egy ezen korszakból származó koponyával, bámulatos azon külömbség, mely a kettő között létezik, s ha az ép állapotban lévő állcsontok és fogak hiányoznának, az egész koponyát majom koponyának kellene tartani. Ezen egyénnél az értelem székhelye csak kis mérvben volt kifejlődve, s a gondolkozási tehetség csak keletkezőben lehetett, mert a homlok majdnem egészen hiányzik, a homlokcsont a szemöldivek felett azonnal hátrakanyarodik, a koponyának hátsó resze pedig igen kifejlődött. Az alsó állkapocs újjnyi vastag s az állnak semmi nyoma sem látszik, a fogak fölfelé irányozvák. Ezen érdekes koponya a moskaui egyetembe küldetett. (Gaea)

53. *Értékes lelet.* Velencéből irjak: Herculanumban eszközlött ásatások alkalmával igen érdekes leletre akadtak s ez nem egyéb mint egy nő ezüstből készült életnagyságú mellszobra. A mellszobor épen maradt. Kezdetben azt hitték, hogy ez is olyan bronzalak, minőt gyakran találnak; a földrétegek és kéndarabok sajátságos szint kölcsönöztek az ércznek, a muzeumba szállitás alkalmával azonban egy hivatalnoknak feltünt

a szobor szine, levakará tehát a felső réteget s kitünt, hogy a mellszobor ezüstből van készítve. Ez a szobor az egyetlen ezüstből készült, mely eddig találtatott és 29 kilogramm súlyú. A műértők közt vita támadt a fölött, valjon a szobor öntetett vagy vésetett-e? — bizonyos ismertető jelek arra mutatnak, hogy az első föltevés a helyesebb, igy a súly után itélve a szobor belől üresnek látszik, a mi arra mutat, hogy úgy öntetett.

54. *Szép üvegfestményt* helyeztek be Pesten a városi plébánia-templom egyik ablakába. A kultuszminiszterium ugyanis a művészet többi ága közt az üvegfestészeten is lenditendő, a művészetek segélyezésére szánt alapból egy nagy üvegfesteményt rendelt meg Kratzmann Edénél, ki pár évig állami ösztöndijjal ezen ágban Münchenben képezte magát s ott Ulke nevü társával nagy üvegfestő mütermet és vállalatot nyitott. Az ablak, melyről szó van, a plébánia-templom szentélyének északi felén van s sz. István királyt ábrázolja, diszes épitészeti körzettel és az egész művet körülvevő arabeszk-szélzettel. Az ablak Than Mór rajza után készült s nyugodt méltóságával, helyes rajzával dicséri mesterét, mig a fiatal művészeket az egyetemes szinhatás s általában gazdagon kiállitott mű igen jó oldalról mutatja be és ajánlja. Az egész kép az ugynevezett mozaik-rendszer szerint már a gyárban szinezett sok ezer üveglapocskákból van művészileg összeállitva s tartósságára, valamint hatására nézve fölötte áll az ujabb időben némely helyen készíttetni szokott festett üvegképeknek; magassága mintegy 20 lábnyi, szélessége körülbelül 6 láb s alján e föliratot viseli: »Magyarország költségén« és az évszámot. A miniszterium oly föltétellel rendelte meg e festményt, hogy ha sikerül, utána ugyancsak a nevezett templom másik ablakába sz. László képét rendeli meg; s igy valószinüleg már a jövő évben egy ujabb szép üvegfestménynyel gazdagodik e tekintetben igen szegény fővárosunk. — Kratzmann Ede, ki ezuttal kevés ideig időz atyjánál, az (Eszterházy-féle) országos képtár derék igazgatójánál, nemsokára a budai bombatéri plébánia-templomba is föl fogja állitani az angyali üdvözletet ábrázoló s szintén szépen sikerült üvegfestményét. Ezenkivül azoknak, a kiket ez érdekel, igen előzékeny szivességgel mutatja meg a művész vagy édes atyja az akadémia palotájában azon csinos kis üvegfestményét, mely Faustot és Gretchent ábrázolja és szintén a sikerült művek közé tartozik.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: 12. szám.
VIII kötet. Dr. Henszlmann Imre, *November 15-én.*
Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:
Geduly Ferencz, Aigner Lajos könyvkereskedése
zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Régészeti böngészet hazánk északi vidékein.

Vége.

Znióváralján három napig időzvén, alkalmam nyilt a környéket közelebbről megismerni. A mély tudományu és sok tapasztalatu Hegedüs Lajos Kandid min. tanácsos elnöklete alatt itt működő bizottság tagjai közül többen egy szép derült napot arra használtak fel, hogy a fönebb érintett régi Béla-várat megszemléljék; e nevezetes hely most már rom, de egyszerü négyszögü emeletes kastélyában, mint egy az itteni levéltárban kezembe került 1774. évi jegyzékből is kivettem, akkor még a 12 szobából állott helyiségből két szoba jó karban találtatott, ezekben akkor a znió-uradalmi egyik erdővéd lakott, kinek kötelessége volt az uradalomhoz tartozó környékbeli helységekben kiütött tűzvészt mozsárlövésekkel jelezni; ehez tartozott a Margit szűz tiszteletére szentelt kápolna is. Ugy vélem, hogy ez ősrégi vár *Turócznak* is neveztetett hajdan, még pedig a mostani megye területét átmetsző Tur folyótól, melytől a vármegye is nyerhette hajdan nevét. Tur vagy Turov egyébiránt a régi szlávoknál pogány hadistent is jelentett.

Znióváralján tett kirándulásunk alkalmával a környékbeli nevezetesebb családok levéltárait is megszemléltük. Maga Znióváralja tót mezővároska, mely hajdan a turóczi boldogságos szüz Máriától czimzett régi prépostság székhelye is volt. A fenmaradt adatok szerint, IV. Béla király 1252. évben a premontreiek számára alapította e prépostságot, azt terjedelmes jószágokkal ellátván. Később a jezsuiták birtokába került s az azok által itt felállított tágas két emeletü zárda tekintélyes épület, mely maiglan fennáll s jelenleg képezdei intézetül használtatik; ugyanis a XVIII. században Mária Terezia a jezsuitákat eltörölvén, itteni vagyonukat is az egyetemi alapitványra fordíttatta; utolsó itteni jezsuita főnökül Schmeltzer Ignácz említtetik az itteni okmányokban, ki 1778. évben adta át a templom szereit a helybeli lelkésznek. Jelenleg a terjedelmes birtok a nyitra-sellyei közalapitványi kerületi igazgatóság által, helyben lakó művelt tisztek közbejöttével kezeltetik.

A zárda keleti szélén emelkedik a r. k. templom, mely a réginek helyén épült; a régi idővel annyira átalakíttatott, hogy most eredeti jellegéből vajmi kevés látható; sőt nézetem szerint fekvése is annyira megváltoztatott az eredeti régi keletelt templomnak, hogy az csak egyik csekély, kápolnaszerü részét képezi a mostaninak. A régi bejárattól jobbra nyulik, ablakai keskenyek, mig az ujabbnak tágas nyilt tekintete van és attól hosszában terül el.

A konvent régi irományai a mult században részint a beszterczebányai káptalan, részint a sellyei kerületi igazgatóság irattárába átvitetvén, itt vajmi kevés érdekes adat hagyatott. Ezekből mégis annyit megtudhatánk, hogy IV. Béla 1267. évben a turóczi prépostságnak »*Udvaros*« (ma Dvorecz) nevü községbeli halászok földjét, 1269-ben pedig *Baráthi* nevü községben 8 jobbágyot adományozott. Ugy látszik, hogy a XIII. században e tájék magyarosabb jellegü volt, erre mutatnak legalább az Udvaros és Baráti nevü helyek nevei, mik most csak szláv nyelven ismertetnek; a halászat különben e megyében most is díszlik, igy Znióváralján, a közalapítványi birtokon, a haltenyészet jó sikerrel kezdetett, a Révay-család stavniczkai pisztráng tenyészdéje pedig szintén virágzik.

Az itteni képezdei intézetben annak buzgó igazgatója

Groó Vilmos egy muzeumnak is vetette meg alapját; ennek régészeti osztálya azonban ekkorig még csak néhány éremből és egy 1872. évben a *kis-csepcsényi* határon, Csepcsányi Gusztáv földbirtokos tagján és költségén Groó Vilmos által felásatott halomban talált régi tárgyakból áll. Ugyanis, miként a nevezett igazgató urtól hallám, e nagy kiterjedésü halomban egy vas szögekkel és pántokkal megerősített fa koporsóban egy teljesen felfegyverezett lovag volt eltemetve, még pedig akkép, mint a csontok helyzetéből kitünt, hogy melléje harczi paripája is tétetett.

A koporsóból egyes fadarabkák és több lapos fejü a mostaniakhoz hasonló vasszögek és lemezszerü pántok kerültek elő, egy 50 cm. hosszu és 7 centimeter széles, levélszerü vas *dárdahegy*, melyben a fanyél maradványa is látszik még; a sajátságos görbülettel diszített *vasfokos* 15 cm. hosszu, a *nyilak* kétfélék, horgas és fűzfalevél alakuak; ez utóbbiak hasonlók az általam *Szolyván* 1870-ben kiásott s az Archaeologiai Értesitő azon évi 10. fűzetében leirt IX.—X. századbeli nyilakhoz; a *zabola* karikán függő pálczából áll; 16 cm. magas és 10 cm. széles két *kengyelvas* pedig keleti alaku, lent széles talppal; a *sarka tyú* szögben végződik; de legérdekesebb a jól megaranyozott ezüstből készült, átvert arabeszkekkel ékített hat pár massiv $5^1/_2$ cm. hosszu és 4 cm. széles *csat*, mely, valamint a $2^1/_2$ cm. széles fél makk alaku ezüst *gombok* szögecskékkel voltak az illető öltönyhöz illesztve. Bögrének vagy egyéb jelleges, felvilágosító éremnek nyoma sem mutatkozott. Én a XIII. századból valónak tartom e leletet.

Láttam még a znió váraljai intézetben két szépen szironyzott bronzból készített 80 és 90 cm. hosszu, sodrony alaku *tőrt* is, melyek fent egyenlőn gombban végződő, vonalokkal diszített markolattal ellátvák. Ezeket az ötvenes években Turóczmegye területén. *Dvorecz* helység határában más 28 hasonló darabbal együtt találták s mikből néhány a turóczszentmártoni Maticza gyűjteményébe is került.

Én ugy tapasztaltam, hogy e megye területén sok bronzkorbeli műszerekre, sír- és lakhelyekre lehetne akadni, ha azok iránt rendszeres kutatások intéztetnének; menet közben több ily halmot pillantottam meg e tájon, mik között legérdekesebb

az, mely *Prjekopa* helység közelében ötlik szembe: a sik talajon 4—5 ölnyi magasságban emelkedvén egy legalább is 30 öl hosszu rendes alaku hosszas halom, melynek tetején egy feszület áll. Nagy szolgálatot tennének a régészeti ügynek az illetékes szakértők, ha e kiváló érdekü dombot értelmesen felbontatnák.

Znióváralján túl, *Szent-György* nevü helységnél egy csekély magaslaton álló régi keletelt kőtemplom regényes képet nyújt a különben is festői tájnak.

*Turócz-Szent-Márton*ban megszemléltük az egyemeletes megyeházat s az abban levő levéltárt, melynek legrégibb jegyzőkönyve 1542. évben kezdődik. Nevezetes különlegesség az is, hogy a tanácsteremben levő asztal az 1707. évi ónódi gyülésen történt véres katasztrófa emlékeül I. Józsefnek ide vonatkozó 1709. sept. 29. kelt kiváltságlevele folytán, mely szerint a megye ismét helyreállíttatott, az eltépett helyett uj zászlóval és pecséttel muttatott, az addig használt zöldszinü posztó helyett, veressel van bevonva, mely szokatlan jelenség az idegenre meglepően hat.

A helybeli r. kath. templom régi építmény, azonban szintén sok változáson menvén át, eredeti jellegéből tetemesen kivetkőztetett.

Az itteni szláv szellemü *Maticza*-egyletnek van saját emeletes háza s abban muzeuma, minthogy az egylet, mely pecsétjeül országos czimerünk keresztes három bérczeit használja, czéljául kitűzé, a szláv irodalom művelését s szláv emlékek és régiségek gyűjtését. Most földszint két szoba szolgál a gyűjtött tárgyak táráúl, melyekben minden rendszer nélkül, antiquariusi kirakat gyanánt vannak a különféle tárgyak elhelyezve. Itt képek, nyomtatványok, olajfestvények, szobrok, főszminták, könyvek, rendkivüli nagyságu pókhálók, koszoruk, tót zászlók, a körmöczi runbetüs sziklafeliratok lenyomatai, ércz és ásvány darabok s régi fegyverzetek rendetlen chaosban tünnek fel. Az éremgyűjtemény egy szöglet-szekrény kihuzható fiókjaiban tartatik s abban több érdekes barbár, római és görög darabokat mutattak vezetőink: Paulinyi Tóth Vilmos s az egylet titkára Sasinek. Mint beszélték, nem rég gonosz kezek e szekrényből épen az éremgyűjtemény javát, mintegy 95 arany régi

pénzt eltolvajlottak, a nélkül, hogy máshoz nyúltak vagy eddig nyomára jöhettek volna.

A falon függő régi fegyverek közt több *bronzkorból* valót is láttam, mi ugyhiszem, legérdekesebb részét képezi a kezdetleges gyűjteménynek. Szép bronz karvédő tekercsek, szekerczék, füles vésők, kések, kardok, hosszu tőrök, lándzsák csüngnek régi vas műszerek és fegyverek közt.

Egy 1849. évi debreczeni hirlap kefelenyomatát is mutatták ők, mely Görgei felsőmagyországi hadjáratára vonatkozik s melyet Szemere a kinyomatás előtt megsemmisíttetni rendelt.

Innen tovább menve *Rutkán*, egy már az ország legészakibb szélén gyönyörü mészszikláktól környezett völgyben fekvő tót helységben, egy kőhömpölyök közt csergedező patak balpartján és lombos kertek közt emelkedő szegényes házikóktól környezett, vad bozóttól benőtt némileg emelkedett téren áll a kis terjedésü keletelt régi *kőtemplom*; a tót kántor s néptanító készségesen kinyitá annak ajtaját s igy ronda belsejét is jól vehettem szemügyre. A famennyezettel ellátott négyszögü hajónál jóval kisebb a kerek apsis keresztalaku boltozattal s igen keskeny nyilásszerü ablakaival, melyek csak a keleti és déli oldalról vetnek némi fényt be. E templomka, valamint e tájon sűrűn előforduló ehez hasonlók minden alkatrészeiben egyenlők a szatmári egyházmegyében, Szatmár, Ugocsa és Bereg megyék területén előforduló ily falusi templomokkal s nézetem szerint szintén a XIV—XV. századból erednek.

A *Vág* folyó itt-ott merészen kőfal gyanánt emelkedő mészkő szirtektől környezett regényes partjain tovább menve, Szucsántul egy alaguton áthaladva, *Árva* vármegyébe értünk; *Kralovánnál* észak felől egy szük völgy nyilásán át hömpölyög az Árva folyó, mely itt a Vágba ömlik. Mi most az Árva völgyébet értünk a végből, hogy a történeti nevezetességü Árva várát megszemlélhessük. Utunkban Nagyfalván, (melynek templomában egykor az árvamegyei levéltár hamuvá égett) és Alsó-Kubinon áthaladva, este értünk a meredek sziklán büszkén emelkedő vár alá, melyet másnap a vár monographusa;

ifjabb Kubinyi Miklós, árvai uradalmi ügyész vezetése mellett szegről végről jól megtekintettünk. A vár, mely leginkább a XVI. század közepén nyerte jelenlegi tágas alkatát, mely távolról is művészi ecsetre édemessé teszi, magas hegyektől körülvett völgyben, az Árva folyó partján magában emelkedő hoszszan elnyúló s fokonkint magasló sziklán fekszik; valóban maga a természet is csak várnak alkotá e helyet, a mint azt, Isten tudja, melyik régi korban első alapítója is észlelvén, magának rajta minden megtámadástól ment lakot (sas fészek gyanánt) emelt. Idővel sok változáson, ujításon, nagyobbításon mehetett át az eredetileg parányi védhely, míg végre egyik gazdag s hatalmas birtokosa a mostani állapotba helyezteté. A vár tulajdonképen három részből áll, az alsó közép és legfelsőbb vagyis a fellegvárból; az egész zsindel fedél alatt van ugyan, azonban csupán az alsó találtatik lakható állapotban, a mennyiben az 1800 évi április hó 18-án este vigyázatlanságból kiütött tüzvész által elhamvasztatván, azóta a Thurzó György utódai és birtokosai által csak részben állíttatott helyre. Azonban mindenütt tágas lépcsők vezetik a szemlélőt fel a legmagasabb csúcsára is, mely itt különösen két pontján, az éjszakin és délin oly szédítő meredélylyel bir, hogy a bástyatoronyra alkalmazott vasrácsozatu erkélyre alig merünk lépni, szemünkbe tünvén a rémitő mélység, mely alattunk tátong s honnan eltörpülve látjuk nemcsak a kékes távlatot, hanem az éles kőszál alján fekvő különben kényelmes és tágas lakokat is, melyek a nagy kiterjedésü uradalom tisztjeinek lakhelyéül szolgálnak.

Az alsó vár jól fentartott szobáiban a mostani uradalmi lelkes igazgató, gróf Zichy Edmund rendelkezése folytán, nemcsak csinos régi butorzatot láthatni, hanem több eredeti régi olajfestményt is; igy a XVI. századból Thurzó György és neje Czobor Erzsébet eredeti arczképeit, a mint a ravatalon virágokkal behintve s szalagokkal bepólyázva feküsznek; egy másik termet gróf Tököly István, gróf Draskovits Miklós, Illésházy Gáspár, Gábor és György grófok, Eszterházy Miklós herczeg, az Erdődy és Zichy grófok őseinek arczképei diszítik. A közelében lévő, XVI. században épült góth modoru kápolna szintén megtekintésre méltó; ebben kitünik Thurzó György

életnagyságu, carrárai márványból faragott szobra; a hajó közepén fekvő kőlap jelöli itt a templom alatt elterülő sírboltot, melyben a többiek közt Thurzó György fia Imre és neje nyugszanak, kiknek czimerei a kápolna falain csüngnek.

Ugyancsak az alsó várban egy kis muzeumot is alapíta a nevezett igazgató ur, mennyiben nemcsak az árvai uradalom területén élő minden állatot, mint medvét, farkast, hiuzt, vadmacskát sat. jól kitömve kiállíttatott, hanem a környékbeli növényzet és termés képviseletéről is gondoskodott; azonfelül kiállíttatta mindazon ipar- és üzletbeli czikkeket és műhelyek s gyárak mintáit, melyek mult évben a bécsi világkiállításon kitéve s részben éremmel és oklevéllel jutalmazva voltak. Ezek közt tanulságos vizmű-építmények, mész- és szénégető helyek s kemenczék, juh-szállások, gunyhóval és teljes felszereléssel s egyébb művek miniatur alakban kiemelhetők.

Egy másik terem falait, melyeket az előbbi századokból fenmaradt s a tűzvész által megkimélt régi famennyezet fed, több a XVII—XVIII. századból eredő vas sisak, pánczél, lándzsa és kard ékesíti; némely fegyverzet liliomokkal van diszítve s igy franczia mű. Mint vezetőnk mondá, az 1848. zavarteljes évben rakonczátlan kezek az azelőtt itt összegyűjtött számos régiséget gonoszul feldulták s igy most ezek helyébe a nevezett gróf nem rég a fönebb említett tárgyakat helyezte ide.

A középső vár helyiségei, mint a feliratok kiderítik, leginkább Dubovei János, lengyel származásu urnak szolgáltak lakásul 1540. év táján; azonban a Thurzóék is több épületet ritka fénynyel és bőkezüséggel emeltettek. A 288 lábnyi mély sziklába vájt *kut*, valamint a legfelsőbb várban levő vizfogó medencze szintén figyelemre méltók; a déli erkélyről igen szép kilátás nyilik nemcsak a szomszéd Galiczia, hanem hazánk hegyes vidékeire is, melyeket a kékes homályban eltünő messzeségig hullámszerü hegyormok borítnak.

Elégülten hagyja el az idegen e nevezetes helyet, csodálkozva az ember merészségén, ki ily szédítő magasságban fecske módjára a kisterjedelmü kiálló szikla csúcsára is építtetett magának lakot, helyenkint oly keskeny sziklára, melyet alulról tekintve, a legelső szélvész vagy vihar hogy ledönt, képzeljük.

Kralovántúl két állomásnyira már *Liptómegyében* elértem a szintén részint kopár, részint lombos fáktól árnyékolt magas hegyek közt fekvő *Rósahegy* nevü mezővárost, melyet annál szivesebben meglátogattam, leszállván a vaspályáról, mert egykor, ugy harmincz évvel ezelőtt, itt nyertem az első elemi oktatást s a kegyesrendiek itteni kis gymnasiumában végeztem a két első tanfolyamot; azóta a sors voltából nem láttam e tájat s igy méltó kegyelettel léptem a rég nem látott városba, melyhez annyi gyermekkori emlék kötött; azonban csodálkozva láttam, hogy minden régi alakjában tünik elém, semmi sem változott, semmi sem emelkedett azóta; itt-ott még azon ledöntött kerítésekre is akadtam, melyeken át a lejtőn fekvő piaczról az alatta elterülő utczákra lefutottunk, sőt a zöldfűvel benőtt udvaron álló tanoda ajtaján s tornácz deszkáin még névkarczolataimra is találtam. Pedig be sok viz folyt le azóta a Vágon s hazánk politikai tekintetben ugy szólván teljesen ujonnan átalakult. Kegyelettel megszemléltem a »ring-«on (főtéren) emelkedő szép góth-alaku templomot, mely a XV. században épült s azóta szintén tetemes változásokon styl nélküli ujításokon ment át; ugy, hogy a nyolczszög három oldalával zárt keletelt szentélyen kivül alig maradt rajta egyéb jellege; a nyugoti bejárat felett álló magas torony rézzel izletesen fedett. A hosszan éjszak felé elnyuló piacz apró faházai mi érdekeset sem mutatnak; azonban a város egykori pallos-jogára vonatkozó kőpellengér, a kivont kardot tartó karral és vas nyaklánczaival még most is rendithetlenül ott tündöklik, mint harmincz év előtt. Lent a Revucza folyónak a Vágba való szakadásánál fekszik a szintén a XV. században épített várkastély, melybe egykor a csehek befészkelték magokat; most honvédek tanyáznak egyik részében. A piaczról szép kilátás nyilik azon szürke hegyektől környezett völgybe, melyből kiemelkedik a romba dült *Likava* nevü vár. Történeti adatok szerint e vár már a XIV. században fennállott; s azóta a Drugeth, Dancs, Giskra s Hunyadiak birtokába ment át; majd a szerencsétlen mohácsi ütközet után bekövetkezett harczias időkben Petri és Krusith (ki a rózsahegyi kastélyt is ujíttatta), majd Illésházy, Tököly és Rákóczy családok kezeire került, mig végre a királyi

fiskus által elkoboztatván, a XVIII. század elejétől fogva kincstári jószágot képez s a hradeki igazgatóság alá tartozott.

Másnap a Majláth Béla által közelebb eszközöltetett buvárlatai folytán felfedezett őskori barlangjáról nevezetessé lett Baráthegy alatt vezető vaspályán tovább haladva, Szent-Miklóson túl a széptekvésü Hradek városkán felül szembetünik a hasonnevü vár romja, melynek története a likavaival egyenlő. Vasecz és Hochvald táján a vadregényes hegyes vidékre felérve, elénkbe tárulnak a Kárpátok legmagasabb csúcsai: a 7914 lábnyi magos Kriván és tovább az ennél még magosabb Tátra, melynek fellegekkel játszó merev ormai méltóságosan tekintenek le a gyönyörü Szepes s a szomszéd megyéknek a kéklő távolban eltünő téreire.

A kriváni ormot 1840. aug. 4-kén Frigyes Ágost szász király és szenvedélyes természetbuvár, Hainz Frigyes őrnagy, Zipszer Keresztély beszterczebányai tanár, Thuránszky Péter szolgabiró és Münszter György hrádeki kincstári erdőmester kiséretében meglátogatván, ennek emlékeül később egy kőlapon nyugvó ércz oszlop emeltetett ott, melyet azonban vandal kezek nemsokára feldúltak, a rajta fénylett koronát aranynak vélvén.

Igaz, hogy a hiuság volt főrugója ez emlékállításnak, mennyiben egy a jelenvolt kisérők közül emelteté azt s az oszlopra a tudománykedvelő fejedelem neve mellé az övét is illeszteté örök emlékezet reményében; mi azonban csakhamar szomoru véget ért, beteljesedvén itt is a régi latin költőnek a mulandóságról szóló e mondata:

»Omnia fert tempus, pariter rapit omnia tempus . . .
Heu quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu!

Lehoczky Tivadar.

Még egyszer a budavári Gellért-sír ügyében.

A »Reform« julius 8. és 9-iki számában *Evva Lajos* urtól »*Mátyás király temploma*« feliratu hosszabb tárczaczikk jelent meg, mely a most restaurálás alatt lévő épület történetét érdekesen és tanúlságosan előadja. Nem kivánok ezuttal az egész

közlemény felett birálatot irni, egyik megjegyzése mindazonáltal olyan, melyet annál kevésbbé hagyhatok reflexio nélkül, mivel nem nagyon régen épen e tárgyra vonatkozólag tettem közé *»egy elfelejtett történeti emlék ügyét szorgalmazó nyilt indítványt.«*

Néhány hóval ezelőtt ugyanis azon alkalomból, hogy ő felsége uralkodása negyedszázados évfordulója emlékönnepén a vallás és közoktatási m. kir. Miniszter előterjesztésére a kath. főpapi javadalmak intercalaris jövedelmeiből a dom restaurálására *százezer* forintot engedélyezett, — egyik hazai napilapban*) egy czikket bocsátottam közre, melyben figyelmeztettem, hogy leghazafiasb férfiaink egyike, ki Magyarország műveltség történetében soha el nem halványodó emléket vívott ki magának a velencei születésü és patriciusi származásu *Sagredo Gellért* csanádi püspök a Vatha-lázadók által agyon köveztetve *a budavári főtemplomban lőn eltemetve, hol hét éven át tényleg nyugodott.* Felszólalásomnak czélja volt a nemzeti kegyeletet ezen történeti esemény *emlékileg* való megörökítésére indítani s ámbár a hazai sajtó az inditványt teljesen ignorálta, mégis másrészről illetékes helyen megnyugtattam az iránt, hogy a restaurálás folyamában a történeti érvek által támogatott indítvány a körülményekhez képest figyelembe fog vétetni. Most Evva Lajos ur a »Reform« hasábjain meg oda nyilatkozik, *hogy csakis a bizonytalan néphit állítja, miszerint szt Gellért pöspök a budai főtemplomban lett volna eltemetve,* s igy illusoriussá teszi első felszólamlásom sikerét.

Tekintve mindazonáltal Evva ur nyilatkozatát, legott tájékoztatva lehetünk annak *kritikai* értékére nézve. Érvei ugyanis összesen csak annyiból állanak, *hogy a templom főoltárán olvasható felirat, mely szerint »e templomot 1015-ben sz. István alapitá« a jezsuitáktól származik, kik csak a hagyományra, nem pedig történeti bizonyságokra támaszkodva állíthatták ezt.* Hozzáteszi azonkivül, hogy *»a Mátyás templomnak már góth stylusa is későbbi eredetre mutat.«*

Mindenekelőtt kitünik, hogy Evva Lajos ur az e tárgyban közzétett felszólalásomat nem ismeri, de másrészt felhozott

*) Magyar-Állam. 1874. 18—4202. sz.

érvei is a mellett tanuskodnak, *hogy e részben forrástanulmányai összesen csak azon idézetekre szoritkoznak, melyeket főleg Rupp monographiájában előtalált.*

Ez azonban a kérdés eldöntésére természetesen nem elégséges s mindaddig, mig nyomósabb érvek ki nem forgatandják az ellenkező állítást támogató érveket, *fentartandónak kell hogy tartsuk azt, minek történeti valóságáról egy kifogástalan irott emlék kezeskedik.*

Figyelmeztettem volt, hogy hazai kutforrásaink egyik legősebbike és valamennyinél tanulságosbika azon *Vita S.. Gerardi*, melyre nézve ismétlem, hogy legjobb bizonyítékaim vannak, miszerint annak az egykori Walther, a martyrizált püspök barátja és a csanádi székesegyház kanonokja a szerzője, — részletesen előadván a hiteért elvérzett férfiu életét és halálát, határozottan felvilágosít annak eltakaríttatásáról is. Megjegyezvén azonban, hogy a Vita S. Gerardi nem azon lectiojáról lehet itt szó, melylyel Corsendoncaniusnál vagy Suriusnál találkozunk, hanem melyet nagyobb gonddal először Wion adott ki Velenczében 1597-ben, utóbb a lunaelaci máskép mondseei codex nyomán 1790-ben Battyán, 1844-ben kritikai apparátus felhasználása mellett Endlicher, s melyet végül Szabó Károly 1865-ben kitünően sikerült fordításban magyarra is áttett.

Ezen *Vita S. Gerardi* képezi tehát azon történeti alapot, melyre nézve Evva Lajos ur azt hiszi, *hogy nem létezik*. Es midőn a *Vita S. Gerardira* hivatkozom, egy mindenkép solid történeti forrásmunkára hivatkozom, mert az életirat — igen kevés, nagyon is felismerhető, főleg chronologiai részletek kivételével — egy teljesen megbizható korirat, melynek kútfői becsét, mint XI-ik századi dolgozatnak, Gánoczy és az alaptalanul skeptizáló Engel kivételével valamennyi hazai irónk egyiránt elismerik. A mit pedig a külföldi Wattenbach hozott fel ellene valósággal nem egyéb, mint Engel hallucinatióinak kritikátlan reproductiója. *Az életiratban egy hiteles szem- és fültanu beszél, kinek egy oly momentosus eseményről, mint minő sz. Gellért vértanusága és eltakarítása, mindenesetre tudnia kellett.*

A *Vita S. Gerardi* elmondván a vértanu halálát, eltakaríttatására vonatkozólag irja: »Teste az nap összeroncsoltan ott

hevert, a hol vértanuságot szenvedett, *következő napon azonban eltemették a boldogságos szűz egyházában* **Pesten** *nagy sirás között* azon öltözetben, melyben vértanuságot szenvedett.« És ugyanezt ismétli később egy másik helyt is, irván, hogy: a Gellért utáni csanádi püspök Maurus, Fülöp apáttal Endre király elé járulván, kérte őt, *hogy* **Pesten** *a sz. Mária egyházban eltemetett szentnek testét engedné szabadon Csanádra átvitetni.*

Mit különben ekként a mondseei codex mond, azt némely más hazai legenda hagyományokban is olvassuk, persze az eseményre nézve a biographiális codexre támaszkodva. Nevezetesen állítja ezt a *Temesvári Pelbárt* által rövidített *Legenda Minor*, a régi deák nagy legendának e rövid kivonata, irván: *hogy a sz. vértanu testét másnap a kath. hivek a* **pesti** *Mária-egyházban eltemették.* Ép igy mondja ezt a XVI. század elején virágzott és Toldy által 1859-ben kiadott jeles *karthausi névtelen* magyar szentekről szóló legendái egyikében, a Vita S. Gerardival illetőleg Temesvári Pelbárt legendájával megegyezőleg állítván, hogy »*sz. testét pedig akkoron elészer temették el* **Pesten**, *Bódog-Asszony egyházában.*« Feltünő mindenesetre, hogy Wion, midőn az életirat erre vonatkozó közleményét felidézi, Corsendoncaniustól és Suriustól elütőleg hozzáteszi: *in* **Pest** *omnibus collacrymantibus.*

Az életirat és az arra támaszkodó legenda hagyománynak ezen határozott állítása mellett nyilván minden jelentőség nélküli marad a hallgatagság, mely e tekintetben a pozsonyi káptalan codexéből Endlicher által kiadott *kisebb pozsonyi krónikát*; a XV. század másik feléből származó *nagyobb pozsonyi krónikát*; a XIII. századbeli *Kézai Simon mester-féle krónikát*; a XIV. századbeli *bécsi képes krónikát*; az 1360. körül iratott *Muglen-féle krónikát*; a Toldy által közrebocsátott *Marci Chronicont*; az 1473-ban először kiadott *budai krónikát* és végre az oly ismeretes *Thuróczy-krónikát* jellemzi, mert e pont körüli hallgatagságuk is tényleg ép oly jelentőség nélküli, mint a milyen az egyéb hazai történeti eseményekre vonatkozólag, melyekről egyikük másikuk ugyancsak mélyen hallgat, anélkül, hogy azért a kritikának eszébe juthatna magát az egyébként constatálható tényt agyon tagadni.

Szt Gellért eltakarítására nézve is azért bármiként okoskodjunk, a *Vita* alapján bizonyosnak mondandó, *hogy Sagredo Gellért Pesten temettetett el a Bold.szüz egyházában.*

Felesleges volna azonban itt reprodukálni mind azt, amit annak bebizonyítására felhoztam, *hogy ez életiratban említett Pest alatt nem a mai Pestet, hanem a mai Budát kell értenünk.* A mit e tekintetben Budai Ferencz, Fábri Pál, Pauer János, Oltványi István és Pál, Novák Lajos, a pesti központi növendék papság magyar irodalmi iskolája és a hivatalos csanád egyházmegyei schematismus ellen felhoztam, dönthetetlen. *A történeti források, a krónikák és okiratok, valamint a kritikai történeti irodalom egyaránt igazolják, hogy a Vita-ban említett* **Pest** *alatt a mai* **Budát** *kell érteni, következőleg ugyanabban említett* **pesti sírhelyt** *a mai* **Budán** *kell keresni.*

És ezt annyival inkább kereshetjük itt, mivel *Pesten* azon korban, melyről itt van szó, egy a bold. szűzről elnevezett egyház *tényleg még nem létezett, mig ellenben Budán két ilyennek is világos nyomára akadhatni.* Felsoroltam azon okiratokat és irókat, melyek s illetőleg kik erről hiven tanuskodnak s kimutattam, hogy az egyik egyház, mely a török harczok folytán elenyészett, *Ó-Budán a síkon* állott; a másikra nézve ellenben kimondtam, *hogy az Uj-Budavárnak plébániája volt, mely azonos az uj-budavári Assumptio-egyházzal vagyis Mátyás templomával.*

Többi érveim között persze felemlítettem azon feliratot is, mely Buda visszafoglalása után a főoltár felett olvasható volt s mely az egyház alapítását sz. Istvánnak tujajdonítja, *de mely Evva Lajos ur szerint a jezsuitáktól származik s azért mit sem bizonyít.*

Nem nyomozom itt, hogy a felirat mely időből való, habár természetesen egykorunak nem is mondható, miután rajta többi közt egy XVII. századbeli esemény is meg van örökítve; — *de megengedve, hogy az valóban a jezsuiták műve s hogy csakis a néphit alapján keletkezett, kérdem, halomra dönti-e e körülmény állításomat?*

Ha semmi egyéb érv az állítás mellett nem bizonyitana, elismerem, hogy nem hivatkozhatnám egy ujabbkori argumentumra, mely legfelebb egy régi traditiót képviselhet. *De itt*

épen az a döntő, hogy állításomat diplomatikai ősi erőkkel támogathatom! Maga Evva Lajos ur is felemlíti Rupp Jakab nyomán, IV. Béla királynak 1255-ik évi julius 25-ikén kelt azon okmányát, mely a templomról, mint *még csak építendőről* szól s azon 1269-ik évi oklevelet, mely már *mint felépültet* említi, de Evva ur az okmányokra vonatkozólag csakis ezt említi, holott már Rupp is figyelmeztetett, *hogy az okmányokbau csakis átépítésről van szó, mert különben hogyan szólhatna a király az elsőben a* **„kegyuri jogról, mely előbb őt illeté?"** *hogyan szólhatna* **„első alapításról (primaria fundatio)?"** *hogyan nevezhetné azt a második oklevélben* **„ujon épültnek?"**

Czáfolhatlan tény tehát, hogy a XIII-ik században az egyház már *ujonépült* egyház volt s e tényállással szemben vajjon mi természetesebb, mint az, *hogy a Vita-ban említett Mária egyházat, mely az akkori Pesten, vagyis a mai Budán volt (nem az ó-budai síkon, mely soha sem mondatott Pestnek) ezen Béla király okmányaiban előjövő Mária-egyházzal azonositsuk?* Az életirat közleménye teljesen coincidal s benne egy plausibilis érvet birunk arra nézve, hogy az egyház, melyről diplomatikai nyomot csak a XIII-ik századból birunk, *tényleg már a XI-ikben is fenállott.*

A mai épületnek góth stylusa pedig csak annyit bizonyít, hogy a falművek későbbi koriak. És többet nem is. Ez a hely történeti nevezetességét azonban épen nem alterálja, *mert a hely, hol Magyarország első vértanuja feküdt, kétségkivül ugyanazon területre esik melyen a hajdani szükebb épületet utóbb egy tágasabb dom váltá fel.* S ha arasznyira nem is mutathatjuk ki a canonizáltnak egykori sírhelyét, az epitaphiumos emléktábla mégis csak helyén leend a restaurált Mátyás-dom falain is. *Azért legyenek ismételve és figyelmesekké téve, a restaurálással megbizottak, hogy a nemzeti kegyeletnek emlékszerü kifejezést adni tartsák hazafias kötelességüknek!*

Ortvay Tivadar.

A haligóczi barlangról.

Haligócz mintegy ötszáz lelket számláló tót ajku község Szepesmegyében, Lengyelország szélén.

Vidéke hegyes mésztartalmu kősziklákból áll. Festői szép. Fél óra távolságra fekszik innen Veres-klastrom, a góth stylű ódon s lakatlan zárda. Pusztulásnak indult épületeteit most touristák látogatják, hajdan a carthausi szerzetnek kedves mens tartózkodási helyül szolgáltak.

Haligóczot egyedül barlangja teszi fontossá. Néhai Petényi Salamon hazánk hirneves természetbuvára volt első, ki e barlangban ásatott. Ujabban két lengyel tudós tőn kisérletet. Tudtommal harmadik valék, ki ez év julius havában azok által megkezdett ásatást folytatám.

A haligóczi barlangba 5' magasságu bejárás vezet.

Az ország legnagyobb barlangjai közé sorozandó: több hold kiterjedésünek találták. Öt osztályból áll, melyek nagyságra egymástól eltérők.

Egyik barlangjában kis forrás csergedez, mely a hiányzó szelelők helyett a levegőt tisztíttja, jéghideg vize a munkásoknak kedves italul szolgál.

Második barlangág csepegőkő tartalmu, sokban az agteleki barlanghoz hasonlít.

Különben egyéni meggyőződésem szerint, a haligóczi barlang nincs még tökéletesen fölfedezve. Mély és sötét hasadékokat látni, melyek bizonynyal eddigelé ismeretlen ágakba vezetnek.

Valóban egy ily tágas sziklaüregnek nyomára is akadék, midőn egy szük bejáráson munkásaim egyikét beküldém.

Három óra lefolyása alatt négy munkásommal, kik időközben többször pihentek, s a kövek félre rakásával foglalkoztak, háromszáz darab csonton kivül, melyeket jobbára ősállatokéinak ismertem föl, nyolcz különféle állatnak fogát s főleg sok barlangmedve csontot találánk.

Legérdekesebb vala azonban a félkört képező 5'' hosszú kovakőkés. E késnek mindkét oldala élesre kivert, élessége

után következtetve még azon állapotban van, a mint a barlanglakók elkészítették.

Fennebbieken kivül sok durva hamuszinű cseréptöredék s egy helyütt két láb mélységben faszén fordult elő.

Az ásatás nagy fáradsággal jár, miután roppant kőtömegek lepik el a barlang belsejét.

A kulturföldet három láb mélységünek találtam.

A kulturföld alatt kemény kőalapot érezni.

Az eddigi eredmény után itélve bizton hiszem, hogy e barlangban a történelem előtti neolith kőkorból sok régiség lesz lelhető.

Ugyde ohajtandó volna, mikép a felsőtalajon lelt ujabbkori csontok s az azokkal lelt tárgyak, a mélyebb rétegben fekvő ős időkbeli csontokkal s tárgyakkal össze ne kevertetnének, a mi a lefolyt idők közti válaszvonalok precis meghatározására befolyással van.

Miután hazánkban archaeologiai és palaeonthologiai szempontokból a barlangok nagyrészben még ismeretlenek, kivánatos lenne eme nevezetes barlangot is tudományos szempontból átkutatni; mind azon szaktudósoknak tehát — kik ott buvárkodni akarnak — fölvilágosítást adhatnék, s legnagyobb készséggel tótfalvai birtokombul őket a helyszinére vezethetném. Tótfalva szintén a Szepességben fekszik, Haligóczhoz közel, csúcsivü temploma s egyházi régiségei az Arch. Ertesitőben megemlítvék.

Különben a haligóczi barlangról bővebb jelentést küldtem a magyar nemzeti muzeum tudományos igazgatójának az ott lelt csontoknak egy részével, — a cserépdarabokkal — és a szép kovakőkéssel pedig a nemzeti muzeumnak kedveskedtem.

Badányi Mátyás.

Az emberiség kora a legujabb vízsgálatok nyomán.

I.

Néhány év óta szokatlan élénkség uralkodik az emberiség őstörténelmének kutatása körül. Angol-Francziaország, Némethon, de mondhatjuk az összes mívelt népek tudományos férfiai lankadatlan buzgalommal igyekeznek felderíteni, az eddig oly sötét homályba burkolt őstörténelmet. — E buzgalomnak egyrészt e fiatal tudomány nagymérvü haladasát köszönhetjük, másrészt azonban, mivel nagy érdkeltségénél fogva különböző szaktudósok figyelmét vonta magára — annyi ellentétes nézetekkel árasztatott el, hogy gyakran nem vagyunk képesek a helyest a helytelentől megkülönböztetni; így lőn, hogy némelyek kevés fontosságot tulajdonítanak a praehistoriának, mások pláne nem akarják tudománynak elismerni, mondván: »semmi bizonyost nem nyújt!« De ha feltétlen positivitást keresünk, megnyugvásunkra mondhatjuk, a mathesisen kivül alig találunk tudományt, mely ilynemü kívánalmunkat teljesen kielégítené. Hiszen, hogy több példát ne hozzak fel, van-e nagyobb chaos, a tudományok tudományának nevezett bölcsészet homlokegyenest ellenkező rendszereinek zürzavaránál, s a napjainkban oly nagy diadalt arató Darvinismus nem ütközik-e minduntalan ellenkérdésekbe, melyekre a jeles zoolog és követői nem tudnak határozottan megfelelni, s többnyire a kutatások hiányosságára, s arra hivatkoznak, hogy a hiányzó lánczszemeket a jövő kor fáradozása fogja pótolni. Ugyanavval, gondolom, védhetjük az őstörténelmet is, tekintve tudományágunknak rövid idő alatt tett páratlan haladását, s eddigi eredményeinek nagy horderejét, feljogosítva érezhetjük magunkat történelem és a természettudomány eme közvetítőjének ép oly jövőt tulajdonítani, mint az ujabb modern tudományok számukra várnak. — Hogy állításunk nem légből kapott, eléggé bizonyítja a nagy buzgalom, melylyel napjainkban e tudomány különböző ágainak képviselőivel e tárgy felé fordulnak, bizonyítják a praehistoria eddigi vivmányai, melyeknek közvetlenül köszönhetjük, hogy nem hiszünk többé azon naiv

nézeteknek, miket nem rég az ember teremtéséről, első culturállapotáról, koráról stb. olvastunk

Főleg az emberiség korára vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy a praehistoria mivelésének köszönhető, miszerint e problema a tudományos követelménynek megfelelőleg fejtetett meg. S mivel e közérdekeltségü kérdés legujabb nemzetközi arch. congressuson is élénk discussiókra szólgáltatott alkalmat, czélom az emberiség korát illető kutatások eredményeit röviden feltüntetni.

Ismeretes a történet előtti kornak kő-, bronz- s vaskorszakra való felosztása, ismeretes továbbá az is, hogy a kőeszközök csiszolt vagy csiszolatlan volta után, a kőkorneolith- és palaeolith korszakokra oszlik. A neolith korszakból a czölöpépítmények szolgáltak eddig alapul az ember korának meghatározásában. Igy mr. Gilliéron a Bieler tavat a Neuenburgi tóval összekötő Thiéle vagy Ziehle folyócska egyik hidjánál talált csölöpépítmény segélyével határozta meg a kőkorszak tartamát. A hid a völgy legszükebb pontjait köti össze, melytől kis távolra a völgy szélesedik, s a Bieler tóig állandóan tartja meg szélességét. A hid alatt talált czölöpépítmények arra mutatnak, hogy a tó a hidig terjedt, de idővel visszahuzódott. Ugyan e tótól 375 meternyire zárda áll, mely hiteles oklevelek szerint 1090—1106. közti években a tó partján épült, s így 750 év alatt a tó 374 meternyire vonult vissza; ha most nem a hidtól, de csakis a völgy szélesbedésétől a tó partjáig haladunk 3000 meter távolt nyerünk, s alkalmazva a 750 évnek megfelelő visszavonulás nagyságát, azon időre, midőn a czölöpépítmények a tó partján állottak, 6000 évet nyerünk. De e számítások megbizhatlanok, s tekintetbe véve, hogy a czölöpépítmények alján talált állatok csontjai mind élő fajokhoz tartoznak, a czölöpépítészetet sokkal fiatalabbunk kell tartanunk, s oly időbe tennünk, midőn Európa déli részein már történeti népek szerepelnek. Nagyobb korra tarthatnak igényt azonban Dánia partjain hosszu vonalakban elnyúló u. n. kjöekenmödding, v. i. konyhahulladékok, melyekben kétségtelen tanujeleit találjuk annak, hogy Dániát időszámításunkat messzire tulhaladó korban halász s vadásznép lakta, mivel lakmározási helyeiken az említett hulladékok között nagyszámu csiszolatlan sajátszerü typust (kjö-

ekenmödding balta) feltüntető eszközöket találunk, ős tulok, róka, őz, farkas, eb, szarvas felhasított csontjai között, az eben kivül, melynek husa ugylátszik eledelül szolgált, mert az ebcsontokon késnyomok vehetők észre — egyetlen házi állat sem fordul elő. Annál nagyobb mennyiségben találjuk az osztriga kagylóját, mely a hulladékok főalkatrészeit teszi, s kiindulási pontul szolgál e hulladékok korának meghatározásában. Az osztriga ma t. i. a keleti tengerben gyéren, csakis sósabb helyein nevezetesen az atlanti tenger közelében fordul elő, de a kjöckenmödding embere az eldobott kagylók után következtetve, nagy mennyiségben fogyasztotta ez állatokat, föl kell tehát tennünk, hogy akkor Dániát körülhullámzó tengerben több volt az osztriga; az azonban csak úgy lehetséges, ha az atlanti oceánból nagyobb mennyiségü sósviz juthatott a keleti tengerbe, mint manap, azaz, ha *Jüttland szigetcsoportozat* volt. S így gondolható, hogy hosszú idő kellett azon geographiai átalakulásokhoz, míg e szigetc-oportozat összefüggő egészszé tömörült, s folytonos emelkedés által végre Európával összeforrt. Streenstup még arra is figyelmeztet, hogy e hulladékok között a fajd (Tetrao urogallus) csontjai előfordulnak, mely madár tudvalevőleg az erdei fenyő rügyeivel és tobozaival él, s így e hulladékok kora összeesik azon idővel, midőn Dániát erdei fenyvesek borították. E fáról pedig, mely ma e félszigeten ritka, tudjuk, hogy a tőzeg mocsarakban (Torfmose) a legalsóbb rétegekben durva kőeszközök kiséretében található, s hogy a magasabb rétegekben a bronztárgyakkal a tölgy és nyirfa, vas eszközökkel pedig a Dániában mainap is elég elterjedettebb fanem: a bükk fordul elő. E három fanem tehát Dánia kő,- bronz- és vaskorszakát jelzi, s ha tudjuk, hogy valamely vidék növényzetének elváltozására mily jelentékeny idő kivántatik, fogalmunk leend e hulladékok koráról. Lubbock azokat a neolith kornak elejére teszi, midőn az eszközök csiszolása már ismeretes volt, de még csak gyéren alkalmaztatott. Számokkal ő sem áll elő, de szintén e fennérintett körülményekre hivatkozik.

Czirbusz Géza.

Vége következik.

Egyveleg.

55. *Brugsch* a hirneves aegyptolog Karnakban egy falon egy névjegyzékre akadt, mely az ó birodalomban létező 2000 községnek nevét foglalja magában. E névjegyzéket Brugsch legközelébb szándékozik kiadni.

56. Beulé Károly Ernő meghalt. Nincs itt dolgunk a franczia belügyérrel, hanem a régésszel, ki több rendbeli archaeologiai munkát írt mielőtt minister lett, tanár volt a franczia nagy könyvtárban; az az felolvasásait ennek teremében tartotta. Legnevezetesebb két munkája »L'acropole d'Athènes« és a carthagói régészeti kutatások eredménye. »Procès des Césars« czímű IV. kötetes munkájában szembe szálott III. Napoleon hasonló tárgyu könyvével Fő érdeme az, hogy felolvasásaiban a régészeti tudományt népszerüvé tudta tenni.

57. *Pesten az uj városi harangot* máj 30-án emelték föl a régi városház tornyába; a szép harang, mely a bécsi kiállitáson is ki volt tüntetve 580 fontot nyom. A régi harangot egész délelőtt kitették közszemlére és sokan nézték meg. Az idő foga nem igen rongálta meg, pedig még 1697-ben öntötték. Alsó részén négy kép látható, az egyik a régi városi czimer; a másik Themist; a harmadik Szüz Máriát ábrázolja; a negyedik egy paizs ezen felirattal: »Goss mich Johann Nusspicker in Ofen 1697.« Tehát 177 éve, hogy kalapácsa az órákat jelzi és mégis alig kopott egy vonalnyit. E harang különben nem csak az órák jelzésére szolgált, tüzjelt is adott, megkondult minden nagy ünnepélyen, pl. koronázáskor, urnapján, régi időkben pedig mindannyiszor, valahányszor egy szegény bünöst akasztófa alá vezettek. Alsó szegélyén a következő latin felirat olvasható: »Dum sono, vos moneo, quae praesens venerit hora, ut possit fungi munere quisque suo; dum voco de signo, jus, conventumque senatus, ut det et examinet jura cuiusque sua.« (Midőn megszólalok, intelek benneteket, hány az óra, hogy kiki foglalkozása után láthasson; ha jelt adok, összehivom a biróságot, hogy vizsgálja és adja meg kinek-kinek a maga jogát.) Két fényes folt jelzi a helyet, ahol az órákat ütötte. (P. N.)

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874. Szerkesztő: 13. szám.

VIII. kötet. **Dr. Henszlmann Imre,** *Deczember 20-án.*

Segédszerkesztő: zerge u. 23. sz. Bizományos:

Geduly Ferencz, **Aigner Lajos** könyvkereskedése

zerge u. 23. sz. Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

VI. A csetneki középkori műemlékek rövid ismertetése.

Csetnek bányaváros Gömörmegyének egyik délészaki irányában elnyúló regényes völgyében fekszik, s a megye egyik legrégibb telepítvénye, a mint azt a XIV-dik századbeli temploma, valamint régi köriratu pecsétje bizonyítja. — A város pecsétje köridomu, 2″ átmérővel bir, két gyöngysor által határolt kerületén még a XIII-dik században dívó románkori úgynevezett majuskulákból álló körirata e következő:

+ S·CIVIVM·DE·ZENITNIK. az az

+ Sigillum. civium. de. Zenitnik.

A pecsét belső mezején kalapács, fogó és ütő (ambos) — a vas és bányaipart jelző eszközök bevésve láthatók, — ezen régi pecsét a város által mai napig is használtatik.

Ha az utas bármely oldalról is közeledik Csetnekhez már messziről veheti észre a templom barna sötét szinü, érdekes és festői silhouettjét, s minél inkább közeledik a városhoz, annál jobban bontakoznak ki az ódon egyház egyes részletei.

Meglehet, hogy a város régente falakkal és bástyatornyokkal volt megerősítve, ily erődítésnek nyomai jelenleg már nem vehetők észre.

Á város csinos épületekkel biró főterének déli végén egy kis emelkedésen fallal körülvéve áll az eredetileg róm. katholikus, jelenleg ágostaiak régi temploma, melynek fekvése összeegyez minden régi templom fekvésének irányával, t. i. hossztengelye kelet nyugati irányú azaz (keletelve van); polygonal szentélyével kelet felé néz; áll három hajóból, t. i. két alacsonyabb és egy magasabb főhajóból, mely utóbbit csinos de alacsony ablakok (Lichtgaden) világítják meg. Ezen beosztás szerint a templom a basilikák sorába sorolandó.

A főhajó összes hossza 18°, melyből
a szentélyre 4° 2′
a presbyteriumra 5° 4′ és
a hosszhajóra 8° esik.

A szentély egy rendes nyolczszög három oldala által záratik be, a falközök csúcsíves ablakokkal áttörvék, míg az éleken a szokásos támpillérek ellensulyozzák a belső csúcsives boltozat nyomását.

Eredetileg róm. kath. templom lévén (aligha nem apátsági templom) feltünő tágas presbyteriumot látunk ott, mely két lépcsőfokkal feljebb fekszik, mint a hosszhajó kövezete. Ezen presbyterium a középhajótól egy hatalmas csúcsívezetü diadalív (arcustriumphalis) által választatik el.

A déli mellékhajó két részből áll, a keleti és nyugatiból, melyek egymástól három lépcsőfok által választatnak el. — A szinte polygonal keleti része eredetileg kápolna lehetett, jelenleg könyvtárnak használtatik.

Míg a déli mellékhajó 17 ölnyi hoszszal bir, addig az északi mellékhajó sokkal rövidebb az előbbinél, mert ennek a hossza csak 8°. — Az északi mellékhajó keleti fele egyenes, melyhez a szekrestye simul, utóbbinak keleti végén van még egy polygon zárásu helyiség, mely jelenleg csontháznak — ossariumnak — használtatik.

Meglehet sőt valószinü, hogy ezen jelenleg csontháznak használt helyiség kápolna lehetett, és csak későbbi időkben, midőn a templom körüli temető halottakkal annyira meg telt,

hogy minden uj sirgödör ásásánál tetemes mennyiségü emberi csontok s koponyák ásattak ki, ezen maradványok pietásból a kápolnának nem használt és már meglehetősen rongált állapotu csontházába elhelyeztettek. — Ezen csontház bir még igen primitiv profilu boltgerinczekkel, és szép mérművü csúcsíves ablakokkal.

A templom nyugati oldalán van a négyzet idomu alappal bíró s e szerint négy oldalu tornya, melynek teste nem szökik be a templom hosszuságába, hanem csak a templom nyugati zárfaláig terjed. — A torony bir négy egymástól gót esvető párkányzatok (Kaffgesimse) által elválasztott emelettel, a negyedik emeleten a tornyot egy fedett fatornácz veszi körül, melyen egyszersmind az óra czimlapjai alkalmazvák. — A torony teteje három egymás felett álló, két kisebb nyolczoldalu galleria által egymástól elválasztott, s mindinkább kisebbedő kúpolából áll, mely kissé barock stilú tetőzet sehogy sem illik a templom határozott gót stiljéhez, de mindazonáltal igen festői képet nyújt.

A torony harmadik emeletében vannak a harangok elhelyezve, földszinti (parterre) helyisége igen szép csúcsíves gót boltozattal bir, melynek négy gerincze egymásba fonódva, közepén egy négyszöget képez; a gerinczek ezen elrendezésénél fogva szokásos s majdnem minden egyéb szerkezetü boltozatnál szükséges záradék kő (Schlussstein) ott egészen feleslegessé válik.

A templom bir jelenleg három bejárattal, a nyugati oldalon, a torony alatt lévő bejárasi kapuzat csúcsíves, a többi mellékbejárásoké pedig nem, miután utóbbiak későbben vágattak ki a falból. — Van azonban a déli mellékhajó falában, az első nyugoti travee irányában a régi csúcsívezetü igen szépen profilirozott déli kapuzat, mely későbben befalaztatott ugyan, de annak daczára az említett párkányzatok még igen jól kivehetők. — Itt akaratlanul jön eszembe a budai Mátyás templomának befalazott de még látható déli díszkapuja.

Ezen templom részint durva szemcséjü homok, részint pedig mész vagy ugynevezett darázskőből épült, egyes műrészletei, mint a boltgerinczek, consolák, ajtó- és ablak-párkányza-

tok, valamint azok mérművei igen szépen vannak faragva és tisztán kidolgozva.

A főhajónak a diadalív feletti keleti zárfala a presbyteirum tetőzete fölé még jó magasra emelkedik, a csúcsfal felső párkányát lépcsőalaku párkányzat az ugynevezett Katzensteg veszi körül.

A torony falai a templom főhajójához képest feltünően alacsonyak, s a torony negyedik emeletének csekély magasságáról itélve feltehető, hogy e torony bizonyos közbejött akadály miatt az erdeti tervezet szerint nem végeztetett be.

A mi ezen templom építési idejét illeti, az megbizható történeti adatok hiánya miatt pontosan nem határozható meg, de tekintve a templom még primitiv csúcsíves styljét, építési ideje még a XIV. század elejére bizton tehető.

Mondják, sőt Bartholomeidesz ezen templom történetét tárgyaló latin munkájában is említ egy feliratot, mely a templom szentélyének belfalán a meszelés előtt létezett volna, s a mely igy hangzik:

HOC OPVS CONTINVATVM EST PER MAGISTRUM SIMONEM, EMERICO SUB VITRICO, ANNO REPARATÆ SALUTIS. MILESIMO. C.C.C.C.L.X.

1460-dik évben lehet ezen templom valamely részének építése folytattatott Simon egyházi gondnok által.

1712-ben a templom belseje szépen bemeszeltetett (?!!), mely alkalommal a falakon levő és a mészréteg alatt még most is lappangó fresco képek egész cyclusa szerencsésen bemázoltatott (?!); igaz ezen vandalismus még a mult században történt, de félre eső műemlékeinken megtörténik az még most is.

Mintegy tiz év előtt ezen templom belseje, bár nem egészen a gót stil szabályainak megfelelően, de mégis némi műizléssel kifestetett, anélkül azonban, hogy a régi frescóknak a mészréteg alóli felszabadítására nézve valami történt volna! —Requiescant in pace! —

Általában véve ezen templom külseje, nagy méreteinél fogva inposans kinézésü, különösen silhouettje igen élénk és festői.

Ezen templom constructiv részleteit leirva, vizsgáljuk meg annak belsejét is.

A nyugati torony alatti főkapun belépve a templomba, azon titokszerü félhomály — mely majdnem minden régi templomnak sajátja, — itt is észlelhető, mivel a hosszhajó a már említett felső ablakok által csak gyéren világíttatik meg, s pedig annak csak a boltozatja, míg lentebb fekvő részek homályosak. A presbyterium, valamint a szentély is csak keskeny gót ablokok által nyer gyér világítást. A régi templomnak ezen félhomálya igen kellemesen és megnyugtatólag hat az ember kedélyére, s magába szálásra ösztönözi.

A szentély belszegletein a boltívek és gerinczek egy hengerforma oszlopokba mennek át, mely utóbbi a falból kiszökve, mintegy tartani látszik a boltgerinczet.

Különösen szépek azon consolák, melyek részint ember arczokat, részint pedig stilizált levél diszítményt tartalmazva, a presbyterium boltgerinczének támul szolgálnak.

A mi minket meglep, az a gót szárnyoltárok hiánya, s hogy azok ott is lehettek az kétségkivül áll, s válószinü, hogy a reformatio háborus korszakában azok a hazai művészet kárára elenyésztek.

Tekintetbe véve azon mindenesetre örvendetes de ritkaságánál fogva meglepő körülményt, hogy a nürnbergi sz. Szebald és Lőrincz tiszteletére szentelt eredetileg katholikus templomokban, daczára hogy azokat jelenleg már az ágostaiak és reformátusok birják — mai napig is láthatók még a régi szárnyoltárok, keresztelő medenczék és síremlékek! — ott úgy látszik, nagyobb volt a nemzeti művészet iránti tisztelet, mint a vallási fanatismus, mely utóbbi oly sok emberi remekművet rontott.

Azonban ne csodáljuk, hogy nálunk a reformatio kezdetén vandalismus uralkodott, mert míg a némethoni polgár már magas műveltségénél fogva a művészet bármelynemü remekeit minden körülmények közt csak tisztelni és becsülni tanulta, addig nálunk a műveltség oly általános és magas foka hiányozván, ennek következtében a kölcsönös üldözés, fanatismus, és a régi műemlékek pusztítása annál nagyobb mérvet öltött.

Ily vandalismusnak tulajdonítható, hogy például csak

néhányat megemlítve: a kassai főtemplomban csak négy, az eperjesiben pedig egyetlen egy régi szárnyoltár sem maradt reánk.

Ezen templom egyik legrégibb műdarabja mindenesetre a bronceból öntött keresztelő medencze, melynek azonban már lábazatja hiányozván, csak a felső részből a medenczéből áll. Medenczéjének átmérője 2′ 2″, magassága pedig 1′ 3″, s ezen tetemes méreteiről itélve még azon időből való, midőn a keresztelendő gyermek teste a szentelt vizbe egészen belemártatott (immersio). A cuppa felületén a felső sorban a megfeszített üdvözítőt, továbbá Pál és Péter apostolok képeit ábrázoló féldomborművek S. PETRVS és S. PAVLVS feliratu szalagokkal láthatni.

A cuppa derekán egy feliratos szalag huzódik körül, gót minuskulákból álló következő felirattal:

+ hoc + opus + factum + est + in + honore + asumptione + beatissime + virginis + marie + 1·𝟾·V·𝟾.

Ezen medencze tehát 1454-dik évből való.

A medencze alsó részén négy evangelista jelvénye medaillónokban van foglalva. — A medencze felületét azon sajátságos zöldes szinü rozsda — (Aerugo nobilis) patina — vonja be, mely az antik bronce műtárgyakat oly érdekessé és széppé teszi. Megemlítésre méltó itt azon körülmény, hogy miután ezen keresztelő medencze, mind alakjára, s diszítményeire nézve felette hasonlít a kézsmárki medenczéhez, feltehető, miszerint azok egy mester műhelyében öntettek.

A középkori fafaragászat egy szép kivitelü egyházi szék által van képviselve. Ezen — négy ülőhelylyel biró szék a presbyterium északi oldalfala mellett áll, s hátulsó magas deszkalapja szép gót diszítményekkel diszített. Felső része rovatékos párkányzattal bir, mely alak egy 6½″ széles deszkán egy gót ornament különböző állásu háromleveles lóhere leveleivel van diszítve, mely utóbbiak szárai fehér virágok körül fonódva, veres és zöld szineivel egymást szépen váltják fel, oly annyira, hogy ezen helyes szinezés a nézőre kellemes benyomást tesz, miután a szinezés az ugyis tekervényes diszítményt bizonyos rendszerbe hozza.

Azon a széken legérdekesebb az, hogy itt még eredeti polychromatikus befestéssel találkozunk, és pedig nem a gotikában szokásos kék és veres szinezéssel, de mintha a művész a szinezésnél kiváltképen a magyar nemzeti veres, fehér s zöld szint készakarva választotta volna.

Az egyes üléseknek megfelelő magas hátlapjai hullámzó vonalban lóhere levevelekkel diszített, veres és zöld szinnel felváltva befestett ornamentet mutató léczezettel vannak körűlrámázva. A hátlapok közepét egy körforma gót diszítmény foglalja el, melynek körületén a sugár irányában (radial) fekvő gót minuskulákból álló felirat olvasható:

* O * rex * glorie * veni * cum * pace * amen * ·

a betü közök szintén felváltva veres és zöld szinnel vannak befestve úgy, hogy minden egyes szónak más meg más szin szolgál alapul.

Ezen kerekdiszítmény kellő közepén ihs Jesus, Homo, Salvator, vagy In hoc signo, vagy pedig Jesum habemus Socium jelentőségü szavak monogrammja látható; a középső h felső részén vizszintesen keresztbe fektetett lapon pedig inri (Jesus Nasarenus Rex Judeorum). Ezen kördiszítmény a négy sarkon alkalmazott halhólyag gót diszítmény által mintegy négyszögbe foglaltatik. A diszítmény némi szin módosítással minden egyes ülés felett ismétlődik.

Tekintve ezen régi imaszék szerkezetét, diszítményeit és befestését, némi biztossággal állíthatjuk, hogy ezen emlékmű a XV-dik század második felében készült. Ezen szék deszkázata s nagyobb felülete természetes szép meleg barna szinü, míg a diszítményeknek alapul szolgáló felületek mérsékelt és jól választott szinnel maszkiroztattak.

Ezen templom harmadik nevezetessége a szentély jobb részén lévő Csetneki István sírtumbája. Ezen síremlék egy négyszegletü hosszúkás prizma alaku sírból áll, melynek felső kőlapja mintegy 2′ 6″ magasságnyira esik a templom kövezetétől. A sírkőlap hossza 1° 0′ 9″ szélessége pedig 3′ 3″, szélén mintegy három hüvelyknyi szélességü szalagon, latin majuskulákból (Lapidar) álló következő bevésett felirat látható:

VLTIMVS INTER EGO NVMEROSOS ORDINE
FRATRES HAC GELIDA STEPHANVS CHETNEKI
CONDOR HVMO OBDORMIVI IN OPPIDO DOPSINA
ANNO 1·5·9·4. DIE 15 IVNII POST MERIDIEM
HORA · 6. azaz:

Utolsó én számos testvéreim sorában,
Csetneki István ezen fagyos földben
elszenderültem Dobsina városában 1594-ik
évi junius 15-kén délutáni 6 órakor.

A sírlapon féldomborműben kidolgozott alak, tekintve annak határozott magyar jellegét, viseletét s fegyverzetét e tekintetben ritkítja párját hazánkban; a kissé görbe kard a sisak és buzogány magyar jellegü.

Ezen barna, finom szemcséjü homokkőből készűlt sírlap egy pánczélos alakot a szokásos rojtos párnán fekve ábrázol, fején hegyes idomu, és vizirrel (erre magyar kifezésünk nem lévén) ellátott sisakot visel, jobb kezében egy hatalmas gombba végződő buzogányt tart, míg balkeze kissé meggörbített magyar kard keresztmarkolatján nyugszik, mely szíjakkal övén egyszerüen van megerősítve.

Lábain azokhoz szijakkal csatolt, s virágot képező taréjjal ellátott hosszúnyakú sarkantyút visel.

Mellén, kezein, vállain és derekán mozgatható lapokból álló pánczélt (Krebs schalenpanzer) hord.

Ha azon általános állítás áll, hogy a régi sírköveken nemcsak a halott alakját, testalkatát, ruházatát s fegyverzetét, de arczbani hasonlatosságot is iparkodtak élethűen visszaadni, ugy előttünk áll Csetneki István hasonmása. Hogy pedig az illető művész az arczkifejezés másolátára különös gondot fordított, az abból is látszik, hogy magyarosan kipedert bajuszát is híven visszaadta. Az alak jobb oldalán (heraldice véve) valamivel lejebb a csetneki család czimere van kifaragva, koronás sisakon egy szintén koronás alak kiterjesztett két kezében halat tart, a czimerpaizs renaissance izlésnek megfelelő alakú, mezején hat pálmalevéllel vagy még inkább pávatollal diszített kettős kereszt látható.

Ezen czimer egészben véve nagyon hasonlít a görgői

templomban (Torna) lévő Bebek György 1421-dik évből származó sírkövön lévő czimeréhez.

Ezen sírkő alakjának kivitele s rajza elég pontos, az alak tetemesen domborodik ki a síkból.

Miután a sírköveken s emlékeken leginkább találjuk a régi ruha viseletet és fegyverzetet, kivánatos lenne, nemzeti régi fegyverzetünk s viseletünk meghatározására és megerősítésére nézve ily alakokat pontosan lerajzolva gyűjteni, vagy mint a nürnbergi germán museum teszi, gypszbe leönteni, s chronologiai rendben valamely csarnokban felállítani.

S hogy erre nézve a jól fentartott alakzatos régi síremlékeinkben mily gazdagok vagyunk, azt minden — hazai műré gészettel csak némileg foglalkozó műkedvelő tudja.

Myskovszky Victor.

Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán.

II.

Vége.

A neolith kornak tartamát megkisértettük főbb vonásokban ismertetni, forduljunk most a palaeolith korszak felé.

Figyelemre méltó körülmény, hogy úgy a czölöpépítészeü mint a konyhahulladékok nemcsak az eszközök sajátszer-, technikája, de bizonyos állatok tömeges előfordulása által jelt lemeztetnek. Amott a sertés és a szarvas túlnyomó száma, itt az ehető kagylók nagy mennyisége és a házi állatok tökéletes hiánya ötlik szemünkbe, a paläolith korszakban a fauna ismét oly elütő, hogy lehetetlen azt a czölöpépítményekkel és a dán konyhahulladékokkal egykorúsítani. Találkozunk e korban a vastag bundáju s hosszű hajlított agyarakkal felfegyverzett mamuthtal, a két tülkű rhinocerossal, a jegesmedve nagyságu barlangi medvével, a 12′ hosszu agancsokat viselő óriási gimmel, a vérszopó barlangi oroszlán (Felis spelea) s hyänával. Találkozunk mai nap is élő állatokkal, minők az iramgim, a ló, a farkas,

róka stb. és pedig vagy oly módon, hogy az utóbbiak túlnyomó számmal fordúlnak elő, s csak néhány kihalt állat csontja találtatik, vagy megfordítva, a kihalt állatok csontjai fordulnak elő leggyakrabban. S így, ha helyes azon elv, miszerint a túlnyomólag kihalt állatfajok csontjaival talált eszközöknek sokkal nagyobb kort kell tulajdonítanunk, mint élő állatok kiséretében előforduló tárgyaknak, későbbieknek kell mondanunk azon barlangokat, hol emberi csontvázak vagy eszközök mellett nagy mennyiségü *iramgim csontokra* bukkantak — s korábbiaknak oly lelhelyeket, hol mamuth, barlangi medve, óriás gim stb. kihalt állatok csontjai számra nézve túlhaladják az iramgim s más élő fajok csontjait. Az előbbi rovat alá sorolhatók a dorolognei kerület barlangjai: Cro-Magnon, Lengerie, s Le Moustier, továbbá Yonne, Ariège, Arcy, Masd'Azil, a belga Chauvaux a német Schussenries, Hohlenfels (Sehvaben) Schelmeusgraben (Bajor) a morva Byčiskála s egyéb főleg az iramgimcsontok tömeges előfordulása által jellemzett barlangok. A talált csontok vagy késnyomokat mutatnak, vagy a velő végett fel vannak hasítva, s igy a mellett tanuskodnak, hogy az állatok a barlanglakó embereknek eledelül szolgáltak. A csontok között tőrökre, késekre, kalapácsokra, nyilakra, kőmozsarakra akadunk, s ezekből következtethetjük, hogy az emberek életmódja hasonlított a mai sarki népekéhez, kik szintoly eszközöket használnak, szintoly ügyességgel vésnek be alakokat, csont eszközeikbe' mint a la Madelaine barlang lakója ki agyaron bámulatos hűséggel rajzolta a mamuthot, melynek látására Lyell felkiáltott: »ezt csak oly ember rajzolhatta ily pontosan, ki a mamuthot élve látta.«

Több emberi csontszárt sikerült ujabb időben e korból feltalalni, nevezetes Cro Magnon-i, melyet Broca tűzetesen tanulmányozott, s véleménye szerint az iramgim vadászok testileg igen kifejlett, erős s magas testalkatu emberfaj lehetett, mely az emberi arányosság és állatias vadság sajátszerü vegyülete által jelemeztetik. — A csontvázak kora élénk discussiokra szolgáltatott alkalmat. Egyik fél tulságos nagykorúnak mondá, míg a másik az ellenkező végletbe esett. A történeti népek szereplési korába helyezi e csontvázakat Dr. Fraas Oscár, ki az elefánt, a barlangi medve s iramgim nevét a német mythosban

s a régi germán nyelvemlékekben véli feltalálni. Csodálatos, hogy a suttgarti paläontolog képes a legmegnembizhatóbb források egyikének: a hagyománynak fontosságot tulajdonítani. Valamely korszak nagy korának megitélésében, történeti emlékek hiányában, nem számítások, nem traditiók, de az azota beköveztkezett változások szolgálnak útmutatókul. S ily szempontból mindaddig, míg a traditionál alaposabb érvek nem hozatnak fel, Lyell s Lubboek véleményeihez csatlakozunk, kik az iramgim-korszakot messze helyezik a jelen mögé, mert az iramgimek Közép-Európából való eltünése jelentékeny földrajzi s égalji változásokkal van kapcsolatban, mi e kitünő tekintélyek szerint nem egy század műve.

III.

De vannak még régibb nyomaink is az emberiség korára vonatkozólag.

Midőn Boucher de Perthes a Sommevölgyben Abbevillo közelében kétségtelen diluviális időből való rétegekből mamuth, rhinceros s más kihalt állatok csontjaival kőeszközöket emelt ki, ép oly hitetlenül csóválta fejét a világ, mint midőn 13 évvel ez előtt dr. Schmerling Lüttich közelében talált barlangokban u. a. időből való állat- és embercsontokat fedezett fel. De napjainkban midőn a diluvium korából 100-ra menő leleteket vagyunk képesek felmutatni, alig fog találkozni valaki, ki kétségbe merné vonni, hogy mamuth, rhinoceros, barlangi medve csontjaival talált engis-i koponya egykoru ez állatokkal, s hogy az ember már oly időben létezett, midőn folyóink még csak vájni kezdték völgyeiket! Csak a neanderthali koponyáról kétséges volt, valjon a diluvium korból való-e vagy nem. Ma már e nehézségen is túl vagyunk, mert a majom typusra sokban emlékeztető koponya társat kapott e diluviális koru csehországi bruxi leletből, s ma számos folyó ülepedvényei rétegeiben a Somme-völgyéhez hasonló kőeszközöket és u. a. állatokat találunk. Az eszközök önálló typussal az u. n. »drift-typus«-sal birnak, minket azonban az eszközök fekvése érdekel leginkább, mert csak igy itélhetjük meg, régiek-e azon

kihalt állatok csontjaival talált eszközök vagy nem. S e czélból tegyük kutatásunk tárgyává a Somme-völgyet, hol Boucher de Perthes annyi érdemeket szerzett magának az emberiség története érdekében. — E völgyben a krétarétegek uralkodók, s a folyót környező dombok ugyan e kőnemből valók. Egy ily dombra felmenve, nagy fensíkot látunk, mely 5′-ra az u. n. fenföldi agyaggal (Limon de Plateaux) van borítva. E termékeny földnem egészen eltakarja a krétát, ugy hogy az csak a domboldalokon, nevezetesen a kimosási helyeken látszik. Leszállva a folyóhoz, mintegy 40′ magasságban 20—30′ vastag iszappal fedett kavicsréteget (Kieslager) találunk, melyben az említett kőeszközök, mamuth, rhinoceros stb. csontok előfordulnak. Még lejebb menve 30′ vastagságu turfa-telepen állunk, melyet a folyó áthasít, s a folyón túl ugyancsak 40′ magasságban az említett kavicsrétegekre (Kieslager) akadunk, s így kétségtelen, hogy azok a folyó hajdani medrét jelzik s oly időből valók, midőn a folyó még nem vájta oly mélyre medrét, hanem vizével az egész völgyet betöltötte. Hogy a mainál nagyobb viztömeg hömpölygött a mederben, már csak onnan is következtethető, hogy a kavicsrétegekben nagy kőduczokat találunk, melyeket a viz nem volt képes saját erejéből oda szállítani, de vastag jege igen. Francziaország folyói tehát az év bizonyos szakában keményen voltak befagyva, s ez arra mutat, hogy az égalj jóval hűsebb volt a mainál, a mint a sarki faunára emlékeztető állatok is bizonyítják, s a lecsapodások sokkal nagyobbak és gyakoriabbak. — Idővel a folyó mind mélyebbre vájta medrét, nem öntötte el többé a fensíkot, de csakis völgyének partjait, s a mocsarak hátrahagyása által alkalmat nyujtott a tőzegképződésre, midőn végtére már anynyira kirágta a talajt, hogy lassított folyása miatt a rombolás művét tovább nem folytathatta, emelni kezdé medrét, s emeli mai napig.

E processus hosszú időket vesz igénybe, csak a turfaképződés oly időt kivánt, mely tizszeresen haladja túl a bibliai 6000 évet. A turfa képződését századonként 3 centimeterre teszik, s így 30′ vastag réteg képződésére legalább is 90,000 év kivántatnék. Megengedjük, hogy e szám sok, nem is fog adjuk el e kort, csakis azért hoztuk fel, hogy a Somme-

völgy kivájásának közepére vagy éppen befejezése után tehető turfaképződésből, mely bizonyára igen sok időt vett igénybe, a völgy kiásásának idejét megitélhessük, — s ebből az ember korára következtethessünk, ki akkor már létezett, midőn a folyók még csak megkezdték a nagy munkát. — A diluvium korából egy nagy szárazföldi emelkedésnek és sülyedésnek kétségtelen nyomait birjuk. Az utóbbi tartama alatt Némethon északi része Irland-, Svéd-, Norvégiának egy része, Németalföld pedig egészen tenger alatt állott. Északról a jeges tenger Sibérián át a Kaspi és Fekete tengerrel függött össze, délről pedig Saharát szintén tenger borítá. Ezt megelőzőleg a nagy kiemelkedés korában, mely a quaternär kornak elejére esik, Angolhon nemcsak határos szigeteivel s Francziaországgal, de Svédhonnal is állott kapcsolatban, midőn Angolország az északi állat- és növényvilággal láttatott el. S mind e roppant időt követelő változásoknak szemtanuja volt az ember, sőt legujabb kutatások több mint valószinüvé teszik, hogy az ember tertiär-korban már létezett. Midőn Lyell néhány évvel ezelőtt »Az embiriség korá«t megirta, megjósolá, hogy rövid idő mulva be lesz bizonyítva, miszerint az ember a miocen korszakban (a tertiär kor közepe táján) már existált, s erre Abbé Bouregeois Port Leroy mellett harmadlagos koru fövényben kőeszközt talál, Tardy pedig Aurillae mellett egy kihalt állat: a dinotherium csontja mellett *miocen rétegekben* kőkést.

S így láthatjuk, hogy végtelen idők folytak le, míg az ember a primitiv állapotból a XIX. század műveltségéhez jutott. Nagy küzdelembe került, de kivívatott! S így meggyőződhetünk, hogy az emberiség koránsem állapodik meg eddigi culturfokozatán, de egy szebb, fényesebb jövőnek néz elébe!

Czirbusz Géza.

A Radvánszky-család régiség gyűjteménye.

A magyar történelmi társulat a mult september havában tudományos czélu vidéki kirándulását Zólyommegyébe intézvén, a Radvánszkyak ősi kastélyát is buvárlatai terévé tette, s csakhamar meggyőződött, hogy a gazdag oklevélkincsen kivül nem jelentéktelen a család régiség gyűjteménye sem, mely a bástyás kastély úgynevezett Rákóczy termében el van helyezve.

A gyűjteményt érmek, csont-, agyag- és bronztárgyak, régi butorok, fegyverek, zászlók, képek, könyvek s hasonlók teszik.

Az éremgyűjtemény, melyről mind Zipser, mind Rupp megemlékezik, négy csoportra osztható t. i. római, magyar, személyi és emlékérmekre.

A *rómaiak*ból képviselvék: Antoninus Pius, Antonin. Philosophus, Aurelianus, Claudius Gothicus, Commodus, Constantius Chlorus, Constantinus Magnus, Constans, Constantius, Crispus, Decius, Delmatius, Diocletianus, Domitianus, Gallienus, Gordianus III., Gratianus, Hadrianus, Jovianus, Julianus Apostata, Julius Caesar, Maximinus Arment., Maximin. Daza, Maximin. Hercul., Nerva, Philippus Arabi, Probus, Severus, Valeus, Valentinianus, Valerianus, Vespasianus, Vitellius, Titus, Trajanus.

Továbbá: Domna uxor Severi, Faustina Ant. Pii, Faustina Ant. Philosophi, Julia Maesa, Otacilia és Severa Philippi.

A *magyar* érmekből képviselvék: Aba, Albert, András, III. András, IV. Béla, I. Ferdinánd, II. Ferdinánd III. Ferdinánd, I. István, I. József, I. Károly, III. (VI.) Károly, utánszülött László, I. Lajos, II. Lajos, Leopold, I. Mária, Mária Terezia, I. Mátyás, II. Mátyás, Miksa, Péter, Rudolf, I. Ulászló, II. Ulászló, Zápolya János és Zsigmond érmei.

A *személyi* és *emlékérmekből*: Apafi, Barcsai, Batthyán Károly, Báthory, Bethlen Gábor, Bocskay, Eszterházy Imre, Hunyady János, Lőcse városa, Migazzy bibornok, Rákóczy Zsigmond, Rákóczy György, Rákóczy Ferencz, Selmecz, Zápolya Zsigmond érmei. Továbbá: Győr visszafoglalására, II.

József házasságára, Bécs felszabadítására, József és Lipót a bányavárosok meglátogatására, Ferencz császár halálára stb. vert emlékérmek.

A Rupp által említett Guglinger-féle 1542-ik évi éremre vonatkozólag azonban némi meggondolásunk van.

Felemlítjük, hogy a kézirattárban ily czimü kéziratokra találtunk: Narratio Sinoptica de Hebraeorum, Graecorum ac Romanorum re nummaria in usum Prolis Nobilissimae ac optimae Spei de Radvan, Nicolai scilicet Antonii et Ladislai, scripta in Opp. Radvan. A. R. S. 1777. a *Georgio Lazar*.

E kézirat minden esetre irodalom történeti szempontból érdekes.

A régi csontok, agyagművek és bronzok már az oknál fogva is figyelemre méltók, minthogy mind Zólyommegyében találtattak. Felemlíthetni egy fekete agyagból készült, hatalmas terimélyü barbarkori öblönyt két oldalfüllel, sima pyramidális nyakkal, bordázott hassal és rézsutos sima aljjal. Találtatott Varsányban. Egy másik egészen kezdetleges mivü, szintén kettős fülü s durva vizszintesen huzott vonalokkal és ezeken alkalmazott keresztvonalakkal. Teljesen hasonlít hozzá egy másik nagyobb példány, de falai teljesen simák. Egy fekete agyagu kisebb edény annyiban feltünő, hogy nyakát körvonal díszítmények ékesítik. Egészen szokatlan művü egy fekete agyagu edény tekert, csavart hassal s hosszú nyakkal. Egy idomtalan füles agyagpohárka ugyancsak barbarkori, mely nem a korongon készült.

A bronzokból legérdekesebbek a spiralis kézvédek.

A kardok, buzogányok, csákányok, kürtök, kengyelvasak, sisakok, balták, lándzsák, vasingek, vadászkések, zászlók és dobok jobbára ujabbkoriak, de tekintve a Radvánszky-család ősiségét, kétségtelen, hogy ezen tárgyak egyikéhez vagy másikához kiváló történeti emlék fűződik. Igy például nem érdektelenek azon borzalmas kinzó eszközök, melyekkel a Randvánszkyak egyik ősét, Györgyöt az eperjesi vértörvényszék s illetőleg Caraffa itélete folytán halálra gyötörték.

Az érczből készült czimertáblák és epitaphiumok azonkép érdekesek. Ezek egyike a következő körirattal bir:

I.C.D,D.M.D.DE. H I.C.D.D.G.DE.R—I: SZE: P.C.C.G.E.A.S. C.R.M.C.M.ET. P.R.S.H.G.C.R.V. *

Vagyis: Illustrissima Comitissa Domina Domina Maria Drugeth de Homonna, Illustr. Comitis Domini Domini Georgii de Rimaszécs Perpetui Comitis Comitatus Gömöriensis Equitis Aurati Sacrae Caesariae Regiae Majestatis Cubiculariorum Magistri et Partium Regni Superioris Hungariae Generalis Capitanei R. V.

Elől családi czimer látható. Az egyik tojásdad alaku.

Egy másik czimer, közepén kétfejü fekete sassal, alúl koronával, a köriraton e betüket láttatja:

I. C. G. Z. D. R. S. ~ ANNO · DNI · 1625.

Vagyis: Illustrissimus Comes Georgius Zech de Rima-Széts. Anno Domini 1625.

Egy harmadik a következő feliratot tartalmazza:

ILLVSTRISSIMVS COMES
GEORGIVS SZECH DE RIMA SECZ SVPREMVS AC
PERPETVVS COMES COMITAT GEÖMÖRIENSIS
ARCIVMVRANI BALOG ETC... AA. CV-
BICVLARIOR. REGIUM PER HVNGARIA MAGISTER AE-
QVES AVRATVS SACRÆ CÆSARIÆ REGIÆ...
CONSILIARIVS ETC OCCISVS SVB ARCE BALOG
DIE I. SEPTEMBRIS. ANNO 1625. VIXIT
ANNOS XXXXVII.

Egy czifra szegélyü óntáblán e felirattal találkozunk:

APOCAL. XIV. VER. XIII.

BEATI MORTUI QUI IN DNO MORIUNT. AMODO ETIA DICIT SPRVS UT REQUIESCAT ALABORIBUS SUIS OPERAE NI ILLORV SEQUUNT. ILLOS.

HAC, EGO QUAE QUONDAM COMES (HEU) ZÉCSIANA MARIA
DRUGETH HOMONNAI DÜMNOMINE CLARA FUI
CLAUDOR IN ANGUSTA POST FATA NOVISSIMA TUMBA
NIL MÓROR, HIC PLACIDE NAM RECUBARE LICET

TRISTES SOEPE DEDI DEVOTO PECTORE PLANCTVS
EXSTIMULANS, CHRM, VOCE GEMEN MEUM
INGREDIOR TERRAE GRATAS JAM LAETA LATEBRAS
LAETIOR AD CHRISTI, MOX ORITURA TUBAS

AC, LICET HOC ANTROPROSTRATO CORPORE CONDAR
LIBERAT IN COELO SPIRITUS ASTRA TENET

QUIS QUIS ES, UT MECUM COELOS CONSCENDERE NECNON
IN DNO VALEAS, VIVERE DISCE MORI

APOCAL: ULT: VER: XX.

VENI DOMINE JESU: ETIAM VENI CITO AMEN.

Felette érdekesek a régi butorok. Itt van többi közt *Wesselényi Ferencz* nádor és *Széchy Mária* ágya. Amaz igen díszes művü, melynek mennyezete négy csavart művü oszlopon nyugszik. E mennyezet csúcsát allegorikus nőalak díszíti. A láb- és fej-oldalokon nagyszerü faragásu fadíszek alkalmazvák, az oszlopokat fejek tartják s rájok leveles virágkelyhek fektetvék, melyekből az oszlopok kimerednek. Maga a sötétkék alapszinü ágy felette széles de feltünően alacsony. Közepett a fejoldalon allegorikus szárnyas fő látható, míg a többi részek dombor-művekkel vannak díszítve, különben az egész dúsan meg volt aranyozva; valamennyi lábát négy gerezdes golyó képezi. A mennyezet belső fala négy mezőnyre van osztva. Az egyik mezőnyben Potifár neje és József esete van ábrázolva, alatta e felirattal:
HÆC NON VOS MOVEAT LASCIVO FOEMINA VULTU
QVÆ FÆDO TANTUM FLAGART (igy) ADULTERIO:
Sed Josef potius, casto qui pectore firmus,
Jam molles potis est vincere blanditias.

A felirat két oldalán gyümölcsdecoratio.

E mezőnynyel szemben a láboldalon meztelen nő bíboros sátorban, mögötte Eros nyillal, alatta pedig e versszak.

NOS DABIMUS QVOD AMES ET PVLCHRAE FILIA LEDAE
IBIT IN AMPLEXUS PVLCHRIOR IPSA TVOS

A mezőny felett ugyancsak szárnyas fő, a felirat két oldalán gyümölcsdecoratio.

A jobb hosszoldalon levő mezőny kertet láttat, melyben eg holtan összerogyott férfiu van, jobb oldalából vér özönlik ki, mögötte pedig nő áll, a tőrt szivébe mártva. Az egész előállítá s szerelmi tragédiát sejtet. A képet két oldalról szárnyas angyalok veszik körül, kezökben pálmaágat tartva. A rajz alatt olvasható:

PYRAMVS INVENIENS MACVLATAM SANQVINE VESTE
Ipse sibi proprio perforat ense latus
Hunc simul ac Thisbe videt hic, ait, hic quoque mucero
Me perimat, quo tu vita perempta jaces.

Ismét a mezőnynyel szemben egy másik kerti tájék, ebben egy férfiu, ki magát meglátja a habokban. A felirat ez:

CUM PROPAM VIDIT SPECIEM NARCISSVS IN UNDIS
Ardere insano coepit amore sui ~
Scilicet Hoc homines vitis plerumque laborant
Ut placeat nimium quilibet ipse sibi.

A nádor ágyánál sokkal egyszerübb s kevésbbé nagy Széchy Máriáé. Ez is mennyezetes. A mennyezet négy egyszerü oszlopon nyugszik, vászonból készült s belül festett angyalokkal van díszítve. Az egész mű különben egyszerü fából készült s dombor rajzokkal van ellátva.

Igen díszesek a teremben levő szekrények. Egyik állítólag Tökölyi Imreé s felső szegélyzetén e versszakkal bír.

A ballapon:

Epotianus.

Prudentissimus atque ornatissimus Cellarius et
Inspector Generalis omnium doliorum vino plenorum
Pocula magnavolens ego dulcia Vina corono
Dum mihimet prompta fundo falerna manu
Exhilarant mentem rubicundi munera Bachi
Ergo etiam Vino membra sepulta meo.

A közép lapon:

TABACO PHILUS

Subtilissimus ac famosissimus fumi de herba Nicotiana praeco, haurio et propono tabacophilus
Pinguescant madido tetri nidore Pennates
Flagret et exciso festa culina jugo
Sint quibus haud spreto fument repetita falerno
Pocula per solidos continuata dies.

Una suis nostram nicotia pascit orexin
Lautitiis vitae sola futura satis
Vita quid est hominis, quid vivere? Vescier aura
Sic nobis pretio vita minore venit.

A jobb lapon:

Eximius et artificiosus Praefectus nec non moderator
omnium culinarum Crassipompus.
Praeparo quanto aliis lautissima fercula semper
Oblitus potero non tamen esse mei
Tunc ego puls aequo stomachi penetralia replo
Quilibet in mundo proximus ipse tibi.

E szekrény igen nagy s igen gazdagon van aranyozva. Alól berakott mozaik művü. Felül üveges szekrénynyel bír, aranyozott belső hátfallal és czimerrel.

Ennél azonban még díszesebb a Zólyomi várból ide került másik szekrény. Két oldalán s közepén corinthiai oszlopok állanak, a két ajtótábla arany szegélyzetü s négy mezőnyre osztott; alúl két fiók van alkalmazva, mig felül faragványokkal és czimerrel van díszítve. Párja állítólag Körmöczön van.

Eeltünő szépségü két faszék faragványokkal és berakott faművel.

Egy fából készült czukordoboz a XVI. századból való. Belül részekre van osztva s alul három golyólábon áll. Kivül vörös szegélyzetü s a két szegély között virágdísz húzódik el. A fedél szinte festett virágdíszü s rajta papirczédulán a számok: 1560.

Későbbi, de amannál érdekesebb egy XVII-ik századbeli ón kancsó e felirattal:

GEORIVS (igy) — SERATORIS
GREGORIVS — OSWALT.

Közepén kerek czimer s benne ezen évszám: 1634.

A kanna nagy és fedéllel bír.

A régi képek, melyek a falon függnek, jobbára történeti személyekre vonatkoznak. Nevezetesen itt van Vay Ádám kurucz vezér és neje (született Zay) arczképe. Továbbá Bethlen Gáboré, Zrinyi Ilonáé, Zrinyi Péteré, Rákóczyé és két fiáé, Giskra cseh vezéré, Luther Mártoné stb.

Egyik oldaszekrény egész pipagyűjteményt foglal magában s érdekesek a Tökölyi czimmerrel ellátott pipák.

A vas-záru erős vas-ládák sem mindennapiak. Egy pléhláda felül e számot tünteti fel: 1704.

Az udvar felé nyíló ajtó melletti kis szekrényke számtalan apróságot tartalmaz. Itt láttunk többi közt 4 db. metszett kövü római gyűrűt, míg egy lakattal elzárt állkapocs fájdalmasan emlékezteti a jelenkor emberét az elmult régi jó időkre.

Ortvay Tivadar.

Egyveleg.

56. *Rómóból irják,* hogy egy etrusk sírban Cervetri határában terracotta táblákon érdekes festvényekre akadtak; ezen táblák a sír belsejének diszítésére szolgáltak. A kőzet nedvessége miatt nem közvetlenül a kőre történt a festés mint Cornettában, hol a tuff egészen száraz volt, hanem égetett agyagból készült táblákra. A compositio minden táblán ugyanaz: éjjeli jelenetek két sphynxxel, melyek hatalmas szárnyakkal ellátva s egymásra nézve szemközt feküsznek; fejök felett egy 15 centimeternyi széles szalag vonúl, melyen egymásba visszatérő vonalak mind meg annyi kört képeznek.

57. *Regészeti lelet a Fertőtavában.* Folyó évi junius 18-án Gróf Széchenyi Béla, Gróf Erdődy György és érdemdús régészünk Paur Iván társaságában a Fertőtavának kiszárított medrében egy kirándulást tévén, ez alkalommal ott ásatásokat tétetett, s számtalan agyag-edény és urna darabokra valamint egy kovaszilánkra- és egy szép serpentin-szekerczére akadt. Ennek következtében Gróf Széchenyi Béla elhatárzoá, hogy a Fertőtavának azon területén mely birtokához tartozik, rendszeres ásatásokat fog eszközöltetni.

37. Assissiben sz. Ferencz templomát restaurálni fogják. Az altemplomban több rendbeli régiséget födöztek fel. Egy oltárnak szétrepedése következtében nevezetes márvány emléket találtak, melyen Orsini két térdelő angyal közt fekszik; az emlék mögött Giottino által festett falkép látható, a szűz a gyermekkel sz. Ferencz és sz. Miklós közt. Sz. János kápolnájában más oltár eltávoztatván ugyan is a szűz képe sz. Ferencz és keresztelő János közt jelent meg oly ép állapotban, mintha a képen megnevezett Lorenzetti Péter csak ma nap volna.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

TARTALOM.

TÁRGYMUTATÓ

AZ

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ

VIII-DIK KÖTETEHEZ.

